

การศึกษาเรื่องพุทธวจนะในธรรมบท ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก

โดย

นายณานิศ วงศ์สุวรรณ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๔๖

ISBN 974-464-366-8

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE STUDY OF THE BUDDHA'S WORDS IN
THE DHAMMAPADA ; A TRANSLATION BY
SATHIENPONG WANNAPOK

By
Chanit Wongsuwan

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial
Fulfillment of the Requirements for
the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Thai
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2003
ISBN 974-464-366-8

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อำนวยให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่อง
พุทธวจนะในธรรมบท ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก” เสนอโดย นายฉานิศ วงศ์สุวรรณ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จีราวรรณ คงคล้าย)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน..... พ.ศ.....

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร. สมชาย สำเนียงงาม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วัลยา ช่างขวัญยืน)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ เสมอ บุญมา)

...../...../.....

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

K 42411003 : สาขาวิชาภาษาไทย

คำสำคัญ : ธรรมบท

ฉานิศ วงศ์สุวรรณ : การศึกษาเรื่องพุทธวจนะในธรรมบท ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (THE STUDY OF THE BUDDHA'S WORDS IN THE DHAMMAPADA ; A TRANSLATION BY SATHIENPONG WANNAPOK) อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ๓๗๙ หน้า. ISBN ๙๗๔-๔๖๔-๓๖๖-๘

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับ พิมพ์ครั้งที่ ๙ ของเสฐียรพงษ์ วรรณปก ด้านเนื้อหาคำสอน และวิธีการนำเสนอเนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่าเนื้อหาคำสอนแบ่งได้เป็นคำสอนที่เหมาะสมสำหรับสอนพระสงฆ์และคำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

คำสอนที่เหมาะสมสำหรับสอนพระสงฆ์ มี ๓ เรื่อง คือ ๑. คำสอนเรื่องความประพฤติที่เหมาะสม การสำรวมอินทรีย์ และการปฏิบัติเพื่อความเลื่อมใสศรัทธาของมหาชน ๒. คำสอนเกี่ยวกับภวระสังโยชน์พบเพียง ๘ ข้อ จากสังโยชน์ทั้งสิ้น ๑๐ ข้อ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ไม่ปรากฏคำสอนที่เกี่ยวกับรูปราคะ และอรุปราคะ ๓. คำสอนเกี่ยวกับความไม่ประมาท

คำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน มี ๔ เรื่อง คือ ๑. คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความแตกต่างระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว ๒. คำสอนที่สอดคล้องกับหัวใจพระศาสนา คือ ให้ละเว้นความชั่ว ทำแต่ความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ๓. คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติส่วนบุคคล กิจที่ตนพึงกระทำ ๔. คำสอนเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การเลือกคบมิตร และความประพฤติอื่น ๆ เพื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

วิธีการนำเสนอเนื้อหา “พุทธวจนะในธรรมบท” ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้แก่ การใช้ภาพพจน์อุปมา อุปลักษณ์ การใช้ภาวะแย้ง การกล่าวซ้ำ การใช้สัญลักษณ์ และการใช้สัมผัส การนำเสนอเนื้อหาด้วยวิธีดังนี้ทำให้ “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก มีสำนวนภาษาสละสลวย ติดใจผู้อ่าน

ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๔๖
ลายมือชื่อนักศึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

K 42411003 : MAJOR : THAI

KEY WORD : DHAMMAPADA

CHANIT WONGSUWAN : THE STUDY OF THE BUDDHA'S WORDS IN THE DHAMMAPADA ; A TRANSLATION BY SATHIENPONG WANNAPOK. THESIS ADVISOR : ASST.PROF.MANEEPIN PHROMSUTHIRAK, Ph.D. 379 pp. ISBN 974-464-366-8

The goal of this thesis is the study of Buddha's words including the Buddha's teachings and their contextual concepts, in a translation of the Dhammapada by Wannapok. The main subject matter of Buddha's words in Sathienpong Wannapok's translation can be divided into two general categories: *words for monks* and *words for ordinary people* that can be applied in their daily life.

Words for monks include: (1) words for proper behavior and practices for gaining faith and respect of people; (2) words for eliminating *Samyojana*. Of the latter, only 8 out of 10 items could be found, which are: Sakkāyadiṭṭhi (false view of individuality), Vicikicchā (doubt), Sīlabbataparāmāsa (adherence to rules and rituals), Kāmarāga (sensual lust), Paṭigha (repulsion; irritation), Māna (conceit; pride), Uddhacca (restlessness), and Avijjā (ignorance). Not found were: Rūparāga (greed for material possessions; attachment to realms of form), and Arūparāga (greed for immaterial possessions; attachment to formless realms); (3) words for awareness.

Words for people to be applied and used in daily life include: (1) The Law of Karma. This is to show that doing good begets good and that bad deeds beget bad and to show the differences between the two. (2) The Buddhist core teachings, which are: to avoid evil deeds, cultivate goodness and to purify one's mind. (3) Teachings for individual behavior and proper practices. (4) Teachings for association with others, social norms, how to choose good friends, and how to live happily and peacefully in society.

The study of presentation and textual concepts in Sathienpong Wannapok's translation of the Buddha's words in the Dhammapada found that the usage of simile, metaphor, antithesis, repetition, symbols and rhyme supports the ideas of the text well, and allows for easy comprehension as well as a memorable impression upon the reader.

Department of Thai Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2003

Student's signature.....

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ด้วยความอนุเคราะห์และมีเมตตาต่อศิษย์อย่างเหลือล้น ของ ผศ.ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร. วัลยา ช่างขวัญเย็น อ.ดร.สมชาย สำเนียงงาม และ รศ.เสมอ บัญญา คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างอเนกประการในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.นันทา ขุนภักดี รศ.กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ ผศ.วีระฉัตร วรณดี อ.ชুমสาย สุวรรณชมภู และคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย รวมทั้ง รศ.ดร. ศิริชัย ชินะตั้งกูร รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่กรุณาไต่ถามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ด้วยความห่วงใย

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.อารีย์ สหชาติโกสีย์ รศ.สายทิพย์ นุกุลกิจ รศ.ผกาศรี เย็นบุตร ผศ.วิมลศิริ ร่วมสุข ผศ.วาสนา เกตุภาค และคณาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ (บางเขน) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้อบรมสั่งสอนศิษย์อย่างมีเมตตาจิตเสมอมา

ขอโน้มระลึกถึงผู้มีพระคุณทุกคนที่ทำให้ข้าพเจ้ามีวันนี้ และขออุทิศความดีทั้งหลายของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แก่ พ่อปู่ดี วงศ์สุวรรณ พ่อเฒ่าชม เพชรรอด พ่อประสาท วงศ์สุวรรณ แม่เฒ่าเล็ก ปานแก้ว และ รศ.อารีย์ สหชาติโกสีย์ ผู้ล่วงลับ

ขอขอบคุณมารดาบิดา และญาติพี่น้องทุกคนที่ได้ลงทุนลงแรง ส่งเสียทรัพย์ที่หามาได้ จากหยาดเหงื่อแรงกายให้ข้าพเจ้าจนสำเร็จการศึกษาได้ด้วยดี

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาอนุเคราะห์ทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์จากเงินงบประมาณของทบวงมหาวิทยาลัย

ขอขอบคุณเพื่อนสนิทแม้ไม่เคยพบหน้าค่าตากันมาก่อน “บุญชู กอแก้ว” ผู้ตรวจแก้บทคัดย่อให้ด้วยใจกรุณา และอาจารย์ Michael A. Dudoff ที่ตรวจทานให้อีกครั้ง

ขอแสดงความซาบซึ้งน้ำใจของเพื่อน ๆ ทุกคน เช่น อุษณา อารี นิโบล นาคพลังกุล กิตสุรางค์ กาฬสุวรรณ ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ ภาสกร อักษรทิพย์ อลิสา บุรณศรี กฤษณา แก้วผุดผ่อง กิ่งกาญจน์ บุรณสินวัฒน์กุล และเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ ทุกคน ที่ได้ช่วยเหลือ ให้กำลังใจ และคำแนะนำด้วยดีตลอดมา

ขอโน้มระลึกถึงพระคุณของพระศรีรัตนตรัย และกราบนมัสการ “พระราชาพรหมยาน” (พระมหาวิระ ถาวรภิกขุ มหาเถระ) แห่งวัดท่าซุง (วัดจันทาราม) จ.อุทัยธานี ที่ได้ปูพื้นฐานทางธรรมและอบรมบ่มนิสัยของข้าพเจ้าตลอด ๑๔ ปีที่ล่วงมา ด้วยจิตกรุณาเป็นอย่างยิ่ง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษา.....	๑๒
สมมติฐานของการศึกษา.....	๑๓
ขอบเขตของการศึกษา.....	๑๓
วิธีการศึกษาค้นคว้า.....	๑๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๓
๒ ที่มาของพระธรรมบท.....	๑๔
ที่มาและประวัติการรวบรวมพระธรรมบท.....	๑๔
ยมกวรรค (อรรถกถา ๑๔ เรื่อง).....	๑๕
อัปมาทวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๒๒
จิตตวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๒๖
ปุပ္ผวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๓๐
พาลวรรค (อรรถกถา ๑๕ เรื่อง).....	๓๗
บัณฑิตตวรรค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง).....	๔๔
อรหันตวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง).....	๔๙
สหัสสวรรค (อรรถกถา ๑๔ เรื่อง).....	๕๓
ปาปวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง).....	๖๐
ทัณฑตวรรค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง).....	๖๖
ชราวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๗๑
อัฐตวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง).....	๗๕

โลกาวรรค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง).....	๗๘
พุทธาวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๘๒
สุขาวรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง).....	๘๘
ปิยาวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๙๑
โกธาวรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง).....	๙๕
มลลาวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง).....	๙๙
ธัมมัญญูวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง).....	๑๐๖
มรรคาวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง).....	๑๑๐
ปกิณณกาวรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๑๑๖
นिरยววรรค (อรรถกถา ๙ เรื่อง).....	๑๒๐
นาคววรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง).....	๑๒๕
ตัตถนาวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง).....	๑๒๙
ภิกขุววรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง).....	๑๓๗
พราหมณววรรค (อรรถกถา ๓๙ เรื่อง).....	๑๔๔
ประวัติการแปลพระธรรมบท.....	๑๖๐
ประวัติการแปลเป็นภาษาไทย.....	๑๖๒
ประวัติของศาสตราจารย์ เสฐียรพงษ์ วรรณปก.....	๑๖๕
๓ เนื้อหาคำสอนในพระธรรมบท.....	๑๖๘
เนื้อหาคำสอนที่สอนพระสงฆ์.....	๑๖๘
คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติที่เหมาะสม.....	๑๖๙
คำสอนเกี่ยวกับการละสังโยชน์.....	๑๘๓
สักกายทสิฐิ.....	๑๘๔
วิจิกิจฉา.....	๑๙๑
สืลพัตตปวามาส.....	๑๙๔
กามฉันทะ.....	๑๙๗
ปฏิฆะ.....	๒๑๑
มานะ.....	๒๑๘
อุทถัจจะ.....	๒๒๐

อริยชา.....	๒๒๕
คำสอนเกี่ยวกับความไม่ประมาท.....	๒๒๘
เนื้อหาคำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน.....	๒๓๘
คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม.....	๒๓๙
คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าทำดีได้ดี.....	๒๓๙
คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าทำชั่วได้ชั่ว.....	๒๔๑
คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นความต่างระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว.....	๒๔๖
คำสอนที่สอดคล้องกับหัวใจพระศาสนา.....	๒๔๗
คำสอนเพื่อให้ละเว้นความชั่ว.....	๒๔๘
คำสอนเพื่อให้ทำแต่ความดี.....	๒๖๕
คำสอนเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์.....	๒๗๗
คำสอนเกี่ยวกับความประพฤตินิสัยบุคคล.....	๒๘๓
กิจที่ตนพึงกระทำ.....	๒๘๓
ความประพฤตินิสัย.....	๒๘๓
คำสอนเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น.....	๒๙๖
ไม่คบคนพาล.....	๒๙๖
คบแต่บัณฑิต.....	๒๙๙
ความแตกต่างระหว่างคนดีกับคนไม่ดี.....	๓๐๒
คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวต่อผู้อื่น.....	๓๐๖
๔ วิธีการนำเสนอเนื้อหาพระธรรมบท.....	๓๑๐
การใช้ภาษาภาพพจน์ (figurative language)...	๓๑๑
อุปมา (simile).....	๓๑๑
การแบ่งอุปมาตามการใช้คำเชื่อม.....	๓๑๑
อุปมาแบบใช้คำเชื่อม.....	๓๑๑
อุปมาแบบไม่ใช้คำเชื่อม.....	๓๑๙
การแบ่งอุปมาตามลักษณะของสิ่งที่เปรียบเทียบ.....	๓๒๐
ความเปรียบกับวิถีชีวิตมนุษย์.....	๓๒๐
ความเปรียบกับธรรมชาติ.....	๓๒๕

บทที่	หน้า
อุปลักษณ์ (metaphor).....	๓๓๒
ภาวะแย้ง (Antithesis).....	๓๓๓
การกล่าวซ้ำ (Repetition).....	๓๓๕
การกล่าวซ้ำคำ.....	๓๓๖
การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความติดต่อกัน.....	๓๓๘
การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความไม่ติดต่อกัน	๓๔๐
การกล่าวซ้ำประโยค.....	๓๔๒
การกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความหรือประโยคสมมูล.....	๓๔๓
การใช้สัญลักษณ์ (Symbol).....	๓๔๙
การใช้สัญลักษณ์ชนิดผู้อ่านต้องตีความเอง.....	๓๕๐
การใช้สัญลักษณ์ที่ผู้เขียนให้ความหมายไว้.....	๓๕๕
การใช้สัมผัส (Rhyme).....	๓๕๘
๕ —สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๓๖๒
บรรณานุกรม.....	๓๖๔
ภาคผนวก.....	๓๗๘
ประวัติผู้วิจัย.....	๓๗๙

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระธรรมบทเป็นวรรณกรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งพระภิกษุสงฆ์
ในบวรพระพุทธศาสนาได้รวบรวมและจัดแบ่งไว้เป็นหมวดหมู่

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงที่มาของพระธรรมบทไว้ว่า

ธรรมบท หรือ ธรรมปท เป็นเทศนาประเภทร้อยกรองของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่
บุคคลต่างชั้นต่างระดับมีตั้งแต่บรรพชิต คฤหัสถ์ นักปราชญ์ ชาวบ้านธรรมดา จนกระทั่ง
เด็กเล็ก ๆ ก็มี เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับทั้งสูงและต่ำคละกันไป มีทั้งหมด ๔๒๓ คาถา

พระธรรมสังคหาคารย (อาจารย์ผู้รวบรวมคำสอน) ได้นำมารวมไว้เป็นหมวดหมู่ ใน
สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย

พระธรรมบทแบ่งออกเป็น ๒๖ หมวด ดังนี้

๑. ยมกวรรค	จำนวน ๒๐ คาถา
๒. อัปมาทวรรค	จำนวน ๑๒ คาถา
๓. จิตตวรรค	จำนวน ๑๑ คาถา
๔. ปุပ္ผวรรค	จำนวน ๑๖ คาถา
๕. พาลวรรค	จำนวน ๑๖ คาถา
๖. ปิณฑิตตวรรค	จำนวน ๑๔ คาถา
๗. อรหันตวรรค	จำนวน ๑๖ คาถา
๘. สหัสสวรรค	จำนวน ๑๖ คาถา
๙. ปาปวรรค	จำนวน ๑๓ คาถา

๑เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “คำนำ,” ใน พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ :
ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), ๑๒.

๑๐. ทัณฑนวรรค	จำนวน ๑๗ คาถา
๑๑. ชราวรรค	จำนวน ๑๑ คาถา
๑๒. ชัตตวรรค	จำนวน ๑๐ คาถา
๑๓. โลกวรรค	จำนวน ๑๒ คาถา
๑๔. พุทธวรรค	จำนวน ๑๘ คาถา
๑๕. สุขวรรค	จำนวน ๑๒ คาถา
๑๖. ปิยวรรค	จำนวน ๑๒ คาถา
๑๗. โกธวรรค	จำนวน ๑๔ คาถา
๑๘. มลวรรค	จำนวน ๒๑ คาถา
๑๙. ธีรมัญญูวรรค	จำนวน ๑๗ คาถา
๒๐. มัคควรรค	จำนวน ๑๗ คาถา
๒๑. ปกิณณกวรรค	จำนวน ๑๖ คาถา
๒๒. นiryวรรค	จำนวน ๑๔ คาถา
๒๓. นาควรรค	จำนวน ๑๔ คาถา
๒๔. ตัณหาวรรค	จำนวน ๒๖ คาถา
๒๕. ภิกขุวรรค	จำนวน ๒๓ คาถา
๒๖. พราหมณวรรค	จำนวน ๔๑ คาถา
รวมทั้งสิ้น	๔๒๓ คาถา ^๒

พระธรรมบทนับได้ว่าเป็นหัวข้อธรรมะที่คนไทยรู้จักกันอย่างแพร่หลาย ทั้งพระธรรมบทบางส่วนยังกลายเป็นสุภาษิต คำพังเพย และคำสอนโดยทั่วไปในสังคมไทย เพราะเป็นคำสอนที่สามารถใช้สอนคนได้ทุกระดับชั้น สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้อย่างอเนกประการ ดังที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กล่าวถึงพระธรรมบทไว้ว่า

^๒ตรวจสอบจำนวนคาถาจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง , หนังสือพระสูตรและอรรถกถาแปล , เสฐียรพงษ์ วรรณปก , พระมหาสำเนียง เลื่อมใส , และสุภาพรรณ ณ บางช้าง พบว่าแต่ละฉบับนับจำนวนคาถาไม่ตรงกัน วิชยานิพนธ์ฉบับนี้จึงยึดจำนวนนับตามพระมหาสำเนียง เลื่อมใส และสุภาพรรณ ณ บางช้าง ดูรายละเอียดจำนวนคาถาของแต่ละฉบับได้จากภาคผนวกตารางที่ ๑ ตารางเทียบจำนวนนับคาถาธรรมบท

ธรรมบทนั้นถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปชนิดที่เป็นหัวข้อธรรมชั้นสำคัญ อันควรที่พุทธบริษัทจะจดจำไว้ให้มากและรู้ความหมายประกอบได้กว้างเท่าไร นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้เพียงไร ย่อมจักอำนวยผลให้แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้เพียงนั้น^๓

พระธรรมบทมีอิทธิพลต่อคำสอน และสำนวนของไทยเป็นอย่างมาก เช่น

กงเวียนกำเกวียน กรรมย่อมติดตามตนเหมือนรอยเกวียนติดตามเท้าโค หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว สำนวนนี้น่าจะมาจากคาถาธรรมบทต่อไปนี้

ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมไปตาม บุคคลนั้น เพราะทุจริต^๓ อย่างนั้น เหมือนล่อหมนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจ ผ่องใส กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต^๓ อย่าง เหมือนเงามีปกติไปตาม ฉะนั้น^๔

มหาวิทธานาลัยศิลปากร สงอนดิษสิทธิ์

จิตที่ฝึกดีย่อมนำสุขมาให้ คำสอนนี้น่าจะมาจากคาถาธรรมบทต่อไปนี้

การฝึกจิตที่เข้มได้ยาก อันเร็ว มีปกติตกไปในอารมณ์ อันบุคคลพึงใคร่อย่างไร เป็นความดี เพราะว่าจิตที่บุคคลฝึกดีแล้วนำสุขมาให้ นักปราชญ์พึงรักษาจิตที่เห็นได้แสนยาก ละเอียดอ่อน มีปกติตกไปตามความใคร่ เพราะว่าจิตที่บุคคลคุมครองแล้วนำสุขมาให้^๕

การชนะสิ่งใดไม่ประเสริฐเท่าชนะใจตนเอง คำสอนนี้น่าจะมาจากคาถาธรรมบทนี้

^๓ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, “คำนิยาม,” ใน พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), ๓.

^๔ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), ๑๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๑๔.

บุคคลใดฟังชนะหม่อมมนุษย์ตั้งพันคุณด้วยพัน ในสงคราม บุคคลนั้นไม่ชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงในสงคราม ส่วนบุคคลใดถึงชนะตนผู้เดียว บุคคลนั้นแล ชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงสุดในสงคราม ตนแลอันบุคคลชนะแล้วประเสริฐ^๖

เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร คำสอนนี้น่าจะมาจากคณาธรรมบทต่อไปนี้

ก็ชนเหล่าใดเข้าไปผูกเวรไว้ว่า คนโน้นด่าเรา คนโน้นได้ตีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เรา ดังนี้ เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่ระงับ ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกเวรไว้ว่าคนโน้นด่าเรา คนโน้นได้ตีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เรา ดังนี้ เวรของชนเหล่านั้นย่อมระงับ ในกาลไหน ๆ เวรในโลกนี้ย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับเพราะความไม่จองเวร^๗

ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย คำสอนนี้น่าจะมาจากคณาธรรมบทต่อไปนี้

ความไม่ประมาทเป็นทางเครื่องถึงอมตนิพพาน ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย
 ชนผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย ชนเหล่าใดประมาทแล้ว ย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว^๘

คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล คำสอนนี้น่าจะมาจากคณาธรรมบทต่อไปนี้

บุคคลไม่ควรคบมิตรเลวทราม ไม่ควรคบบุรุษอาธรรม์ ควรคบมิตรดี ควรคบบุรุษสูงสุด^๙

ความสามัคคีนำสุขมาให้ คำสอนนี้น่าจะมาจากคณาธรรมบทต่อไปนี้

ความพร้อมเพรียงแห่งหมู่ นำสุขมาให้ ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข^{๑๐}

^๖พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต, ๒๐-๒๑.

^๗เรื่องเดียวกัน, ๑๑

^๘เรื่องเดียวกัน, ๑๓.

^๙เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

^{๑๐}เรื่องเดียวกัน, ๒๘-๒๙.

นอกจากพระธรรมบทจะมีอิทธิพลต่อคำสอนโดยทั่วไปของไทยแล้ว กวีไทยหลายสมัย ยังได้นำเอาพระธรรมบทมาเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องด้วย เช่น โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ดังตัวอย่าง

◦ หอมกลิ่นดอกไม้ที่	นับถือ
หอมแต่ตามลมฤๅ	กลับย้อน
หอมแห่งกลิ่นกล่าวคือ	ศีลสัตย์ นีณา
หอมสุดหอมสะท้อน	ทั่วไกลไกลถึง ๑๑

โคลงบทนี้มีเนื้อความสอดคล้องกับพระธรรมบท ในปุပ္ผวรรคที่กล่าวว่า “กลิ่นดอกไม้ ย่อมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ กลิ่นจันทน์หรือกลิ่นกฤษณาและกะลำพัก ย่อมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษย่อมฟุ้งทวนลมไปได้ เพราะสัตบุรุษฟุ้งไปทั่วทิศ กลิ่นคือศีลเป็นเยี่ยมกว่าคันธชาติ เหล่านี้ คือ จันทน์ กฤษณา ดอกบัว และมะลิ” ๑๒

พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต (จากหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต) พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระ
รามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังตัวอย่าง

◦ ชำนาญตนนั่นแล้ว	เป็นดี
พุทธศาสน์ภาษิต	ประเสริฐ
ชำนาญเหล่าไฟรี	มวลงมาก
สักเท่าใดไม่เลิก	มาตร้แม่นข่มตน ๑๓

โคลงบทนี้มีเนื้อความสอดคล้องกับพระธรรมบท ในสหัสวรรคที่กล่าวว่า “ตนแลอัน บุคคลชนะแล้วประเสริฐ ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ ๆ อันบุคคลชนะแล้วจักประเสริฐอะไร เพราะว่าเวทดา

^{๑๑}สถาบันภาษาไทย, ประชุมโคลงโลกนิติ (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), ๒๘๒.

^{๑๒}พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต, ๑๖.

^{๑๓}พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐), ๑๘๙.

คนธรรมดา มาร กับทั้งพรหม พึ่งทำความชนะของบุรุษผู้มีตนอันฝึกแล้ว มีปกติประพฤติดำรวมเป็น
นิตย ผู้เป็นสัตว์เกิดเห็นปานนั้นให้กลับแพ้ไม่ได้”^{๑๔}

◦ กลิ่นของสัตว์บุรุษย่อม	ทวนลม ได้นำ
ภาชิตธรรมะบท	บ่งไว้
พิจารณาจักเห็นสม	คำเปรียบ
ดำริจักเห็นได้	ดั่งนั้นแน่นา
◦ บุปผาอารสพร้อม	หอมหวาน
อีกแก่นจันทร์กฤษณา	กลิ่นกลุ้ม
กลิ่นหอมจะหอมทวน	ลมบ่ ได้เลย
เปนแต่ลมอวลอุ้ม	อาจคล้อยตามผัน
◦ อันสัตว์บุรุษผู้	ธรรมธ
เป็นที่ญาติมิตร	เคารพ
เกียรติพึงเฟื่องขจร	ภาเลื่อง
เปรียบบุปผาตระหลบ	กลิ่นคล้อยคลาไกล ^{๑๕}

โคลงนี้มีเนื้อความสอดคล้องกับพระธรรมบท ในบุปผวรรคที่กล่าวว่า “กลิ่นดอกไม้ย่อม
ฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ กลิ่นจันทร์หรือกฤษณาและกะลำพัก ย่อมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นของ
สัตว์บุรุษย่อมฟุ้งทวนลมไปได้ เพราะสัตว์บุรุษฟุ้งไปทั่วทิศ”^{๑๖}

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เห็นได้ว่าพระธรรมบทเป็นวรรณกรรมคำสอนที่คนไทยนิยม
มากและมีความนิยมอยู่เรื่อยมา ดังปรากฏว่ามีการนำพระธรรมบทมาแปลและเรียบเรียงหลาย
รูปแบบ เช่น การแปลเฉพาะคาถามีไม่ต่ำกว่า ๔ ล้านวน การแปลคาถาประกอบอรรถกถามีไม่ต่ำ
กว่า ๘ ล้านวน และการแปลรูปแบบอื่น ๆ เป็นต้น^{๑๗}

^{๑๔}พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต, ๒๑.

^{๑๕}พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต, ๒๒๓.

^{๑๖}พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต, ๑๖.

^{๑๗}ดูรายละเอียดในบทที่ ๒ หน้า ๑๖๓-๑๖๕.

การที่มีพระธรรมบทหลายสำนวนดังนี้ แสดงให้เห็นว่าคนไทยนิยมชมชอบพระธรรมบท ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จึงศึกษาค้นคว้าพระธรรมบทแต่ละสำนวน พบว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับเสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นฉบับที่ประชาชนนิยมชมชอบมาก เห็นได้จากการตีพิมพ์ฉบับสมบูรณ์ถึง ๙ ครั้ง และตีพิมพ์เพียงบางส่วนอีกหลายครั้ง ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จึงสนใจศึกษาว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับเสฐียรพงษ์ วรรณปก มีองค์ประกอบใดที่จูงใจให้คนไทยนิยมชมชอบ เมื่อผู้เขียนวิทยานิพนธ์ศึกษาเบื้องต้นพบว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ใช้ภาษาทันสมัยและอ่านเข้าใจง่าย ส่วนธรรมบทสำนวนแปลฉบับอื่น เช่น ฉบับพระสูตรและอรรถกถาแปล หรือฉบับพระธัมมปัทฏฐกถาแปล ของคณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ที่จัดพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๐ เพื่อเป็นคู่มือการศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์ไทย ต่างเป็นสำนวนการแปลที่รักษารูปศัพท์เดิม ทำให้ผู้ที่ไม่คุ้นเคยภาษาบาลีเข้าใจยาก ดังตัวอย่าง “ยมกวรรค เรื่องที่ ๗ พระเทวทัต” ที่ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ยกมาเพื่อให้เห็นได้ชัด ดังนี้

ผู้ใด มีกิเลสจุน้ำฝาดยังไม่ออก ปราศจากทมะและสังขะ จักนุ่งหม้อผ้ากาสาวะ ผู้นั้น
ย่อมไม่ควรนุ่งหม้อผ้ากาสาวะ ส่วนผู้ใด พึงเป็นผู้มีกิเลสจุน้ำฝาดอันคายนแล้ว ตั้งมั่นดีในศีล
ทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและสังขะ ผู้นั้นแล ย่อมควรนุ่งหม้อผ้ากาสาวะ^{๑๔}
พระสูตรและอรรถกถาแปล

อ.บุคคลใด ผู้มิใช่ผู้มีกิเลสเพียงตั้งว่าน้ำฝาดออกแล้ว ไปปราศแล้ว (ไปปราศ-ไม่
ประกอบ-สลัด) จากทมะและสังขะ จักนุ่งหม้อ (ซึ่งผ้าอันบุคคลย้อมแล้วด้วยน้ำฝาด) อ.
บุคคลนั้น ย่อมไม่ควร เพื่ออันนุ่งหม้อ ซึ่งผ้าอันบุคคลย้อมแล้วด้วยน้ำฝาด ส่วนว่า อ.บุคคล
ใด ผู้มีกิเลสเพียงตั้งว่าน้ำฝาดอันคายนแล้ว เป็นผู้ตั้งมั่นพร้อมด้วยดีแล้ว ในศีล ท. เป็นผู้เข้า
ถึงแล้ว ด้วยทมะและสังขะ พึงเป็น อ.บุคคลนั้นแล ย่อมควรเพื่ออันนุ่งหม้อ ซึ่งผ้าอันบุคคล
ย้อมแล้วด้วยน้ำฝาด ดังนี้^{๑๕}

พระธัมมปัทฏฐกถาแปล

^{๑๔} อรรถกถา พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตต
นิบาต เล่ม ๔๐ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๑๓.

^{๑๕} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถาแปลภาค ๑,
พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓), ๑๗๑-๑๗๒.

คนที่กิเลสครอบงำใจ
 ไร้การบังคับตนเองและไร้สัตย์
 ถึงจะครองผ้ากาสาวพัสตร์
 ก็หาคู่ควรไม่,
 ผู้หมดกิเลส มั่นคงในศีล
 รู้จักบังคับตนเอง และมีสัตย์
 ควรครองผ้ากาสาวพัสตร์แท้จริง ^{๒๐}

พุทธวจนะในธรรมบท

ธรรมบทคาถาที่ยกมาเปรียบเทียบบนนี้ช่วยแสดงให้เห็นว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายและไพเราะกว่าพระธรรมบทฉบับอื่น ๆ นอกจากนี้ยังพบว่ามีการนำเสนอด้วยกลวิธีอื่น เช่น การซ้ำคำ เป็นต้น ดังตัวอย่าง “พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๐ ฆฎิลพราหมณ์” ดังนี้

บุคคลย่อมเป็นพราหมณ์ ด้วยชฎา ด้วยโคตร ด้วยชาติ หามิได้, สัจจะและธรรมมีอยู่ใน
 ผู้ใด ผู้หนึ่งเป็นผู้สะอาด และผู้หนึ่งเป็นพราหมณ์ ^{๒๑}
 พระสูตรและอรรถกถาแปล

มิใช่เพราะมุ่นชฎา มิใช่เพราะโคตร
 มิใช่เพราะกำเนิด (ที่ดี) ที่ทำคนให้เป็นพราหมณ์
 ใครก็ตามมีสัจจะและทรงธรรม
 ย่อมจะบริสุทธิ์ล้ำและเป็นพราหมณ์ ^{๒๒}

พุทธวจนะในธรรมบท

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑-๑๒.

^{๒๑} อรรถกถา พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตต
 นิบาต เล่ม ๔๓ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๔๔๖.

^{๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๗.

จากธรรมเนียมที่ยกมานั้นแสดงให้เห็นว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก มีสำนวนภาษาที่สละสลวย งดงาม นอกจากนั้นผู้เขียนวิทยานิพนธ์ยังพบว่ามีการใช้กลวิธีอื่น ๆ อีกด้วย ได้แก่ การใช้ภาพพจน์อุปมา อุปลักษณะ การใช้ภาวะแย้ง การกล่าวซ้ำ การใช้สัญลักษณ์ และการใช้สัมผัส กลวิธีเหล่านี้ช่วยให้การนำเสนอเนื้อหาที่น่าสนใจชวนติดตาม เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ทำให้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ต้องการศึกษา ๒ ประเด็นใหญ่ คือ

๑. เนื้อหาคำสอนในพระธรรมบทซึ่งเป็นประโยชน์ต่อคนโดยทั่วไป เช่น การสอนเรื่อง การปฏิบัติตัว การทำความดี การประพฤติธรรม และจะแบ่งคำสอนเป็น ๒ หมวดใหญ่ ได้แก่

๑.๑ คำสอนเพื่อสอนพระสงฆ์

๑.๒ คำสอนที่สมรวัสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๒. วิธีการนำเสนอเนื้อหาพระธรรมบท คือ ศึกษากลวิธีต่าง ๆ ที่ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ใช้แปลพระธรรมบทซึ่งมีผลทำให้ “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ มีภาษาสละสลวย งดงาม ทำให้น่าอ่าน และจดจำได้ง่าย

บทวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวความคิดทางปรัชญาของพุทธศาสนาเถรวาท จากคัมภีร์ธรรมบท และศาสนาฮินดูจากคัมภีร์ภควัทคีตา

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายและลักษณะการประพันธ์ธรรมบทไว้ว่าเป็นเทศนาประเภทร้อยกรองของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงแก่บุคคลต่างชั้นต่างระดับ ตั้งแต่บรรพชิต คฤหัสถ์ นักปราชญ์ ชาวบ้านธรรมดา จนกระทั่งเด็กเล็ก ๆ ดังนั้น เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับทั้งสูงและต่ำคละกันไป^{๒๓}

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส กล่าวถึงอายุของพระธรรมบทว่าไม่สามารถกำหนดให้แน่นอนได้ หากแต่เห็นตามความเห็นของพระพุทธโฆษาจารย์ว่าเกิดขึ้นเมื่อทำสังคายนาพระไตรปิฎก

^{๒๓}พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), ๗.

ครั้งแรก แล้วท่องจำเป็นมุขปาฐะ มีการจารึกลงใบลานเมื่อประมาณ ๘๘-๙๖ ปี ก่อนคริสต์กาล อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้าวรมุณีแห่งศรีลังกา^{๒๔}

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส กล่าวถึงประวัติการแปลพระธรรมบทไว้หลายสำนวนด้วยกัน ทั้งภาษาปวากฤต สันสกฤตผสม สันสกฤต และจีน สำหรับฉบับแปลภาษาไทยนั้นได้กล่าวถึงสำนวนของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ซึ่งจัดทำเป็น ๓ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยมูลนิธิเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ไว้ว่าเป็นฉบับที่ใช้ภาษาทันสมัยและอ่านเข้าใจง่ายที่สุด ทั้งยังพิมพ์ซ้ำอีกในปีต่อมาหลายครั้ง^{๒๕}

นอกจากนี้ พระมหาสำเนียง เลื่อมใส ยังกล่าวถึงคุณลักษณะของพระธรรมบทไว้ว่า

พุทธศาสนาจึงมีพระสูตรบรรยายถึงเรื่องของการกรรมโดยละเอียดชื่อว่า ธรรมบท นี้เอง ซึ่งเป็นคาถาศุภภาษิตระบุน่าเป็นพระพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้า สุภาษิตเหล่านี้จะได้วางไว้ อย่างเกะกะก็หาไม่ได้ หากถูกจัดวางไว้เชื่อมโยงติดต่อกันเป็นความเดียวกันอย่างเป็นระเบียบ และไพเราะที่สุด

การที่พระพุทธเจ้าทรงส่งเสริมการรวบรวมและจัดรูปแบบคำสอนในรูปคาถา คงเป็นเพราะทรงเห็นว่าคาถาเป็นรูปแบบที่จะช่วยกระตุ้นความสนใจในการศึกษาธรรม ช่วยให้จดจำได้ง่าย เหมาะกับการศึกษาท่องจำในครั้งนั้นและยังช่วยให้หลักธรรมคำสอนดำรงอยู่อย่างถูกต้องเป็นแบบเดียวกันไม่ตกหล่นเปลี่ยนแปลงได้ง่ายเหมือนอย่างร้อยแก้วนั่นเอง^{๒๖}

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ปรัชญาทั้งสองระบบมีแนวความคิดทางอภิปรัชญาต่างกัน จึงทำให้ทรรณะทางญาณวิทยาและจริยศาสตร์ต่างกันด้วย ปรัชญาภควัทศิตายอมรับอัตราสูงสุดว่าเป็นสิ่งที่ควบคุมธรรมชาติทั้งหมด ขณะที่พุทธปรัชญาปฏิเสธเรื่องนี้ สำหรับทรรณะทางญาณวิทยานั้น ปรัชญาทั้งสองระบบมีส่วนคล้ายคลึงกันบ้างว่าความไม่รู้ (อวิชชา) เป็นสาเหตุให้เกิดกรรม และมนุษย์ควรกำจัดความไม่รู้นั้นเสีย ซึ่งวิธีการกำจัดความไม่รู้นั้นพุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์ใช้ปัญญาที่เกิดขึ้นในตัวเอง แต่ภควัทศิตายจะสอนให้มนุษย์ยึดพระผู้เป็นเจ้าของเป็นศูนย์กลาง

ส่วนแนวความคิดทางจริยศาสตร์ ปรัชญาทั้งสองระบบสอนตรงกันว่ากรรมเกิดจากเจตนาและผู้ทำกรรมโดยย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ต่างกันแต่ว่าภควัทศิตายสอนให้มนุษย์มีเจตนา

^{๒๔} พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทศิตาย”, ๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

มุ่งต่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจึงจะเป็นกรรมดี แต่พุทธปรัชญาสอนว่าเจตนาที่มาจากกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรมดี อย่างไรก็ตาม ปรัชญาทั้งสองระบบต่างมีความเห็นร่วมกันว่าธรรมชาติแห่งความจริงสูงสุดนั้น มีลักษณะเป็นความสงบสูงสุด เป็นบรมสุข และเป็นสภาวะที่ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก^{๒๗}

ชลธิรา กัดดออยู่^{๒๘} ได้ศึกษาเรื่อง “คาถาธรรมบทและอรรถกถาธรรมบท” ผลการศึกษาสรุปได้ว่าอรรถกถาธรรมบทมีทั้งสิ้น ๓๐๒ เรื่อง นอกจากธรรมบทฉบับภาษาบาลีแล้วยังปรากฏฉบับภาษาจีนและธิเบตด้วย โดยฉบับภาษาจีนแบ่งออกเป็น ๓๙ วรรค ๕๐๐ คาถา

พระธรรมบทเป็นคัมภีร์ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันออก ทำให้มีฉบับแปลสำนวนต่าง ๆ มากมาย ฉบับภาษาอังกฤษที่เก่าที่สุด เช่น ของเฟาส์บอล (๑๘๖๕) แมกซ์มุลเลอร์ (๑๘๗๐) เจมส์เกรย์ (๑๘๘๑) เป็นต้น

ชลธิรา กัดดออยู่ ได้ให้ความเห็นว่าพระธรรมบทไม่น่าจะเป็นพุทธวจนะแท้จริงทั้งหมด แต่น่าจะมีการแต่งเสริมขึ้นในภายหลัง และพระพุทธโฆษาจารย์ไม่น่าจะเป็นผู้รจนอรรถกถาประกอบคาถาเพราะมีสำนวนแตกต่างจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างมาก แต่ผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทน่าจะเป็นกวีนิพนธ์ ซึ่งแต่งขึ้นราว พ.ศ.๔๕๐

นอกจากนี้ยังกล่าวไว้ว่าพระธรรมบทเป็นจุดหมายเหตุอันที่กบฏวิพัสสนาที่ล้ำค่า เช่น ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม บรรยายกาศทางสังคม สถานภาพของชนชั้นต่าง ๆ เป็นต้น

นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ศึกษาที่มาของโคลงโลกนิติ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าโคลงโลกนิติได้รับอิทธิพลจากพระธรรมบท ๑๒ หมวด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

○ คนพาลผู้บาปแท้	ทูลจิตร
ไปสู่หาบัณฑิต	คำเข้า
ฟังธรรมอยู่เนืองนิจ	บ่ทราบ ใจนา
คือจรวักตักเข้า	หอนรู้รศแกง

^{๒๗}พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา”, บทคัดย่อ.

^{๒๘}ชลธิรา กัดดออยู่, “คาถาธรรมบทและอรรถกถาธรรมบท,” เมืองโบราณ ๒, ๑ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๑๘) : ๒๙-๓๙.

สมมติฐานของการศึกษา

พุทธทวณะในธรรมบท ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางเพราะมีเนื้อหาคำสอนที่เป็นประโยชน์และมีสำนวนภาษาสละสลวย

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเนื้อหาคำสอนและวิธีการนำเสนอเนื้อหาใน “พุทธทวณะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก

วิธีการศึกษาค้นคว้า

๑. รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมบททั้งหมด
๒. ศึกษาหนังสือ วิทยานิพนธ์ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาเพื่อนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการวิจัย
๓. วิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้เห็นคุณค่าของ “พุทธทวณะในธรรมบท” ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก อย่างแจ่มชัด
๒. ได้ช่วยเผยแพร่คุณค่าของพระธรรมบทให้กว้างขวางต่อไป

บทที่ ๒

ที่มาของพระธรรมบท

ที่มาและประวัติการรวบรวมพระธรรมบท

พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนหลัก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในพระสุตตันตปิฎกแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ ๔ นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย^๑

คาถาธรรมบทปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เชื่อกันตั้งแต่สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งศรีลังกา ประมาณ พ.ศ. ๔๕๕-๔๖๗ แล้วว่าธรรมบทเป็นพระพุทธรวจนะ

คัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แต่งราวต้นคริสต์ศตวรรษ ได้อ้างถึงพระธรรมบท แสดงว่าพระธรรมบทต้องรู้จักกันแพร่หลายก่อนการแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งน่าจะเป็นเวลาใกล้เคียงกับการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑

ต่อมามีการแต่งธัมมบทอัฐสุกธา (Dhammapada Atthakathā) หรืออรรถกถาธรรมบท ซึ่งเชื่อกันว่าผู้แต่งคือพระพุทโธชยาจารย์ผู้มีชื่อเสียงเมื่อราว พ.ศ. ๙๔๓ พระพุทโธชยาจารย์ได้แต่งอรรถกถาหลายเล่ม เล่มที่ได้รับการยกย่อง ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค อย่างไรก็ตามสำนวนภาษาในอรรถกถาธรรมบทดูดีกว่าในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาก ด้วยเหตุนี้จึงยังไม่เป็นที่ยอมรับกัน โดยทั่วไปว่าพระพุทโธชยาจารย์เป็นผู้แต่งอรรถกถาธรรมบท^๒

^๑ชลธิรา กัดดออยู่, “คาถาธรรมบทและอรรถกถาธรรมบท,” เม็องโบราณ ๒, ๑ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๑๘) : ๒๙.

^๒S. Radhakrishnan, “Introduction,” The Dhammapada, ๓rd ed. (London : Oxford University Press, ๑๙๖๘), ๓.

ผู้ที่เชื่อว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แต่งอรรถกถาธรรมบท สันนิษฐานเรื่องระยะเวลาที่แต่งไว้ต่าง ๆ กัน เช่น หนังสือพระอัมมปทัฏฐกถาแปล กล่าวว่าแต่งขึ้น พ.ศ. ๙๕๒^๓ และ Fredrich Max Müller กล่าวว่าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๙๖๓^๔ เป็นต้น

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้นำรายละเอียดเนื้อเรื่องอรรถกถาธรรมบท จากหนังสือพระสูตรและอรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ธรรมบท มาเพื่อแสดงที่มาของคาถาธรรมบท ดังนี้

๑. ยมกวรรค (อรรถกถา ๑๔ เรื่อง)

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระจักขุปาลเถระ

พระจักขุปาลบำเพ็ญสมณธรรมโดยถือเนสัชชิกุธงค์^๕ จนตาบอดพร้อมกับบรรลุเป็นอรหันต์ผลสุกขวิปัสสโก^๖ ภิกษุใจะกันถึงบุญกรรมของพระจักขุปาลว่าเป็นเพราะเหตุใดตาจึงบอด พระพุทธเจ้าจึงเล่าบุญกรรมของพระจักขุปาลแก่ภิกษุทั้งหลายว่าในอดีตชาติพระจักขุปาลปรุงยาพิษหยอดตาผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นตาบอด พร้อมตรัสภาสิตว่า

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำสิ่งใดด้วยใจชั่ว

ความทุกข์ย่อมติดตามตัวเขา

เหมือนล้อหมุนเข้าตามเท้าโค^๗

^๓ คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พระนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๐๓), ๑.

^๔ F.Max Müller, "Introduction," The Dhammapada : A Collection of Verses (Delhi : Motilal Banarsidass, ๑๙๗๓), xxxix.

^๕ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือ นั่ง ยืน เดิน เท่านั้น ไม่นอน (ข้อ ๑๓ ในธุดงค์ ๑๓)

^๖ พระผู้สำเร็จพระอรหันต์ โดยเจริญวิปัสสนาล้วน มิได้ทรงคุณวิเศษอย่างอื่น เช่น ฌาน สมาบัติ อภิญญาสมาบัติ เป็นต้น

^๗ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), ๓.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องมัญญุทฎทล

มัญญุทฎทลเป็นบุตรของอทินนบุพพกพรหมณ์ผู้ตระหนี่ถี่เหนียว เมื่อมัญญุทฎทลป่วยหนัก พราหมณ์ไม่ยอมรักษาเพราะกลัวเสียทรัพย์จนบุตรตาย บุตรไปเกิดในดาวดึงส์เทวโลก เพราะอำนาจของการระลึกถึงพระพุทธรูปเป็นพุทธานุสติ ภายหลังพระพุทธรูปเสด็จไปโปรดทั้งมัญญุทฎทล เทพบุตร และอทินนบุพพกพรหมณ์จนบรรลุนิพพานโดยพระพุทธรูปได้กล่าวภาษิตว่า

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำสิ่งใดด้วยใจบริสุทธิ์

ความสุขย่อมติดตามเขา

เหมือนเงาติดตามตน ^๕

ยมกวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระติสสเถระ

พระติสสเถระบวชเมื่อตอนแก่ ถือตัวว่าเป็นพระญาติวงศ์ของพระพุทธรูป มีความเยอหยิ่งต่อภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายและพระพุทธรูปเจ้าตักเตือนเท่าไรก็ไม่เชื่อฟัง ยังคงถือทิฐิมานะ พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ใครมัวคิดอาฆาตว่า

“มันด่าเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาไม่มีทางระงับ,

ใครไม่คิดอาฆาตว่า

“มันด่าเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาย่อมระงับ ^๖

^๕เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔.

^๖เรื่องเดียวกัน, ๕-๖.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลสิริกษิณี

หญิง ๒ คนติดตามจองเวรกันหลายชาติ จนชาติปัจจุบันผู้หนึ่งเกิดเป็นสตรี ผู้หนึ่งเกิดเป็นนางกาลสิริกษิณี พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามนางกาลสิริกษิณี และตรีสภษิตสองทั้ง ๒ ว่า

แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้

เวรไม่มีระงับด้วยการจองเวร

มีแต่ระงับด้วยการไม่จองเวร

นี้เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว ๑๐

ยมกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีเหล่าพระธรรมกถึก และพระวินัยธรทะเลาะแตกแยกกัน ไม่ยอมกระทำสังฆกรรมร่วมกัน แม้พระพุทธเจ้าตรัสห้ามพร้อมแสดงลฎกีกษาคด ๑๑ และวิฎกษาคด ๑๒ ภิกษุทั้งหลายก็ไม่เชื่อฟัง พระพุทธเจ้าจึงหลีกไปอยู่ในป่า

เหล่าอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายบังคับให้ภิกษุขอขมาพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมา พระองค์จึงตรัสภษิตว่า

คนทั่วไปมักนึกไม่ถึงว่า ตนกำลังพินาศ

เพราะวิวาททุ่มเถียงกัน

ส่วนผู้รู้ความจริงเช่นนั้น

ย่อมไม่ทะเลาะกันอีกต่อไป ๑๓

ยมกวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องจุลกกาลและมหากาล

มหากาลและจุลกกาล ๒ ฟีน้องได้ออกบวช พระมหากาลเถระบรรลุอรหัตผล ส่วนพระจุลกกาลถูกภรรยาทั้ง ๒ จับสึกโดยเปลื้องผ้ากาสาวะ ภิกษุทั้งหลายเกรงว่าพระมหากาลเถระจักโดนภรรยาจับสึกเช่นนั้นบ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

๑๐ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗.

๑๑ ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องนางนกใช้ที่ฆ่าพญาช้างได้แม้มีกำลังเพียงน้อย

๑๒ ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องฝูงนกกระจาบที่แตกความสามัคคีกัน ถูกบุตรนายพรานดักจับได้หมดทั้งฝูง

๑๓ เรื่องเดียวกัน, ๘.

มารย่อมสามารถทำลายบุคคล
ผู้ตกเป็นทาสของความสวยงาม
ไม่ควบคุมการแสดงออก
ไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร
เกียจคร้านและอ่อนแอ
เหมือนลมแรงพัดโคนต้นไม้ที่ไม่แข็งแรง,
มารย่อมไม่สามารถทำลายบุคคล
ผู้ไม่ตกเป็นทาสของความสวยงาม
รู้จักควบคุมการแสดงออก
รู้ประมาณในโภชนาหาร
มีศรัทธา และมีความขยันหมั่นเพียร
เหมือนลมไม่สามารถพัดโคนภูเขา ^{๑๔}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระเทวทัต

ชาวบ้านหมู่มาลงมตีถวายผ้าเนื้อดีแก่พระเทวทัต ภิกษุทั้งหลายจึงพากันว่าผ้าเนื้อดี
เหมาะแก่พระเทวทัตหากแต่เหมาะสมกับพระอัครสาวก พระพุทธเจ้าจึงตรัสชี้ทันทชาดก ^{๑๕}
พร้อมภาษิตว่า

คนที่กิเลสครอบงำใจ
ไร้การบังคับตนเองและไร้ศีล
ถึงจะครองผ้ากาสาวพัสตร์
ก็หาคู่ควรไม่,
ผู้หมดกิเลส มั่นคงในศีล
รู้จักบังคับตนเอง และมีศีล
ควรครองผ้ากาสาวพัสตร์แท้จริง ^{๑๖}

^{๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙-๑๐.

^{๑๕} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องของพญาช้างจันทันต์เห็นผ้ากาสาวะที่นายโสณุตระพรานนุ่งห่ม
จึงไม่กล้าทำร้าย ด้วยคิดว่าผู้ใช้สอยผ้ากาสาวะ ฟังดเว้นจากทุจริตได้

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๑-๑๒.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องสญชัย

พระอัครสาวกทั้งสอง เมื่อบรรลุอรหัตผลแล้วปรารถนาจะให้สญชัยปริพาชกออกบวช ด้วย ได้พยายามชักชวนสญชัยปริพาชก แต่สญชัยปริพาชกกล่าวว่าเมื่อคนโง่มากกว่าคนฉลาด ก็ให้คนโง่มาหาตน คนฉลาดไปหาพระสมณโคดม พระพุทธเจ้าทรงทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดเห็นสิ่งที่ไม่เป็นสวาระ ว่าเป็นสวาระ
เห็นสิ่งที่เป็นสวาระ ว่าไร้สวาระ
ผู้นั้นมีความคิดผิดเสียแล้ว
ย่อมไม่ประสบสิ่งที่เป็นสวาระ,
ผู้ที่เข้าใจสิ่งที่เป็นสวาระ ว่าเป็นสวาระ
และสิ่งที่ไร้สวาระว่าไร้สวาระ
มีความคิดเห็นชอบ
ย่อมประสบสิ่งที่เป็นสวาระ ^{๑๗}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระนันทเถระ

พระนันทะเป็นพระภาคิไนยของพระผู้มีพระภาคออกบวชเพราะเกรงพระทัย ภายหลังพระ
พุทธเจ้าอุบายพระหัตถ์นำไปยังดาวดึงส์เทวโลก พระนันทะจึงบรรลุอรหัตผล ภิกษุทั้งหลายจึง
ว่าพระนันทะคงมีความปรารถนาในนางอัปสร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เรือนที่มุงไม่เรียบร้อย
ฝนยอมไหลย้อยเข้าได้
ใจที่ไม่อบรมฝึกหัด
ราคะกำหนดยอมครอบงำ,
เรือนที่มุงเรียบร้อย
ฝนยอมไหลย้อยเข้าไม่ได้
ใจที่อบรมเป็นอย่างดี
ราคะไม่มีวันเข้าครอบงำ ^{๑๘}

^{๑๗}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๓-๑๔.

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน, ๑๕-๑๖.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนายจุนทสุกริก

นายจุนทสุกริกฆ่าสุกรเลี้ยงชีพตลอด ๕๕ ปี ในที่สุดผลกรรมเข้าสนองต้องทรมานถึง ๗ วันก่อนตาย ตายแล้วไปเกิดในอเวจีมหานรก ภิกษุทั้งหลายโจษกัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนทำชั่วยอมเสรำ้าโคกในโลกนี้
 คนทำชั่วยอมเสรำ้าโคกในโลกหน้า
 คนทำชั่วยอมเสรำ้าโคกในโลกทั้งสอง
 คนทำชั่วยอมเสรำ้าโคกเดือดร้อนยิ่งนัก
 เมื่อมองเห็นแต่กรรมชั่วของตน ^{๑๙}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องธัมมิกอุบาสก

ธัมมิกอุบาสกตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ภิกษุโจษกันเรื่องกุศลแห่งธัมมิกอุบาสก พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนทำดียอมรำแรงในโลกนี้
 คนทำดียอมรำแรงในโลกหน้า
 คนทำดียอมรำแรงในโลกทั้งสอง
 คนทำดียอมรำแรง เบิกบานใจยิ่งนัก
 เมื่อมองเห็นแต่กรรมบริสุทธิ์ของตน ^{๒๐}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องพระเทวทัต

พระเทวทัตกระทำอนันตริยกรรมตกลงสู่อเวจีมหานรก ภิกษุทั้งหลายกล่าวโจษกันว่า พระเทวทัตต้องทุกข์ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และขณะตายแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกนี้
 คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกหน้า
 คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง
 เมื่อคิดได้ว่า ตนทำแต่กรรมชั่ว
 ตายไปเกิดในทุกคติ ยิ่งเดือดร้อนหนักขึ้น ^{๒๑}

^{๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๙.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องนางสุนณาเทวี

นางสุนณาเทวีบุตรสาวคนเล็กของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นพระอรียบุคคลชั้นพระสัททาคามี เมื่อใกล้ตายได้เรียกอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า “น้องชาย” เพราะอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นพระอรียบุคคลชั้นพระโสดาบันเท่านั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีมีความเสียใจคิดว่าบุตรสาวเพื่อด้วยพิษไข้ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูล พระพุทธเจ้าจึงตรัสแสดงภูมิธรรมและภพเกิดของนางอนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงกล่าวว่านางเป็นสุขในโลกทั้งสอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

คนทำดีย่อมสุขใจในโลกนี้
 คนทำดีย่อมสุขใจในโลกหน้า
 คนทำดีย่อมสุขใจในโลกทั้งสอง
 เมื่อคิดว่าตนได้ทำแต่บุญกุศล ย่อมสุขใจ
 ตายไปเกิดในสุคติ ยิ่งสุขใจยิ่งขึ้น ^{๒๒}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

ภิกษุ ๒ รูปเป็นสหายกัน รูปหนึ่งถือทางวิปัสสนาธุระบรรลุอรหัตผลมีลูกศิษย์มากมาย อีกรูปหนึ่งถือทางคันถธุระ เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก หากแต่มีอายุยังคุณวิเศษใด ๆ ให้เกิดแก่ตนได้ ภิกษุปุถุชนมีความริษยาพระเถระซึ่งเณสพจึงทำทนายตอปปัญหาธรรม พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังที่นั้น แล้วตรัสถามเรื่องการปฏิบัติ มีคำถามเรื่องรูปฌาน อรูปฌาน เป็นต้น ภิกษุซึ่งเณสพตอปปัญหานั้น ได้ทั้งสิ้น แต่ภิกษุปุถุชนตอปปัญหาไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

คนที่ท่องจำตำราได้มาก
 แต่มีวประมาทเสีย ไม่ทำตามคำสอน
 ย่อมไม่ได้รับผลที่พึงได้จากการบวช
 เหมือนเด็กเลี้ยงโค นับโคให้คนอื่นเขา,
 ถึงจะท่องจำตำราได้น้อย
 แต่ประพฤติชอบธรรม
 ละราคะ โทสะ และโมหะได้
 รู้แจ้งเห็นจริง มีจิตหลุดพ้น
 ไม่ยึดมั่น ถือมั่น ทั้งปัจจุบันและอนาคต

^{๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐.

เขาย่อมได้รับผลที่พึงได้จากการบวช ^{๒๓}

๒. อัปมาทวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระนางสามาวดี

พระนางสามาวดีถูกพระนางมาคันทิยาสุ่มไฟคลอกตายในตำหนักพร้อมหญิงบริวารทั้ง ๕๐๐ เหล่าญาติของพระนางมาคันทิยาจึงถูกพระเจ้าอุเทนลงโทษโดยจุดไฟสุ่มไว้เบื้องบน คราดด้วยไถเหล็ก พระนางมาคันทิยาถูกจับเชือดเนื้อลงทอดแล้วบ้อนเนื้อตัวเองให้กิน ภิกษุทั้งหลาย โจษกันว่าในคนเหล่านั้น ใครได้ชื่อว่ามีชีวิต ใครได้ชื่อว่าตายแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ความไม่ประมาท เป็นทางอมตะ

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

ผู้ไม่ประมาท ไม่มีวันตาย

ผู้ประมาท ถึงมีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนตายแล้ว,

บัณฑิตรู้ข้อแตกต่าง

ระหว่างความประมาทกับความไม่ประมาท

จึงยินดีในความไม่ประมาท

อันเป็นแนวทางของพระอริยะ,

ท่านผู้ฉลาดเท่านั้น หมั่นเจริญกรรมฐาน

มีความเพียรมั่นอยู่เป็นนิจศีล

บรรลुพระนิพพานอันเป็นสภาวะที่สูงส่ง

อิสระจากกิเลสเครื่องผูกมัด ^{๒๔}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุมภโฆสก

ราชคฤห์เศรษฐีและภรรยาตายด้วยโรคระบาดทั้งสมบัติ ๔๐ โกฏิไว้ให้แก่บุตรชายชื่อ กุมภโฆสก เมื่อถึงวัยหนุ่มบุตรชายได้กลับมาใช้สอยทรัพย์นั้น แต่คำนึงอยู่ว่าตนไร้ที่พึ่ง หากนำทรัพย์นั้นขึ้นมา อันตรายจักมีแก่ตน กุมภโฆสกจึงทำที่เป็นคนยากจนเที่ยวรับจ้างชาวเมืองทำงาน

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑-๒๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๕-๒๗.

กุลี ภายหลังจากพระเจ้าพิมพิสารทราบความได้ตั้งเขาไว้ในตำแหน่งเศรษฐี จากนั้นพระเจ้าพิมพิสาร
เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลเรื่องดังกล่าวแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ยศย่อมเจริญแก่ผู้ขยัน

มีสติ มีภาระงานสะอาด

ทำงานด้วยความรอบคอบระมัดระวัง

เป็นอยู่โดยชอบธรรม ไม่ประมาท ^{๒๕}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระจุฬปีนถกเถระ

พระจุฬปีนถกเถระน้องชายของพระมหาปีนถกเถระ มีปัญญาที่บมิอาจท้วงสาธยาย
มนต์แม้เพียงบทเดียวได้ พระพี่ชายจึงทำเป็นโกรธขับไล่ไปเสีย พระพุทธเจ้าได้รับพระจุฬปีนถก
เถระเข้าสู่สำนักสอนกรรมฐานโดยให้ธูปกำพล ที่สุดพระจุฬปีนถกบรรลุเป็นพระอรหันต์ผล ภิกษุทั้ง
หลายโจษกันถึงความน่าอัศจรรย์ในการบรรลุธรรมของพระจุฬปีนถก พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท

ด้วยความสำรวมระวัง และด้วยการข่มใจตนเอง

ผู้มีปัญญาควรสร้างเกาะ (ที่พึ่ง) แก่ตน

ที่ห้วงน้ำ (กิเลส) ไม่สามารถท่วมได้ ^{๒๖}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพาลนักษัตริ

ในนครสาวัตถีเมื่อถึงนักษัตริของพวกเขาคนพาลแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมท้าวด้วยมุตรและ
คูท เทียวเคาะประตูบ้านชนเหล่าอื่นกล่าวว่าคำหยาบคายต่ำช้า ชนเหล่าอื่นทนไม่ได้จึงให้ทรัพย์เพื่อ
คนพาลจักได้ไปเสียให้พ้น พระพุทธเจ้าทราบความจึงกล่าวภาษิตว่า

คนพาล ทรมานปัญญา

มักมัวประมาทเสีย

ส่วนคนฉลาด ย่อมรักษาความไม่ประมาท

เหมือนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ,

^{๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๙.

พวกเธออย่ามัวประมาท
 อย่ามัวเอาแต่สนุกยินดีในกามคุณอยู่เลย
 ผู้ไม่ประมาท เฟ่งพิณิจตามความเป็นจริงเท่านั้น
 จึงจะบรรลุถึงความสุขอันไพบูรณ์ได้ ^{๒๗}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระเจริญอาโลกกสิณ ^{๒๘} ตรวจจตุสดมภ์ทั้งหลายผู้ประมาทและไม่
 ประมาท ซึ่งจุดิและเกิดในที่ทั้งหลายด้วยทิพพจักขุ พระพุทธเจ้าตรัสห้ามพระมหาเถระเพราะ
 ไม่ใช่วิสัยของพระอรหันตสาวก หากแต่เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แล้วตรัสภาษิตว่า

เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาท
 เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”
 ไร้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชน ผู้โง่เขลา
 ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เหมือนคนยืนบนยอดเขา

มองลงมาเห็นฝูงชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น ^{๒๙}

มหาวิทยาลักษณ์ศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

ภิกษุ ๒ รูปบวชอยู่ด้วยกัน รูปหนึ่งมีความประมาท เกียจคร้าน ไม่บำเพ็ญสมณธรรม
 อีกรูปหนึ่งไม่มีความประมาท ขยัน พยายามบำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าได้
 กล่าวยกย่องภิกษุผู้ไม่ประมาท และติเตียนภิกษุผู้ประมาท จากนั้นตรัสภาษิตว่า

ผู้มีปัญญามากไม่ประมาท เมื่อคนอื่นพากันประมาท
 และตื่น เมื่อคนอื่นหลับอยู่
 เขาจึงละทิ้งคนเหล่านั้นไปไกล
 เหมือนม้าฝีเท้าเร็ว วิ่งเลยม้าแกลบฉะนั้น ^{๓๐}

^{๒๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๓๐-๓๑.

^{๒๘} กสิณแสงสว่าง การเจริญสมถกรรมฐานตั้งใจเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ (ข้อ ๙ ใน
 กสิณ ๑๐)

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๒.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องทำวสั๊กกะ

พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงคุณธรรมของทำวสั๊กกะที่ยังผลให้ได้เป็นใหญ่ในสวรรค์ ว่าเป็น เพราะทำวสั๊กกะมีความไม่ประมาทอยู่เป็นนิตย์ พร้อมตรัสภาสิตว่า

ทำวมชวานได้เป็นใหญ่กว่าทวยเทพ

เพราะผลของความไม่ประมาท

บัณฑิตจึงสรรเสริญความไม่ประมาท

และติเตียนความประมาททุกเมื่อ ^{๓๑}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุรูปหนึ่งพยายามบำเพ็ญสมณธรรมแต่ไม่อาจบรรลุอรหัตผล จึงเตรียมตัวเดินทางไป เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอกกรรมฐาน ระหว่างทางเห็นไฟไหม้ป่าได้เกิดธรรมสังเวชแล้ว พระพุทธเจ้า จึงเปล่งฉัพพรรณรังสีไปปรากฏเฉพาะหน้า แล้วตรัสภาสิตว่า

ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท

เห็นภัยในความประมาท

ย่อมแผกไกลเครื่องผูกมัดได้

เหมือนไฟเผาเชื้อทุกชนิด ^{๓๒}

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม

พระติสสเถระชาวเมืองสาวัตถีเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ถือเพียงอาหารภิกขาจารที่ได้ในเรือนแห่งญาติของตนเท่านั้น แม้ใคร ๆ กระทำทานอันยิ่งเพียงใด พระติสสเถระก็ไม่เคยเข้ารับ ภิกขาจารจากที่นั่นเลย ภิกษุทั้งหลายโจษกันว่าพระติสสเถระหมกมุ่นอยู่แต่ในเรือนญาติ คลุกคลี อยู่กับญาติ พระพุทธเจ้าสอบถามพระติสสเถระ ทราบความโดยละเอียดจึงกล่าวสรรเสริญ แล้ว ตรัสภาสิตว่า

ภิกษุผู้ไม่ประมาท

เห็นภัยในความประมาท

ไม่มีทางเสื่อม

^{๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๔.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

ยอมอยู่ใกล้นิพพานเป็นแน่แท้ ^{๓๓}

๓. จิตวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

จิตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระเมฆิยะเถระ

พระเมฆิยะเถระปล่อยให้ความวิตก ๓ อย่างเข้าครอบงำ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

จิตดีนรณ กลับกลอก

ป้องกันยาก ห้ามยาก

คนมีปัญญาสามารถตัดให้ตรงได้

เหมือนช่างตัดลูกศร,

มัตสยาถูกเขาจับโยนไปบนบก ย่อมดีนรณ

เพื่อจะกลับไปยังแหล่งน้ำที่เคยอาศัย

จิตใจเราก็เช่นเดียวกัน ดีนรณไปหากามคุณ

เพราะฉะนั้น จึงควรละเว้นกามคุณเสีย ^{๓๔}

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

จิตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุรูปหนึ่งได้สนทนากับนางมาติกาตา นางมาติกาตานี้เป็นพระอนาคามีพร้อม

ด้วยอภิญญาจึงสามารถทราบวาระจิตของผู้อื่นได้ ภิกษุนั้นเป็นเพียงปุถุชนมีความละเอียด จึงหนีไป

ยังสำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนภิกษุนั้นด้วยภาษิตว่า

จิตควบคุมยาก เปลี่ยนแปลงเร็ว

ใฝ่ในอารมณ์ตามที่ใคร่

ฝึกจิตเช่นนั้นได้เป็นการดี

เพราะจิตที่ฝึกได้แล้ว นำสุขมาให้ ^{๓๕}

^{๓๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๖.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๙-๔๐.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๑.

จิตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุกัณฐิตภิกษุ

อุกัณฐิตออกบวชเป็นภิกษุ มีความยึดมั่นในพระอภิธรรมและพระวินัยจึงปรารถนาจะสึก พระภิกษุอาจารย์ทั้ง ๒ ได้นำตัวเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า อุกัณฐิตภิกษุกราบทูลว่าถูกศีลและอภิธรรมห้ามปรามไว้ทุกสิ่ง ทำกิจใดไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าจึงสอนให้ทำจิตกิจ โดยตรัสภาษิตว่า

จิตเห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก
มักเฝื่อนในอารมณ์ตามที่ใคร่
ผู้มีปัญญาจึงควรควบคุมจิตไว้ให้ดี
เพราะจิตที่ควบคุมได้แล้ว นำสุขมาให้^{๓๖}

จิตวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ

พระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระเป็นหลานของพระสังฆรักขิตเถระ มีความคิดฟุ้งซ่านจนเอาด้ามปฏักตีศีรษะของพระเถระ พระสังฆรักขิตเถระทราบความที่คิดฟุ้งซ่านโดยเจตปรีชาญาณ จึงกล่าวตักเตือน พระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระมีความละอายได้หนีไปเพื่อสัก ภิกษุอื่นจับตัวได้แล้วนำมาถวายต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงทราบความทั้งสิ้นจึงตรัสภาษิตว่า

จิตท่องเที่ยวไปไกล เทียวไปดวงเดียว
ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายนี้
ใครควบคุมจิตนี้ได้
ย่อมพ้นจากบ่วงมาร^{๓๗}

จิตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระจิตตหัตถเถระ

ชายเลี้ยงโคผู้หนึ่งออกบวชเพราะความต้องการอาหาร เขาบวช ๆ สึก ๆ อยู่ถึง ๖ ครั้ง การบวชครั้งที่ ๗ เขาจึงบรรลุอรหัตผล ไม่มีความอาลัย ไม่ข้องเกี่ยวกับทางโลกอีกต่อไป ภิกษุทั้งหลายทราบความที่พระจิตตหัตถเถระกล่าวว่าตนไม่อาลัย ไม่ข้องเกี่ยวในกามคุณอีกแล้ว จึงโจษกันว่าพระจิตตหัตถเถระกล่าวคำไม่จริง พยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าทรงทราบความเหล่านั้นแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

^{๓๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๓.

ปัญญาอ่อนไม่บริบูรณ์
 แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง
 ไม่รู้พระสัทธรรม
 มีความเลื่อมใสไม่จริงจัง,
 ผู้มีสติตื่นตัวอยู่เนื่องนิตย์
 มีจิตเป็นอิสระจากราคะและโทสะ
 ละบุญและบาปได้
 ย่อมไม่กลัวอะไร ^{๓๘}

จิตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา

ภิกษุหลายรูปเข้าบำเพ็ญสมณธรรมในป่าตลอดพรรษา เทวดาไม่อาจขึ้นสถิต ณ วิมานของตนเหนือพรรณไม้ได้ จึงเที่ยวทำกิริยาหลอนภิกษุเหล่านั้นให้หนีไป ภิกษุได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงให้ท่องบ่น “กถณียเมตตสูตร” เมื่อภิกษุเหล่านั้นท่องบ่นคาถานี้ก็ได้รับความเมตตาจากเทวดาคอยอุปถัมภ์ภิกษุอยู่เนื่องนิตย์ จนในที่สุดภิกษุเหล่านี้ก็มีแก่ใจในการบำเพ็ญสมณธรรม พระพุทธเจ้าจึงเปล่งอุพพรรณรังสีไปปรากฏเฉพาะหน้า แล้วตรัสภาษิตว่า

เมื่อรูปร่างกายนี้แตกดับง่ายเหมือนหม้อน้ำ
 ฟุ้งป้องกันจิตให้มันเหมือนป้องกันเมืองหลวง
 แล้วฟุ้งรบกับพญามารด้วยอาวุธคือปัญญา
 เมื่อรบชนะแล้วฟุ้งรักษาชัยชนะนั้นไว้
 ระวังอย่าตกอยู่ในอำนาจมารอีก ^{๓๙}

จิตวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระพุทฺธิคตตติสสเถระ

พระติสสเถระชาวเมืองสาวัตถี เกิดโรคร่างกายเน่าขึ้นทั่วศีรษะ พระสัททวิhariกทั้งหลายทนดูแกลไม่ได้จึงทอดทิ้งไปเสีย พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาดูแลพระติสสเถระด้วยพระองค์เองจนพระติสสเถระหายจากโรคร้ายนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๓๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔-๔๕.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๖.

อีกไม่นาน ร่างกายนี้
 จักปราศจากวิญญาณ
 ถูกทอดทิ้ง ทับถมแผ่นดิน
 เหมือนท่อนไม้อันหาประโยชน์ได้^{๔๐}

จิตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนันทโคपालกะ
 คนเลี้ยงวัวชื่อนายนันทะพึงธรรมจากพระพุทธเจ้าจนบรรลุโสดาปัตติผล ตามส่งเสด็จ
 พระพุทธเจ้าแล้วถูกนายพรานฆ่าตายเมื่อเดินทางกลับ ภิกษุโจษกันว่าเพราะพระพุทธเจ้าใช้ให้เขา
 ตามส่ง เขาจึงถูกนายพรานฆ่าตาย พระพุทธเจ้าจึงเล่าบุพกรรมของนายนันทะพร้อมตรัสภาษิตว่า

จิตที่ฝึกฝนผิดทาง
 ย่อมทำความเสียหายให้
 ยิ่งกว่าศัตรูทำต่อศัตรู
 หรือคนจองเวรทำต่อคนจองเวร^{๔๑}

มหาวิทยาคณะศึกษาศาสตร์ สงวนลิขสิทธิ์

จิตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระโสโรยเถระ
 โสโรยเศรษฐีผู้บุตรแลเห็นพระมหากัจจายนเถระมีรูปงาม จึงมีความคิดลามกต่อพระ
 มหาเถระ กรรมนั้นทำให้เขากลับเพศเป็นสตรี ภายหลังเมื่อขอขมาพระมหาเถระแล้วเขาก็กลับ
 เพศเป็นบุรุษและออกบวช

ภิกษุและชนทั้งหลายเที่ยวสอบถามความอยู่เนื่อง ๆ ด้วยเรื่องการกลับเพศและความ
 รักในบุตรทั้ง ๔ คน อันบุตร ๒ คนเกิดโดยเขาเป็นบิดา บุตร ๒ คนเกิดโดยเขาเป็นมารดา พระ
 โสโรยเถระตอบว่ามีความเสียดใจในบุตรอันเกิดแต่กรรมของตนมากกว่า ชนและภิกษุทั้งหลายย่อม
 สอบถามดังนี้เป็นนิตย์ พระโสโรยเถระมีความรำคาญ ภายหลังจึงนั่งเสีย แล้วตั้งใจบำเพ็ญสมณ
 ธรรมจนบรรลุอรหัตผล

ภิกษุยังคงมาสอบถามเรื่องบุตร พระโสโรยเถระตอบว่าไม่มีความอาลัยไม่ว่าบุตรคน
 ไหน ภิกษุโจษกันว่ากล่าวเท็จเพราะเมื่อไม่นานยังกล่าวว่าตนอาลัยในบุตร พระพุทธเจ้าจึงตรัส
 ภาษิตว่า

^{๔๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๗.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๘.

มารดาทำให้ไม่ได้

บิดาทำให้ไม่ได้

ญาติพี่น้องก็ทำให้ไม่ได้

แต่จิตที่ฝึกฝนไว้ชอบยอมทำสิ่งนั้นให้ได้

และทำให้ได้อย่างประเสริฐด้วย ^{๔๒}

๔. ปุปผวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง)

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้ชวนชวายเป็นปฐวีกถา

ภิกษุหลายรูปได้จาริกไปในชนบทกับพระพุทธเจ้า เมื่อมาถึงพระเชตวันจึงสนทนากันถึงหนทางที่ได้เดินทางผ่านมาแล้ว พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่สิ่งนั้นล้วนเป็นแผ่นดินภายนอก ไม่ควรสนใจ แต่ควรสนใจแผ่นดินภายใน แล้วตรัสภษษิตว่า

ใครจักครองแผ่นดินนี้

พร้อมทั้งยมโลกและเทวโลก

ใครจักเลือกเฟ้นพระธรรมบท

ที่ทรงแสดงไว้ดีแล้ว

เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาด

เลือกเก็บดอกไม้,

พระเสขะจักครองแผ่นดินนี้

พร้อมทั้งยมโลกและเทวโลก

พระเสขะจักเลือกเฟ้นพระธรรมบท

ที่ทรงแสดงไว้ดีแล้ว

เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาด

เลือกเก็บดอกไม้ ^{๔๓}

^{๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๙.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๕๓-๕๔.

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระเถระผู้เจริญมรณิกัมมฐาน

ภิกษุรูปหนึ่งพิจารณาความเป็นไปของพยับแดดและพุ่มพองน้ำว่าเป็นเหมือนร่างกายนี้ ที่เกิดขึ้นแล้วแตกไป พระพุทธเจ้าจึงกล่าวสอนว่าอัฐภาพก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ ย่อมเกิดขึ้นและแตกสลายไปเป็นธรรมดา แล้วตรัสภาสิตว่า

เมื่อรู้ว่าร่างกายนี้แตกสลายง่าย และว่างเปล่า
เช่นเดียวกับพองน้ำ และพยับแดด
ก็ควรทำลายบุษปศรของกามเทพ
ไปให้พ้นทัศนวิสัยของมัจจุราขเสีย ^{๔๔}

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระเจ้าวิฑูฑกะ

พระเจ้าวิฑูฑกะแค้นใจศากยวงศ์ซึ่งเป็นพระญาติฝ่ายมารดา ที่ดูหมิ่นเยาะเย้ยว่าเป็นเพียงบุตรนางทาสี ไม่มีพระเกียรติยศเทียมเจ้าศากยวงศ์ทั้งหลาย จึงยกทัพไปฆ่าเจ้าศากยวงศ์จนเกือบหมดสิ้น เมื่อสำเร็จกิจที่ตั้งใจแล้วได้ยกทัพกลับ ระหว่างทางได้ตั้งค่ายริมแม่น้ำจิริวดี ทหารบางพวกรวมทั้งพระเจ้าวิฑูฑกะเอง นอนบนตลิ่งไม่สบาย ต้องมานอนริมหาด ทหารบางพวกนอนริมหาดไม่สบาย ต้องมานอนบนตลิ่ง คืนนั้นมีคลื่นใหญ่พัดเอาพระเจ้าวิฑูฑกะกับทหารที่นอนริมหาดจมน้ำตายไปจนหมดสิ้น

ภิกษุทั้งหลายวิพากษ์วิจารณ์กันถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้ากล่าวว่าคนเหล่าที่ตายไป เพราะกรรมเก่าที่เคยไปรยยาพิชลงแม่น้ำ แล้วตรัสภาสิตว่า

มฤตยูจุดคร่ำคนผู้มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ)
มีใจเกี่ยวข้องอยู่ในกามคุณไป
เหมือนห้วงน้ำใหญ่หลากมา
พัดพาเอาชาวบ้านผู้หลับไหลไป ^{๔๕}

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องนางปติปฐิกา

เทพธิดาของมาลาการีเทพบุตรได้จุติระหว่างเดินชมสวนในดาวดึงส์เทวโลก มาเกิดเป็นสตรีและระลึกชาติได้ ดังนั้นเมื่อนางทำบุญทุกครั้งจึงอธิษฐานว่าขอให้ได้ไปเกิดในสำนักของสามี

^{๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๕.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๕๖.

คือ มาลาการีเทพบุตร ชนทั้งหลายจึงขนานนามนางว่า “นางปติปฐิกา” เมื่อนางตายไปจึงไปเกิด
ในสำนักของมาลาการีเทพบุตรตามที่นางตั้งใจไว้

ทั้งมาลาการีเทพบุตรและภิกษุทั้งหลายทราบเรื่องราวของนางแล้ว ต่างก็เกิดธรรม
สังเวชว่าชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายสั้นนัก พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ) เพลินอยู่
มีจิตใจข้องอยู่แต่ในกามคุณไม่รู้จักอึด
มักตกอยู่ในอำนาจมฤตยู ^{๔๖}

บุปผวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องโกสียเศรษฐีผู้มีความตระหนี่

ณ นิคมสักกระ ไกลกรุงราชคฤห์ มีเศรษฐีผู้ตระหนี่ชื่อโกสียเศรษฐี เศรษฐีไม่เคยทำบุญ
ให้ทานใด ๆ ทั้งสิ้น แม้อาหารการกินก็ตระหนี่ถี่เหนียว วันหนึ่งเห็นคนจนกินขนมเบื้อง เศรษฐีอยาก
กินบ้างแต่กลัวจะสิ้นเปลืองทรัพย์ เพราะต้องทำเพื่อคนอื่นด้วย ภรรยาทราบความที่เศรษฐีอยาก
กินขนมเบื้องจนไม่ยอมรับประทานอาหารอะไรเลย จึงสัญญาว่าจะทำให้เศรษฐีกินเพียงคนเดียว
เท่านั้น จึงชักชวนกันไปทำขนมเบื้อง ณ ชั้นเจ็ดของปราสาท

พระพุทเจ้าประสงค์จะไปรดเศรษฐีและภรรยาจึงให้พระโมคคัลลาน์ไปทรมานเศรษฐี
และภรรยา พระโมคคัลลาน์ทำให้เศรษฐีและภรรยาเลื่อมใสแล้ว ติดตามพระโมคคัลลาน์ไปฟัง
ธรรมจากพระพุทธเจ้าจนได้เป็นพระโสดาบัน

ภิกษุทั้งหลายโจษขานกันเรื่องพระโมคคัลลาน์ทรมานเศรษฐี พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิต
สรรเสริญคุณแห่งพระโมคคัลลาน์ว่า

มุนีพึงจาริกไปในเขตคาม
ไม่ทำลายศรัทธาและโภคะของชาวบ้าน
ดุจภุมรดุตรสหวานของบุปผชาติแล้วจากไป
ไม่ให้สีและกลิ่นชอกช้ำ ^{๔๗}

^{๔๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๗.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๕๘.

บุปผวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องปาฎิภาชีวก

หญิงสาวกของปาฎิภาชีวกปรารถนาจะพึงธรรมของพระพุทธเจ้า ปาฎิภาชีวกเกรงว่าหญิงนี้จะเลื่อมใสพระพุทธเจ้าทำให้ตนเสื่อมลาภที่ได้จากหญิงนี้ จึงนัดแนะให้บุตรชายของหญิงทำกลอุบายเพื่อไม่ไปนิมนต์พระพุทธเจ้าตามคำสั่งของมารดา แต่ปรากฏว่าวันรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้ากลับไปยังเรือนของหญิงนี้และได้แสดงธรรมแก่เธอ ทำให้เธอดำรงตนเป็นอุบาสิกา ปาฎิภาชีวกนั้นไม่พอใจที่นางเลื่อมใสพระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าร้ายนางด้วยถ้อยคำหยาบคาย พระพุทธเจ้าทรงทราบวาระจิตฟุ้งซ่านของนางที่ละอายต่อคำหยาบคายแล้ว จึงตรัสภาษิตว่า

ไม่ควรแส่หาความผิดผู้อื่น
หรือธุระที่เขาทำแล้วหรือยังไม่ทำ
ควรตรวจดูเฉพาะกิจ
ที่ตนทำหรือยังไม่ทำเท่านั้น ^{๔๔}

บุปผวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องฉัตตปาณิอุบาสก

ฉัตตปาณิอุบาสกเป็นพระอนาคามี อริยสาวกของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง หากแต่ยังถือครองเพศฆราวาสอยู่ วันหนึ่งเขาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเวลาที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน ฉัตตปาณิอุบาสกเห็นว่าการลุกขึ้นรับเสด็จพระราชาต่อหน้าพระพุทธเจ้าย่อมไม่ควร จึงไม่ลุกรับ พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่พอใจอุบาสก พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตจึงกล่าวแสดงคุณธรรมของฉัตตปาณิอุบาสกให้พระราชาหายโกรธซึ่ง

วันถัดจากนั้นฉัตตปาณิอุบาสกถูกนำตัวเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล อุบาสกได้ถวายบังคมพระราชา พระราชาถามถึงเหตุที่ไม่ลุกรับเสด็จในวันก่อน อุบาสกกล่าวว่าบุคคลไม่ควรลุกรับพระราชาเจ้าประเทศราชในพระราชวังของพระราชาธิราชผู้ประเสริฐฉันใด บุคคลก็ไม่ควรลุกรับพระราชาในวิหารของพระพุทธเจ้าฉันนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลเลื่อมใสจึงต้องการพึงธรรมของอุบาสก แต่อุบาสกเกรงจะมีภัยแก่ตัวจึงบอกปิดเสีย พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้ากราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงให้พระอานนท์มาแสดงธรรมแทน

พระอานนท์ได้แสดงธรรมแก่พระนางมัลลิกาเทวี และพระนางवासภขัตติยา พระนางมัลลิกาเทวีศึกษาธรรมด้วยความเคารพ แต่พระนางवासภขัตติยาไม่ศึกษาธรรมโดยเคารพ พระ

^{๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๙.

อานนท์นำเรื่องกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระธรรมของพระองค์นั้นต้องศึกษาโดย
เคารพจึงบังเกิดผล และได้ตรัสภาษิตว่า

วจาสุภาษิต
ของผู้ทำไม่ได้ตามพูด
ย่อมไม่มีประโยชน์อะไร
จุดดอกไม้สีสวย แต่ไร้กลิ่น,
วจาสุภาษิต
ของผู้ทำได้ตามพูด
ย่อมอำนวยผลดี
จุดดอกไม้สีสวยและมีกลิ่นหอม ^{๔๙}

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนางวิสาขา

ครั้งสมัยพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ นางวิสาขาได้เคยอธิษฐานไว้ว่าขอให้นางได้

เป็นเลิศแห่งอุปัฏฐายิกา คือ ได้เป็นยอดของอุบาสิกาผู้สามารถบำรุงด้วยปัจจัย ๔ มาในปัจจุบันชาติ
นางได้บำรุงภิกษุทั้งหลายด้วยปัจจัย ๔ โดยสมบูรณ์แล้ว นางได้เดินเปล่งอุทานรอบมหาวิหารที่
นางสร้างถวายพระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลายได้นำความกราบทูลพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าจึง
เล่าเรื่องอดีตชาติของนางแก่ภิกษุทั้งหลาย และตรัสภาษิตว่า

เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องตาย
ก็ควรสร้างบุญกุศลไว้ให้มาก
เหมือนนายมาลาการร้อยพวงมาลัย
เป็นจำนวนมากจากกอดดอกไม้ ^{๕๐}

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

พระอานนท์ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่ามีกลิ่นใดบ้างในโลกที่สามารถหอมทวนลม
ไปได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๔๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๐-๖๑.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๖๒.

กลิ่นบุปผชาติ ก็หอมทวนลมไม่ได้
 กลิ่นจันทน์ กฤษณา หรือดอกมะลิ
 ก็หอมทวนลมไม่ได้
 แต่กลิ่นสัตบุรุษ หอมทวนลมได้
 สัตบุรุษ ย่อมหอมฟุ้งจรไปทั่วทุกทิศ,
 กลิ่นศีล หอมยิ่งกว่า
 ของหอมเหล่านี้ คือ
 จันทน์ กฤษณา
 ดอกอุบล และ กะลำพัก ^{๕๑}

บุปผวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระออกจากนิโรธสมาบัติ ต้องการโปรดผู้ทุกข์ยากทั้งหลาย เหล่านาง
 อัสพรจึงลงมาเพื่อถวายทานแด่พระมหาเถระ แต่พระมหากัสสปะไม่ยอมรับบิณฑบาตของเหล่า
 นางอัสพรเพราะไม่ใช่ผู้ทุกข์ยาก พระอินทร์ทราบความแล้วจึงชักชวนนางสุชาดาให้แปลงกายเป็น
 สองตายายเฒ่าเพื่อถวายทานแด่พระมหาเถระ เมื่อพระมหาเถระรับบิณฑบาตแล้วจึงทราบว่าเป็น
 พระอินทร์แปลงกายลงมาจึงต่อว่าพระอินทร์ พระอินทร์กล่าววาทนเป็นผู้ลำบากเสียแล้วเพราะ
 ขณะนี้ในสวรรค์มีเทพบุตรใหม่ ๓ องค์ คือ จูฬรถเทพบุตร มหารถเทพบุตร อเนกวันถเทพบุตร
 เป็นผู้มียุปัญญาธิการ มีเดช มีอำนาจมากเหนือยิ่งไปกว่าพระอินทร์ ดังนั้น ตนจึงต้องทำบุญเพิ่มเพื่อ
 ให้มียุปัญญาธิการเหนือเทพบุตรทั้ง ๓ นั้น พระพุทธเจ้าทราบความทั้งหลายเหล่านั้นแล้วจึงตรัส
 ภาษิตว่า

กฤษณา หรือจันทน์ มีกลิ่นหอมน้อยนัก
 แต่กลิ่นหอมของท่านผู้ทรงศีลประเสริฐนัก
 หอมฟุ้งกระทั่งถึงทวยเทพยดา ^{๕๒}

^{๕๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๓-๖๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๖๕.

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องปรินิพพานของพระโคตมเกระ

พระโคตมเกระเกิดป่วยหนักจนไม่อาจบำเพ็ญสมณธรรมได้ แม้อุตริมนุสสรรมใด ๆ ที่มีอยู่ เช่น รูปฌาน หรืออรูปฌาน ก็สลายไปเพราะทุกขเวทนาเข้าครอบงำ พระโคตมเกระมีความเสียใจว่าอุตริมนุสสรรมต้องเสื่อมสลายไปเพราะโรคภัยไข้เจ็บ โรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นเพราะร่างกายเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงไม่ควรปรารถนาร่างกาย ภพชาติ อีกต่อไป แล้วหยาบมิดเชือดคอตาย

ขณะที่พระโคตมเกระเชือดคอตาย จิตของพระเถระมีความเปื้อน่ายร่างกายและการเวียนว่ายตายเกิด จึงทำให้พระเถระเข้าสู่นิพพานได้

मारพยายามหาที่ปฏิสนธิวิญญูณของพระโคตมเกระแต่ไม่พบ ได้เข้ามาราบทุลตามพระพุทเจ้าถึงที่ปฏิสนธิวิญญูณของพระโคตมเกระ พระพุทเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

मारยอมค้นไม่พบวิถีทาง

ของผู้ทรงศีลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท

ผู้หลุดพ้นจากอัสวกิเลส เพราะรู้ชอบ ^{๕๓}

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องครหทินน์

สิริคุตต์ผู้เป็นดัมมาทิฎฐิ เป็นสหayaกับครหทินน์ผู้เป็นมิจฉนาทิฎฐิ ครหทินน์เชื้อค้ำของพวกนิครนถ์ ^{๕๔} พยายามหว่านล้อมให้สิริคุตต์หันมานับถือพวกนิครนถ์เช่นเดียวกับตน สิริคุตต์ต้องการทดลองพวกนิครนถ์จึงสร้างทำเป็นยอมนิมนต์เหล่านิครนถ์มารับบิณฑบาตที่บ้าน เหล่านิครนถ์ทั้งหลายต้องกลอุบายของสิริคุตต์จนอับอายเป็นอย่างมาก ครหทินน์มีความแค้นใจจึงสร้างทำเป็นนิมนต์พระพุทเจ้าพร้อมพระสาวกไปรับบิณฑบาตที่บ้านเพื่อทำกลแก่พระพุทเจ้าบ้าง แต่การณ์ทั้งหลายกลับไม่สามารถทำให้พระพุทเจ้าพร้อมพระสาวกต้องกลได้ ครหทินน์จึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธา เข้าถึงไตรสรณคมน์ ปฏิญญาตนเป็นอุบาสก

เมื่อพระพุทเจ้าจะกระทำอนุโมทนาภดา พระองค์ตรัสว่าสัตว์ที่ไม่รู้คุณแห่งพระศาสนา เป็นเพราะสัตว์เหล่านั้นไร้จักษุปัญญา แล้วตรัสภาษิตว่า

ดอกบัว มีกลิ่นหอม รื่นรมย์ใจ

เกิดบนสิ่งปฏิกูล

ที่เขาทิ้งไว้ใกล้ทางใหญ่ ฉันใด,

^{๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๖.

^{๕๔} นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ที่เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตร, นักบวชในศาสนาเซน

ท่ามกลางหมู่ปุถุชนผู้โง่เขลา
 ผู้เป็นเสมือนสิ่งปฏิญ
 พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ย่อมรุ่งเรืองด้วยปัญญา ฉะนั้น ^{๕๕}

๕. พาลวรรค (อรรถกถา ๑๕ เรื่อง)

พาลวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง
 พระเจ้าปเสนทิโกศลวางกลอุบายเพื่อกำจัดบุรุษให้ตายเสีย เพื่อช่วงชิงเอารัชทายา
 เป็นของตน คืบหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ยื่นเสียงเปรต ๔ ตน พระพุทธเจ้าได้เล่าเรื่องบุพกรรม
 ของเปรต ๔ ตนนั้นที่ได้ละเมิดภรรยาของคนอื่น จนต้องเสวยผลกรรมเป็นอนันต์ ทำให้พระเจ้า
 ปเสนทิโกศลระลึกได้ว่าตนเพียงคิดปรารถนาภรรยาผู้อื่นยังนอนไม่หลับตลอดคืน หากกระทำผิด
 ไปคงต้องเสวยผลกรรมเป็นอนันต์เช่นเดียวกับเปรต ๔ ตนนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ราตรีนาน สำหรับคนนอนไม่หลับ

ระยะทางโยชน์หนึ่งไกล สำหรับผู้ล่าแล้ว

สังสารวิญญานาน สำหรับคนพาล

ผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม ^{๕๖}

พาลวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องสังฆวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ

ภิกษุรูปหนึ่งผู้เป็นสังฆวิหาริก ^{๕๗} ของพระมหากัสสปะ มักชอบอ้างความดีที่คนอื่น
 กระทำไว้แล้วมาเป็นของตัวเอง พระมหากัสสปะต่อว่าตักเตือนเป็นหลายครั้ง ภิกษุรูปนั้นไม่พอใจจึง
 เฆมาทำลายบรรณศาลาของพระมหากัสสปะเสีย เมื่อตายไปจึงตกนรกอเวจี พระพุทธเจ้าเล่าอดีต
 นิทานเมื่อครั้งพระมหากัสสปะเกิดเป็นนกขมิ้นและพระรูปดังกล่าวเกิดเป็นลิง ลิงนั้นมีพฤติการณ์
 ดูจกจริตปัจจุบัน คือ ไม่พอใจเมื่อถูกตักเตือน แล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๕๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๗-๖๘.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๗๑.

^{๕๗} ศิษย์, ผู้อยู่ด้วย เป็นคำเรียกผู้ที่ได้รับอุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใด
 ก็เป็นสังฆวิหาริกของพระอุปัชฌาย์องค์นั้น

หากแสวงหาไม่พบเพื่อนที่ดีกว่าตน
หรือเพื่อนที่เสมอกับตน
ก็พึงเที่ยวไปคนเดียว
เพราะมิตรภาพ ไม่มีในหมู่คนพาล^{๕๘}

พาลวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอานนทเศรษฐี

อานนทเศรษฐีเป็นผู้ตระหนี่ถี่เหนียว ตลอดชีวิตนอกจากไม่ยอมทำบุญทำทานใด ๆ แล้ว ยังกำชับบุตรธิดาบริวารทั้งหลายมิให้ทำบุญทำทานใด ๆ ด้วย ในที่สุดอานนทเศรษฐีกระทำ กาละแล้วไปเกิดในตระกูลจันฑาล เมื่ออานนทเศรษฐีคลอดจากครรภ์มารดาผู้เป็นจันฑาล จึง เป็นผู้มีรูปร่างน่าเกลียด ขอทานจันฑาลทั้งหลายย่อมไม่ได้ทรัพย์เมื่อเที่ยวตระเวนขทาน เพราะ ผลกรรมของอานนทเศรษฐี ทำให้ตระกูลจันฑาลต้องเดือดร้อน มารดาไล่เขาไปเสียเพราะเป็น กาลกิณี เขาได้ไปสู่ตระกูลเดิมของตนเมื่อครั้งยังเป็นอานนทเศรษฐี ผู้คนต่างตกใจขับไล่ไปเสีย พระพุทธเจ้าพร้อมพระอานนท์มาบิณฑบาตบริเวณนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกมุลสิริเศรษฐีบุตร ของอานนทเศรษฐีว่านั่นแหละคืออานนทเศรษฐี เมื่อแสดงเหตุทั้งหลายให้ประจักษ์ว่าเป็นอานนท^{๕๙} เศรษฐีจริงแล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนโง่มีวคิดวุ่นวายว่า
เรามีบุตร เรามีทรัพย์
เมื่อตัวเขาเองก็ไม่ไช้ของเขา
บุตรและทรัพย์จะเป็นของเขาได้อย่างไร^{๕๙}

พาลวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องโจรผู้ทำลายปม

โจร ๒ คนเข้าสู่สถานที่พึงธรรม โจรคนหนึ่งตั้งใจฟังจนบรรลุโสดาปัตติผล โจรอีกคน หนึ่งลักทรัพย์ของผู้ที่พึงธรรมอยู่ โจรผู้ลักทรัพย์ได้เย้ยหยันโจรพระโสดาบันว่าเป็นคนฉลาดจึง ต้องอดข้าวเพราะสนใจพึงธรรมมากกว่าลักทรัพย์ โจรพระโสดาบันเห็นว่าโจรสหายคิดว่าตัวเอง ฉลาดที่ลักทรัพย์ผู้อื่น จึงนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๕๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๒.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๗๓.

คนโง่ รู้ตัวว่าโง่
ยังมีทางเป็นบัณฑิตได้บ้าง
แต่โง่แล้ว อวดฉลาด
นั่นแหละเรียกว่าคนโง่แท้^{๖๐}

พาลวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระอุทายีเถระ
พระโลพูทายีชอบขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์เมื่อพระมหาเถระทั้งหลายไม่อยู่ แล้วทำทีว่าเป็นผู้ทรงธรรม ภิกษุอาคันตุกะเห็นแล้วจึงเข้าสอบถามธรรม แต่พระโลพูทายีตอบไม่ได้เลย พระอาคันตุกะทั้งหลายจึงนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าพระโลพูทายีอยู่วิหารเดียวกับพระพุทธเจ้า ไฉนจึงไม่รู้แม้ข้อธรรมง่าย ๆ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ถึงจะอยู่ใกล้บัณฑิต
เป็นเวลานานชั่วชีวิต
คนโง่ก็หารู้พระธรรมไม่

เหมือนจวกไม่รู้รสแกง^{๖๑}

มหาวิทยาลัทธิศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พาลวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา

ภิกษุโจษขานกันเรื่องการบรรลุนิพพานของภิกษุในปาฐุทั้ง ๓๐ รูป พระพุทธเจ้าจึงเล่า
ตถุณทิลชาตก^{๖๒} แล้วตรัสภาษิตว่า

ปัญญาชน คบบัณฑิต

แม้เพียงครู่เดียว

ก็ปล้นรู้แจ้งพระธรรม

เหมือนลิ้นรู้รสแกง^{๖๓}

^{๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๗๕.

^{๖๒} ชาตกเรื่องนี้เป็นเรื่องกาลก่อนของภิกษุเหล่านี้ที่เกิดเป็นนักเลงสหายกันประมาณ ๓๐ คน พังธรรมเทศนาของสุกรชื่อมหาตถุณทิลละ รู้แจ้งธรรมได้ฉับพลัน

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๗๖.

พาลวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสุปปพุทธภูมิ

สุปปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อนได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลुเป็นพระโสดาบัน ได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธเจ้าถึงคุณวิเศษที่เกิดขึ้นแก่ตนแล้ว จากนั้นสุปปพุทธะได้ออกจากวิหารและถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดตาย ด้วยบุญกรรมที่ได้เคยฆ่าหญิงแพศยาในกาลก่อน โดยกระทำร่วมกันกับ ปุกกุสชาติ พาหิยทารุจริยะ และตัมพทาฐิกโจร กรรมนั้นจึงสนองในชาตินี้

ภิกษุทั้งหลายโงะกันเรื่องบุญกรรมของสุปปพุทธะถึงเหตุที่เป็นโรคเรื้อน พระพุทธเจ้ากล่าวว่าเป็นด้วยบุญกรรมที่เคยถ่มน้ำลายดูหมิ่นพระตครสีขีปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตรัสภาษิตว่า

เหล่าคนพาล ปัญญาทราวม

ทำตัวเองให้เป็นศัตรูของตัวเอง

เที่ยวก่อแต่บาปกรรมที่มีผลเผ็ดร้อน ^{๖๔}

พาลวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องชาวนา

โจรกลุ่มหนึ่งได้เข้าลักทรัพย์ในหมู่บ้าน แบ่งทรัพย์กันที่ฝันแล้วมีทรัพย์พันหาปณะตกอยู่ รุ่งขึ้นชาวนาไปไถนา พระพุทธเจ้าเรียกพระอานนท์ไปยังที่ทุ่งทรัพย์นั้นตกอยู่แล้วตรัสว่า “นั่นแลอสรพิษ” ชาวนาไม่เข้าใจความหมายได้หยิบถุ้งทรัพย์นั้นไป

เจ้าของทรัพย์นำราชบุรุษมาค้นหาทรัพย์พบที่ตัวชาวนา พระราชาจึงสั่งประหารชีวิตชาวนาได้อ้างคำที่พระพุทธเจ้าตรัส พระราชาจึงกราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเนื้อความนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกความจริงแก่พระราชาถึงความประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ต้องการเตือนชาวนา แต่ชาวนาขาดปัญญาจึงหยิบเอาถุ้งทรัพย์นั้นไปจนต้องโทษในบัดนี้ แล้วตรัสภาษิตว่า

กรรมใดทำแล้วทำให้เดือดร้อนภายหลัง

อีกทั้งทำให้ร้องไห้ น้ำตานอง

รับสนองผลของการกระทำ

กรรมนั้นไม่ดี ^{๖๕}

^{๖๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๗๘.

พาลวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายสุนนมาลาการ

นายสุนนมาลาการมีหน้าที่จัดดอกไม้ถวายพระเจ้าพิมพิสารทุกวัน วันหนึ่งนายสุนนมาลาการนำดอกไม้ทั้งหลายไปบูชาพระพุทธเจ้าด้วยตั้งใจว่าแม่ต้องโทษประหารก็ยินยอม ขอแต่ให้ได้บูชาพระพุทธเจ้าเพียงเท่านั้น พระราชาทราบเนื้อความแล้วพระราชทานทรัพย์ให้นายสุนนมาลาการเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญนายสุนนมาลาการที่ยอมสละชีวิตและตรัสว่า

กรรมใดทำแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง

ทั้งผู้กระทำก็เบิกบานสำราญใจ

ได้เสวยผลของการกระทำ

กรรมนั้นดี ^{๖๖}

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี

นางอุบลวรรณาเถรีได้ออกบวชจนบรรลุอรหัตผลพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาญาณแล้ว นางอาศัยอยู่คณิกูฏีในป่าแต่เพียงผู้เดียว วันหนึ่งนันทมาณพได้ลักลอบเข้าไปยังคณิกูฏีและข่มขืนนางอุบลวรรณาเถรี แม้นางร้องห้ามเพียงไรก็ไม่อาจหยุดการกระทำอันชั่วร้ายของนันทมาณพได้ เมื่อ นันทมาณพพอใจแล้ว ก้าวลงจากแคร่จึงถูกรถนิสูบลงสู่เวจี ภิกษุทั้งหลายโจษถึงเรื่องนี้พร้อมทั้งติเตียนนางอุบลวรรณาเถรีว่าศีลไม่บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้ายืนยันว่าการบพร่องในศีลของพระอรหันต์ขีณาสพย่อมไม่มี แล้วตรัสภาษิตถึงกรรมของนันทมาณพที่กระทำต่อนางอุบลวรรณาเถรีว่า

ตลอดระยะเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล

คนพาลสำคัญบาปหวนปานน้ำผึ้ง

เมื่อใดบาปให้ผล

เมื่อนั้นเขาย่อมได้รับทุกข์ ^{๖๗}

^{๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๙.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๘๐.

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องขัมพุกาชีวิต

สมัยพระพุทธเจ้านามว่าพระพุทธกัสสป ขัมพุกาชีวิตเกิดเป็นเดียรถีย์และได้ต่อว่าพระอรหันต์ว่า ต้องกินคูถ ๑ ถอนผมด้วยแปรงตาล ๑ เปลือยกาย ๑ นอนเหนือแผ่นดิน ๑ ด้วยเหตุว่า วิชาในลาภที่พระมหาเถระผู้นั้นได้จากกฏุมพี อกุศลกรรมเหล่านั้นเองยังผลให้ขัมพุกาชีวิตต้องประสบผลดังคำที่ตนเองเคยด่าว่าพระอรหันต์

ชาตินี้ขัมพุกาชีวิตประพัตติตนเป็นอเจลก บริโภคอาหารน้อย (เพราะปวารณาคุถ) ทำให้ชนทั้งหลายเคารพเจลกผู้นี้ วันหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดขัมพุกาชีวิตจนบรรลุลอรหัตผล แล้วตรัสภาสิตว่า

คนพาล ถึงจะบำเพ็ญตบะ
โดยเอาปลายหญ้าคาจิ้มอาหารกิน ทุกเดือน
การปฏิบัติของเขาไม่เท่าหนึ่งในสิบหกส่วน
ของการปฏิบัติของท่านผู้บรรลุลอรรคม ^{๖๘}

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องอหิเปรัต

พระโมคคัลลาน์พบอหิเปรัตที่เขาศิขณภูฏ ได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าได้เล่าถึงบุญกรรมของอหิเปรัตว่าอดีตชาติเกิดเป็นชวานาและได้จุดไฟเผาทำลายบรรณศาลาของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า ด้วยกรรมอันนั้นทำให้ต้องเสวยผลจนถึงขณะนี้ แล้วตรัสภาสิตว่า

กรรมชั่วที่ทำแล้ว ยังไม่ให้ผลทันทีทันใด
เหมือนนมรีดใหม่ ๆ ไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวในทันที
แต่มันจะค่อย ๆ เฝอผลาญผู้กระทำในภายหลัง
เหมือนไฟไหม้แกลบ ^{๖๙}

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องสัมมูสิฏฐิฏฐิเปรต

พระโมคคัลลาน์ได้พบสัมมูสิฏฐิฏฐิเปรตที่เขาศิขณภูฏ ได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าได้เล่าถึงบุญกรรมของสัมมูสิฏฐิฏฐิเปรตว่าอดีตชาติได้เกิดเป็นบุรุษพาลเรียนศิลปะการดี

^{๖๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๑.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, ๘๒.

ก่อนกรวดจากบุรุษเปลี้ย จากนั้นได้ติดก่อนกรวดใส่ช่องหูของพระสุเนตตปัจเจกพุทธเจ้าจนดับ
ขันธนิพพาน ด้วยผลกรรมอันนั้นทำให้ต้องเสวยผลกรรมจนถึงขณะนี้ แล้วตรัสภาษิตว่า

คนพาลได้ความรู้มา
เพื่อการทำลายถ่ายเดียว
ความรู้ันั้น ทำลายคุณความดีเขาลิ้น
ทำให้มันสมองของเขาตกต่ำไป ^{๗๐}

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องพระสุธรรมเถระ

พระสุธรรมเถระเจ้าอาวาสในอุทยานชื่ออัมพภาฏวันมีความริษยาพระอัครสาวกทั้งสอง
แล้ว ต่ำว่าแตกตันจิตตคฤหบดีที่เคารพพระอัครสาวก พระพุทธเจ้าทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ภิกษุพาล ปรรณนาชื่อเสียงเกียรติยศที่ไม่เหมาะ
อยากเป็นใหญ่กว่าพระภิกษุทั้งหมด
อยากเป็นเจ้าอาวาส

อยากได้รับบูชาสักการะจากชาวบ้านทั้งหลาย

“ขอให้คุณหัสถ์ และบรรพชิต
จงสำคัญว่า เราเท่านั้นทำกิจนี้

ขอให้เขาเหล่านั้นอยู่ในบังคับบัญชาของเรา

ไม่ว่ากิจการใหญ่หรือเล็ก”

ภิกษุพาล มักจะคิดใฝ่ฝันเช่นนี้

ความทะเยอทะยาน และความหยิ่งก็พลอยเพิ่มขึ้น ^{๗๑}

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๕ เรื่องพระวนวาสีตีสเถระ

สามเถระตีสสะเป็นผู้มีลาภมากด้วยบุญกรรมในอดีตชาติ บำเพ็ญสมณธรรมในป่าจน
บรรลุอรหัตผล ภิกษุทั้งหลายโงะกันถึงลาภแห่งสามเถระนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ทางหนึ่งแสวงหาลาภ

ทางหนึ่งไปนิพพาน

^{๗๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๓.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, ๘๔-๘๕.

รู้อย่างนี้แล้ว ภิกษุพุทธสาวก
ไม่ควรไยดีลาภสักการะ
ควรอยู่อย่างสงบ ^{๗๒}

๖. บัณฑิตวรรค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง)

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระราชนิเวศ
ราชพรหมณ์ปรารภนาจะบวช พระสารีบุตรจึงเป็นอุปัชฌาย์ผู้อุปสมบทและสอน
ธรรมะแก่พระราชนิเวศ พระราชนิเวศเป็นผู้ว่าง่ายเชื่อฟังคำสอนของพระสารีบุตรจนบรรลุอรหัตผล
พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาสิตว่า

ถ้าพบนักปราชญ์
ที่คอยว่ากล่าวตักเตือนที่ข้อบกพร่อง
เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้
ควรคบหาบัณฑิตเช่นนั้น
เพราะเมื่อคบหาคนเช่นนั้น
จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ^{๗๓}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ

พระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะบวชในสำนักของพระอัครสาวกทั้งสองแต่ประพฤติตน
เป็นอสังขี สร้างความมัวหมองแก่พระศาสนาแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสให้พระอัครสาวกทั้งสองทำ
ปาปฆาตกรรมแก่ภิกษุอสังขีในสำนัก พร้อมตรัสภาสิตว่า

ฟังว่ากล่าวตักเตือนคนอื่น
และฟังกีดกันเขาจากความชั่ว
คนที่คอยสั่งสอนเช่นนี้
คนดีรัก แต่คนชั่วเกลียด ^{๗๔}

^{๗๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๖.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๘๙.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, ๙๐.

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระฉันทนเถระ

พระฉันทนเถระถือตัวว่าเป็นคนสนิทของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังมิได้ถือเพศบรรพชิต
เที่ยวด่าว่าพระอัครสาวกทั้งสองด้วยถ้อยคำรุนแรง พระพุทธเจ้าตรัสเตือนและกล่าวยกย่องพระ
อัครสาวกทั้งสองว่าเป็นบุคคลอันพึงคบ พร้อมตรัสภาษิตว่า

ไม่พึงคบมิตรชั่ว

ไม่พึงคบคนเลวทราม

พึงคบกัลยาณมิตร

พึงคบคนที่ดีเยี่ยม ^{๗๕}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระมหากัปปินเถระ

พระราชาถามว่าพระมหากัปปินะได้ทราบข่าวจากพ่อค้าม้าว่า พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ
สังฆรัตนะ ได้เกิดขึ้นแล้วในโลก พระองค์เกิดความปีติ พระราชทานทรัพย์ให้พ่อค้าม้าสามแสน
กหาปณะ ทรงสละราชสมบัติเพื่อออกผนวชโดยมีเหล่าข้าราชการตามเสด็จพันหนึ่ง ภายหลัง
แม้พระอัครมเหสีพร้อมด้วยสตรีบริวารเป็นอันมากก็ออกผนวชในสำนักของนางอุบลวรรณาเถรี
พระมหากัปปินเถระได้บรรลุอรหัตผลแล้วทรงเปล่งอุทานว่า “สุขหนอ สุขหนอ” ภิกษุทั้ง
หลายเข้าใจว่าพระมหากัปปินเถระระลึกถึงสุขในราชสมบัติ โจษขานกันเป็นอันมากแล้ว พระพุทธเจ้า
จึงสอบถามพระมหากัปปินเถระถึงเหตุที่นั่น แจ้งเหตุที่นั่นแล้วจึงทรงตรัสภาษิตว่า

ผู้ดีมรสพระธรรม มีใจสงบ

ย่อมอยู่เป็นสุข

บัณฑิตย่อมยินดีในธรรม

ที่พระอริยเจ้าแสดงไว้เสมอ ^{๗๖}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องบัณฑิตสามเณร

บัณฑิตสามเณรผู้มีอายุได้เพียง ๗ ขวบ เป็นศิษย์ในสำนักของพระสารีบุตร เดินทาง
ตามพระมหาเถระไป เห็นคนไขน้ำเข้าเหมือง ช่างครัดตุ๊กตากร ช่างไม้ถากไม้อยู่ จึงคิดว่าตนควรฝึก

^{๗๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๑.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๙๒.

ตนเองโดยการบำเพ็ญสมณธรรม บัณฑิตสามเณรสามารถบรรลุอรหัตผลได้โดยง่าย พระพุทธเจ้า
จึงตรัสภาษิตว่า

ชวานาไชน้ำเข้านา
ข้างศรดัดลูกศร
ข้างไม้ถากไม้
บัณฑิตฝึกตนเอง ^{๗๗}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระลกุณฏกภัททียเถระ
พระลกุณฏกภัททียเถระเป็นภิกษุร่างเล็กดูเด็กน้อย ทำให้ถูกภิกษุและสามเณรอื่น
ล้อเลียนอยู่เป็นนิจ แต่พระเถระก็ไม่โกรธ พระพุทธเจ้าทรงทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ขุนเขาไม่สะเทือน
เพราะแรงลม ฉันทไค
บัณฑิตก็ไม่หวั่นไหว

เพราะนิมทาหรือสรรเสริญ ฉันทัน ^{๗๘}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องมารดาของนางกาณา

ภิกษุ ๔ รูปทำความเดือดร้อนให้เกิดแก่นางกาณา นางมีจิตใจขุ่นมัวเศร้าหมอง พระ
ศาสดาได้แสดงธรรมให้นางมีจิตใจผ่องใส บรรลุพระโสดาบันแล้ว ภายหลังพระพุทธเจ้าจึงตรัส
ภาษิตว่า

ห้วงน้ำลึก
ใสสะอาดสงบ ฉันทไค
บัณฑิตฟังธรรมแล้ว
ย่อมมีจิตใจสงบ ฉันทัน ^{๗๙}

^{๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๓.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๙๔.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, ๙๕.

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเวรัญชา จำพรรษาที่เมืองนี้พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ มารได้เข้า
 ดลใจเวรัญชพราหมณ์ผู้มีมนต์ให้ลืมนุบัญญัติจากพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุแล้ว ภิกษุทั้งหลายต้องอด
 อาหาร ยากลำบากตลอดพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วภิกษุทั้งหลายก็ได้รับอาหารโดยอุดมเช่นเดิม
 ขณะที่ภิกษุมีความลำบาก เหล่าพวกกินเดน ๕๐๐ คนในวิหารเมืองเวรัญชานั้น ต่างมี
 ความอ่อนระโหย ไม่รื่นเริง แต่เมื่อมีอาหารตามปกติแล้ว จึงมีอาการรื่นเริง ต่างจากเหล่าภิกษุทั้ง
 ๕๐๐ ไม่ว่ายามใดก็มีอาการสงบ ไม่วุ่นวาย ไม่รื่นเริง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สัตบุรุษ ย่อมเสียดสละได้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ไม่มัวพร่ำเพ้อ แต่เรื่องกามคุณ

ไม่ว่าได้รับสุขหรือทุกข์

บัณฑิตไม่แสดงอาการยินดียินร้าย (เกินกว่าเหตุ) ^{๘๐}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม

พระธรรมิกเถระเคยถือเพศชราวาส มีบุตรและภรรยา ภายหลังได้ทิ้งบุตรและภรรยา
 ออกบวชจนบรรลุอรหัตผลแล้ว ได้ไปโปรดบุตรและภรรยา บุตรออกบวชตามบิดาและได้บรรลุพระ
 อรหัตผลตาม ภายหลังภรรยาจึงออกบวชในสำนักภิกษุณีและบรรลุอรหัตผลเช่นเดียวกัน

ภิกษุโจษถึงเรื่องนี้กันในธรรมสภาแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ไม่ควรทำชั่วเพราะเห็นแก่ตัว หรือคนอื่น

ไม่ควรปรารถนาบุตร ทรัพย์ รัฐ หรือความสำเร็จ

แก้ตนโดยทางที่ไม่ชอบธรรม

ควรมีศีล มีปัญญา มันอยู่ในธรรม ^{๘๑}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องการฟังธรรม

ภิกษุโจษกันเรื่องการฟังธรรมของชนทั้งหลาย บางพวกก็ตั้งใจฟังธรรมเป็นอันดี บาง
 พวกก็นั่งหลับหลับหงกไม่ตั้งใจฟังธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๘๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๖.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, ๘๗.

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย
 น้อยคนนักจักข้ามฝั่งไปได้
 ส่วนคนนอกนี้
 ก็ได้แต่วิ่งเลียบเลาะริมฝั่ง,
 ผู้ประพฤติตามคำสั่งสอนที่ตรัสดีแล้ว
 ย่อมข้ามอาณาจักรพญามาร
 ที่ข้ามได้แสนยาก
 ไปถึงอีกฝั่งหนึ่ง (คือพระนิพพาน) ^{๔๒}

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องภิกษุอาคันตุกะ
 ภิกษุ ๕๐๐ รูปที่จำพรรษา ณ แคว้นโกศล ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน พระ
 พุทธเจ้าเล็งอุปนิสัยแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

บัณฑิตพึงละกรรมดำ (บาป)

สร้างสมกรรมขาว (บุญ)

เมื่อละบ้านเรือนมาถือเพศบรรพชิตแล้ว

ก็ควรยินดีในความสังัดวิเวก

ซึ่งยากที่คนธรรมดาจะยินดีได้,

บัณฑิตพึงละกามคุณ

สลัดอาลัยหมดสิ้น

ทำตนให้บริสุทธิ์

ปราศจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต,

ท่านที่อบรมจิตใจเป็นอย่างดี

ในคุณธรรมที่จะนำไปสู่การตรัสรู้

ไม่ยึดมั่น ยินดีในความปล่อยวาง

ท่านเหล่านั้น เป็นพระอรหันต์ สว่างภายใน

เข้าถึงพระนิพพานแล้วในโลกนี้ ^{๔๓}

^{๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๘-๙๙.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๐-๑๐๒.

๗. อรหันตวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง)

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องหมอชิวก

พระเทวทัตได้กลิ้งหินให้ตกลงมา สะเก็ดกระทบพระศรีระยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นแล้ว หมอชิวกเป็นผู้พยาบาลอาการให้พระพุทธรเจ้าแล้วได้ออกนอกเมืองไปรักษาบุคคลอื่น หมอชิวกกลับมาไม่ทันเวลาประตูเมืองปิด ได้แต่ร้อนใจว่ายานั้นอาจร้อนเกินไปแก่พระพุทธรเจ้าในกาลนี้ พระพุทธรเจ้าทราบวาระจิตแล้วจึงให้พระอานนท์แก้ผ้าพันแผลออก

รุ่งขึ้นหมอชิวกเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าและได้ตรัสถามถึงอาการของยาว่ามีความร่ำร้อนหรือไม่ พระพุทธรเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้เดินถึงจุดหมายปลายทางแล้ว
วิมุติหลุดพ้นโดยประการทั้งปวง
หมดโคก หมดเครื่องพัวพันแล้ว
ความร้อนใจก็หมดไป ^{๔๔}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระมหากัสสปเถระ

ภิกษุทั้งหลายโจษกันว่าพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ชั่งอยู่ในตระกูลและอุปัฏฐากปรารถนาจะได้ลาภสักการะและปัจจัย ๔ จากญาติและอุปัฏฐากทั้งหลาย พระพุทธรเจ้าทรงทราบความนั้นได้บอกแก่ภิกษุทั้งหลายถึงความไม่ชั่งในตระกูลและอุปัฏฐากของพระมหากัสสปะ แล้วตรัสภาษิตว่า

ผู้มีสติยอมขยันขันแข็ง
ไม่ยึดติดแหล่งที่อาศัย
ละทิ้งไปตามลำดับ
เหมือนกับพญาหงส์ทิ้งสระน้ำ ^{๔๕}

^{๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๐๕.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

อรหันตวรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระเพ็ญฐีสีเสเถระ

พระเพ็ญฐีสีเสเถระเห็นว่าการออกบิณฑบาตเรื่อยไปเป็นการเบียดบังเวลาบำเพ็ญสมณธรรม จากนั้นจึงเที่ยวบิณฑบาตเพื่อนำข้าวมาตากแห้งเก็บสะสมไว้ ภิกษุอื่นโง่เขลาติเตียนกันถึงเรื่องนี้แล้ว พระพุทธเจ้าได้บัญญัติวินัยสันนิการสิกขาบท^{๖๖} พร้อมตรัสภาษิตว่า

ท่านที่หมดการสะสม (ปัจจัยหรือกรรมดีกรรมชั่ว)

พิจารณาโทษระกอนบริโภค เข้าถึงความหลุดพ้น

อันว่างจากกิเลสและไร้นิमितหมายคือกิเลส

บุคคลเช่นนี้ ยากที่สามัญชนจะตามทัน

เหมือนนกบินบนท้องฟ้า ตามทันยาก^{๖๗}

อรหันตวรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระอนุรุทธเถระ

พระอนุรุทธเถระออกหาผ้าบังสุกุลอันบุคคลทิ้งแล้ว นางเทพธิดาได้ทำอุบายถวายผ้าทิพย์แก่พระเถระ พระเถระรับผ้านั้นไว้เข้าสู่วิหาร ภิกษุทั้งหลายรวมถึงพระพุทธเจ้าได้ช่วยกัน ตัดเย็บผ้านั้นเป็นไตรจีวร เหล่าเทพธิดาทั้งหลายและพระอินทร์ได้คอยเป็นอุปัฏฐากถวายภัตตาหารเป็นอันมากแล้ว^{๖๘} ภิกษุอื่นโง่เขลาเห็นว่าพระอนุรุทธโลภมากจึงชักชวนให้คนมาถวายภัตตาหารจนเหลือกินเหลือใช้ พระพุทธเจ้าทรงทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่หมดกิเลส ไม่เห็นแก่กิน เข้าถึงความหลุดพ้น

อันว่างจากกิเลสและไร้นิमितหมายคือกิเลส

บุคคลเช่นนี้มีได้ทั้งร่งรอยอะไรไว้เลย

เหมือนนกบินบนท้องฟ้า หารอยอันใดมิได้^{๖๙}

^{๖๖} การสังสม ของที่สังสมไว้ หมายถึงของเคี้ยวของฉันที่รับประทานแล้วเก็บไว้ค้างคืนเพื่อจะฉันในวันรุ่งขึ้น ภิกษุฉันของนั้นเป็นปาจิตติยทุกคำกลืน (สิกขาบทที่ ๘ แห่งโภชนวรรค ปาจิตติยกัณฑ์)

^{๖๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๐๗.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๘.

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระมักเข้าสู่วิหารเพื่อฟังธรรมเนื่อง ๆ วันหนึ่งพระอินทร์เฝ้าคอยพระมหากัจจายนอยู่ เมื่อพระมหากัจจายนมาถึงแล้วพระอินทร์ได้เข้าทูลทักท้วงประณินนินทา ภิคุชทั้งหลายโจษกันว่าพระอินทร์เห็นแก่หน้าเลือกปฏิบัติ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ท่านผู้ใดควบคุมอินทรีย์ คือ

ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ได้

เหมือนม้าที่สารถิควบคุมได้อย่างดี

ท่านผู้นี้หมดความไว้ตัว หมดกิเลส มั่นคง

ย่อมเป็นที่โปรดปรานแม้กระทั่งของเทวดาทั้งหลาย ^{๘๙}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

พระสารีบุตรถูกภิกษุบางรูปผูกอาฆาตว่าไม่สนทนากับตนบ้าง กระทำชายจีวรให้มากระทบตนบ้าง ได้ทูลฟ้องพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าได้สอบสวนเรื่องนี้และให้พระสารีบุตรยกโทษแก่ภิกษุโมฆบุรุษนั้น พระสารีบุตรไม่ผูกใจเจ็บต่อภิกษุผู้ทูลฟ้อง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พระอรหันต์เปรียบได้กับแผ่นดิน ไม่เคยโกรธซึ่งใคร

มีจิตคงที่ เหมือนหลักเมือง

มีจรรยาสะอาด เหมือนสระน้ำที่ใสไร้เปือกตม

ผู้มีคุณสมบัติเห็นปานนี้ ย่อมไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก ^{๙๐}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระติสสเถระชาวกรุงโกสัมพี

พระติสสเถระบวชสามเณรให้กุมารน้อย โดยให้ “ตจบัญญัติกัมมัฏฐาน” แก่กุมารระหว่างที่พระติสสเถระกำลังปลงผมให้กุมารน้อย ในเวลาปลงผมกุมารน้อยเสร็จนั่นเอง กุมารน้อยก็บรรลุนิพพานพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

ภายหลังพระติสสเถระเดินทางพร้อมสามเณรเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กลางคืนพระเถระและสามเณรจำวัดในเสนาสนะเดียวกัน สามเณรเกรงว่าเมื่อตนนอนร่วมกับพระติสสเถระถึง ๓ คืน จะทำให้พระเถระต้องสทไสยาบัติ สามเณรจึงจำวัดโดยนั่งสมาธิ รุ่งเช้าเมื่อพระเถระตื่นได้ใช้

^{๘๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๐๙.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๐.

ด้ามพัดตีสามแถวเพื่อปลูกให้ตื่น ด้ามพัดโดนตาสามแถวแตกแล้ว เมื่อพระเถระทราบว่าคุณทำให้สามแถวน้อยตามอดจึงคุกเข่าลงไหว้ขอให้สามแถวยกโทษให้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเนื้อความจึงตรัสภษาจิตแสดงคุณของพระอรหันต์ว่า

พระอรหันต์ผู้เป็นอิสระเพราะรู้แจ้ง
ผู้สงบระงับ และมีจิตมั่นคง
ใจของท่าน ย่อมสงบ
วากก็สงบ
การกระทำทางกายก็สงบ ^{๙๑}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามพระสารีบุตรว่าเชื่อหรือไม่ว่าบุคคลผู้มีศรัทธามาก ย่อมหยั่งถึงอมตธรรมได้ พระสารีบุตรกล่าวว่าไม่เชื่อ เพราะศรัทธาหากไม่สดับ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้งด้วยปัญญา บุคคลใดเชื่อด้วยศรัทธาเพียงอย่างเดียวก็อาจเชื่อคนเหล่าอื่นมีเดียรถียเป็นต้น ด้วยศรัทธาเป็นประการเดียวได้เช่นเดียวกัน

ภิกษุทั้งหลายจึงทูลว่าพระสารีบุตรอวดดีแข่งพระพุทธเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ พระพุทธเจ้าทรงทราบความแล้วจึงตรัสภษาจิตว่า

ผู้ไม่เชื่อใครง่ายจนกว่าจะพิสูจน์ด้วยตนเอง ๑
ผู้รู้แจ้งพระนิพพาน ๑
ผู้หมดการเวียนว่ายตายเกิด ๑
ผู้หมดโอกาสที่จะทำดีหรือชั่ว ๑
ผู้หมดกิเลสที่ทำให้หวัง ๑
ห้าประเภทนี้แล เรียกว่า “ยอดคน” ^{๙๒}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระขทิรวนิยเวตเถระ

สามแถวเวตตะน้องชายของพระสารีบุตรบรรลุอรหัตผลแล้ว ต้องการไปเยือนตระกูลของตนพร้อมด้วยพระพุทธเจ้า ระหว่างทางต้องเดินทางผ่านป่าไม้สะแกอันรกชัฏ พระเวตเถระ

^{๙๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๑.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๒.

(สามเณรเวรตะ) ได้บันดาลให้เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์แล้ว ภิกษุ ๒ รูปคิดดูหมิ่นพระเวรตะว่าเห็นแก่หน้า ภายหลังจากพระแก่ ๒ รูปนั้นต้องเดินทางไปเอาของที่ลืมไว้ สถานที่นั้นก็เป็นป่ารกชัฏเช่นเดิม

เมื่อภิกษุทั้งหลายมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธานไปถึงที่หมายแล้ว นางวิสาขาได้ทูลถามถึงเหตุที่ภิกษุ ๒ รูปว่าสถานที่พักเป็นป่าชัฏ ส่วนภิกษุอื่นว่าน่ารื่นรมย์ พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ไม่ว่าจะเป็นบ้าน หรือป่า

ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน

พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด

ที่นั่น เป็นที่น่ารื่นรมย์ ^{๙๓}

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง

หญิงนครโสเภณีคนหนึ่งได้นัดแนะบุรุษให้พบกันในสวนร้างยามวิกาล บุรุษนั้นมิได้มาตามนัดแนะไว้ หญิงนั้นเกิดความกระสันแล้ว เหลียวเห็นภิกษุรูปหนึ่งบำเพ็ญสมณธรรม นางคิดว่าภิกษุนี้คือบุรุษเช่นเดียวกัน จึงกระทำการยั่ววนพระเถระ พระพุทธรูปเจ้าทราบการณ์ด้วยพระญาณ แล้วจึงแสดงฤทธิ์ปรากฏแก่พระเถระแล้วตรัสภาษิตว่า

ป่าที่คนทั่วไปไม่ชื่นชม

เป็นรมณียสถาน

สำหรับท่านผู้หมดราคะ

เพราะพระท่านมิได้ใฝ่กามคุณ ^{๙๔}

๘. สหัสสวรรค (อรรถกถา ๑๔ เรื่อง)

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง (ตัมพทาสฏิกโจร)

นายตัมพทาสฏิกะเป็นผู้มีจิตใจโหดเหี้ยม ได้เข้าสู่สำนักของโจร ๔๙๙ คนแล้ว ภายหลังจากโจรทั้งหมดถูกพระราชเจ้าจับได้ เพชฌฆาตไม่กล้าฆ่าโจร นายตัมพทาสฏิกะจึงอาสาเป็นผู้ฆ่าโจรทั้งหมด เพื่อแลกกับชีวิตและได้เป็นนายเพชฌฆาตสืบไป

นายตัมพทาสฏิกะรับหน้าที่เป็นเพชฌฆาตประจำเมืองจนล่วงเข้าสู่วัยชรา จึงถูกถอดออกจากราชการ เขาจึงระลึกถึงกรรมที่ตนกระทำมาสิ้น ๕๕ ปี ได้ถวายทานแด่พระสารีบุตรแล้ว ร้อนใจ

^{๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๓.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๔.

ในบุพกรรมของตนไม่อาจฟังอนุโมทนาภาและข้อธรรมได้ พระสารีบุตรจึงจำต้องลงตัมพทาฐิกโจรให้เข้าใจว่าตนไม่มีบาป ตัมพทาฐิกโจรจึงมีแก่ใจฟังธรรมจนบรรลุโสดาบัน ลึนชีวิตในวันนั้นแล้วบังเกิดในชั้นดุสิต

ภิกษุทั้งหลายโงะกันถึงแดนเกิดของตัมพทาฐิกโจรแล้ว กล่าวกันว่า การฟังธรรมแค่นั้นไม่อาจเทียบกับอกุศลกรรมที่ตัมพทาฐิกโจรกระทำได้เลย พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าพระธรรมของพระองค์ที่พระสารีบุตรแสดงกถาแก่ตัมพทาฐิกโจรเพียงเล็กน้อยนั้น หากปฏิบัติตามก็ย่อมมีผลใหญ่อันประมาณมิได้ พร้อมตรัสพระคาถาว่า

คำพูดที่เหลวไหลไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ
ก็สู้คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียวไม่ได้
เพราะฟังแล้วทำให้จิตใจสงบ ^{๙๕}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระทวารุจิริยเถระ (พระพาหิยะ)

พระทวารุจิริยเถระขณะเป็นฆราวาสเดินทางกลางมหาสมุทรแล้วเรือโดนพายุจนแตกน้ำพัดไปสู่อะเกาะหนึ่งแล้ว นุ่งเปลือกไม่อยู่ ชนทั้งหลายเข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์ กล่าวยกย่องจนพระทวารุจิริยเถระเข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์จริง จวบมหาพรมผู้เป็นอนาคามีอันเป็นสหายกันเมื่อครั้งศาสนาพระพุทธรักษสปะ ได้มาเตือนสติและแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ นครสาวัตถี

พระทวารุจิริยเถระเดินทางเพียงคืนเดียวสิ้นระยะ ๑๒๐ โยชน์พบพระพุทธเจ้าแล้วขอฟังกถาธรรม พระพุทธเจ้าตรัสห้าม ๓ ครั้งเพราะเห็นปีติที่มากเกินไป ฟังธรรมแล้วไม่บรรลุ พระทวารุจิริยเถระถูกตรัสห้าม ๓ ครั้ง ปีติลดลงแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสธรรมเพียงว่า “พาหิยะ เธอจงอย่าสนใจในรูป” เพียงเท่านี้พระทวารุจิริยเถระก็บรรลุพระอรหันต์ผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

ในวันนั้นพระทวารุจิริยเถระถูกแม่โคขวิดตายเข้าสู่นิพพานแล้ว พระพุทธเจ้าให้นำสรีระเผาแล้วบรรจุในสถูปด้วยความเคารพของพระอรหันต์ของพระทวารุจิริยเถระ ภิกษุทั้งหลายโงะกันว่าพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเพียงเล็กน้อย พระทวารุจิริยเถระบรรลุพระอรหันต์ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

บทกวีตั้งพันโคลก
แต่ไร้ประโยชน์
ไม่เท่าบทกวีบรรทัดเดียว

^{๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๗.

ที่ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบ ^{๙๖}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระกุนทลเกสึเถรี

นางกุนทลเกสึเป็นธิดาเศรษฐีที่อยู่กินกับโจรใจบาป เพราะหลงรักโจรนั้น ภายหลังโจรได้ลวงนางไปฆ่าเพื่อชิงเอาทรัพย์ นางใช้อุบายผลักโจรตกเหวเพื่อเอาชีวิตรอด แล้วเที่ยวท่องไปในสำนักธรรมของปริพาชกผู้หนึ่ง นางศึกษาวิทยาสำเร็จสิ้นแล้วจึงเที่ยวถามปัญหาธรรมผู้อื่น

พระสารีบุตรได้ยินข่าวนั้นแล้วจึงไปตอบคำถามทั้งพันของนางได้สิ้น แล้วตั้งคำถามแก่นางข้อหนึ่ง นางตอบไม่ได้จึงขอวชกับพระสารีบุตรจนบรรลุอรหัตผล

ภิกษุโจษกันเรื่องการบรรลุธรรมของนาง และการใช้อุบายชนะโจรใจโหดนั้นได้ พระพุทธเจ้าทรงทราบความนั้นแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

บทกวีบรรยายธรรมบทเดียว

ที่ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบ

ประเสริฐกว่าบทกวีที่ท่องจำได้ตั้งร้อยโคลก

แต่ไม่มีประโยชน์แม้แต่บทเดียว,
ถึงจะรบชนะเข้าศึกเป็นพัน ๆ ราย

ก็ไม่นับเป็นยอดขุนพล

แต่ผู้ที่เอาชนะจิตใจตน

จึงเรียก “ยอดขุนพล” แท้จริง ^{๙๗}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องอนัตตปุจฉกพราหมณ์

อนัตตปุจฉกพราหมณ์เข้ากราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสิ่งไร้ประโยชน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่ามี ๖ ประการ คือ การนอนตื่นสาย ความเกียจคร้าน ความดูร้าย การผัดวันประกันพรุ่ง การเดินทางไกลแต่เพียงผู้เดียว การเข้าไปเสพภรรยาของผู้อื่น แล้วตรัสถามถึงการทำงานของพราหมณ์ พราหมณ์ตอบว่าเล่นสกาเลี้ยงชีพ ได้บ้างเสียบ้าง พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าการชนะพินันไม่เท่าการชนะตน พร้อมตรัสภาษิตว่า

^{๙๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๘.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๙-๑๒๐.

เอาชนะตนได้นั้นแล ประเสริฐ
 ผู้ที่ฝึกตนได้ ระวังระไวตลอดเวลา
 ถึงเทวดา คนธรรพ์ มาร และพระพรหม
 ก็เอาชนะไม่ได้^{๙๘}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลูกของพระสารีบุตรเถระ
 บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อพราหมณ์ลูกของพระสารีบุตรได้บริจาคทรัพย์พันหนึ่งทุก
 เดือนแก่พวกนิครนถ์เพราะหวังพรหมโลก พระสารีบุตรจึงพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัส
 ภาษิตว่า

การบูชาท่านผู้ฝึกตน แม้เพียงหนึ่งครั้ง
 บังเกิดผลมหาศาล
 ยิ่งกว่าสละทรัพย์บูชาญาคูเดือนละพัน
 เป็นเวลาติดต่อกันถึงร้อยปี^{๙๙}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ
 พราหมณ์หลานของพระสารีบุตรได้ฆ่าสัตว์เลี้ยงตัวหนึ่งแล้วฆ่าเอาไฟทุกเดือน เพราะ
 หวังพรหมโลก พระสารีบุตรจึงพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

การบูชาท่านผู้ฝึกตนแม้เพียงครู่เดียว
 บังเกิดผลมหาศาล
 ยิ่งกว่าการบูชาไฟในปี
 เป็นเวลาดังร้อยปี^{๑๐๐}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ
 พราหมณ์สหายของพระสารีบุตรได้บูชาญาคูเพราะหวังพรหมโลก พระสารีบุตรจึงพาไป
 เฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

^{๙๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๑.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๒.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๓.

ไม่ว่ายัญชนิดไหน ที่ผู้ใคร่บุญพึงบูชาตลอดปี
การบูชายัญนั้นมีค่าไม่เท่าหนึ่งในสี่ของการยกมือไหว้
ท่านผู้ปฏิบัติตรงตามอริยมรรคแม้เพียงครั้งเดียว
การไหว้บุคคลเช่นนั้นประเสริฐกว่าเป็นไหน ๆ^{๑๑๑}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องอายุวัฒนกุมาร

อายุวัฒนกุมารพ้นมรณภัยจากอวรุทธกยักษ์ได้ด้วยบารมีของพระพุทธเจ้า มีอายุเจริญ
ถึง ๑๒๐ ปี ภิกษุทั้งหลายโจษกันถึงเหตุแห่งอายุยืน พระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

ผู้กราบไหว้ อ่อนน้อมถ่อมตัว

ต่อผู้ใหญ่เป็นนิจศีล

ย่อมเจริญด้วยคุณธรรมสี่ประการ คือ

อายุ ชื่อเสียง สุข และกำลัง^{๑๑๒}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสังกัจจสามเณร

ภิกษุบวชเมื่อแก่ ๓๐ รูป รับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้าแล้วเดินทางเข้าป่าบำเพ็ญสมณ
ธรรม พระพุทธเจ้าเล็งว่าจักมีภัยจากคนกินเดน จึงส่งสังกัจจสามเณรผู้เป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณ
ไปด้วย

ภิกษุทั้ง ๓๐ รูปนั้นแยกย้ายกันเฝ้าป่าไม่อยู่รวมกัน เพื่อเจริญกรรมฐานได้ง่ายขึ้น ภิกษุ
ทั้งหลายไปทางเดียวกันเฉพาะเวลาภิกษาจารย์ยามเช้าและเวลาบารุงสังกัจจสามเณรในตอนเย็น
เท่านั้น

ชายผู้หนึ่งได้เดินทางไปหาบุตร ผ่านไปในระหว่างของภิกษุทั้งหลายแล้ว ภิกษุได้
เมตตาให้อาหารเลี้ยงชีพ ชายผู้นี้จึงขออาศัยอยู่ด้วยเพราะหวังอาหารเหลือเดนจากภิกษุ ล่วงไป ๒
เดือน ชายนั้นคิดถึงบุตรได้ลัดลอบหนีไปในป่าถูกโจรจับตัวไว้เพื่อทำปลีกรรม ชายผู้นี้ได้แนะให้ไป
จับภิกษุทั้ง ๓๐ รูป มาฆ่าเพื่อทำปลีกรรมแทนคนกาลกิณีเช่นตน

^{๑๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๔.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๕.

ใจจับภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ภิกษุทั้ง ๓๐ รูป และสังกัจจสามเณร ต่างยอมสละชีวิตตน เพื่อภิกษุที่เหลือได้บำเพ็ญสมณธรรม ในที่สุดสังกัจจสามเณรได้ไปกับพวกใจโดยอ้างเจตนาของ พระพุทธเจ้า

ใจไม่อาจประหารสามเณรได้ จึงเกิดความศรัทธาสังกัจจสามเณร ขอบรรพชาเป็น สามเณรสิ้นทั้ง ๕๐๐ สังกัจจสามเณรกลับไปเยี่ยมภิกษุทั้ง ๓๐ นั้น แล้วเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ จึงตรัสภาษิตว่า

ผู้มีศีล มีสมาธิ
มีชีวิตอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี
ของคนทุศีล ไร้สมาธิ ^{๑๐๓}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระขานุกโณทัตถุญเณระ

พระโณทัตถุญเณระได้เข้ามาสนทนาในผาศิลาแห่งหนึ่ง พวกใจลักทรัพย์เดินทาง ผ่านมาในยามวิกาลเข้าใจว่าพระเณระคือดอกไม้จึงนำดอกไม้วางบนศีรษะและข้างกายพระเณระ รุ่งเช้าพวกใจเห็นว่าเป็นพระเณระจึงขมาโทษและขอโทษกันทั้งคืน พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ ใจเหล่านั้นที่มีปัญญาเห็นค่าของธรรมะ แล้วตรัสภาษิตว่า

ผู้มีปัญญา มีสมาธิ
มีชีวิตอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี
ของผู้ทรมานปัญญา ไร้สมาธิ ^{๑๐๔}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องพระสัปปทาสเณระ

พระสัปปทาสเณระไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ พยายามฆ่าตัวตายโดยให้งูพิษกัดไม่สำเร็จ ภายหลังจะเอาเม็ดโกนเช็ดคอแต่ระลอกถึงคุณแห่งศีลบริสุทธิ์ที่ตนกระทำมา ความปีติแผ่ซ่านขึ้นแล้ว จากนั้นพระสัปปทาสเณระก็ข่มปีติด้วยวิปัสสนาญาณ เพียงชั่วครู่ก็บรรลุมรรคผล พระพุทธเจ้าจึง ตรัสภาษิตว่า

^{๑๐๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๖.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๗.

ผู้มีความเพียรมั่นคง
มีชีวิตอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี
ของผู้เกียจคร้าน ไร้ความเพียร ^{๑๐๕}

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องนางปฎาจารา
นางปฎาจาราต้องสูญเสียสามี บุตร บิดามารดา และพี่ชาย นางโศกเศร้าจนเสียจริต
เดินซัดเซพเนจรไปสู่วิหารที่พระพุทธเจ้าพำนักอยู่ พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเตือนสตินางจนบรรลु
โสดาปัตติผล ภายหลังนางพิจารณาความไม่เที่ยงของชีวิต พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้พิจารณาเห็นความเกิด-ดับแห่งสังขาร
มีชีวิตอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี
ของผู้ไม่พิจารณาเห็น ^{๑๐๖}

มหาวิทยาลัทธิศึกษาสงวนลิขสิทธิ์

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องนางกิสาคอตมิ
นางกิสาคอตมิสูญเสียบุตรชายจึงออกบวชเป็นภิกษุณี พิจารณาเห็นพระที่ปลุกโพล่ง
ขึ้นและหริ่ง นางจึงพิจารณาถอนอาลัยในชีวิตและร่างกาย พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้พบทางอมตะ
มีชีวิตอยู่วันเดียว
ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี
ของผู้ไม่พบ ^{๑๐๗}

^{๑๐๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๘.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๙.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๐.

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องพระพหูตติกาเถรี

พระพหูตติกาเถรีเมื่อครั้งยังเป็นฆราวาส สามีเสียชีวิตไปแล้ว บุตรทั้งหลายได้รับเจ้า
เอาสมบัติ เมื่อนางมอบสมบัติให้แล้วไม่มีบุตรแม่สักคนหนึ่งเลี้ยงดูนาง นางจึงออกบวชเป็นภิกษุณี
นางบำเพ็ญสมณธรรมโดยเดินจงกรมเวียนรอบต้นไม้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้เห็นพระธรรมอันประเสริฐ

มีชีวิตอยู่วันเดียว

ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี

ของผู้ไม่เห็น^{๑๐๘}

๕. ปาปวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง)

ปาปวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพราหมณ์ชื่อจุกุเพ็กสาฎก

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อจุกุเพ็กสาฎกพราหมณ์ปรารถนาจะถวายผ้าสาฎกแก่สมเด็จพระ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่จุกุเพ็กสาฎกพราหมณ์และนางพราหมณีมีผ้าสาฎกเพียงผืนเดียวเท่านั้น
เมื่อพราหมณ์และพราหมณีออกไปนอกบ้านต้องผลัดกันออกไป ผลัดกันนุ่งผ้าสาฎก วันหนึ่งทั้ง ๒
ปรารถนาจะฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ตกกลางคืนนางพราหมณีจะไปฟังธรรมกลางวัน พราหมณ์
จะไปฟังธรรมกลางคืน

พราหมณ์ไปฟังธรรมกลางคืนเกิดปิติศรัทธา ปรารถนาจะถวายผ้าสาฎกแก่พระสัมมา
สัมพุทธเจ้า แต่เกิดความตระหนี่ว่าตนและนางพราหมณีมีผ้าเพียงผืนเดียว จึงลังเลไม่ถวายผ้า
สาฎก แต่แล้วพราหมณ์ก็สามารถเอาชนะความตระหนี่ได้ในยาม ๓ (ปัจฉิมยาม) นำผ้าสาฎกเข้า
ถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วเปล่งอุทานออกมาว่า “ชิต์ เม ชิต์ เม ชิต์ เม”

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ยินเสียงเปล่งอุทานของพราหมณ์ จึงให้ราชบุรุษไปสอบถาม ได้
ความแล้ว พระองค์จึงพระราชทานผ้าสาฎกแก่พราหมณ์ ๑ คู่ พราหมณ์ถวายแด่พระพุทธเจ้าอีก
พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงพระราชทานผ้าสาฎกแก่พราหมณ์เป็นทวีคูณ คือ ๒ คู่ ๔ คู่ ๘ คู่ ๑๖ คู่
พราหมณ์ได้ถวายแด่พระพุทธเจ้าหมดทุกครั้ง พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานผ้าแก่พราหมณ์อีก
๓๒ คู่ เมื่อถึงตอนนี้พราหมณ์จึงเก็บผ้าไว้ ๑ คู่ เพื่อตนและนางพราหมณี อีก ๓๐ คู่ ถวายแด่พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่สุดพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานผ้ากัมพลแก่พราหมณ์ พราหมณ์ถวายแด่
พระพุทธเจ้าอีก รวมแล้วพราหมณ์ถวายผ้าแด่พระพุทธเจ้าถึง ๗ ครั้ง พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงพระ

^{๑๐๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๓๑.

ราชทาน วัตถุ ๔ คือ ช้าง ๔ ตัว ม้า ๔ ตัว กหาปณะ สีพัน สตรี ๔ คน ทาสี ๔ คน บุรุษ ๔ คน บ้าน
ส่วย ๔ ตำบลแก่พราหมณ์

ภิกษุโจษกันถึงความอัศจรรย์ของผลบุญที่พราหมณ์ได้รับ พระพุทธเจ้าจึงกล่าวหาว่าหาก
พราหมณ์ถวายในปฐมยาม จะได้วัตถุอย่างละ ๑๖ ถ้าถวายในมัชฌิมยาม จะได้วัตถุละ ๘ แต่
เพราะถวายเวลาใกล้รุ่ง จึงได้รับวัตถุอย่างละ ๔ จากนั้นพระองค์ตรัสอีกว่าบุคคลควรทำความดี
โดยทันที เพราะหากทำช้าไป กรรมดีย่อมให้ผลช้าเช่นเดียวกัน จากนั้นจึงตรัสภาษิตนี้

พึงรีบเร่งกระทำความดี
และป้องกันจิตจากความชั่ว
เพราะเมื่อกระทำความดีช้าไป
ใจจะกลับยินดีในความชั่ว ๑๑๙

ปาปวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระเสยยสกัตเถระ

พระเสยยสกัตเถระทำปฐมสังฆาภิเสศ ๑๑๐ ตามคำแนะนำของพระโกลุทายี พระพุทธเจ้า
ตรัสติเตียนแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ถ้าหากจำเป็นต้องทำชั่วไซ้
ก็ไม่ควรทำบ่อยนัก
และไม่ควรพอใจในการทำชั่วนั้น
เพราะการสะสมบาป นำทุกข์มาให้ ๑๑๑

ปาปวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนางลาชเทวธิดา

สตรีผู้หนึ่งได้ถวายข้าวตอกแด่พระมหากัสสปเถระ ผลบุญนั้นยังให้นางเกิดเป็นนาง
ลาชเทวธิดาในชั้นดาวดึงส์ นางปรารถนาจะสร้างกุศลเพิ่มจึงเข้าป่าดงควาณคันทกุฎีของพระ
มหากัสสปะ พระมหากัสสปะขับไล่นางไป นางร้องให้อยู่จนพระพุทธเจ้าได้ยิน พระพุทธเจ้าจึงตรัส
ภาษิตว่า

๑๑๙ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๓๕.

๑๑๐ ปล่อยสูกะเป็นไปด้วยความตั้งใจ (สำเร็จความใคร่ด้วยมือ)

๑๑๑ เรื่องเดียวกัน, ๑๓๖.

ถ้าหากจะทำความดี
ก็ควรทำดีบ่อย ๆ
ควรพอใจในการทำความดีนั้น
เพราะการสะสมความดีนำสุขมาให้^{๑๑๒}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องอนาถปิณฑิกเศรษฐี
อนาถปิณฑิกเศรษฐีถึงคราวทรัพย์ร่อยหรอลง เทวดารักษาคุ้มครองได้แนะนำให้เศรษฐี
เลิกทำบุญ เศรษฐีจึงขับไล่ไป เทวดาไม่อาจทนอำนาจวาจาของเศรษฐีได้ ด้วยความเป็นพระ
โสดาบันของเศรษฐี เทวดาต้องเร่งร่อนลำบากเดือดร้อนไม่มีที่อาศัย จึงนำทรัพย์ที่หายไปมาคืนให้
และต้องมากราบขอขมาเศรษฐี เศรษฐีได้ให้ไปกราบขอขมาพระพุทธเจ้าก่อนจึงจะยกโทษให้ พระ
พุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เมื่อบาปยังไม่ส่งผล
คนชั่วก็เห็นว่าเป็นของดี
ต่อเมื่อมันแผ่ผลเมื่อใด
เมื่อนั้นแหละเขาจึงรู้พิษสงของบาป,
เมื่อความดียังไม่ส่งผล
คนดีก็มองเห็นความดีเป็นความชั่ว
ต่อเมื่อใดความดีแผ่ผล
เมื่อนั้นแหละเขาจึงจะเห็นผลของความดี^{๑๑๓}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุไม่ถนอมบริวาร
ภิกษุรูปหนึ่งไม่ถนอมรักษาสานุบริวาร ปล่อยให้เสียหายไปด้วยประการต่าง ๆ ภิกษุทั้ง
หลายรวมถึงพระพุทธเจ้าตักเตือนแล้วก็ไม่เชื่อฟัง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

อย่าดูถูกความชั่วเล็กน้อยว่าจักไม่สนองผล
น้ำตกจากภูเขาที่ละหยาด ๆ ยังเต็มตุ่มได้
คนพาลทำความชั่วที่ละเล็กละน้อย

^{๑๑๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๓๗.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๘-๑๓๙.

ย่อมเต็มด้วยความซำได้เช่นกัน ^{๑๑๔}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องเศรษฐีซื้อพิฬาลปทกะ

บัณฑิตผู้หนึ่งชักชวนผู้คนให้ร่วมกันทำบุญ พิฬาลปทกะเศรษฐีให้ไปเพียงหยิบมือหนึ่ง บัณฑิตผู้นั้นได้อุทิศบุญแก่ทุกคนเสมอกันหมดแม้เศรษฐีที่ให้มาเพียงหยิบมือหนึ่งก็ตาม เศรษฐีเกิดความสำนึกขอขมาบัณฑิตนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

อย่าดูถูกบุญเล็กน้อยว่าจักไม่สนองผล

น้ำตกจากภูเขาที่ละลายด ้วยยังเต็มตู่ได้

นักปราชญ์สะสมบุญทีละเล็กละน้อย

ย่อมเต็มด้วยบุญได้เช่นกัน ^{๑๑๕}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องมหาธนวาณิช

พ่อค้าผู้หนึ่งจะนำสินค้าไปขาย ชักชวนให้ภิกษุ ๕๐๐ ร่วมเดินทางไปด้วย มีบุคคลผู้หนึ่งเห็นแก่พ่อค้าที่ได้บุญจากภิกษุทั้งหลายตลอดระยะ จึงบอกข่าวเรื่องโจรดักปล้นแก่พ่อค้า นั้นพ่อค้าได้ละการเดินทางไปค้าขายเพื่อความปลอดภัย ภิกษุได้เข้าเฝ้าพระศาสดาเล่าความนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พ่อค้ามีทรัพย์มาก มีพวคน้อย

ละเว้นทางที่มีภัย

คนรักชีวิตละเว้นยาพิษ ฉันท

บุคคลพึงละบาป ฉันท ^{๑๑๖}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนายพรานกุกกุมิตร

พรานกุกกุมิตรดักบ่วงล่าสัตว์ไว้แต่สัตว์ไม่ติดบ่วง ติดตามไปเห็นพระพุทธเจ้าจึงโกรธว่าเป็นเพราะพระพุทธเจ้าสัตว์จึงไม่ติดบ่วง ประสงค์จะปลงชีวิตเสีย บุตรทั้งหลายของพรานก็

^{๑๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๐.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๑.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๒.

ประสงค์ปลงชีวิตพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกันแต่มีอาจทำได้ พระพุทธเจ้าได้เทศนาธรรมโปรดจน
พราณกุกกภูมิตร บุตร ๗ คน สะไม้ ๗ คน บรรลุพระโสดาบัน

ภิกษุทั้งหลายโจษกันเรื่องภรรยาของพราณที่เป็นพระโสดาบันตั้งแต่อายุ ๗ ปี ถึงการ
หยิบอาวุธล่าสัตว์ให้แก่พราณว่าเป็นปาณาติบาตหรือไม่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

เมื่อมือไม่มีแผล

บุคคลย่อมจับต้องยาพิษได้

ยาพิษนั้นไม่สามารถทำอันตรายได้

บาปก็ไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป ^{๑๑๗}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายพราณสุนัขชื่อโกกะ

พราณสุนัขชื่อโกกะปล่อยสุนัขให้ไล่กัดภิกษุ ภิกษุหนีขึ้นต้นไม้ จีวรของภิกษุตกลงมา
คลุมพราณสุนัขนั้น ทำให้สุนัขเข้าใจผิดว่านายพราณคือภิกษุที่ตกลงมา สุนัขจึงรุมกัดนายพราณจน
ตาย พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

บาปก็ยอมตามสนองผู้โง่เงา

ซึ่งทำร้ายบุคคลที่ไม่ทำร้ายตอบ

ผู้หมดจด ปราศจากกิเลส

คุณวุฒิที่ขัดทวนลม (วกกลับมหาผู้ซัด) ^{๑๑๘}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระติสสเถระผู้เข้าถึงสกุลนายช่างแก้ว

พระติสสเถระได้เข้าไปยังบ้านของช่างทำเครื่องประดับ พลอยแดงที่พระเจ้าปเสนทิโกศล
มอบให้ช่างทำเครื่องประดับเป็นเนื้อ นกกระเรียนของนายช่างคิดว่าพลอยแดงเป็นเนื้อ จึงกิน
พลอยแดงเข้าไป นายช่างเข้าใจว่าพระติสสเถระขโมยพลอยแดงไปจึงคาดคั้นพระเถระ พระติสสเถระ
ว่านายช่างจะฆ่านกกระเรียนจึงไม่ยอมบอก ทำให้นายช่างโกรธคาดคั้นทำร้ายพระติสสเถระจนโลหิตตก
นกกระเรียนได้กลิ่นเลือดเดินเข้ามาหมายจะกิน นายช่างตะนงนั้นจนตาย พระติสสเถระเห็นดังนั้นจึง
ยอมบอกความจริง นายช่างจึงผ่าท้องนกและพบพลอยแดง แล้วกราบขอขมาพระติสสเถระ

^{๑๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๓.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๔.

ด้วยกรรมอันนายช่างทำแก่พระเถระ เมื่อนายช่างทำกาละจึงตกรก พระภิกษุทั้งหลาย
โงะกันด้วยเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สัตว์บางพวกกลับมาเกิดอีก
พวกที่ทำบาป ไปนรก
พวกที่ทำดี ไปสวรรค์
พวกที่หมดอาสวกิเลส ปรินิพพาน ^{๑๑๙}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องชน ๓ คน

ภิกษุ ๓ กลุ่ม เดินทางไปในวิถีต่างกัน ต่างกลุ่มต่างเห็นเคราะห์กรรมของ อีกา ภรรยา
ของนายเรือ และภิกษุ ๗ รูป พระพุทธเจ้าเล่าบุพกรรมของชนเหล่านั้นแล้วตรัสภาษิตว่า

ไม่ว่าบนท้องฟ้า
ไม่ว่าท่ามกลางสมุทร
ไม่ว่าในหุบเขา
ไม่มีแม้แต่แห่งเดียว
ที่ผู้ทำกรรมชั่วอาศัยอยู่
จะหนีพ้นกรรมไปได้ ^{๑๒๐}

ปาปวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องเจ้าสุปปพุทธศากยะ

พระเจ้าสุปปพุทธศากยะบิดาของพระเทวทัตจึงอาฆาตพระพุทธเจ้าด้วยประการ
ต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงตรัสทำนายว่าอีก ๗ วันจะถูกธรณีสูบ พระเจ้าสุปปพุทธศากยะได้ระวังตัว
เพื่อให้พระพุทธเจ้าผิดคำ แต่ที่สุดก็ถูกธรณีสูบดังคำทำนาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสภาษิตว่า

ไม่ว่าบนท้องฟ้า
ไม่ว่าท่ามกลางสมุทร
ไม่ว่าในหุบเขา
ไม่มีแม้สักแห่งเดียว
ที่คนเราอาศัยอยู่แล้ว

^{๑๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๕.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๖.

จะหนีพ้นความตายได้ ^{๑๒๑}

๑๐. ทัณฑทวารวค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง)

ทัณฑทวารวค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

เมื่อกลุ่มภิกษุสังฆัตตรสพัคคีย์ช่อมแซมเสนาสนะแล้ว ภิกษุกลุ่มฉัพพัคคีย์ ^{๑๒๒} ขับไล่ให้
ออกไปเสีย อ้างว่าพวกตนมีอาวุโสกว่า แต่กลุ่มภิกษุสังฆัตตรสพัคคีย์ไม่ยอมออกจากเสนาสนะนั้น
ภิกษุกลุ่มฉัพพัคคีย์จึงตรงเข้ามุ่งประหารภิกษุสังฆัตตรสพัคคีย์ ภิกษุสังฆัตตรสพัคคีย์กลัวมรณภัยจึงร้อง
เสียงลั่น พระศาสดาทรงสดับเสียงของภิกษุเหล่านั้น ตรัสถามเหตุ เมื่อพระองค์ทราบเหตุแล้วจึง
ทรงบัญญัติปหารทานสิกขาบท ^{๑๒๓} แล้วตรัสภาษิตว่า

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดกลัวความตาย

เปรียบตนเองกับผู้อื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^{๑๒๔}

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิถัย สงวนลิขสิทธิ์

ทัณฑทวารวค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

เมื่อภิกษุฉัพพัคคีย์เจือมือประสงค์จะทำร้ายภิกษุสังฆัตตรสพัคคีย์ พระพุทธเจ้าตรัสถาม
เหตุ เมื่อพระองค์ทราบความแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดรักชีวิตของตน

เปรียบตนเองกับคนอื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^{๑๒๕}

^{๑๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๗.

^{๑๒๒} พระอัสสชิ พระปุนัพพสุกะ พระเมตติยะ พระภุมมชกะ พระปิ่นทุกะ พระโลหิตกะ

^{๑๒๓} พระวินัยปิฎก มหาวิทยาลัยมหิดล ทุติยภาค เล่ม ๒ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from :

Free Tipitaka, ๒๐๖.

^{๑๒๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๑.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๒.

ทัณฑวรรณคดี เรื่องที่ ๓ เรื่องเด็กหลายคน

พระพุทธเจ้าเสด็จทรงบาตรยังกรุงสาวัตถี พระองค์ทอดพระเนตรเห็นเด็กทั้งหลาย กำลังตั้งูจิ่งตรัสห้ามเด็กเหล่านั้น เมื่อเด็กเหล่านั้นหยุดทำร้ายงูแล้ว พระองค์จึงตรัสภาษิตว่า

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข

ผู้ที่ต้องการความสุขแก่ตน

แต่เบียดเบียนสัตว์อื่น

ตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุข,

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข

ผู้ที่ต้องการความสุขแก่ตน

ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น

ตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข ^{๑๒๖}

ทัณฑวรรณคดี เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโกณฑธานเถระ

พระโกณฑธานเถระได้กระทำความผิดให้ภิกษุ ๒ รูปแตกต่างกันในชาติก่อน เมื่อครั้งตนเป็น เทวดา โดยการแก่งแย่งแปลงเป็นสตรีเดินตามหลังภิกษุรูปหนึ่งให้ภิกษุอื่นเข้าใจผิด ด้วยผลกรรมนั้น จึงทำให้ชาตินี้เมื่อพระเถระไปยังที่ใด คนทั้งหลายก็เห็นว่ามียุติเดินตามหลังอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน เมื่อภิกษุอื่นต่อว่าพระเถระ พระเถระก็ได้เถียงอย่างไม่ลดละ พระพุทธเจ้าทรงทราบความแล้วจึง ตรัสภาษิตว่า

อย่ากล่าวคำหยาบแก่ใคร ๆ

เมื่อถูกท่านด่าว่า เขาจะได้ตอบท่าน

การพูดจาก้าวร้าวกันเป็นเหตุก่อทุกข์

อาจลุกลามถึงขั้นลงมือประทุษร้ายกัน,

ถ้าเธอทำตนให้เจียบเสียได้

เหมือนสิ่งแตก

ก็นับว่าเธอเข้าถึงนิพพานแล้ว

เธอก็จะไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับใครอีก ^{๑๒๗}

^{๑๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๓-๑๕๔.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๕-๑๕๖.

ทศพรวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอุโบสถกรรม

นางวิสาขาได้ถามอุบาสิกาก่อนถึงเหตุผลในการรักษาศีลอุโบสถ หญิงทั้งหลายมีเหตุผลต่าง ๆ กันไป นางได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ความแก่และความตาย
ไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลายไป
เหมือนเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้
คอยไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ^{๑๒๘}

ทศพรวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องอชครเปรต

พระโมคคัลลาน์เห็นอชครเปรตจึงกราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงเล่าอนุกรรมของเปรตนั้นที่ประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย พร้อมตรัสภาษิตว่า

คนพาล เวลาทำชั่ว
หาสำนึกถึงผลของมันไม่
คนทรมานปัญญา มักเดือดร้อน
เพราะกรรมชั่วของตัวเอง
เหมือนถูกไฟไหม้ ^{๑๒๙}

ทศพรวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ

พระโมคคัลลานเถระถูกกรรมเก่าเข้าสนองทำให้โจร ๕๐๐ ทูบพระมหาเถระจนตาย ส่วนพวกเดียรฉัตร ๕๐๐ ผู้ว่าจ้างโจร และโจรทั้ง ๕๐๐ นั้นก็ต้องเสวยผลกรรมที่ได้กระทำต่อพระมหาเถระ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ทำร้ายลงทัณฑ์แก่บุคคล
ผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร
ย่อมได้รับผลสนองสิบอย่าง
อย่างใดอย่างหนึ่งทันตาเห็น,
ได้รับเวทนาอย่างรุนแรง

^{๑๒๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๗.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๘.

ได้รับความเสื่อมเสีย
 ถูกทำร้ายร่างกาย
 เจ็บป่วยอย่างหนัก
 กลายเป็นคนวิกลจริต,
 ต้องราชภัย
 ถูกกล่าวหาอย่างรุนแรง
 ไร้ญาติพี่น้อง
 ทรัพย์สมบัติก็พินาศฉิบหาย,
 หรือไม่บ้านเรือนของเขาย่อมถูกไฟไหม้
 ตายไป เขาผู้ทรมานปัญญาที่ตกนรก ^{๑๓๐}

ทัณฑวรรณคดี เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุผู้มีกษัตริย์มาก

ภิกษุรูปหนึ่งได้สะสมกษัตริย์ไว้เป็นอันมากจนเกินแก่สมณเพศ ภิกษุทั้งหลายรวมทั้ง

พระพุทธเจ้าตักเตือนแล้วไม่พอใจ ประพฤติตนนุ่งผ้าเพียงผืนเดียวเพื่อแตกดิน พระพุทธเจ้าจึงตรัส

ภาษิตว่า

ไม่ใช่ประพฤติตนเป็นชีเปลือย ไม่ใช่มนุชฎา

ไม่ใช่เอาโคลนทาร่างกาย ไม่ใช่การอดอาหาร

ไม่ใช่นอนบนดิน ไม่ใช่คดุกฝุนธุลี ไม่ใช่นั่งกระโหียง

ที่ทำให้คนผู้ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัย บริสุทธิ์ ^{๑๓๑}

ทัณฑวรรณคดี เรื่องที่ ๙ เรื่องสันตติมหาอำมาตย์

พระเจ้าปเสนทิโกศลพอใจผลงานปราบกบฏของสันตติมหาอำมาตย์จึงมอบราชสมบัติให้ครองเป็นเวลา ๗ วัน สันตติมหาอำมาตย์นั้นรื่นเริงอยู่ในราชสมบัติและกามกิเลสทั้งหลายตลอดจนวันที่ ๗ นางรำคนหนึ่งได้เป็นลมเสียชีวิตเพราะอดอาหาร สันตติมหาอำมาตย์ปลงอาลัยในชีวิต ออกบวชได้บรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๑๓๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๙-๑๖๒.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๓.

ถึงจะแต่งกายแบบใด ๆ ก็ตาม
ถ้าใจสงบระงับ ควบคุมตัวได้
มั่นคง บริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียนคนอื่น
เรียกว่า พรหมณ์ สมณะ หรือ ภิกษุ^{๑๓๒}

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระปิโณทิกเถระ

พระอนนทเถระได้นำให้เด็กชอทานผู้หนึ่งบวช เด็กชอทานนั้นต้องการจะสึกจึงไป
พิจารณาผ้าถุงผืนเก่าของตนสมัยยังต้องชอทานอยู่หลายครั้ง เพื่อระลึกถึงความลำบากของเพศ
ฆราวาส จากนั้นจึงเพียรบำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้หักห้ามใจไม่ทำชั่วเพราะละอายบาป

หาได้น้อยนักในโลกนี้

คนเช่นนี้ย่อมปลุกตัวเองจากหลับอยู่เสมอ

เหมือนม้าดี ระวังตัวเองให้พ้นแล้ว,

ธรรมดาม้าดี เมื่อถูกลงแล้วครั้งหนึ่ง ย่อมสำนึก

(ความผิดครั้งแรก) และพยายาม (วังให้เร็ว)

พวกเธอก็จงทำตนเช่นนั้น อาศัยศรัทธา, ศีล,

ความเพียร, สมาธิ, การวิริยฉัยธรรม, ความสมบูรณ์ด้วย

ความรู้และความประพฤติ, และอาศัยสติ

พวกเธอจักละทุกข์ได้ไม่น้อยเลย^{๑๓๓}

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องสุขสามเถระ

สุขสามเถระออกบวชได้เดินทางกับพระอุปัชฌาย์ เห็นการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลเช่น
เดียวกับบัณฑิตสามเถระ จึงบำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ชาวนา ไขน้ำเข้านา

ช่างศร ดัดลูกศร

ช่างไม้ ถากไม้

^{๑๓๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๖๔.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๕-๑๖๖.

คนดี ผีกตเอง ^{๑๓๔}

๑๑. ชราวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

ชราวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องหญิงสหายของนางวิสาขา

นางวิสาขาได้ชักชวนหญิงสหาย ๕๐๐ คนไปยังวิหารของพระพุทธเจ้า หญิงทั้ง ๕๐๐ คนเมื่อไปถึงได้เมาสุราร้องรำทำเพลงส่งเสียงดังเอะอะ พระพุทธเจ้าจึงบันดาลให้วิหารมืดไปหมด ทั้งสิ้น หญิงทั้ง ๕๐๐ ตกใจสว่างเมาสติกลับคืนมากันทุกคน พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

จะมัวว่าเริง สนุกสนานกันทำไม

ในเมื่อโลกกำลังลุกเป็นไฟอยู่เนื่องนิตย์

พวกเธอถูกความมืดมิดปิดบังตา

ไยไม่แสวงหาแสงสว่างกันเล่า ^{๑๓๕}

ชราวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องนางสิริมา

นางสิริมาน้องสาวของหมอชีวกเป็นหญิงนครโสภณีนีแต่บรรลุเป็นพระโสดาบัน ภิกษุผู้หนึ่งปรารถนาตัวนาง พระพุทธเจ้าทราบความนั้น เมื่อนางสิริมาถึงแก่กรรม พระพุทธเจ้าจึงให้พระราชากับศพนางไว้ก่อน พระราชาได้ตั้งราคาค่าศพของนางก็ไม่มีใครต้องการจ่ายทรัพย์เพื่อนำศพนั้นไป เมื่อศพกำลังเริ่มเน่าพระพุทธเจ้าได้นำภิกษุทั้งหลายไปดูศพนางสิริมา ภิกษุผู้ปรารถนาตัวนางปลงใจได้ บรรลุโสดาปัตติผลในขณะนั้น โดยพระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

จงดูร่างกายที่ว่าสวยงามนี้เกิด

เต็มไปด้วยแผล สร้างขึ้นด้วยกระดูก

มากด้วยโรค มากด้วยความครุ่นคิดปรารถนา

หาความยั่งยืนถาวรมิได้ ^{๑๓๖}

^{๑๓๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๖๗.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๑.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๒.

ชราวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระอุตตราเถรี

พระอุตตราเถรีผู้ชราภาพได้ถวายอาหารแก่ภิกษุตลอด ๓ วัน ตนไม่ได้ฉันภัตตาหาร
เหล่านั้นเลย จนวันหนึ่งหมดแรงล้มลง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นที่อาศัยของโรค

แตกทำลายง่าย ร่างกายอันเนาเหม็นนี้

จักแตกสลายพังภินท์

เพราะชีวิตสิ้นสุดลงที่ความตาย ^{๑๓๗}

ชราวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระอริมานิกภิกษุ

ภิกษุ ๕๐๐ รูปได้มานสมาบัติแล้วสำคัญผิดว่าตนบรรลุอรหัตผลต้องการเข้าเฝ้าเพื่อ
กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสให้ไปยังป่าช้าฝิธิบก่อน ภิกษุทั้งหลายเห็นศพสตรีเพิ่งตาย
ใหม่ ๆ เกิดอารมณ์กำหนดและรังเกียจศพที่ตายหลายวันแล้ว จึงทราบวาจิตของตนยังมีกิเลส
พระพุทธเจ้าทราบความตระหนักของภิกษุทั้ง ๕๐๐ แล้วจึงตรัสภาษิตว่า

กระดูกเหล่านี้ มีสีขาวเหมือนสีนกกพิราบ

ไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ

ดูจน่าเต่าในฤดูสารท

ดูแล้วไม่น่าปรารถนายินดี ^{๑๓๘}

ชราวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระนางรูปนันทาเถรี

พระนางรูปนันทาเห็นว่าพระญาติเป็นอันมากออกบวชแล้ว จึงออกบวชเป็นภิกษุณีบ้าง
เพราะความสืบทอดในพระญาติ ไม่ได้บวชเพราะความศรัทธา เมื่อบวชแล้วไม่ยอมเข้าเฝ้าฟังธรรม
จากพระพุทธเจ้าเพราะได้ยินว่าพระพุทธเจ้าดำหนิรูปงาม

พระนางได้ยินแต่คำสรรเสริญพระศาสดาจากภิกษุณีทั้งหลาย นางจึงเข้าเฝ้าบ้างแต่ไม่
ยอมแสดงตัว พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตของนางจึงบรรดาจรรูปสตรีโฉมงามเฝ้าปรนนิบัติอยู่ข้าง
กายพระองค์ แล้วบันดาลให้รูปสตรีนั้นค่อย ๆ แก่หง่อมและตายลง นางเห็นดังนั้นจึงปลงอาลัยใน
ชีวิตและร่างกายได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๑๓๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๓.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๔.

ร่างกายนี้เป็น “อัฐินคร” (เมืองกระดุก)
 ฉาบด้วยเนื้อและโลหิต
 เป็นที่สถิตแห่ง ชรา มรณะ
 ความเย่อหยิ่ง และความดุกดงกกัน ^{๑๓๙}

ชราวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี
 พระนางมัลลิกาเทวีมีเหตุของพระเจ้าปเสนทิโกศลกระทำสังหารด้วยสุนัข พระราชา
 โกรธนาง นางจึงทำกลอุบายให้พระราชาเข้าใจผิด ด้วยผลกรรมนี้เมื่อนางตายไป ได้ไปเกิดในอเวจี
 มหานรก ๗ วัน จากนั้นจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต
 พระราชาเข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธานุญาตว่าตั้งแต่นางตายไปตนก็ไม่กระปรี้กระเปร่า
 เหมือนก่อน ด้วยคอยอาลัยถึงนางนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ราชรถ อันวิจิตรงดงาม ยังเก่าได้
 แม้ร่างกายของเรา ก็ไม่พ้นชราภาพ

แต่กรรมของสัตว์บุรุษหาแก่ไม่

สัตว์บุรุษทั้งหลาย ย่อมกล่าวสอนกันเช่นนี้แล ^{๑๔๐}

ชราวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระโลพูทายีเถระ
 พระโลพูทายีมักกล่าวธรรมไม่เหมาะแก่กาล เช่น กล่าวบทมงคลในงานอวมงคล กล่าว
 บทอวมงคลในงานมงคล เป็นต้น พระพุทธเจ้าจึงเล่าอดีตนิทานแล้วตรัสภาษิตว่า

คนโง่แก่เปล่า

เหมือนโคตี๊ก

มากแต่เนื้อหนังมังสา

แต่ปัญญาหาเพิ่มขึ้นไม่ ^{๑๔๑}

^{๑๓๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๕.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๖.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๗.

ชราวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องปฐมโพธิกาล

เมื่อพระพุทธเจ้าบรรลุนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้ศรีมหาโพธิ พระองค์ได้ตรัส

ภาษิตว่า

เมื่อไม่พบนายช่างผู้สร้างเรือน
 เราได้เวียนว่ายตายเกิด
 ในสงสารนัชนชาติไม่ถ้วน
 การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์,
 นายช่างเอ๋ย บัดนี้เราพบท่านแล้ว
 ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
 จันทัน ออกไถ่ เราทำลายหมดแล้ว
 จิตของเราบรรลุนิพพาน
 หมดความทะยานอยากแล้ว ^{๑๔๒}

ชราวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องบุตรเศรษฐีมีทรัพย์มาก

บุตรของเศรษฐีถูกนักเลงสุรากล่อหลอกให้ติดรสสุรา ให้จ่ายเงินของตนและของภรรยา

๑๖๐ โกลีให้หมดไปโดยสุรุษสุรายจนต้องขอกทานหากิน พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เมื่อยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว
 ไม่ทำตัวให้ดีและไม่หาทรัพย์ไว้
 พอถึงวัยแก่เฒ่า พวกเขาขอมนั่งชบเซา
 เหมือนนกกระเรียนแก่
 จับเจ้าอยู่ริมสระที่ไร้ปลา,
 เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มสาว
 ไม่ทำตัวให้ดี และไม่หาทรัพย์ไว้
 พอถึงวัยแก่เฒ่า พวกเขาขอมนอนทุกข์
 ทอดถอนใจรำพึงถึงความหลัง
 เหมือนธนูหัก (ใช้ยิงอะไรก็ได้) ^{๑๔๓}

^{๑๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๐-๑๘๑.

๑๒. อิตตวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง)

อิตตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องโพธิราชกุมาร

พระเจ้าโพธิราชกุมารปรารถนาจะมีพระราชาบุตร แต่ด้วยบุญกรรมที่กินไข่นก ลูกนก ฟ่อนก แม่นก ทำให้หาบุตรมิได้ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้บอกบุญกรรมนั้นแล้วตรัสภาษิตว่า

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก
พึงรักษาตนไว้ให้ดี
บัณฑิตควรประดับประคองตนไว้
ไม่ทั้งสามวัยก็วัยใดวัยหนึ่ง ^{๑๔๔}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร

ภิกษุ ๒ รูปได้รับถวายผ้าสาฎก ๒ ผืน ผ้ากัมพล ๑ ผืน แบ่งกันไม่ได้ ได้ให้พระอุปนันทศากยบุตรเป็นผู้ตัดสิน พระอุปนันทศากยบุตรได้แบ่งผ้าสาฎกแก่ภิกษุทั้ง ๒ แล้วยึดเอาผ้ากัมพลไว้ พระพุทธเจ้าได้เล่าอดีตนิทานว่าชาติก่อนภิกษุนี้ก็ทำเช่นนี้ ตีเตียนเป็นอันมากแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ควรปฏิบัติตนให้ดีกว่า
แล้วค่อยสอนคนอื่น
บัณฑิตเมื่อทำได้แบบนี้
จึงจะไม่สร้างมลทินแก่ตัว ^{๑๔๕}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระปธานิกติสสเถระ

พระปธานิกติสสเถระดีแต่เที่ยวสอนภิกษุผู้เป็นศิษย์ของตน แต่ตนเองไม่ยอมบำเพ็ญสมณธรรมดังที่สอนผู้อื่น พระลูกศิษย์ทูลฟ้องพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสภาษิตว่า

สอนคนอื่นอย่างไร
ควรทำตนอย่างนั้น
ฝึกตนเองแล้วค่อยฝึกคนอื่น
เพราะตัวเราเองฝึกยากยิ่งนัก ^{๑๔๖}

^{๑๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๘๕.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๖.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๗.

อิตตวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ

มารดาของพระกุมารกัสสปเถระออกบวชเป็นภิกษุณีโดยไม่รู้ตัวตนกำลังมีครรภ์ นางได้คลอดบุตรนามว่า “กุมารกัสสป” โดยพระราชินีเป็นผู้รับเลี้ยง นางทรมานคิดถึงบุตรตลอด ๑๒ ปี

ภายหลังเมื่อพระกุมารกัสสปะได้ออกบวชบรรลุอรหัตผล มารดาของพระเถระเที่ยวเฝ้าติดตามพระเถระด้วยอาลัยในบุตร พระเถระแสร้งพูดถากถางนางให้ตัดอาลัยในตน นางมีความเสียใจตัดอาลัยในบุตรแล้ว บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เราต้องพึ่งตัวเราเอง

คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้

บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว

ย่อมได้ที่พึ่งที่ได้แสนยาก ^{๑๔๗}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล

อุบาสกนาม “มหากาล” ถูกหุบตีจนตายเพราะคนอื่นเข้าใจผิดว่าเป็นผู้ลักทรัพย์ ภิกษุทั้งหลายโงะกันว่ามหากาลอุบาสกตายโดยไม่ควรแก่ความเป็นพระโสดาบัน พระพุทธเจ้าตรัสว่าควรแก่บุพกรรมที่มหากาลอุบาสกเคยกระทำแล้ว พยายามตรัสภาษิตว่า

บาปที่ตนทำเอง เกิดในตนเอง

และตนเองเป็นผู้สร้างไว้

ย่อมทำลายคนโง่ให้ย่อยยับ

เหมือนเพชร ทำลายแก้วมณี ^{๑๔๘}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเทวทัต

ภิกษุทั้งหลายโงะกันถึงการกระทำของพระเทวทัตที่กระทำต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนทุศีล ก็เหมือนกับต้นไม้

ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก

เขาทำตัวให้วอดวายเอง

^{๑๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๘๘.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๙.

มีจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำให้^{๑๔๙}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์

พระเทวทัตพยายามจะกระทำสังฆเภท วันหนึ่งได้บอกพระอานนท์ว่าตนจะไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับพระพุทธเจ้า และวางอุบายทูลขอ “วัตถุ ๕ ประการ” ต่อพระพุทธเจ้า คือ ๑. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าพระองค์อนุญาตรุกขมูลเสนาสนะตลอด ๘ เดือนเท่านั้น อนุญาตให้ฉันปลาและเนื้อที่พุทธบริษัทถวายได้ โดยไม่มีอาการ ๓ อย่าง คือ ๑. ไม่ได้เห็น ๒. ไม่ได้ยิน ๓. ไม่ได้รังเกียจ (ไม่ระแวงสงสัย) และไม่ประทานอนุญาตตามคำขอของพระเทวทัต พระเทวทัตได้ที่จึงเที่ยวป่าวร้องแก่ชาวประชาทั้งหลายว่าพระศาสดาเป็นผู้มักมาก^{๑๕๐} ภิกษุทั้งหลายนำความกราบทูลต่อพระศาสดา พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

กรรมไม่ดี ทั้งไม่มีประโยชน์แก่ตน ท่าง่าย

แต่กรรมดีและมีประโยชน์ ทำได้ยากยิ่งนัก^{๑๕๑}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระกาลเถระ

พระกาลเถระไม่ปรารถนาจะให้สตรีอุปัฏฐากแห่งตนพึงธรรมจากพระพุทธเจ้า เพราะเกรงว่านางจะศรัทธาพระพุทธเจ้ากว่าตน แต่ภายหลังนางได้เข้าพึงธรรมจากพระพุทธเจ้า พระกาลเถระได้ตามไป แล้วห้ามพระพุทธเจ้าไม่ให้ตรัสอนุตตรธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนทราบบัญญา มีความเห็นผิด ตีเตียนคำสอน

ของเหล่าพระอริยะผู้อรหันต์ ผู้มีชีวิตอยู่โดยธรรม

เขาย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตัวเขาเอง

เหมือนขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ฉะนั้น^{๑๕๒}

^{๑๔๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๐.

^{๑๕๐} เหตุการณ์นี้ พระโกกาลิกะ พระกฏโฆรกตีสสกะ พระชันทเทวีบุตร และพระสมุททัตต์ เห็นตามลัทธิของพระเทวทัต จึงกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่าพระเทวทัตต์พุดถูกธรรม พุดถูกวินัย ตามความพอใจและความเห็นชอบของพวกตน

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๑.

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๒.

อิตตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องอุบาสกชื่อจุลกกาล

จุลกกาลอุบาสกถูกเข้าใจผิดว่าเป็นผู้ลักทรัพย์ แต่ได้เหล่านางกุมภภาสีช่วยเป็นพยานให้ จึงรอดพ้นจากความตายมาได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ตนทำบาปเอง ตนก็เศร้าหมองเอง

ตนไม่ทำบาปตนก็บริสุทธิ์เอง

ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน

คนอื่นจะให้คนอื่นบริสุทธิ์แทนไม่ได้ ^{๑๕๓}

อิตตวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระอิตตทัตตเถระ

พระอิตตทัตตเถระได้ยืมว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานอีก ๔ เดือนข้างหน้า จึงไม่ยอมไปสู่นักของภิกษุทั้งหลาย พยายามบำเพ็ญสมณธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ถึงจะทำประโยชน์แก่คนอื่นมากมาย

ก็ไม่ควรละทิ้งจุดหมายปลายทางของตน

เมื่อรู้ว่าอะไรคือจุดหมายปลายทางของตนแล้ว

ก็ควรใส่ใจจนขบถาย ^{๑๕๔}

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

๑๓. โลกวรรค (อรรถกถา ๑๑ เรื่อง)

โลกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุหนุ่ม

ภิกษุหนุ่มผู้หนึ่งทะเลาะกับหลานสาวของนางวิสาขาถึงขั้นด่ากันว่า “เจ้าคนหัวขาด” พระพุทธเจ้าทำที่เป็นอินอ่อนนเข้าข้างภิกษุหนุ่มผู้นี้แล้วตรัสภาษิตว่า

อย่าประพฤตีสิ่งเลวทราม

อย่าอยู่ด้วยความประมาท

อย่ายึดถือความเห็นผิด

อย่าทำตนเป็นคนรกโลก ^{๑๕๕}

^{๑๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๓.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๔.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๗.

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๒ เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ

พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรกนับแต่บรรลุนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าสุทโธทนะติเตียนว่าเที่ยววิณฑชบาตดูขอทาน ประพตติองค์ไม่สมแกว่งศ์แห่งตน พระพุทธเจ้า จึงตรัสว่าการวิณฑชบาตเป็นการควรแห่งวงศ์พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมตรัสภาษิตว่า

ลูกขึ้นเถิด อย่ามัวประมาทอยู่เลย

จงประพตติสุจริตธรรม

เพราะผู้ประพตติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า,

จงประพตติสุจริตธรรม

อย่าประพตติทุจริต

ผู้ประพตติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ^{๑๕๖}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา

ภิกษุผู้หนึ่งเล็งเห็นพยับแดดแล้วพิจารณาเป็นอารมณ์ว่าร่างกายย่อมแตกดับไปดุจ พยับแดดนี้ พระพุทธเจ้าเปล่งฉัพพรรณรังสีดูจพระองค์เองต่อหน้าภิกษุนั้นแล้วตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่มองเห็นโลก

ว่าไม่จริงและหาสาระอะไรมิได้

เช่นเดียวกับคนมองฟองน้ำและพยับแดด

คนเช่นนั้นพญามารย่อมตามหาไม่พบ ^{๑๕๗}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๔ เรื่องอภัยราชกุมาร

อภัยราชกุมารบุตรแห่งพระเจ้าพิมพิสารสามารถปราบปรามกบฏให้สงบราบคาบลงได้ พระเจ้าพิมพิสารมอบราชสมบัติให้ ๗ วัน อภัยราชกุมารรื่นเริงกับการรำฟ้อน เมื่อล่วงเข้าวันที่ ๗ นางรำคนหนึ่งเสียวชีวิตลง อภัยราชกุมารเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อระงับความเศร้า พระพุทธเจ้าจึง ตรัสภาษิตว่า

^{๑๕๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๔-๑๙๕.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๐.

สู่เจ้าทั้งหลาย จงมาเกิดมาดุโลกนี้
 อันวิจิตรพิสดาร เหมือนกับราชรถทรง
 ณ ที่นี้แหละ เหล่าคนโง่พากันหมกมุ่นอยู่
 แต่ผู้รู้หาติดข้องอยู่ไม่ ^{๑๕๘}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๕ เรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักกวาดลานวัดอยู่เป็นนิตย์ ส่วนพระเวรตะเฝ้าบำเพ็ญสมณธรรม
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อว่าพระเวรตะเฝ้าว่าเกียจคร้าน พระเวรตะเฝ้าจึงแนะนำกรรมฐานให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 จนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาสิตว่า

ผู้ที่เคยประมาทในกาลก่อน
 แต่ภายหลังไม่ประมาท
 เขาย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง
 เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ ^{๑๕๙}

มหาวิทกษณด้วยศีลปกาสร์ สงวนลิขสิทธิ์

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๖ เรื่องพระอังกุลิมาลเถระ
 ภิกษุทั้งหลายวิพากษ์กันถึงการละชั้นธัมมชานีนิพพานของพระองค์เถระ พระพุทธเจ้า
 ตรัสว่าด้วยแต่ก่อนไม่มีกัลยาณมิตร แต่บัดนี้มีกัลยาณมิตร จึงทำให้พระองค์เถระผู้ซึ่งหมกมุ่น
 มามากมาย สามารถเข้าถึงนิพพานได้ พร้อมตรัสภาสิตว่า

ผู้ใดทำบาปไว้แล้ว
 ละได้ด้วยการทำดี
 ผู้นั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง
 เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ ^{๑๖๐}

^{๑๕๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐๑.

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๒.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๓.

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๗ เรื่องธิดาของนายช่างหูก

พระพุทธเจ้าสนทนากับบิดานายช่างหูกด้วยคำถามว่า เธอมาจากไหน ? เธอจักไปไหน ? เธอไม่ทราบหรือ ? เธอทราบหรือ ? นางรู้อุบายธรรมของพระพุทธเจ้าว่าทรงถามเรื่องความไม่แน่นอนของชีวิต พระพุทธเจ้าสรรเสริญปัญญาของนางพร้อมตรัสภาษิตว่า

โลกนี้มีดีมน น้อยคนจักเห็นแจ้ง

น้อยคน จะไปสวรรค์

เหมือนนกติดขายนายพราน

น้อยตัวจะหลุดรอดไปได้ ^{๑๖๑}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป

ภิกษุ ๓๐ รูปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระอานนทจึงออกไปจากที่นั่น จากนั้นพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจนภิกษุ ๓๐ รูปบรรลุอรหัตผลทั้งสิ้น ภิกษุเหล่านั้นจึงกระทำปาฏิหาริย์เหาะกลับไปยังสำนักของตน พระอานนทไม่เห็นการกลับของภิกษุเหล่านั้นจึงทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พระยาหงส์ เหนินฟ้าไปหาพระอาทิตย์

ผู้มีฤทธิ์ เหาะเหินเดินอากาศ

นักปราชญ์ ออกไปจากโลก

เพราะเอาชนะพญามารพร้อมทั้งกองทัพ ^{๑๖๒}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๙ เรื่องนางจิญจมาณวิกา

นางจิญจมาณวิกาจับจ้างจากพวกเดียรถีย์ ทำที่เป็นตั้งครมภ์กับพระพุทธเจ้า โดยกลืนไม้ไผ่ท้องให้พูน ทบมือและทำให้บวม ภายหลังเมื่อความจริงปรากฏ นางถูกประชาทัณฑ์ หนีออกไปนอกวิหารและถูกธรณีสูบ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนที่ลวงศีลข้อที่สี่

มักพูดเท็จ ไม่คำนึงถึงปรโลก

จะไม่ทำความชั่ว ไม่มี ^{๑๖๓}

^{๑๖๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๒๐๔.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๕.

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๖.

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๑๐ เรื่องอสนีมหาสมุทร

พระเจ้าปเสนทิโกศลถวายอสนีมหาสมุทรได้สำเร็จด้วยคำแนะนำของพระนางมัลลิกาเทวี บัดนั้นชุนหอำมาตย์ได้มีจิตโมทนา ส่วนกาฬอำมาตย์มีจิตชุนเคืองความพุ่มเฟื่อยของพระราชินี พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตของอำมาตย์ทั้ง ๒ เสด็จเห็นว่าหากกระทำอนุโมทนาภาต คีระชะของกาฬอำมาตย์จักแตกเป็น ๗ เสียง พระองค์จึงไม่กล่าวอนุโมทนาภาต พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามถึงความที่พระองค์ไม่กล่าวอนุโมทนาภาต ทราบความแล้ว พระองค์จึงเนรเทศกาฬอำมาตย์เสียจากพระนคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

แน่นอน คนตระหนี่ไม่มีโอกาสไปเทวโลก
 แน่นอน คนโง่ ไม่สรรเสริญการให้
 แต่คนฉลาด ยินดีให้ทาน
 นี้แลที่บัณฑิตให้เขาได้รับสุขในปรภพ ^{๑๖๔}

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๑๑ เรื่องนายกาละบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐี

นายกาละเป็นบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ไม่เลื่อมใสพระศาสดา บิดาได้ว่าจ้างให้ไปฟังธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผลในที่สุด หลังจากนั้นนายกาละจึงไม่รับค่าจ้างจากบิดาอีก แต่เต็มใจไปฟังธรรมด้วยตัวเอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ยิ่งกว่า เอกราชย์ทั่วทั้งแผ่นดิน
 ยิ่งกว่า ชื่นสรรพรกาลัย
 ยิ่งกว่า อธิปไตยในโลกทั้งปวง
 คือ พระโสดาปัตติผล ^{๑๖๕}

๑๔. พุทธวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

พุทธวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องมารธิดา

พญามารมีความเสียใจที่พระพุทธเจ้าบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ บุตรีของพญามารได้เข้าประโลมพระพุทธเจ้าให้ละทิ้งเพศบรรพชิต หันกลับมาครองเพศฆราวาสเช่นเดิม พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตแก่บุตรีของพญามารว่า

^{๑๖๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐๗.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๘.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด
 ทรงชนะกิเลสได้เด็ดขาด
 กิเลสที่ทรงชนะแล้วไม่ติดตามพระองค์ไปอีก
 พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณหาที่สุดมิได้
 ไม่ไปตามทางของกิเลสแล้ว
 พวกเขาจะนำท่านไปตามทางไหนเล่า,
 พระพุทธเจ้าพระองค์ใด
 ไม่มีต้นหาดังตาข่าย อันมีพิษสงร้ายกาจ
 พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณหาที่สุดมิได้
 ไม่ไปตามทางของกิเลสแล้ว
 พวกเขาจะนำท่านไปตามทางไหนเล่า ^{๑๖๖}

มหาวิทกษณด้วยศีลปกาสกร สงวนลิขสิทธิ์

พุทธวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องยมกปาฏิหาริย์

พระพุทธเจ้าได้กระทำยมกปาฏิหาริย์และจำพรรษาอยู่ ณ ดาวดึงส์พิภพตลอดไตรมาส
 พระพุทธเจ้าเสด็จลงสู่มนุษยพิภพ ณ ประตูเมืองสังกัสสนคร พระสารีบุตรเห็นพระสรีระของ
 พระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่ามนุษย์และเทวดาทั้งหลายย่อมมีความอิจฉาใจที่ได้เห็นพระองค์
 พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เหล่าเทวดาย่อมรักธีรชน
 ผู้ชวนชวายเป็นกรรมฐาน
 ยินดีในนิพพานอันสงบ
 มีสติและรู้แจ้งจบสัจธรรม ^{๑๖๗}

^{๑๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๑-๒๑๒.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๓.

พุทธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนาคราชชื่อเอรกปัตตะ

ในกาลศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ภิกษุหนุ่มผู้หนึ่งเล่นดึงใบตะไคร่น้ำให้ขาด เพราะคิดว่าเป็นโทษเพียงเล็กน้อย ด้วยผลกรรมเมื่อละอัตรภาพนั้นไปแล้วจึงไปเกิดเป็นพญานาค นามว่า “เอรกปัตตะ”

พญานาคเฝ้าคอยการอุบัติของพระพุทธรูปองค์ต่อไปจนได้พบพระสมณโคดมพุทธเจ้า ได้เข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรมแต่ไม่อาจบรรลุธรรมเพราะเป็นเดรัจฉาน พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ยาก ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์
ยาก ที่ชีวิตสัตว์จะอยู่สบาย
ยาก ที่ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ
ยาก ที่พระสัมพุทธจะอุบัติมา ^{๑๖๘}

พุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

พระอานนทเฝ้าทูลถามเรื่องอุโบสถ ^{๑๖๙} ในพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร พระพุทธรูปเจ้ากล่าวตอบแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ไม่ทำความชั่วทุกชนิด
ทำแต่ความดี
ทำใจให้ผ่องใส
นี้เป็นคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย,
ขันติคือความอดทน เป็นตบะอย่างยอด
นิพพาน ท่านผู้รู้กล่าวว่าเป็นยอด
ผู้ที่ยังทำร้ายผู้อื่นอยู่ ไม่จัดว่าเป็นบรรพชิต
ผู้ที่ยังเบียดเบียนคนอื่นอยู่ ไม่จัดว่าเป็นสมณะ,

^{๑๖๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๔.

^{๑๖๙} การสวดปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกิ่งเดือน เป็นเครื่องซักซ้อมตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัยของภิกษุทั้งหลาย และแสดงความพร้อมเพรียงของสงฆ์ การทำอุโบสถจะมีการสวดปาฏิโมกข์ได้ต่อเมื่อมีภิกษุครบองค์สงฆ์จตุรวรรค คือ ๔ รูป ขึ้นไป เรียกว่าสังฆอุโบสถ ถ้ามีภิกษุอยู่เพียง ๒ หรือ ๓ รูป เรียกว่าคณอุโบสถ หรือปาริสุทธิอุโบสถ ถ้ามีภิกษุอยู่ในวัดรูปเดียว เรียกว่าปุกคณอุโบสถ หรืออธิษฐานอุโบสถ

ไม่ว่าร้ายใคร
 ไม่กระทบกระทั่งใคร
 ระมัดระวังในปาติโมกข์
 บริโภคพอประมาณ
 อยู่ในสถานสงัด
 ฝึกหัดจิตให้สงบ
 นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ^{๑๗๐}

พุทธวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี
 ภิกษุหนุ่มผู้หนึ่งกระสันจะสึกด้วยคิดว่าจักใช้เงิน ๑๐๐ กหาปณะของบิดาเลี้ยงชีพ พระ
 เถระทั้งหลายได้นำตัวเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงแสดงมณฑาตุราชชาดก ^{๑๗๑} พร้อมภาษิตว่า
 ถึงแม้เงินตราจะไหลมาดังท่าฝน
 ความอยากของคนก็หาอิมไม่
 ความวิสัยทั้งหลายมีความสุขจริง ๆ น้อย
 ได้มไปด้วยความทุกข์สารพัด
 รู้ชัดตั้งนี้แล้ว สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ย่อมไม่ยินดีในกามารมณ์แม้ที่เป็นทิพย์
 หากแต่ยินดีในทางลีนกิเลสตัณหา ^{๑๗๒}

^{๑๗๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๕-๒๑๗.

^{๑๗๑} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระเจ้ามณฑาตุมหาราชครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 ในมหาทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร ครองราชสมบัติในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชกา
 ตลอดกาลนานแล้วได้ครองราชสมบัติในดาวดึงส์เทวโลกตามระยะเวลาพระชนมายุของท้าวสักกะ
 ถึง ๓๖ องค์ ยังไม่สามารถทำให้ความอยากหมดสิ้นไปได้

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๘.

พุทธวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิทัต

ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ออกบวชนอกพระศาสนา สอนศิษย์ทั้งหลายให้ถือเอาภูเขา ป่า อาราม ต้นไม้เป็นสรณะ พระพุทธเจ้าตรัสให้พระโมคคัลลาน์ไปทรมานอัคคิทัตจนละพยศ จากนั้นพระองค์จึงไปสอนให้เลิกยึดถือสิ่งไร้สาระ พร้อมตรัสภาษิตว่า

คนเป็นจำนวนมาก เมื่อภัยมาถึงตัว

พากันยึดเอาสิ่งต่าง ๆ เป็นที่พึ่ง

อาทิ ภูเขา ป่าไม้ สวน

ต้นไม้ และเจดีย์,

นั่นมิใช่ที่พึ่งอันปลอดภัย

นั่นมิใช่ที่พึ่งอันสูงสุด

อาศัยที่พึ่งชนิดนั้น

ก็ไม่พ้นทุกข์ทั้งปวงได้,

ผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

ย่อมเห็นอริยสังข์ด้วยปัญญาชอบ คือ

ทุกข์, เหตุของทุกข์, ความดับทุกข์ และ

อริยมรรคมีองค์แปด อันเป็นทางดับทุกข์,

นั่นแลคือที่พึ่งอันปลอดภัย

นั่นคือที่พึ่งอันสูงสุด

คนเราอาศัยที่พึ่งชนิดนั้น

ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ^{๑๗๓}

พุทธวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

พระอานนททราบถึงตระกูลที่เกิดของสัตว์ดังนี้ คือ ช้างอาชาไนยย่อมเกิดในตระกูลฉัททันต์หรืออุโบสถ ม้าอาชาไนยย่อมเกิดในตระกูลสินธุหรือวลาหก โคอาชาไนยย่อมเกิดในทักษิณุปถชนบท แต่พระอานนทเถระไม่ทราบที่เกิดของบุรุษอาชาไนยจึงทูลถามปัญหานี้ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตอบว่าบุรุษอาชาไนยจะเกิดในตระกูลขัตติยมหาศาลหรือพราหมณมหาศาล ตระกูลใดตระกูลหนึ่งเท่านั้น พร้อมตรัสภาษิตว่า

^{๑๗๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๙-๒๒๒.

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก
 เขาย่อมไม่เกิดในตระกูลทั่วไป
 คนฉลาดเช่นนี้ เกิดในตระกูลใด
 ตระกูลนั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองด้วยความสุข ^{๑๗๔}

พุทธวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องสัมพหุลภิกขุ

ภิกษุ ๕๐๐ สนทนากันว่าอะไรเป็นสุขแท้จริงในโลกนี้ ภิกษุทั้งหลายเอ๋ยกันแต่เพียง
 ความสุขทางโลกว่าเป็นความสุขแท้จริง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลายให้เกิดสุข
 การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุข
 ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข
 ความพยายามของหมู่ที่พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข ^{๑๗๕}

พุทธวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล

พระพุทธเจ้าได้ให้พระอานนที่ไปเรียกพราหมณ์คนหนึ่งเข้าเฝ้า พราหมณ์เข้ามาแล้ว
 ถวายอภิวัตเจดีย์แต่ไม่ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค โดยให้เหตุผลว่าการไหว้เจดีย์เป็นประเพณี
 เดิมของตระกูล พระพุทธเจ้าตรัสยกยอพราหมณ์แล้วกล่าวว่าการบูชาเจดีย์ที่ยิ่งกว่านั้นมีอยู่ คือ
 สรรีเจดีย์ อุกทิสเจดีย์ และปริโภคเจดีย์ แล้วตรัสภาษิตว่า

ผู้บูชาท่านที่ควรบูชา
 คือพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า
 ผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องขวางกั้น
 หมดโสภหมดปริเทวนา สงบระงับ
 ปลอดภัยโดยประการทั้งปวง
 ใคร ๆ ไม่สามารถจะคำนวณบุญของบุคคลผู้นี้ว่า
 “เขาได้บุญประมาณเท่านี้” ^{๑๗๖}

^{๑๗๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๒๒๓.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๒๔.

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๒๕.

๑๕. สุขวรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง)

สุขวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ

ชาวเมืองกบิลพัสดุ์และนครโกถิยะวิวาทแย่งน้ำในการทำสิกรรมกัน เรื่องลูกหลานใหญ่โต
จนราชตระกูลทั้ง ๒ นครยกทัพมาเพื่อทำสงครามแก่กัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าห้ามปรามโดยยก
อุปมาค่าของพระราชากับค่าของน้ำ เพื่อเปรียบว่าพระราชามีค่ามากกว่าน้ำพร้อมตรัสภาษิตว่า

ในหมู่มนุษย์ ผู้จองเวรกัน

พวกเราไม่จองเวรใคร

ช่างอยู่สบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เต็มไปด้วยเวร

พวกเราอยู่อย่างปราศจากเวร,

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีกิเลส

พวกเราหมดกิเลสแล้ว

ช่างอยู่สุขสบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีกิเลส

พวกเราอยู่ปราศจากกิเลส,

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีความกระวนกระวาย

พวกเราไม่กระวนกระวาย

ช่างอยู่เป็นสุขสบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีความกระวนกระวาย

พวกเราอยู่ปราศจากความกระวนกระวาย ^{๑๗๗}

สุขวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องมาร

มารได้เข้าดลใจประชาชนในหมู่บ้านเพื่อไม่ให้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า มารได้
เข้าถามพระพุทธเจ้าว่าหิวบ้างหรือไม่ พระพุทธเจ้าตอบว่าจักเสวยปิติสุขอารมณ์สรพรหม โดยตรัส
ภาษิตว่า

พวกเราไม่มีกิเลสเศร้าหมองใจ

ช่างอยู่สุขสบายจริงหนอ

^{๑๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๒๙-๒๓๑.

พวกเรามีปิติเป็นภักษาหาร
เปรียบปานเหล่าอภัสสรพรหม ^{๑๗๘}

สุขวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องปราชัยของพระเจ้าโกศล
พระเจ้าโกศลบิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีความโหม่นัสที่พระองค์ทำสงครามแพ้
พระเจ้าอชาตศัตรูพระราชารู้ก่อนวัยถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้แพ้ย่อมก่อเวร
ผู้พ่ายย่อมอยู่เป็นทุกข์
ผู้ละความแพ้และความพ่ายเสีย
มีใจสงบระงับนั้นแหละอยู่เป็นสุข ^{๑๗๙}

สุขวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องเด็กหญิงแห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง
เด็กหญิงคนหนึ่งได้เข้าสู่ตระกูลสามีด้วยอาวามงคล ระหว่างงานมงคลนั้น ฝ่ายสามี
เห็นนางแล้วเกิดอานาจระคะเข้าครอบงำ พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ไม่มีไฟใดเสมอด้วยระคะ
ไม่มีโทษใดเสมอด้วยโทษะ
ไม่มีทุกข์ใดเสมอด้วยเบญจขันธ์
ไม่มีสุขใดเสมอด้วยความสงบ ^{๑๘๐}

สุขวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง
อุบาสกคนหนึ่งมีความหิวเข้าครอบงำแต่ยังเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม พระพุทธเจ้า
ตรัสให้ภิกษุนำอาหารให้แก่อุบาสกนั้นกินก่อน เมื่ออุบาสกนั้นปราศจากความหิวแล้ว สามารถตั้งใจ
ฟังธรรมได้เป็นอันดี ได้ดวงตาเห็นธรรม (บรรลุพระโสดาปัตติผล)

ภิกษุทั้งหลายโจษตำหนิพระพุทธเจ้าที่ให้อาหารแก่อุบาสกนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบ
ความที่ภิกษุตำหนิพระองค์ พระองค์จึงตรัสภาษิตว่า

^{๑๗๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๓๒.

^{๑๗๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๓.

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๔.

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง
 สัณขาร เป็นทุกข์อย่างยิ่ง
 รู้ความจริงข้อนี้แล้ว
 (คนฉลาด จึงทำพระนิพพานให้แจ้ง)
 พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ^{๑๔๑}

สุขวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารมากเกินไปจนอ้วนดู มั่งงว่งเหงาหาวนอนอยู่
 เสมอ พระพุทธเจ้าตรัสว่าอย่าบริโภคมากเกินไป พร้อมแสดงภาษิตว่า

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง
 ความรู้จักพอ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง
 ความไว้วางใจกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง
 พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง ^{๑๔๒}

มหาวิทกษัลยคิลนปการ สงวนลิขสิทธิ์

สุขวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระติสสเถระ

พระติสสเถระได้ยินว่าพระศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในอีก ๔ เดือนข้างหน้า จึง
 พยายามบำเพ็ญสมณธรรม ไม่เข้าสู่สำนักของภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพากันตำหนิพระติสส
 เถระ พระศาสดาสอบถามจนทราบความแล้วจึงตรัสสรรเสริญพระติสสเถระ พร้อมกล่าวภาษิตว่า

เมื่อได้ลิ้มรสแห่งวิเวก
 และรสพระนิพพานอันสงบ
 ได้ลิ้มรสแห่งความอิมเอมในพระธรรม
 บุคคลย่อมจะหมดบาป หมดทุกข์ร้อน ^{๑๔๓}

^{๑๔๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๓๕.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๖.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๗.

สุขวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องทำวสัฏกะ

พระพุทธเจ้าอาพาธลงพระโลหิต พระอินทร์ได้เข้ามาเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ทูล
เอากระโถนพระบังคนหนักขึ้นเหนือเศียรคูดุจนภาชนะของหอม พระพุทธเจ้าตรัสว่าเทวดาทั้งหลาย
ย่อมได้กลิ่นมนุषย์ดุจกลิ่นซากศพ ขอให้พระอินทร์ไปเสีย แต่พระอินทร์ก็ขออุปัฏฐากพระพุทธเจ้า
จนหายอาพาธ

ภิกษุทั้งหลายโจษสรรเสริญพระอินทร์ที่ไม่รังเกียจกลิ่นมนุषย์ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุ
ว่าการกระทำของพระอินทร์ไม่น่าแปลกเพราะเป็นพระโสดาบันแล้ว พร้อมตรัสภษิตว่า

การพบพระอริยเจ้าเป็นความดี

การอยู่ร่วมกับท่านให้เกิดสุขทุกเมื่อ

เมื่อไม่คบคนพาลเสียได้

คนเราพึงมีความสุขเป็นนิจันรันดร,

เพราะผู้คบคนพาล ย่อมเศร้าโศกนาน

การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู

การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข

เหมือนสมาคมของญาติ,

เพราะฉะนั้นจึงควรประพฤติตามผู้เป็นปราชญ์

ผู้เฉียบแหลม ศึกษาเล่าเรียนมาก เอาการเอางาน

เคร่งครัด เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี

เหมือนพระจันทรี่ไปตามทางของกลุ่มนักษัตรฤกษ์^{๑๘๔}

๑๖. ปิยวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

ปิยวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบรรพชิต ๓ รูป

บุตร บิดา มารดา ออกบวชตามกันตามลำดับ แต่ทั้งสามก็ยังคลุกคลีใกล้ชิดกัน เป็นที่
รำคาญของภิกษุและภิกษุณีทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเรียกมาตักเตือนแล้วตรัสภษิตว่า

พยายามในสิ่งที่ไม่ควรพยายาม

ไม่พยายามในสิ่งที่ควรพยายาม

^{๑๘๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๓๘-๒๔๐.

ละเลยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ติดอยู่ในปियารมณ
 คนเช่นนี้ก็ได้แต่รักษาผู้ที่พยายามช่วยตัวเอง,
 อย่าติดอยู่ในสิ่งที่เรารัก หรือไม่รัก
 การพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก เป็นทุกข์
 การพบเห็นแต่สิ่งที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์,
 เพราะฉะนั้น ไม่ควรรักสิ่งใด
 เพราะพลัดพรากจากของรัก เป็นทุกข์
 ผู้ที่หมดความรักและความไม่รักแล้ว
 เครื่องผูกพัน ก็พลอยหมดไปด้วย ^{๑๔๕}

ปियวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุกุมพีคนใดคนหนึ่ง
 พรหมณีกุกุมพีผู้หนึ่งสูญเสียบุตรชายไปแล้วมีความเศร้าโศกอยู่ พระพุทธเจ้าเสด็จไป
 ปลอดภัยโดยเล่าอูรชาดก ^{๑๔๖} พร้อมตรัสภษิตว่า

ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีโศก
 ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีของรักเสียแล้ว
 โศกภัย ก็ไม่มี ^{๑๔๗}

ปियวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา
 นางสุทัตตีหลานสาวของนางวิสาขาเสียชีวิตลง นางวิสาขามีความเสียใจไม่อาจหักห้าม
 ไว้ได้ เทียวร้องไห้อยู่ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภษิตว่า

^{๑๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๓-๒๔๕.

^{๑๔๖} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องตระกูลพรหมณักรรมปาละ มีพรหมณั พรหมณั บุตร ธิดา
 สะไก้ และทาสี ทั้งหมดเจริญมรณานุสติอยู่เสมอ วันหนึ่งพรหมณัและบุตรออกไปไถนา บุตรถูกงู
 กัดตาย ไปเกิดเป็นพระอินทร์ ฝ่ายตระกูลพรหมณัทำศพของบุตรโดยไม่เศร้าโศก บุตรซึ่งเกิดเป็น
 พระอินทร์สร้างแปลงกายเป็นมนุษย์ถามถึงเหตุที่ไม่เศร้าโศกจากความตายของบุตร เมื่อได้ฟังแล้ว
 จึงบันดาลทรัพย์ให้ญาติวงศ์เดิมของตนเป็นอันมาก

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๖.

ที่ได้มีความรัก ที่นั่นมีโคก
 ที่ได้มีความรัก ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีความรักเสียแล้ว
 โคก ภัย ก็ไม่มี ^{๑๘๘}

ปิยวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องเจ้าลิจจวี

เช้าตรู่วันมีมหรสพวันหนึ่ง เหล่าเจ้าลิจจวีต่างแต่งองค์แข่งกันอย่างสวยงาม แม้พระพุทธเจ้า
 ยังตรัสว่าคล้ายกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ แต่ยามค่ำเหล่าเจ้าลิจจวีได้ประหัตประหารกันเพื่อแย่งหญิง
 โสเภณีนางหนึ่ง ต่างคนต่างบาดเจ็บถึงความพินาศแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ที่ได้มีความยินดี ที่นั่นมีโคก
 ที่ได้มีความยินดี ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีความยินดีเสียแล้ว
 โคก ภัย ก็ไม่มี ^{๑๘๙}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ปิยวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอนิตติคันธกุมาร

อนิตติคันธกุมารจุติมาแต่พรหมโลกเกิดในครรภ์มนุษย์ เมื่อคลอดออกมามีความรังเกียจ
 สตรี แม่สตรีได้จับต้องก็ร้องไห้ ภายหลังบิดามารดาได้อ้อนวอนให้สืบทระกูล โดยยอมทำตามเงื่อนไข
 ของอนิตติคันธกุมารให้หาสตรีที่งามตั้งรูปทองได้แล้ว หากแต่สตรีนั้นตายเสียระหว่างทาง อนิตติคันธ
 กุมารมีความโศกเศร้าเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพร้อมตรัสภาษิตว่า

ที่ได้มีความใคร่ ที่นั่นมีโคก
 ที่ได้มีความใคร่ ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีความใคร่เสียแล้ว
 โคก ภัย ก็ไม่มี ^{๑๙๐}

^{๑๘๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๗.

^{๑๘๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

^{๑๙๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๙.

ปิยวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

พราหมณ์ผู้หนึ่งนับถือพระพุทธองค์ดุจสหาย ได้ให้สัญญาแก่พระพุทธเจ้าว่าจะถวายข้าวเมื่อข้าวออกผล แต่เกิดพายุฝนทำลายข้าวกล้านั้นจนสิ้นเสียก่อน พราหมณ์มีความเสียใจที่ไม่อาจกระทำตามสัญญาได้ พระพุทธเจ้าแสดงอุบายระงับความโศกแก่พราหมณ์แล้วตรัสภาษิตว่า

ที่ใดมีความทะยานอยาก ที่นั่นมีโศก

ที่ใดมีความทะยานอยาก ที่นั่นมีภัย

เมื่อไม่มีความทะยานอยากเสียแล้ว

โศก ภัย ก็ไม่มี ^{๑๙๑}

ปิยวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน

พระพุทธเจ้าเสด็จพร้อมภิกษุ ๕๐๐ ได้สวนทางกับกลุ่มเด็ก ๕๐๐ คนที่ถือกระเช้าขนมเด็กเหล่านั้นไม่ได้ถวายขนมแก่ใคร ๆ แต่ถวายขนมแต่พระมหากัสสปเถระ พระมหากัสสปเถระได้แนะนำให้เด็กเหล่านั้นถวายขนมแก่พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุบริวารด้วย

ภิกษุทั้งหลายโงะกันว่าเด็กเหล่านั้นถวายขนมเพราะเห็นแก่หน้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าภิกษุเช่นพระมหากัสสปเถระนั้นย่อมเป็นที่รักของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พร้อมตรัสภาษิตว่า

ผู้ประพฤติดี มีความเห็นถูกต้อง

มันอยู่ในคลองธรรม พุดคำสัตย์

ปฏิบัติหน้าที่ของตนสมบูรณ์

คนย่อมเทิดทูนด้วยความรัก ^{๑๙๒}

ปิยวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระอนาคามีเถระ

พระเถระผู้เป็นพระอนาคามีรูปหนึ่งละอายคำถามของพระลูกศิษย์ที่ถามถึงการบรรลุนิพพานของพระเถระ เพราะพระเถระนั้นบรรลุนิพพานเพียงพระอนาคามีผล คิดว่าความเป็นพระอนาคามีผลนั้นแม้คฤหัสถ์ก็บรรลุนิพพานได้ จึงไม่กล้าตอบคำถามของพระลูกศิษย์ คิดว่าเมื่อตนบรรลุนิพพานแล้วจึงบอกคุณธรรมของตนแก่พระลูกศิษย์ พระเถระยังไม่บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์แต่ได้

^{๑๙๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๐.

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๑.

กระทำกาละเสียก่อน เหล่าพระลูกศิษย์จึงโคกเศรำเสียใจ พระพุทธเจ้าทรงทราบความทั้งหมดแล้ว จึงกล่าวว่าพระเถระเป็นพระอนาคามีผล แล้วตรัสภาษิตว่า

พระอนาคามีผู้เฝื่อนิพพาน
 สัมผัสผ่านผลสามด้วยใจ
 หมดปฏิพัทธ์รักใคร่ในกาม
 จึงได้สมญานามว่า “ผู้ทวนกระแส” ^{๑๙๓}

ปิยวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายหนันทิยะ

นายหนันทิยะเป็นผู้ศรัทธาในพระศาสนา สร้างศาลาโรงทานไว้ในป่าอิสิปตนะ กุศลนั้น ทำให้ได้วิมานปราสาททิพย์ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์เป็นรัตนะ ๗ ประการ

พระมหาโมคคัลลานเถระจาริกไปยังเทวโลกเห็นปราสาททิพย์นั้น เมื่อกลับมาสู่แดน มนุษย์ พระเถระได้สนทนาเรื่องปราสาททิพย์นั้นกับพระศาสดา พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

บุรุษผู้จากไปนาน
 เมื่อกลับมาจากไพรัชสถานโดยสวัสดิ
 ญาติ และมีตรสหายย่อมยินดีต้อนรับ,
 บุญที่ได้ทำไว้ในโลกนี้
 ย่อมต้อนรับผู้ที่จากไป
 เหมือนญาติที่รักมาจากที่ไกล
 ผู้ชชนยอมเต็มใจต้อนรับ ^{๑๙๔}

๑๗. โกธวรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง)

โกธวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี

เจ้าหญิงโรหิณีพระน้องนางของพระอนนรุทธเถระเป็นโรคผิวหนัง พระเถระจึงแนะนำให้ สร้างโรงฉัน ๒ ชั้น กวาดพื้นให้เรียบ ปูอาสนะและตั้งหมอน้ำดื่มไว้เสมอ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสบุพกรรมของนางที่เคยนำผงเต่าร้างไปรอยไถนางรำด้วยความริษยา ด้วยผลกรรมนั้นทำให้นางต้องเป็นโรคผิวหนังในชาตินี้ พร้อมตรัสภาษิตว่า

^{๑๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๒.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๓-๒๕๔.

ควรละความโกรธ และมานะ
 เอาชนะกิเลสเครื่องผูกมัดทุกชนิด
 ผู้ที่ไม่ติดอยู่ในรูปนาม หมดกิเลสแล้ว
 ย่อมคลาดแคล้วจากความทุกข์^{๑๙๕}

โกธวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุเมืองอาฬวีโค่นต้นไม้ซึ่งมีเทวดาสีงสถิตอยู่ เทวดามีความโกรธเคืองประสงค์จะฆ่า
 ภิกษุแต่เทวดาระงับความโกรธไว้ได้ เทวดาเข้าเฝ้ากราบทูลความต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึง
 ตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที
 เหมือนสารถียุครถที่กำลังแล่นไว้ได้
 ผู้นั้นไซ้เราเรียกว่า “สารถี”
 ส่วนคนนอกนี้ได้ชื่อเพียง “ผู้ถือเชือก”^{๑๙๖}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โกธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุตตราอุบาสิกา

กรุงราชคฤหมีการเล่นนักษัตรกัน นายปุณณะทาสของสุมนเศรษฐีไม่ประสงค์ไปเที่ยว
 เล่น ออกไถนาแต่เช้าตรู่ พระสารีบุตรออกจากนิโรธสมาบัติได้ไปโปรดนายปุณณะพร้อมภรรยา ผล
 แห่งงานนั้นทำให้นายปุณณะได้เป็นมหาเศรษฐี

ภายหลังนายปุณณะได้ยกนางอุตตราธิดาของตนให้แก่ตระกูลมิจฉาภิภูสิ นางอุตตรา
 ต้องการทำบุญจึงว่าจ้างนางสิริมาหญิงนครโสเภณีให้บำเรอสามีแทนนาง นางสิริมาด้วยความหึงหวง
 พยายามประทุษร้ายนางอุตตราด้วยเนยใสเดือด นางอุตตราไม่โกรธ อีกทั้งยังทำให้นางสิริมาสำนึก
 ผิดได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พึงเอาชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ
 พึงเอาชนะความร้าย ด้วยความดี
 พึงเอาชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้

^{๑๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๗.

^{๑๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๘.

ฟังเอาชนะคนพูดพล่อย ด้วยคำสัตย์^{๑๙๗}

โกธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ

พระโมคคัลลานเถระได้จาริกไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้สอบถามเทพธิดาทั้งหลายถึงการกุศลที่ได้กระทำมาครั้งยังเป็นมนุษย์ เทพธิดาทั้งหลายสร้างกุศลแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น รักษาสัตย์ ไม่โกรธ ถวายสะเดากำมือหนึ่ง ฯลฯ พระโมคคัลลานเถระได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าสนทนากันด้วยเรื่องนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ควรพูดคำสัตย์จริง ไม่ควรโกรธ
แม้เขาขอเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ควรให้
ด้วยการปฏิบัติทั้งสามนี้
เขาก็อาจไปสวรรค์ได้^{๑๙๘}

โกธวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องปัญหาที่ภิกษุพุลถาม

พราหมณ์และนางพราหมณีเคยเกิดเป็นบิดา มารดา และญาติ ของพระพุทธเจ้ามาถึง ๓,๐๐๐ชาติ ชาตินี้จึงเรียกพระพุทธเจ้าว่าลูกทุกครั้ง พราหมณ์ทั้งสองบรรลุนิพพานแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงถามถึงแดนเกิดในภพหน้าของพราหมณ์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พระมุนี ผู้ไม่เบียดเบียนใคร
ควบคุมกายอยู่เป็นนิจศีล
ยอมไปยังถิ่นที่นิรันดร
ที่สัตถุจรไปแล้ว ไม่เศร้าโศก^{๑๙๙}

โกธวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องนางปุลณทาสี

นางปุลณทาสีแลเห็นแสงสว่างแสดงอาการที่ภิกษุทั้งหลายบำเพ็ญสมณธรรมในป่าเขา สงสัยว่าภิกษุจักมีภัยจากสัตว์เลื้อยคลานหรือสัตว์ป่าบ้างหรือไม่ รุ่งขึ้นนางมีโอกาสดวายนมร่ำและถามข้อสงสัยเหล่านั้นกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๑๙๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๙.

^{๑๙๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๐.

^{๑๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๑.

สำหรับท่านผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา
 สำเนียงศึกษาทุกทิพาราตรี
 มีใจน้อมไปสู่พระนิพพาน
 อาสวะย่อมอันตรธานหมดสิ้น^{๒๐๐}

โกธรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องอตุลอุบาสก

อตุลอุบาสกปรารถนาจะฟังธรรม พาบิรवार ๕๐๐ ไปพบพระเวทชะ พระเวทชะไม่สนทนาด้วยแม้เพียงหน้อยหนึ่ง อตุลอุบาสกไม่พอใจจึงไปพบพระสารีบุตร พระสารีบุตรกล่าวกถาธรรมยืดยาว ไม่เป็นที่พอใจของอตุลอุบาสก จากนั้นไปพบพระอานนท์ พระอานนท์กล่าวกถาธรรมเพียงสั้น ๆ ไม่เป็นที่พอใจของอตุลอุบาสกอีก

อตุลอุบาสกได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้ากล่าวว่าการนินทาและสรรเสริญเป็นของธรรมดาโลก พร้อมตรัสภาษิตว่า

อตุลเอย เรื่องอย่างนี้มีมานานแล้ว

มิใช่เพิ่งจะมีในปัจจุบันนี้

อยู่เฉย ๆ เขาก็นินทา

พูดมาก เขาก็นินทา

พูดน้อย เขาก็นินทา

ไม่มีใครในโลก ที่ไม่ถูกนินทา,

ไม่ว่าในอดีต ปัจจุบัน อนาคต

คนที่ถูกสรรเสริญ โดยส่วนตัว

หรือถูกนินทา โดยส่วนตัว ไม่มี,

นักปราชญ์พิจารณาครอบคอบแล้ว

จึงสรรเสริญผู้ใด ผู้ดำเนินชีวิตหาที่ติมิได้

ฉลาด สมบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล

ผู้นั้น เปรียบเสมือนแท่งทองบริสุทธิ์

ใครเล่าจะตำหนิเขาได้ คนเช่นนี้

^{๒๐๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๒.

แม่เทวดาก็ชม ถึงพรหม ก็สรรเสริญ ^{๒๐๑}

โกธวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

ภิกษุฉัพพัคคีย์ถือไม้เท้า สวมเชียงเท้าไม้ เดินจงกรมบนแผ่นดินเกิดเสียงดัง “ก๊อก ๆ”
พระพุทเจ้าตรัสถามพระอานนที่ถึงที่มาแห่งเสียงนั้น ทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

ฟังควบคุม ความคะนองทางกาย

ฟังสำรวจ การกระทำทางกาย

ฟังละกายทุจริต

ประพฤติกายสุจริต,

ฟังควบคุม ความคะนองทางวาจา

ฟังสำรวจ คำพูด

ฟังละวจีทุจริต

ประพฤติวจีสุจริต,

ฟังควบคุม ความคะนองทางใจ

ฟังสำรวจ ความคิด

ฟังละมโนทุจริต

ประพฤติมโนสุจริต,

ผู้มีปัญญา ย่อมสำรวจมกาย วาจา ใจ

ท่านเหล่านั้น นับว่า ผู้สำรวจดีแท้จริง ^{๒๐๒}

๑๘. มลวรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง)

มลวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุตรของนายโคฆาตกร์

นายโคฆาตกร์ชอบกินเนื้อวัวมากจนไม่สามารถงดได้ ในวันหนึ่งสหายได้หยิบเอาเนื้อวัว
ของเขาไป เขาจึงไปตัดเอาลิ้นวัวมาปิ้งกินกับก้อนข้าว กรรมนั้นสนองให้ลิ้นขาดและตายอย่าง
ทรมาน ภรรยาของนายโคฆาตกร์ได้ให้บุตรชายหนีไปที่อื่นเสียเพราะเกรงมรณภัย

^{๒๐๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๓-๒๖๕.

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๖-๒๖๗.

บุตรของนายโคฆาตก็ได้แต่งงานกับบุตรสาวของอาจารย์ตักศิลา ดำรงชีพด้วยการเป็นช่างทอง เขามีบุตรที่ศรัทธาในพระศาสนา เมื่อเขาแก่ตัวลงบุตรของเขาปรารถนาจะทำบุญเพื่ออุทิศให้แก่บิดา บุตรของเขาได้นิมนต์ภิกษุพร้อมพระพุทธเจ้ามา พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

บัดนี้ เธอแก่ดังใบไม้เหลือง
 ยมทูตกำลังเฝ้ารออยู่
 เธอกำลังจะจากไปไกล
 แต่เสบียงเดินทางของเธอไม่มี,
 เธอจงสร้างที่พึ่งแก่ตัวเอง
 รีบพยายามชวนชวหายหาปัญญาใส่ตัว
 เมื่อเธอหมดมลทิน หมดกิเลสแล้ว
 เธอก็จักเข้าถึงทิพยภูมิของพระอริยะ,
 บัดนี้ เธอใกล้จะถึงอายุขัยแล้ว
 เธอย่างเข้าใกล้สำนักพญามัจจุราชแล้ว
 ที่พักระหว่างทางของเธอก็ไม่มี
 เเสบียงเดินทาง เธอก็ไม่ได้หาไว้,
 จงสร้างที่พึ่งแก่ตัวเอง
 รีบชวนชวหายหาปัญญาใส่ตัว
 เมื่อเธอหมดมลทิน หมดกิเลสแล้ว
 เธอก็จักไม่มาเกิดมาแก่อีกต่อไป ^{๒๐๓}

มลวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง
 พราหมณ์ผู้หนึ่งได้ทำอนุเคราะห์แก่ภิกษุไปตามลำดับ เช่น การเกื้อยดิน การเกื้อยทราย การสร้างศาลา พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนมีปัญญา
 ควรขจัดมลทินของตน
 ทีละน้อย ๆ
 ทุก ๆ ขณะ

^{๒๐๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๓-๒๗๖.

โดยลำดับ

เหมือนนายช่างทอง

ปิดเป้าสนิมแร่^{๒๐๔}

มลวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระติสสเถระ

พระติสสเถระได้ผ้าสาฎกเนื้อหยาบผืนหนึ่ง พี่สาวได้นำผ้าสาฎกนั้นไปทำใหม่กลายเป็นผ้าสาฎกเนื้อละเอียด พระติสสเถระตายไปทั้งที่ยังไม่ได้ใช้ผ้าสาฎกนั้น มีจิตผูกพันผ้าสาฎกทำให้ไปเกิดเป็นเส้นอาศัยอยู่ในผ้าสาฎกนั้น ๗ วัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สนิมเกิดแต่เหล็ก

กัดกินเหล็กฉันใด

กรรมที่ตนทำไว้

ย่อมนำเขาไปทุกดิฉันนั้น^{๒๐๕}

มลวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโลพูทายีเถระ

พระโลพูทายีรักษาพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ที่ได้รับคำสั่งสรรเสริญ พระโลพูทายีจึงโอ้อวดว่าตนสามารถแสดงธรรมกถาได้ยอดเยี่ยมเช่นเดียวกับพระอัครสาวกทั้งสอง จนทั้งหลายได้นิมนต์พระโลพูทายีขึ้นกล่าวธรรมกถาแล้ว แต่พระโลพูทายีก็บ้ายเบี่ยงเพราะไม่รู้ข้อธรรมใด ๆ จนทั้งหลายไม่พอใจจึงขับไล่พระโลพูทายีจนตกหลุมคูถ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ความเสื่อมของมนตรา อยู่ที่การไม่ทบทวน

ความเสื่อมของเรือน อยู่ที่ไม่ซ่อมแซม

ความเสื่อมของความงาม อยู่ที่เกียจคร้านตบแต่ง

ความเสื่อมของนายยาม อยู่ที่ความเผลอ^{๒๐๖}

^{๒๐๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๗.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๗๘.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๗๙.

มลวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่ง

กุลบุตรผู้หนึ่งถูกภรรยาอกใจ มีความมกัลลัคคัม ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าสตรีเปรียบเสมือนของ ๕ อย่าง คือ แม่น้ำ หนทาง โรงตีมสุรา ที่พัก และบ่อน้ำ แล้วตรัสภาษิตว่า

ความประพฤดิเสียหาย เป็นมลทินของสตรี
 ความตระหนี่ เป็นมลทินของผู้ให้
 ความชั่วทุกชนิด เป็นมลทิน
 ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า,
 มลทินที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น คือความโง่เขลา
 ความโง่เขลา นับเป็นมลทินชั้นยอด
 ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงละมลทินชนิดนี้
 เป็นผู้ปราศจากมลทินเถิด ^{๒๐๗}

มลวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชื่อจุฬาสาริ

ภิกษุชื่อจุฬาสาริแสวงหาโภชนะอันปราณีตโดยกิริยาขาดความละอาย เช่น แสร้งยื่นให้ เขาเห็น หรืออวดว่าตนทำกิจนี้ เพื่อหวังลาภสักการะจากชาวบ้าน ทั้งยังไม่รู้สึกละอายแก่ใจว่าการกระทำของตนเป็นสิ่งที่ไม่สมควร บอกพระสารีบุตรว่าจะหาโภชนะอันปราณีตถวายพระสารีบุตรโดยกิริยาเหล่านั้นบ้าง พระพุทธเจ้าทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

คนไร้ยางอาย กล้าเหมือนนก
 ชอบทำลายผู้อื่นลับหลัง ชอบเอาหน้า
 อวดดี มีพฤติกรรมสกปรก
 คนเช่นนั้น เป็นอยู่ง่าย,
 ส่วนคนที่มิหิริ ใฝ่ความบริสุทธิ์เป็นนิตย
 ไม่เกียจคร้าน อ่อนน้อมถ่อมตน
 มีความเป็นอยู่บริสุทธิ์ มีปัญญา
 คนเช่นนั้นเป็นอยู่ลำบาก ^{๒๐๘}

^{๒๐๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๐-๒๔๑.

^{๒๐๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๒-๒๔๓.

มลวรรณ เรื่องที่ ๗ เรื่องอุบาสก ๕ คน

อุบาสก ๕ คน รักษาศีลกันเพียงคนละ ๑ ข้อ อุบาสกทั้ง ๕ ได้โต้เถียงกันว่าศีลข้อใด รักษายากกว่ากัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดฆ่าสัตว์ พุดเท็จ ลักทรัพย์
ประพฤติกว้างเกินภรรยาของผู้อื่น
ดื่มสุราเมรัยเป็นนิจศีล
ผู้นั้นนับว่าซูดรากอนโคนตนเองในโลกนี้ทีเดียว,
จงรู้เถิด บุรุษผู้เจริญแท้ ความชั่วร้าย
มิใช่สิ่งที่จะพึงควบคุมได้ง่าย ๆ
ขอความโลกและความชั่วช้า
อย่าได้ฉุดกระชากเธอ
ไปหาความทุกข์ตลอดกาลนานเลย ^{๒๐๙}

มลวรรณ เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุหนุ่มชื่อติสสะ

ภิกษุหนุ่มชื่อติสสะเที่ยวติเตียนทานของชนทั้งหลาย มีทานของมหาอุบาสกอุบาสกาผู้ เป็นอริยสาวกทั้ง ๕ , อสทิสทาน เป็นต้น แต่เที่ยวชมเชยทานของตระกูลหมูญาติแห่งตนดุจเป็นผู้ มั่งคั่ง ภิกษุทั้งหลายสืบสอบได้ความว่าเป็นเพียงบุตรนายยามเท่านั้น ไม่ได้เป็นผู้มีสกุล ภิกษุทั้ง หลายจึงกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าแสดงกฏาหกชาดก ^{๒๑๐} โดยพิสดารแล้วตรัสภาษิตว่า

ประชาชนยอมให้ทานตามศรัทธา
ใครคิดอิจฉาในข้าวและน้ำของคนอื่น
เขาย่อมไม่ได้รับความสงบใจ
ไม่ว่ากลางวัน หรือกลางคืน,
ผู้ใดเลิกคิดเช่นนั้นแล้ว

^{๒๐๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๔-๒๔๕.

^{๒๑๐} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐี ติสสะภิกษุเกิดเป็นนาย กฏาหกบุตรของทาส ปลอมตนเป็นบุตรพระโพธิสัตว์ได้แต่งงานกับบุตรสาวเศรษฐีเมืองอื่น เทียว กล่าวติเตียนเครื่องบริโภคของเรือนผู้อื่น พระโพธิสัตว์จึงแนะนำอุปายแก่บุตรสาวเศรษฐีให้ปราบ ความเยอหยิ่งของกฏาหก

ผู้นั้น ย่อมได้รับความสงบใจ
ทั้งในกลางวันและกลางคืน ^{๒๑๑}

มลวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องอุบาสก ๕ คน

เมื่อชนทั้งหลายได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอยู่นั้น พระอานนทเถระสังเกตเห็นกิริยาของอุบาสก ๕ คน มีการนั่งหลับ เขียนแผ่นดินด้วยนิ้ว เขย่าต้นไม้ นั่งแหงนหน้าดูท้องฟ้า และฟังธรรมโดยเคารพ จึงทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าคนนั่งหลับนั้นเคยเป็นนาค ๕๐๐ ชาติ คนเขียนแผ่นดินนั้นเคยเป็นไส้เดือน ๕๐๐ ชาติ คนเขย่าต้นไม้เคยเป็นลิง ๕๐๐ ชาติ คนนั่งแหงนหน้าเคยเป็นหมอดูฤกษ์ยาม ๕๐๐ ชาติ คนฟังธรรมโดยเคารพเคยเป็นพราหมณ์ ๕๐๐ ชาติ จากนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระธรรมของพระองค์ไม่ได้เป็นของง่ายสำหรับทุกคน หากใครประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา ย่อมไม่สามารถเข้าใจธรรม พร้อมตรัสภาษิตว่า

ไม่มี ไฟใด เสมอราคะ

ไม่มี เคราะห์ใด เสมอโทสะ

ไม่มี ขายดักสัตว์ใด เสมอโมหะ

ไม่มี แม่น้ำใด เสมอตัณหา ^{๒๑๒}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สังฆานลิขสิทธิ์

มลวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องเมณฑกเศรษฐี

เมณฑกเศรษฐีประสงค์จะฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค ระหว่างทางเดินเหล่าเดียรถีย์ได้มาห้ามปรามเอาไว้ โดยอ้างว่าพระผู้มีพระภาคเป็นอกิริยวาทะ ^{๒๑๓} เศรษฐีไม่เชื่อถ้อยคำของเดียรถีย์เหล่านั้น ได้เข้าเฝ้าพระศาสดาและเล่าถ้อยคำของเดียรถีย์ให้พระพุทธเจ้าสดับ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๒๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๒๔๖-๒๔๗.

^{๒๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

^{๒๑๓} มิจฉาทิฎฐิประเภทหนึ่งใน ๓ ประเภท คือ อเหตุกวาทะ (ความเห็นผิดว่าคนเราจะได้ดีหรือชั่วตามคราวเคราะห์) อกิริยวาทะ (ความเห็นว่าการกระทำไม่มีผล เช่น ทำชั่ว หากไม่มีคนรู้คนเห็น ไม่มีคนชม ไม่มีคนลงโทษก็ถือว่าไม่ได้ทำ) และนัตถิกวาทะ (ความเห็นที่ไม่มี เช่น เห็นว่าผลบุญผลบาปไม่มี บิดามารดาไม่มี)

โทษคนอื่นเห็นได้ง่าย
โทษตนเห็นได้ยาก
คนเรามักเปิดเผยโทษคนอื่น
เหมือนโปรยเกลบ
แต่ปิดบังโทษของตน
เหมือนนักร้องเต๋าท้องซ่อนลูกเต๋าท่า^{๒๑๔}

มลวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องพระอุชฌมานัสัญญีเถระ
พระอุชฌมานัสัญญีเถระมักคอยจ้องจับความผิดของภิกษุอื่นและทูลฟ้องพระพุทธเจ้า
อยู่เสมอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่เพ่งแต่โทษคนอื่น
คอยจับผิดอยู่ตลอดเวลา
เขาย่อมหนาด้วยกิเลสอาสวะ
ไม่มีทางเลิกละมันได้^{๒๑๕}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มลวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสุภัททปริพาชก

สุภัททปริพาชกได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในวันจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทูลถามปัญหาว่า
รอยเท้าในอากาศ สมณะภายนอกศาสนา และสังฆารอันเที่ยงแท้ เหล่านี้มีอยู่หรือไม่ พระพุทธเจ้า
จึงตรัสภาษิตว่า

ไม่มีรอยเท้าในอากาศ
ไม่มีสมณะภายนอกศาสนา
สัตว์พากันยินดีในกิเลสที่คิดขวางนิพพาน
พระตถาคตทั้งหลาย หมัดกิเลสชนิดนั้นแล้ว,
ไม่มี รอยเท้าในอากาศ
ไม่มี สมณะนอกศาสนา
ไม่มี สังฆารที่เที่ยงแท้

^{๒๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘๙.

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๐.

ไม่มี ความหวั่นไหวสำหรับพระพุทธเจ้า ^{๒๑๖}

๑๕. ชัมมัฏฐวรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง)

ชัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัย

อำมาตย์ผู้หนึ่งตัดสินคดีโดยไม่เที่ยงธรรม มักลอบรับสินบนแล้วตัดสินลำเอียงตามเงินสินบนว่าจ้างนั้น ภิกษุทั้งหลายนำเรื่องที่แอบเห็นทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่ตัดสินความโดยหุนหันพลันแล่น

ไม่จัดเป็นผู้เที่ยงธรรม

ส่วนผู้ที่ฉลาด วินิจฉัยรอบคอบ

ทั้งฝ่ายถูก และฝ่ายผิด

(จึงจัดเป็นผู้เที่ยงธรรม),

บัณฑิตผู้ตัดสินผู้อื่นโดยรอบคอบ

โดยเที่ยงธรรมสม่ำเสมอ

ถือความถูกต้องเป็นใหญ่

ผู้นี้ได้สมญาว่า ผู้เที่ยงธรรม ^{๒๑๗}

ชัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

ภิกษุฉัพพัคคีย์สำคัญว่าพวกตนเท่านั้นเป็นบัณฑิต ภิกษุเหล่าอื่นมิใช่บัณฑิต ทำกิริยา ดูหมิ่นอันหยาบเข้าแก่ภิกษุเหล่าอื่น ภิกษุที่ถูกดูหมิ่นได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เพียงแต่พูดมาก ไม่จัดว่าเป็นบัณฑิต

คนที่ประพฤติดนให้เกษม

ไม่มีเวร ไม่มีภัย

จึงจะเรียกว่า เป็นบัณฑิต ^{๒๑๘}

^{๒๑๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๙๑-๒๙๒.

^{๒๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๕-๒๙๖.

^{๒๑๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๗.

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระเอกุทานเถระ

พระเอกุทานเถระอาศัยอยู่ในราวป่าแต่เพียงผู้เดียว วันหนึ่งได้กล่าวกถาธรรมขึ้นบทหนึ่ง
เทวดาทิ้งหลายในป่าได้ยินกถาธรรมนั้นแล้ว ส่งเสียงสาธุการก็ก้องไป ภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก
๒ รูปทราบเรื่องนั้นแล้วจึงสวดธรรมและกล่าวธรรมบ้าง แต่เทวดาก็ไม่ส่งเสียงสาธุการเสียงธรรมของ
ภิกษุทั้ง ๒ รูป ภิกษุ ๒ รูปนั้นจึงกล่าวติเตียนเทวดาว่าเลือกปฏิบัติ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

บุคคลไม่นับว่าผู้ทรงธรรม
ด้วยเหตุเพียงพูดมาก
ส่วนผู้ใด ถึงได้สดับตรับฟังน้อย
แต่เห็นธรรมด้วยใจ
ไม่ประมาทในธรรม
ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้ทรงธรรม ^{๒๑๙}

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระลกคุณภิกษุภทิตยเถระ

พระลกคุณภิกษุภทิตยเถระเป็นภิกษุมีร่างเล็กดุจสามเณร ภิกษุ ๓๐ รูปไม่รู้จำว่าเป็นพระ
เถระ เข้าใจว่าเป็นเพียงสามเณร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เพียงมีผมหงอก
ยังไม่นับว่า เถระ
เขาแก่แต่วัยเท่านั้น
เรียกได้ว่า คนแก่เปล่า,
ผู้ใดมี สัจจะ คุณธรรม ไม่เบียดเบียน
สำรวม ช่มใจ ฉลาด ปราศจากมลทินโทษ
ผู้นั้นแล เรียกว่า เถระ ^{๒๒๐}

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุมากรูป

ภิกษุกลุ่มหนึ่งเห็นภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลายปรนนิบัติอาจารย์ผู้บอกระรมของตน
ภิกษุเหล่านั้นจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าให้บัญญัติว่าภิกษุหนุ่มและสามเณรต้องเข้าสอบทานธรรม

^{๒๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๙๘.

^{๒๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๙-๓๐๐.

จากสำนักของภิกษุหนุ่มนี้ก่อน ด้วยหวังได้ลาภสักการะบ้าง พระพุทธเจ้าทราบเจตนาอันนี้จึงตรัส
ภาษิตว่า

ไม่ใช่เพราะพูดคล่อง
ไม่ใช่เพราะมีผิวพรรณสวย
ที่ทำให้คนเป็นคนดีได้
ถ้าหากเขายังมีความริษยา
มีความตระหนี่ เจ้าเล่ห์
(เขาก็เป็นคนดีไม่ได้),
ผู้ใดเลิกละความอิจฉาเป็นต้น
ได้อย่างเด็ดขาดแล้ว
คนฉลาด ปราศจากมลทินเช่นนี้
เรียกว่า คนดี ^{๒๒๑}

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชื่อหัตถกะ
ภิกษุชื่อหัตถกะเที่ยวกล่าวมธุสาว่าทศุยกุโมโธว่าตนมีคุณวิเศษเหนือเดียวยุติทั้ง
หลาย พระพุทธเจ้าตรัสเรียกเข้าสอบถามแล้วตรัสภาษิตว่า

คนศีรษะโล้นไร้ศีลวัตร
พูดเท็จ ไม่นับเป็นสมณะ
เขามีแต่ความอยากและความโลภ
จักเป็นสมณะได้อย่างไร,
ผู้ที่ระงับบาปทั้งหลาย
ทั้งน้อยและใหญ่
เรียกว่าเป็นสมณะ
เพราะเลิกละบาปได้ ^{๒๒๒}

^{๒๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๑-๓๐๒.

^{๒๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๓-๓๐๔.

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

พราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่าตนเองก็เที่ยวภิกขาจารเช่นเดียวกับภิกษุใน
พระศาสนา ดังนั้นพระพุทธองค์จึงควรเรียกตนว่าภิกษุบ้างจึงควร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เพียงขอภิกษาจากผู้อื่น

ไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุ

ถ้ายังประพฤติตนเหมือนชาวบ้านอยู่

ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุ,

ผู้ใดละบุญละบาปทุกชนิด

ครองชีวิตประเสริฐสุด

อยู่ในโลกมนุษย์ด้วยปัญญา

ผู้นี้แลเรียกว่า ภิกษุ ^{๒๒๓}

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องเดียรถีย์

เดียรถีย์ติเตียนภิกษุทั้งหลายเมื่อรับภัตในเรือนของหมู่ชนว่าไม่กระทำอนุโมทนาภา

กายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุกระทำอนุโมทนาภาได้ เดียรถีย์ก็งดกระทำอนุโมทนา
ภาแล้วเที่ยวติเตียนภิกษุในพระศาสนาว่ากระทำอนุโมทนาภาเสียยืดยาว พระพุทธเจ้าจึงตรัส
ภาษิตว่า

คนโง่เขลา ไม่รู้อะไร

นั่งนิ่งดูคนใบ้ ไม่นับเป็นมุนี

ส่วนคนมีปัญญาทำตนเหมือนถือคันชั่ง

เลือกชั่งเอาแต่ความดี ละทิ้งความชั่วช้า

ด้วยปฏิบัติดังกล่าวเขานับว่าเป็นมุนี

อนึ่งผู้ที่รู้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

จึงควรแก่สมญาว่า มุนี ^{๒๒๔}

^{๒๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๕-๓๐๖.

^{๒๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๗.

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพรานเบ็ดชื่ออริยะ

พรานเบ็ดชื่ออริยะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลพระศาสดาว่าตนมีนามว่า “อริยะ”
พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ถ้ายังเบียดเบียนสัตว์อยู่
บุคคลไม่นับว่า เป็นอารยชน
เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง
เขาจึงได้ชื่อว่า อารยชน ^{๒๒๕}

ฉัมมัฏฐวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องภิกษุมากรูป

ภิกษุบางพวกมีความประมาทว่าตนถึงพร้อมด้วยฉานสมบัติ ความเป็นพหูสูต ความเป็นอนาคตามีผลแล้ว การได้ความเป็นพระอรหันต์ย่อมไม่ยากเย็น จึงวางใจไม่รีบเร่งบำเพ็ญสมณธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ภิกษุเอ๋ย เพียงมีศีลาจารวัตร
เพียงมีภูมิปริยัติคงแก่เรียน
เพียงพากเพียรปฏิบัติจนได้ฉาน
เพียงอยู่ในสถานสงบสงัด
ถ้าขาดกิลเลสไม่ได้หมด เธออย่านิ่งนอนใจ
ว่า เธอได้รับสุขในบรรพชา
ที่สามัญชนทั่วไปมิได้สัมผัส ^{๒๒๖}

๒๐. มัคควรรค (อรรถกถา ๑๐ เรื่อง)

มัคควรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

ภิกษุ ๕๐๐ รูปได้เที่ยวจาริกไปในชนบทประเทศแล้วกลับมายังกรุงสาวัตถี เทียว
วิพากษ์วิจารณ์กันถึงหนทางที่ผ่านมา พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ยอดแห่งมรรคา คืออัมมฏางคิกมรรค
ยอดแห่งสัจจะ คืออริยะสัจสี่ประการ

^{๒๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๘.

^{๒๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๙.

ยอดแห่งธรรม คือความปราศจากราคะ
 ยอดแห่งมนุษย์ คือพระผู้เห็นแจ้ง,
 มีทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น
 ที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์แห่งทัศนะ
 พวกเขาจึงเดินตามทางนี้เถิด
 ทางสายนี้พญามารมักเดินหลงเสมอ,
 เมื่อเดินตามทางสายนี้
 พวกเขาจักหมดทุกข์
 ทางสายนี้ เราได้ชี้บอกไว้
 หลังจากที่เรารู้วิธีถอนลูกศรคือกิเลส,
 พวกเขาจึงพยายามทำความเพียรเถิด
 พระตถาคต เป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น
 ผู้บำเพ็ญมานเดินตามทางสายนี้

ก็จะพ้นจากเครื่องผูกของพญามาร ^{๒๒๗}

มหาวิทยาลัทธิศาสนา สังกวณลิขสิทธิ์

มัคควรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูปอื่นอีก

ภิกษุ ๕๐๐ รูปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังกัมมฏฐาน พระพุทธเจ้าจึงเห็นอุปนิสัยแห่ง
 ภิกษุทั้ง ๕๐๐ ว่าเคยประกอบอนิจจลักษณะ ^{๒๒๘} ถ้วน ๒๐,๐๐๐ ปีในศาสนาพระพุทธรักษสปะ
 พระพุทธเจ้าจึงกล่าวคาถาแสดงอนิจจลักษณะพร้อมตรัสภาษิตว่า

“สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยงแท้”
 เมื่อใด บุคคลเห็นแจ้งด้วยปัญญาดังนี้
 เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์
 นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์,
 “สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์”
 เมื่อใด บุคคลเห็นแจ้งด้วยปัญญาดังนี้

^{๒๒๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๑๓-๓๑๖.

^{๒๒๘} ลักษณะที่ไม่เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ได้แก่ การเกิดดับ ๆ ความเปลี่ยนแปลง
 ไปเรื่อย ๆ ความอยู่ได้เพียงชั่วขณะ และแย้งต่อความเที่ยง

เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์
 นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์,
 “ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”
 เมื่อใด บุคคลเห็นแจ้งด้วยปัญญาดังนี้
 เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์
 นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ^{๒๒๙}

มัคควรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระปธานกัมมิกตีสสเถระ

ภิกษุ ๕๐๐ รูปเรียนกัมมฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้วแยกย้ายกัน ภิกษุหนุ่มมาก ๔๙๙ รูปเข้าบำเพ็ญสมณธรรมในป่า บรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้ากล่าวสรรเสริญเป็นอันมาก ภิกษุอีกรูปหนึ่งไม่ไปสู่ป่า ไม่บำเพ็ญสมณธรรมใด ๆ บรรารณาคำยกย่องนั้นบ้างจึงพยายามเดินจงกรมตลอดคืนยันรุ่ง ความง่วงเข้าครอบงำแล้วจึงหกล้มกระดูงาแตก พระพุทธเจ้าจึงตรัสสรรเสริญชาดก ^{๒๓๐} พร้อมภาษิตว่า

มหาวิททยาลัยศึกษาการสงวนลิขสิทธิ์

คนเราเมื่อยังหนุ่มแน่น
 แข็งแรง แต่เกียจคร้าน
 ไม่ขยันในเวลาสมควรขยัน
 มีความคิดตกต่ำ
 คนเกียจคร้านเฉื่อยชาเช่นนี้
 ย่อมไม่พบทางแห่งปัญญา ^{๒๓๑}

มัคควรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องสุกรเปรต

พระโมคคัลลานเถระเห็นสุกรเปรต ได้เฝ้ากราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสบุพกรรมของสุกรเปรตว่า ได้ยังสงฆ์ให้แตกกันครั้งศาสนาพระพุทธรูปก็สสปะ พร้อมตรัสภาษิตว่า

^{๒๒๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๑๗-๓๑๘.

^{๒๓๐} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทศปาโมกข์ ให้ลูกศิษย์หาฟืนเพื่อหุงข้าว มาจนคนหนึ่งเกียจคร้านถูกปลุกขึ้นมาเก็บกิ่งไม้ กิ่งไม้ดีดนั้นนตาแตกเลือดไหลรดฟืน จึงไม่สามารถใช้ฟืนนั้นก่อไฟหุงข้าวได้ กิจของพระโพธิสัตว์จึงล่าช้าไป

^{๒๓๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๐.

พึงระวังวาจา พึงสำรวมใจ
 ไม่พึงทำบาปทางกาย
 พึงชำระทางกรรมทั้งสามนี้ให้หมดจด
 เมื่อทำได้เช่นนี้ เขาพึงพบทาง
 ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายแสดงไว้ ^{๒๓๒}

มัคควรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระโฐลเถระ

พระโฐลเถระเป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกในศาสนาของพระพุทธเจ้าสิ้น ๗ พระองค์ แต่ไม่ยังคุณวิเศษใด ๆ มีปฐมณานเป็นอาทิให้บังเกิดแก่ตนได้ เทียวทะนงตัวอยู่ว่าเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าขจัดมานะของพระโฐลเถระโดยส่งไปเรียนธรรมจากสามเณรอายุ ๗ ปีแล้ว ตรัสภาษิตว่า

ปัญญาเกิดมิได้ เพราะตั้งใจพินิจ

เสื่อมไป เพราะไม่ได้ตั้งใจพินิจ

เมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อมของปัญญาแล้ว

ควรจะทำตนโดยวิธีทางที่ปัญญาจะเจริญ ^{๒๓๓}

มัคควรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเถระแก่

กุกุมพีมั่งคั่งกลุ่มหนึ่งชักชวนกันออกบวชเมื่อแก่ เมื่อบวชก็สร้างบรรณศาลาอยู่รวมกัน ทำยวิหาร เทียวบิณฑบาตรับภัตตาหารจากเรือนเก่าของตน นางมธุรปาณิกาภรรยาเก่าของภิกษุแก่ ผู้หนึ่งในกลุ่มนี้ได้ทำกาละ ภิกษุทั้งหลายร้องไห้คร่ำครวญ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกาทชาดก ^{๒๓๔} แล้ว กล่าววาทที่เป็นเช่นนี้เพราะภิกษุเหล่านั้นอาศัยอยู่ในป่าแห่งภาคะ โทสะ โมหะ แล้วตรัสภาษิตว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงถางป่า (ภาคะ)

แต่อย่าตัดต้นไม้ (จริง ๆ) ภัยย่อมเกิดจากป่า (ภาคะ)

^{๒๓๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๑.

^{๒๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๒.

^{๒๓๔} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องนางมธุรปาณิกาและภิกษุทั้งหลายเกิดเป็นกา นางกาถูกคลื่นซัดจมทะเล ภิกษุที่เกิดเป็นกาเหล่านั้นร้องไห้คร่ำครวญ พวกภิกษุวิมมมาสมุทรวัดด้วยจะงอยปาก ปรรณานำนางกากลบขึ้นมา จนคางล้ำ ปากซีด แต่น้ำในมหาสมุทรไม่ลดลงเลย

พวกเธอทำลายป่า และพุ่มไม้เล็ก ๆ (รากะ) ได้แล้ว
 จักเป็นผู้ไม่มีป่า (รากะ),
 ตราบใดบุรุษยังตัดความกำหนด
 ต่ออิสตรีแม้นิดหน่อยยังไม่ขาด
 ตราบนั้น เขาก็ยังคงมีจิตผูกพันอยู่ในภพ
 เหมือนลูกโคยังไม่หย่านม ติดแม่โคแจจะนั้น ^{๒๓๕}

มัคควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัตถิวิหาริกของพระสารีบุตรเถระ

พระลูกชายนายช่างทองบวชในสำนักพระสารีบุตร พระสารีบุตรให้ข้อสุกก็มีภรรยาแต่ไม่
 ถูกกับจริตของพระลูกชายนายช่างทอง พระพุทธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรว่าก็มีภรรยาแต่ไม่ถูกกับ
 จริต แล้วให้โหดทกลิน (กลินสีแดง) แก่พระลูกชายนายช่างทอง โดยให้เฟ่งดอกบัวแดงนั้น พระ
 ลูกชายนายช่างทองเฟ่งดอกบัวแดงเห็นความเปลี่ยนแปลงไปของดอกบัวจึงบรรลอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึง
 ตรัสภาษิตว่า

จงถอนความรักของตน

เหมือนคนถอนดอกบัวที่เกิดในฤดูสารท

จงเพิ่มพูนแนวทางแห่งสันติ คือ นิพพาน

ที่พระสูตเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ^{๒๓๖}

มัคควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพ่อค้ามีทรัพย์มาก

พ่อค้าผู้หนึ่งประสงค์จะอยู่ขายผ้าตลอดทั้งปี พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่าพ่อค้า
 จักตายในอีก ๗ วันข้างหน้า พระอานนท์นำความบอกแก่พ่อค้า พ่อค้าเกิดกรรมสังเวชพยายามทำ
 กุศลมากมายและบรรลुพระโสดาบัน ตายในวันที่ ๗ นั้นเอง พระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

“เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูฝน

เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูหนาว และฤดูร้อน”

คนโง่มักคิดเช่นนั้น

หาธุอันตรายจะมาถึงตัวเองไม่ ^{๒๓๗}

^{๒๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๓-๓๒๔.

^{๒๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๕.

^{๒๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๖.

มัคควรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนางกิสาคอตมี

นางกิสาคอตมีโศกเศร้าเสียใจที่บุตรชายตาย นางเที่ยวร่ำหาผู้รักษาบุตรของนางให้ฟื้นคืนชีพได้ พระบรมสุขตจึงแนะนำให้นางนำเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากตระกูลที่ไม่เคยมีคนตายมาเป็นยารักษา นางเที่ยวตามหาอยู่นานจนกลับมาหาพระพุทธรเจ้า เมื่อพระพุทธรเจ้าถามนางกิสาคอตมีว่าได้เมล็ดพันธุ์ผักกาดมาหรือไม่ นางตอบว่าไม่ได้เพราะเรือนทั้งหลายย่อมมีคนตายแล้วทั้งสิ้น พระพุทธรเจ้าตรัสภาษิตตั้งปรากฏในสหัสสวรรคแก่นางแล้ว จึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่มัวเมาอยู่ในบุตรและปศุสัตว์

มีมนัสติดข้องอยู่ ย่อมถูกมฤตยูจูดคร่าไป

เหมือนชาวบ้านที่หลับไหล

ถูกกระแสน้ำใหญ่พัดพา ^{๒๓๘}

มัคควรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนางปญจารา

ความต่อจากเรื่องนางปญจาราเถรีในสหัสสวรรคนั้น เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงทราบวาระจิตแห่งความเศร้าของนางปญจาราเถรี พระพุทธรเจ้าได้ตรัสภาษิตตั้งปรากฏในสหัสสวรรคแก่นางแล้ว ได้ตรัสภาษิตต่อจากนั้นอีกว่า

บุตรก็ป้องกันไม่ได้

บิดาหรือญาติก็ป้องกันไม่ได้

คนเราเมื่อถึงคราวจะตาย

หมู่ญาติก็ป้องกันไม่ได้,

เมื่อรู้ความจริงข้อนี้แล้ว

คนฉลาดผู้สำรวมในศีล

ไม่ควรซัดซ้า

ในการตระเตรียมทาง

ไปสู่พระนิพพาน ^{๒๓๙}

^{๒๓๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๗.

^{๒๓๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๘-๓๒๙.

๒๑. ปกิณณกวรรค (อรรถกถา ๕ เรื่อง)

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุรพกรรมของพระองค์

นครเวสาลีเกิดภัย ๓ ประการ คือ ทูพภิกขภัย อมฤษภัย และโรคภัย ชาวนครเวสาลี สอบทานความผิดของพระราชอาชญาอันอาจเป็นเหตุให้เกิดภัยทั้งหลายก็ไม่ปรากฏความผิด ชาวเมืองจึง กราบทูลเชิญพระพุทธเจ้าให้เสด็จมาจัดภัยทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าเสด็จถึงนครเวสาลีได้ให้ พระอานนท์เรียนรัตนสูตรแล้วประพรมน้ำพระพุทธมนต์ทั่วพระนคร ภัยทั้งหลายก็หมดสิ้นไปในบัดดล

การณ์ทั้งหลายนี้ยังผลให้พระราชชา ชาวเมือง และพรหมเทวดาทั้งหลายพากันเลื่อมใส พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากระทำสักการะโดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก พระพุทธเจ้ากล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่าการณ์อันพิสดารที่เกิดขึ้นหาได้เกิดแต่อำนาจของพรหมและเทวดาทั้งหลายไม่ หากแต่เกิด จากการบริจาคทานในอดีตของพระพุทธเจ้า จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสอดีตนิทานเรื่องสุสิมมาถพ ที่ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า สังขพรหมณ์ผู้บิดาได้สักการะเจดียบรรจรูปร่างของพระปัจเจกพุทธเจ้า สังขพรหมณ์กลับชาติมาเกิดเป็นพระตถาคตในชาตินี้ ด้วยเหตุนี้จึงยังผลให้เกิดขึ้นเป็นอัศจรรย์ พร้อมตรัสภาสิตว่า

ถ้าเห็นว่า จะได้สุขอันยิ่งใหญ่
ด้วยการสละสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ
นักปราชญ์ก็ควรสละสุขเล็กน้อย
เพื่อเห็นแก่สุขอันยิ่งใหญ่ ^{๒๔๐}

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุมาริกากินไข่ไก่

กุมาริกาผู้หนึ่งมักกินไข่ของสัตว์ทั้งหลายเนื่อง ๆ วันหนึ่งได้กินไข่ไก่ แม่ไก่นั้นผูกอาฆาต จองเวรที่กุมาริกากินไข่ของตน จึงกลับชาติมาเกิดเป็นแม่ไก่นกของกุมาริกาที่กลับชาติมาเกิดเป็น แม่ไก่บ้าง

ทั้งสองได้กระทำจองเวรกันดังนี้ถึง ๓ ชาติ จนที่สุดผู้หนึ่งเกิดเป็นสตรี ผู้หนึ่งเกิดเป็น นางยักษ์ณี พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาสิตว่า

ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน
โดยการก่อทุกข์ให้คนอื่น
ผู้นั้นมักเกี่ยวพันด้วยเวรไม่รู้สิ้น

^{๒๔๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๓.

‘ไม่มีทางพ้นทางเวรไปได้’^{๒๔๑}

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุชาวนครภัททิยะ

ภิกษุชาวนครภัททิยะมัววุ่นวายกับการทำเซียงเท้า ละเลยอุทเทส (หัวข้อย่อยพระปาฏิโมกข์) บริจาค (การสอยถาม) อธิศีล (การอบรมศีล) อธิจิต (การอบรมจิต) อธิปัญญา (การอบรมปัญญา) ภิกษุอื่นตำหนิแล้วทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสภาษิตว่า

สิ่งที่คุณไม่ควรทำ

กลับทำสิ่งที่คุณไม่ควรทำ

อาสวะย่อมเจริญแก่พวกเขา

ผู้ถือตัวและมัวเมาประมาท,

ส่วนชนเหล่าใด เจริญสติในกายเป็นนิตย์

ไม่ทำสิ่งที่คุณไม่ควรทำ ทำเฉพาะสิ่งที่คุณควรทำเสมอ

สำหรับชนผู้มีสติ สัมปชัญญะพร้อมมูลเหล่านั้น

อาสวะมีแต่จะหมดไป’^{๒๔๒}

มหาวิทยาลัษณศึกษาสงวนลิขสิทธิ์

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระลกุณฏกภัททิยะเถระ

พระลกุณฏกภัททิยะเถระเดินผ่านพระภิกษุอาศัยนาคะในระหว่างที่ภิกษุเหล่านั้นกำลังเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตนี้เพื่อแสดงคุณธรรมของพระลกุณฏกภัททิยะเถระว่า

พราหมณ์ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา

ฆ่าชาติตติยราชอีกสององค์

ทำลายรัฐ พร้อมทั้งผู้ครองรัฐเสียแล้ว

ยอมสัจจไป อย่างไรทุกข์

พราหมณ์ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา

ฆ่ากษัตริย์ ผู้คงแก่เรียนอีกสององค์

ทำลายทางเดินห้าสายของพยัคฆ์ร้าย

ยอมสัจจไป อย่างปลอดภัย’^{๒๔๓}

^{๒๔๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๔.

^{๒๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๓๕-๓๓๖.

^{๒๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๓๘.

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องนายทารุสาวกุฎิเก

บุตรของนายทารุสาวกุฎิเกต้องนอนได้เกวียนเพียงผู้เดียวยามค่ำคืน อมนุษย์ที่เป็น
 มิจฉาทิฎฐิปรารถนาจะจับเด็กกินเสีย แต่เด็กนั้นเจริญพุทธานุสติทำให้อมนุษย์ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิทำ
 อันตรายมิได้ อมนุษย์ที่เป็นสัมมาทิฎฐิจึงเข้าป้องกันภัยให้เด็ก พระราชาทราบความนั้นแล้วได้
 กราบพูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงพระพุทธคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงพระธรรมคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงพระสังฆคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงสภาพเป็นจริงของร่างกาย

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้มีใจยินดีในความไม่เบียดเบียน

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้มีใจยินดีในภาวณา

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวัน กลางคืน

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สภวนลิขสิทธิ์

ต้นดีแล้วเสมอ ^{๒๔๔}

ปถิณณกวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุวัชชีบุตร

ภิกษุวัชชีบุตรปฏิบัติพระกรรมฐานในป่า ตอนกลางคืนได้ยินเสียงมหรสพในกรุงไพศาลี เกิดความเบื่อหน่ายในการปลีภิเษกของตน รุกขเทวดาทราบความจึงกล่าวเตือนให้ปลีภิเษกต่อไป ภายหลังภิกษุวัชชีบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

การสละโลภก็วิสัยออกบวช ก็ยาก

การจะยินดีในเพศบรรพชิต ก็ยาก

การครองเรือนไม่ดี เป็นทุกข์

การอยู่ร่วมกับผู้ไม่เสมอกัน ก็เป็นทุกข์

ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ก็เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ไม่ควรท่องเที่ยวในสังสารวัฏ

และไม่ควรแสหากความทุกข์ใส่ตน ^{๒๔๕}

มหาวิทยานาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ปถิณณกวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องจิตตคฤหบดี

พระอานนท์ถามความถึงสักการะอันเกิดแก่จิตตคฤหบดีว่าจักเกิดเฉพาะเมื่อเข้าสู่ สำนักพระพุทธเจ้า หรือเกิดแม้เข้าสู่สำนักอื่น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล

เพียบพร้อมด้วยยศและโภคทรัพย์

ไปประเทศใด ๆ ย่อมได้รับความนับถือ

ในประเทศนั้น ๆ ^{๒๔๖}

ปถิณณกวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนางจุฬสุภัทธา

อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ส่งนางจุฬสุภัทธาบุตรสาวให้แต่งงานเป็นสะใภ้ของอุคคเศรษฐี ซึ่งเป็นมิจฉาภิภูสิ นางจุฬสุภัทธาเล่าเรื่องพระรัตนตรัยให้แม่ผัวฟังจนนางมีศรัทธาในพระศาสดา

^{๒๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๙-๓๔๑.

^{๒๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๔๕.

^{๒๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๔๖.

จึงขอให้นางจุฬาสัทธาภินิมิตต์พระศาสดามารับภัตตาหารที่ร้อน นางจุฬาสัทธาภินิมิตต์พระศาสดา
นิมนต์พระพุทธรูปเจ้าทั้งที่อยู่ห่างกันถึง ๑๒๐ โยชน์ พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสปฏิเสธการนิมนต์ของอนาถ-
บิณฑิกเศรษฐี อนาถบิณฑิกเศรษฐีมีความสงสัยว่าบุตรสาวจักนิมนต์พระศาสดาได้อย่างไร เพราะ
อยู่ห่างไกลกันมาก พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนดี ย่อมปรากฏเด่น
เหมือนภูเขาทิมพานต์
คนไม่ดี ถึงอยู่ใกล้ ก็ไม่ปรากฏ
เหมือนลูกศรที่เขายิงไปในราตรี^{๒๔๗}

ปภินณกวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระเถระชื่อเอกวิหารี^{๒๔๘}

ภิกษุผู้หนึ่งถือเอาการนั่ง เดิน ยืน แต่เพียงผู้เดียว ไม่คบค้าภิกษุอื่นโดยไม่จำเป็น ภิกษุทั้ง
หลายโจษขานกันถึงกิริยาของภิกษุผู้นี้ พระพุทธรูปเจ้าตรัสชมเชยพระภิกษุรูปนี้พร้อมกล่าวภาษิตว่า
“ภิกษุพึงเสพที่นั่งคนเดียว ที่นอนคนเดียว พึงเป็นผู้เดียว ไม่เกียจคร้านเที่ยวไป เป็นผู้เดียว
ทรมานตน เป็นผู้ยินดียิ่งในราวป่า”^{๒๔๙}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒๒. นiryavรรค (อรรคถา ๕ เรื่อง)

นiryavรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องนางปริพาชิกาชื่อสุนทรี

นางสุนทรีเป็นผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า เหล่าอัญญาเดียรถีย์จึงหลอกให้นางทำลายชื่อเสียง
ของพระพุทธรูปเจ้า นางเที่ยวป่าวร้องบอกแก่มหาชนว่านางอาศัยอยู่คั่นธกฐิเดียวกับพระพุทธรูปเจ้า ภาย
หลังพวกเดียรถีย์ให้คนมาฆ่านางสุนทรีทิ้งแล้วโยนความผิดให้แก่ภิกษุทั้งหลายในอาราม ภิกษุทั้ง
หลายนำความทูลพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

คนที่พูดเท็จเสมอ กับคนที่ทำแล้ว
พูดว่า “ฉันไม่ได้ทำ” ตกนรกเหมือนกัน
มนุษย์สองจำพวกนั้น ตายไปแล้ว

^{๒๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๔๗.

^{๒๔๘} ไม่ปรากฏคำถาใน “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก

^{๒๔๙} พระสูตรและอรรคถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท, [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๙๖๐.

มีกรรมชั่วเหมือนกัน ในโลกหน้า ^{๒๕๐}

นiryayorok เรื่องที่ ๒ เรื่องสัตว์ผู้ถูกทุกข์เบียดเบียน

พระโมคคัลลาน์เห็นเหล่าเนรยิกสัตว์มีเปรตเป็นอาทิ ทูลบอกความนั้นแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่าเปรตเหล่านั้นเป็นภิกษุในศาสนาพระพุทธกัสสปะ แต่ประพฤติดนไม่ควรแก่การอุปสมบท เป็นผู้ประพฤดิธรรมลามก จึงต้องเสวยผลกรรมนั้น พร้อมตรัสภาษิตว่า

คนนุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์มีเป็นจำนวนมาก

ที่ประพฤดิชั่ว ไม่สำรวม

คนชั่วเหล่านั้นย่อมตกนรก

เพราะกรรมชั่ว ^{๒๕๑}

นiryayorok เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำชื่อวัคคุมุทา

เมื่อวัชชีชนบทตัดคัดอาหาร ประชาชนหาเลี้ยงชีพผิดเคือง ภิกษุสงฆ์ออกบิณฑบาต แสวงหาอาหารได้ยาก ภิกษุเหล่านั้นจึงคิดหาวิธีจำพรรษาอย่างเป็นสุข ไม่อดอยาก ภิกษุบางพวก เสนอให้ทำกิจแก่คฤหัสถ์ บางพวกกล่าวว่าพวกเราจักกล่าวขมอตุตถิมนุสสรธรรมของกันและกันแก่พวกคฤหัสถ์ ประชาชนเหล่านั้นพากันยินดี ถวายโภชนะ ของเคี้ยว ของดื่ม น้ำดื่ม แก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงมีผิวพรรณผุดผ่อง ผาสุก

ครั้นออกพรรษาแล้วภิกษุทั้งหลายเข้าเฝ้าพระศาสดา ณ ป่ามหาวันภูฏาการศาลา พระนครเวสาลี ปรากฏว่าภิกษุต่างทิศเหล่านี้ล้วนมีผิวพรรณหอมองตัวเหลือง ส่วนภิกษุพวกฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา เป็นผู้มึนน้ำนวล ผิวพรรณผ่องใส มีสีหน้าสดชื่น พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุพวกฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทาว่าดำรงอัตภาพอย่างเป็นสุขด้วยวิธีการใด ภิกษุเหล่านั้นทูลว่าด้วยการอวดอตุตถิมนุสสรธรรมอันไม่มีจริงในตน พระศาสดาตรัสติเตียนแล้วทรงแสดงภาษิตว่า

คนทุศีล ไม่สำรวม

กลิ้งก้อนเหล็กแดงที่ลุกเป็นไฟ

ยังดีเสียดกว่าบริโภคน้ำ

ที่ชาวบ้านถวาย ^{๒๕๒}

^{๒๕๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๑.

^{๒๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๒.

^{๒๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๓.

นริยวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องบุตรของเศรษฐีชื่อเขมกะ

นายเขมกะเป็นหลานของอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีรูปร่างที่งดงามมาก สตรีได้เห็นแล้ว
ย่อมถูกอำนาจราคาจะเข้าครอบงำ มีอาจทรงภาวะอยู่ได้ นายเขมกะก็ชอบประพฤตินเป็นผู้เช่นกัน
พระราชาก็ไปถึง ๒-๓ ครั้ง ก็ได้ลงโทษอันใดด้วยเกรงใจอนาถบิณฑิกเศรษฐี อนาถบิณฑิก
เศรษฐีจึงนำเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาสิตว่า

คนที่มัวเมา ผิดเมียบ้านเป็นนิตย

ย่อมได้รับเคราะห์หรือภัย สีสถานคือ

หนึ่งได้รับบาป สองนอนไม่เป็นสุข

สามเสียชื่อเสียง สีสตกนรก,

สถานหนึ่ง ได้บาป

สถานสอง ได้ภพชาติชั่วร้ายในอนาคต

สถานสาม ทั้งคู่มีสุขชั่วแล้วแต่สะดุ้งใจเป็นนิตย

สถานสี่ พระราชาย่อมลงโทษอย่างหนัก

เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรผิดภริยาของคนอื่น ^{๒๕๓}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นริยวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุว่ายาก

ภิกษุผู้หนึ่งเด็ดหญ้าขาดติดมือโดยบังเอิญ ได้ปรึกษาภิกษุอื่น ภิกษุอื่นกล่าวว่าไม่ต้อง
อาบัติมีหน้าเข้ายังถอนหญ้าให้ดูอีก พระพุทธเจ้าตรัสติเตียนแล้วกล่าวภาสิตว่า

หญ้าคา ที่จับไม่ดี

ย่อมบาดมือได้ ฉันทไฉน

พรหมจรรย์ที่ประพฤติน่าไม่ดี

ย่อมลากลงสู่นรก ฉันทนั้น,

ทำอะไรหะหลวม

มีข้อวัตรปฏิบัติเศร้าหมอง

ประพฤติพรหมจรรย์ โดยไม่เต็มใจ

ไม่เป็นไปเพื่อผลอันไพศาล,

ถ้าจะกระทำ ก็จงกระทำจริง ๆ

^{๒๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๔-๓๕๕.

และพยายามมั่นคงจริง ๆ
 เพราะเพศบรรพชิตที่หละหลวม
 รังแต่จะเกลียดชังคือกิเลสใส่ตัว ^{๒๕๔}

นิรยวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องหญิงขี้เหิง

หญิงผู้หนึ่งเหิงนางทาสีเพราะสามีได้ยุ่งเกี่ยวกับนางทาสีนั้น นางจับนางทาสีซึ่งเอาไว้
 แล้วทำไปพึงธรรมกับสามี นางทาสีหลุดรอดมา จึงนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึง
 ตรัสภาษิตว่า

ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยเป็นดี
 ทำแล้วยอมเดือดร้อนภายหลัง
 มาทำความดีกันดีกว่า
 ทำแล้ว ไม่เดือดร้อน ^{๒๕๕}

นิรยวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องอาคันตุกภิกษุ

ภิกษุทั้งหลายจำพรรษา ณ ปัจจุบันนครแห่งหนึ่ง ชาวนครนั้นต้องเดือดร้อนด้วยโจรภัย
 ได้เที่ยวป้องกันเมืองอย่างแข็งแรงไม่มีเวลาอุปัฏฐากภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นออกพรรษาแล้ว
 ได้เข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เธอจงป้องกันตนให้ดีเหมือนเมืองชายแดน
 ที่เขาป้องกันแข็งแรงทั้งภายในภายนอก
 เธออย่าปล่อยโอกาสให้ล่วงเลยไปเปล่า
 เพราะผู้ที่พลาดโอกาสเมื่อตกรนรกยอมเสวราโศก ^{๒๕๖}

^{๒๕๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๖-๓๕๘.

^{๒๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๙.

^{๒๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๐.

นริยวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนิครนถ์

ภิกษุปรารภกันว่านิครนถ์น่าจะมีควมละอายมากกว่าซีเปลือย จึงนุ่งห่มผ้าแม่เพียงเล็กน้อย นิครนถ์ได้ภิกษุว่าพวกตนมิได้นุ่งห่มผ้าเพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าทราบความจึงตรัสภาษิตว่า

ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย
ไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ย่อมไปสู่ทุกคติ,
สิ่งที่ไม่น่ากลัว เห็นว่าน่ากลัว
สิ่งที่น่ากลัว กลับเห็นว่า ไม่น่ากลัว
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ย่อมไปสู่ทุกคติ ^{๒๕๗}

นริยวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสาวกเดียรถีย์

บุตรของอัญญาเดียรถีย์และบุตรของผู้เป็นสัมาทิฏฐิมักเที่ยวเล่นกันเนื่อง ๆ วันหนึ่งบุตรของเหล่าอัญญาเดียรถีย์มีความกระหายน้ำ ให้นำบุตรของผู้เป็นสัมาทิฏฐิเข้าไปในวิหารเพื่อขอน้ำ พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้เด็กที่เข้ามาเท่านั้นได้ดื่มน้ำ เด็กอื่นถ้าต้องการน้ำก็ควรเข้าสู่วิหารบุตรของอัญญาเดียรถีย์เข้าสู่วิหารเพื่อดื่มน้ำแล้วได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ดำรงตนอยู่ในพุทธมามกะแล้ว ยังบิดามารดาของตนให้เข้าถึงไตรสรณคมน์ได้ด้วย พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สิ่งที่ไม่มิโทษ เห็นว่ามีโทษ
สิ่งที่มีโทษ กลับเห็นว่าไม่มีโทษ
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ย่อมไปสู่ทุกคติ,
เห็นโทษ เป็นโทษ
เห็นถูก เป็นถูก
ผู้ที่มีความเห็นชอบเช่นนี้

^{๒๕๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๖๑-๓๖๒.

ย่อมนไปสู่สุคติ ^{๒๕๘}

๒๓. นาควรรค (อรรถกถา ๘ เรื่อง)

นาควรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องของพระองค์

กาลเมื่อนางมาคันதியามเหสีฝ่ายซ้ายของพระเจ้าอุเทนไม่สามารถกระทำอันตรายต่อพระนางสามาวดี นางมาคันதியาก็จ้างคนให้คอยบริภาษพระพุทธรูป พระอานนท์มีอาจทนต่อคำเหล่านั้นจึงชักชวนพระพุทธรูปให้เสด็จไปที่อื่น พระพุทธรูปปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าหากไปที่อื่นแล้วมีคนบริภาษเช่นนี้ ก็คงต้องหนีอยู่เรื่อยไป พระองค์จะอยู่จนกว่าเรื่องจะระงับ แล้วตรัสภาษิตว่า

เราจักอดทนต่อคำเสียดสีของคนอื่น

เหมือนพญาคชสาร ในสนามรบ

ทนถูกรศที่ปล่อยออกไปจากคันทนุ

เพราะว่าคนโดยมาก ทูศีล,

ช่างที่ฝึกแล้ว เขานำไปสู่ที่ชุ่มนุ

ช่างที่ฝึกแล้ว พระราชาขึ้นทรง

ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกฝนตนได้

รู้จักอดทนต่อคำล่วงเกิน เป็นผู้ประเสริฐ,

ม้าอัศดร ม้าอาชาไนย จากกลุ่มสินธุ

และพญาฤๅษร ที่ผ่านการฝึกปรือ

นับเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ

แต่บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่านั้น ^{๒๕๙}

นาควรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นความทุกข์

ภิกษุผู้หนึ่งเคยเป็นความทุกข์ผู้สามารถ ได้เห็นนายความทุกข์ที่ขาดความชำนาญพยายามฝึกช่างแต่ไม่สำเร็จ จึงแกล้งบอกอุปายในการบังคับช่าง พระพุทธรูปทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

^{๒๕๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๖๓-๓๖๔.

^{๒๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๗-๓๖๘.

แน่นอนทีเดียว คนที่ฝึกตนได้
 ย่อมอาศัยร่างที่ฝึกฝนดีแล้วนั้น
 เป็นพาหนะนำไปสู่ที่ ๆ ไม่เคยไป (นิพพาน)
 ซึ่งยานภายนอกเหล่านั้น พาไปไม่ได้เลย ^{๒๖๐}

นาควรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องบุตรของพราหมณ์เฒ่า

บุตรทั้งหลายของพราหมณ์เฒ่าผู้หนึ่งได้ขอทรัพย์ทั้งหมดจากบิดาแล้วขับไล่ไสส่งไม่ยอมเลี้ยงดู พราหมณ์นั้นถึงความลำบากได้เข้าสู่สำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงให้เรียนคาถาเพื่อกล่าวแก้มหาชนว่าการมีไม้เท้าดีกว่าการมีบุตร เพราะกันสุนัขได้ ยันให้ลุกยืนขึ้นได้ พราหมณ์ก็กล่าวคาถาทั้งหลายโดยพิศดารแก้มหาชนพร้อมสัพพัญญูว่าบุตรที่อกตัญญูควรถูกฆ่า บุตรได้ยินแล้วเกรงมรณภัยต่างกราบขอขมาต่อบิดา ใ้ให้ภรรยาของตนดูแลปรนนิบัติบิดาเป็นอย่างดี

พราหมณ์เฒ่าระลึกถึงคุณของพระศาสดาได้เข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องทั้งสิ้น ภายหลังยังบุตรทั้งหลายให้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าจึงเล่าอดีตนิทานเรื่องมาตุโปสกนาชชาดก ^{๒๖๑} ที่ปรารธนาบำรุงบิดามารดา แล้วตรัสภาษิตว่า

ข้างตม้นชื่อ ธนपालกะ
 ยากที่ใคร ๆ จะห้ามได้ ถูกล่ามไว้
 ไม่ยอมกินอาหาร พญาบุญชร
 จำลึกถึงแต่ป่าช้า ^{๒๖๒}

นาควรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าปเสนทิโกศลมีความมัวเมาพระกระยาหารทั้งหลาย เสวยพระกระยาหารมากเกินไปจนอ้วนอู้อ้วนงวงเหงาหาวนอนอยู่ตลอดเวลา พระพุทธเจ้าจึงตรัสแสดงโทษของการบริโภคมากเกินไปพร้อมภาษิตว่า

^{๒๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๐.

^{๒๖๑} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระเจ้ากาสิกราชส่งหัตถาจารย์ไปคล้องช้าง ได้ช้างธนपालโกในป่าช้า (นาควัน) ช้างนั้นถูกเลี้ยงดูด้วยโภชนะรสเลิศ แต่ช้างไม่ปรารถนาอาหารเหล่านั้นเลยระลึกถึงแต่การกลับสู่ป่าเพื่อเลี้ยงดูบิดามารดา

^{๒๖๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๑.

คนกินจุ สะลึมสะลือ ชอบนอน
 กิ่งเกลือไปมาบนที่นอน
 เหมือนสุกรที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร
 คนโง่ที่มั่งคั่งนั้น ย่อมเกิดไม่รู้จักสิ้น ^{๒๖๓}

นาควรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องสามเณร

สามเณรได้บวชตั้งแต่ยังเล็ก เมื่อโตขึ้นมีความกระสันจะสึกปรารถนาการครองเรือน
 มารดาได้พยายามห้ามปรามนานาประการ จนสามเณรเปลี่ยนใจไม่สึกตามคำขอร้องของ
 มารดา พระพุทธเจ้าทราบความต้องการของสามเณรแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

เมื่อก่อนใจข้าได้ท่องเที่ยวไปในอารมณ์
 ตามปรารถนา ตามความใคร่ ตามสบาย
 แต่บัดนี้ ข้าจักบังคับมันด้วยโยนิโสมนสิการ
 เหมือนควาญช้างถือขอ บังคับช้างที่ตกมัน ^{๒๖๔}

มหาวิทกษณด้วยกิลปะการ สงวนลิขสิทธิ์

นาควรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องช้างชื้อปาเวระกะ

ช้างมงคลชื้อปาเวระกะของพระเจ้าโกศลติดหล่มขึ้นไม่ได้เพราะชรามาก พระเจ้าโกศล
 ให้นายควาญช้างลั่นกลองรบ ช้างนั้นได้ยินเสียงกลองเกิดความคะนองในสงครามแล้วถีบตัวให้ขึ้น
 จากหล่มได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พวกเธอจงยินดีในความไม่ประมาท
 จงระมัดระวังจิตของตน
 จงถอนตนออกจากหล่มกิเลส
 เหมือนพญาช้างติดหล่ม
 พยายามช่วยตัวเอง ^{๒๖๕}

^{๒๖๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๒.

^{๒๖๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๓.

^{๒๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๔.

นาควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุภิกษุ

เมื่อภิกษุทั้งหลายทะเลาะกันพระศาสดามีอาชงยังเรื่องราวให้ระงับลงได้ พระศาสดาจึงหลีกไปอยู่ปารักขิตะแต่เพียงผู้เดียวโดยมีช่างปาไลโดยกะคอยอุปัฏฐากตลอดพรรษา พระอานนท์ได้นำภิกษุ ๕๐๐ เข้าเฝ้าพระศาสดาทูลถามถึงทุกข์สุขของพระศาสดา พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงการอุปัฏฐากของช่างปาไลโดยกะ ตรัสชมเชยช่างว่าเป็นสหายที่ดียิ่งพร้อมภาษิตว่า

ถ้าได้สหายผู้เข้ากับตนได้

มีความประพตติดี ฉลาดและเฉลียว

ฟังไปไหน ๆ กับสหายเช่นนั้นอย่างมีความสุข

และฟังมีสติ ฟาพันอันตรายทั้งหลาย,

ถ้าไม่พบสหายที่เข้ากับตนได้

มีความประพตติดี ฉลาด และเฉลียว

ก็ควรสัจจรูปไปคนเดียว

เหมือนพระราชา สละราชสมบัติเที่ยวไปองค์เดียว

หรือไม่ก็เหมือนพญาช้าง

ละโซลงเที่ยวไปตัวเดียวในป่า,

เที่ยวไปคนเดียว ประเสริฐกว่า

ความเป็นสหายในคนพาล ไม่มี

ฟังเที่ยวไปคนเดียว และไม่ฟังทำบาป

ไม่ตื่นนอนชวนขวยมาก

เหมือนพญาช้างเที่ยวไปตัวเดียวในป่า ^{๒๖๖}

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

มารได้ทูลให้พระศาสดาครองราชสมบัติเพื่อยังประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์ทั้งผอง เพราะพระองค์มีอิทธิบาท ๔ โดยสมบุรณ์ยอมสมประสงคได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

มีเพื่อนตาย ก็มีมีความสุข

ยินดีเท่าที่หามาได้ ก็มีมีความสุข

ทำบุญไว้ถึงคราวจะตายก็มีมีความสุข

^{๒๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๕-๓๗๗.

ละทุกข์ได้ทั้งหมด ก็มีความสุข,
 ปฏิบัติชอบต่อมารดา ก็เป็นสุข
 ปฏิบัติชอบต่อบิดา ก็เป็นสุข
 ปฏิบัติชอบต่อสมณะ ก็เป็นสุข
 ปฏิบัติชอบต่อพระผู้ประเสริฐ ก็เป็นสุข,
 ศีลให้เกิดสุข ตราบเท่าชรา
 ศรัทธา ที่ตั้งมั่นแล้ว ให้เกิดสุข
 ปัญญา ได้มาแล้ว ให้เกิดสุข
 การไม่ทำบาปทั้งหลาย ให้เกิดสุข ^{๒๖๗}

๒๔. ตัณหาพรรค (อรรถกถา ๑๒ เรื่อง)

ตัณหาพรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องปลาช็อกบิลละ

กบิลภิกขุเกิดในพระศาสนาของพระพุทธกัสสปะ เป็นพหูสูต มีบริวารมาก มีแต่ความ
 ทะยานอยาก เทียบดาบวิภาวชิรภิกษุที่ไม่เชื่อคำสอนของตน ดูหมิ่นมั่นนิกษุที่เป็นพระอรหันต์ผล ทำให้
 พระศาสนาของพระพุทธกัสสปะเสื่อมลง ด้วยกรรมนั้นทำให้กบิลภิกขุต้องตกอยู่ในอเวจี ลีลามรรณใน
 อเวจีแล้วเกิดเป็นปลาช็อกสวยงาม เพราะในเบื้องต้นได้บอกพระพุทธรวณะอันถูกต้องแก่บุคคลและ
 สรรเสริญคุณแห่งพระรัตนตรัย แต่มีกลิ่นปากเหม็นรุนแรงเพราะในบั้นปลายได้ขึ้นพระพุทธรวณะ
 ด่าบริภาษพระอรชยะทั้งหลาย

ชาวประมงจับปลาช็อกบิลละได้แล้วถวายพระราชา พระราชานำปลาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
 ทูลถามเรื่องต่าง ๆ ปลาช็อกบิลละระลึกกรรมหนักของตนได้เกิดความเสียใจ เอาศีรษะฟาดแคมเรือไป
 บังเกิดในอเวจีมหานรกอีกครั้ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

สำหรับคนที่มีชีวิตอยู่อย่างประมาท
 ตัณหาแม้แต่จะเจริญเหมือนเกาวัลย์
 เขาย่อมกระโดดจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น
 เหมือนวานรโลภผลไม้ โดดแล่นอยู่ในป่า,
 ตัณหาอันลามก มีพิษร้าย
 ครอบงำบุคคลใด ในโลก

^{๒๖๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวณะในธรรมบท, ๓๗๘-๓๘๐.

เขาย่อมมีแต่โศกเศร้าสลด
 เหมือนหญ้าถูกฝนรด ย่อมงอกงาม,
 ผู้ใดเอาชนะตัณหาลามก
 ที่ยากจะเอาชนะได้นี้
 ความโศกย่อมตกลไปจากผู้นั้น
 เหมือนหยาดน้ำ ตกจากใบบัว,
 เราขอบอกความนี้แก่พวกเธอ
 ขอให้พวกเธอผู้มาชุมนุมกัน ณ ที่นี้ มีความเจริญ
 ขอให้พวกเธอชูดรากตัณหา เหมือนถอนรากหญ้ารก
 พวกเธออย่าปล่อยให้มีมารรังควาญบ่อย ๆ
 เหมือนกระแสน้ำค่อย ๆ เซาะต้นอ้อล้ม ^{๒๖๘}

ต้นหาบรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องนางลูกสุกร

พระพุทธเจ้าเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์พร้อมพระอานนท์ ทอดพระเนตรเห็นลูกสุกร พระพุทธเจ้า
 จึงตรัสถึงอดีตชาติที่ ^๔ ของลูกสุกรแก่พระอานนท์ว่า ในศาสนาพระกุกสันโธพุทธเจ้า นางลูกสุกรเกิด
 เป็นแม่ไก่ จากนั้นเกิดเป็นราชธิดานามว่าอุพพรี จากนั้นได้ปฐมฌานไปเกิดในพรหมโลก แล้วจุติลงมา
 เป็นลูกสุกรในบัดนี้ หลังจากนางลูกสุกรตายจากชาตินั้นแล้ว นางไปเกิดในราชตระกูลแดนสุวรรณภูมิ
 ตายจากชาตินั้นไปเกิดในกรุงพาราณสี ตายจากชาตินั้นไปเกิดในเรือนพ่อค้าม้า ตายจากชาตินั้นไปเกิด
 ในเรือนของนายเรือ ตายจากชาตินั้นไปเกิดในกรุงอนูราชบุรี ตายจากชาตินั้นไปเกิดเป็นนางสุมนาเป็น
 ภรรยาของมหาอำมาตย์ชื่อ “ลกุณฏกอติมพระ” ภายหลังได้ฟังอาสิวิสุปมสูตรในภัลลคมหาวิหาร บรรลุ
 อรหัตผล พระพุทธเจ้าต้องการให้ภิกษุทั้งหลายเกิดสังเวชในโทษของราคะตัณหา จึงตรัสภาษิตว่า

เมื่อรากยังแข็งแรง ไม่ถูกทำลาย
 ต้นไม้แม้ที่ถูกตัดแล้ว ก็งอกได้ใหม่ฉันใด
 เมื่อยังทำลายเชื้อตัณหาไม่ได้หมด
 ความทุกข์นี้ก็ย่อมเกิดขึ้นได้เรื่อยไปฉันนั้น,
 กระแสตัณหา ๓๖ สายอันเชี่ยวราก
 ที่ไหลไปยังอารมณ์อันน่าปรารถนา

^{๒๖๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๘๓-๓๘๖.

ไหลบ่าท่วมทันจิตใจใคร
 ความครุ่นคิดคำนึงที่แฝงราคะ
 ย่อมจะชักนำให้เขาเห็นผิดคิดไขว้เขว,
 กระแสน้ำคือตัณหา ไหลไปทุกหนทุกแห่ง
 เถาวัลย์คือกิเลส ก็ขึ้นรกไปทั่ว
 เมื่อเห็น เถาวัลย์นั้นงอกงามแล้ว
 พวกเขาจึงตัดรากมันด้วยมีดคือปัญญา,
 สัตว์ทั้งหลาย มีแต่โสมนัส
 ชும்ขึ้นไปด้วยรักเสนาหา
 ซาบซ่านในกามารมณ์ทั้งปวง
 พวกเขาไฟแสงแต่ความสุขสันต์หรรษา
 ก็ต้องเกิดต้องแก่อู้อำไป,
 เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา
 กระเสือกกระสน ดุจกระต่ายติดบ่วง
 สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในกิเลสเครื่องผูกมัด
 ย่อมประสบทุกข์บ่อย ๆ ตลอดกาลนาน,
 เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา
 กระเสือกกระสน ดุจกระต่ายติดบ่วง
 ฉะนั้นภิกษุ เมื่อหวังให้กิเลสจางคลาย
 ก็พึงทำลายตัณหาเสีย ^{๒๖๙}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องวิพนักตภิกษุ

ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพระมหากัสสปะมีความปรารถนาในสตรี สึกออกไปครองเรือนแล้ว ดำรงตนด้วยความเกียจคร้าน ภายหลังถูกขับไล่จากสกุลสตรีต้องยึดการโจรกรรมเลี้ยงชีพ ประชาชน จับเขาไว้ ได้นำตัวขึ้นสู่ตะแลงแกง พระมหากัสสปะยังให้เขาระลึกถึงจตุตถฌาน เขาจึงไม่หวาดกลัว ต่อเครื่องประหาร พระราชาทราบความจึงให้ปล่อยตัวแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัส ภาษิตว่า

^{๒๖๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๘๗-๓๘๙๒.

บุคคลใดสละเพศผู้ครองเรือน
ถือเพศบรรพชิตปราศจากเรือน
พ้นจากปากกิเลสแล้วยังวิ่งกลับไปหาป่านั้นอีก
พวกเธอจงดูบุคคลนั้นเถิด
เขาออกจากที่คุมขังแล้วยังวิ่งกลับเข้าที่คุมขังอีก ^{๒๗๐}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องเรือนจำ

ภิกษุหลายรูปเดินทางผ่านเรือนจำ แลเห็นนักโทษถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำเป็นนอเนก
ประการ ได้เข้าทูลถามพระพุทธานุญาตว่ามีเครื่องจองจำอื่นที่มั่นคงกว่าเครื่องจองจำนั้นหรือไม่ พระ
พุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ไม้ และปอบ่าน
ท่านผู้รู้กล่าวว่า ยังไม่ใช่เครื่องจองจำที่มั่นคง
แต่ความกำหนัดยินดีในเครื่องเพชร บุตร ภริยา

เป็นเครื่องจองจำที่มั่นคงยิ่งนัก,

ท่านผู้รู้กล่าวว่า เครื่องจองจำชนิดนี้มั่นคง

มักฉุดลากลงที่ต่ำ คล้ายผูกไว้หลวม ๆ แต่แก้ยากนัก

ผู้รู้ทั้งหลายจึงทำลายเครื่องจองจำนี้เสีย

ละกามสุขออกบวชโดยไม่ไยดี ^{๒๗๑}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระนางเขมา

พระนางเขมามเหสีของพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้มีรูปงาม ไม่ประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา
เพราะได้ยินมาว่าพระศาสดาตำหนิรูปงาม ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารทำกลให้นางเข้าฟังธรรมของ
พระศาสดา พระศาสดานิรมิตรูปงามโดยใช้อุบายเดียวกับพระนางรูปนันทา นางได้บรรลุอรหัตผล
ที่นั่นเอง พระเจ้าพิมพิสารยินดีจึงให้นางบวช กาลนั้นพระพุทธานุญาตว่า

ผู้ถูกราคะครอบงำ ย่อมถลาลงสู่กระแสนัดมหา

เหมือนแมลงมุ่มตกลงไปยังใยที่ตนถักไว้เอง

^{๒๗๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๓.

^{๒๗๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๔-๓๙๕.

ผู้ฉลาดทั้งหลาย จึงทำลายเครื่องจองจำนี้
ละทุกข์ทั้งปวง ออกบวชโดยไม่มีดี ^{๒๗๒}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสน

อุคคเสนมิจิตปฏิบัติพิทักษ์หญิงนักรายกรรมได้ออกวิ่งเรือนกับนาง อุคคเสนมีโอกาสจะดำรงชีวิตด้วยวิชาชีพใด ๆ ได้ถูกขับไล่จากครอบครัวของนาง อุคคเสนจึงพยายามฝึกศิลปะกายกรรมจนเลี้ยงชีพตนเองได้ พระพุทธเจ้าได้ใช้ให้พระมหาโมคคัลลาน์เรียกอุคคเสนให้แสดงกายกรรมแก่พระองค์ แล้วพระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

จงปล่อยวางทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน
และอยู่เหนือความมีความเป็น
เมื่อใจหลุดพ้นจากทุกอย่างแล้ว
พวกเธอจักไม่เกิดไม่แก่อีกต่อไป ^{๒๗๓}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องจุฬินุคคหบัณฑิต

ภิกษุรูปหนึ่งหลงกลของสตรีที่เพียวล่อลวงพระเถระด้วยน้ำดื่ม ด้วยอาหาร ด้วยการเชือดเนื้อ พระเถระให้เข้าสู่เรือนของตน เอ่ยปากว่าเรือนนี้มีทุกสิ่ง ขาดแต่ชายผู้เป็นเจ้าของเท่านั้น พระเถระหลงกลมาหาของสตรีนางนั้น มีความปรารถนาในใจ มุ่งหมายจะสีกเพื่อการครองเรือน นอนอดอาหารชูปนมอมอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนโดยเล่าจุฬินุคคหชาดก ^{๒๗๔} พร้อมตรัสภาษิตว่า

ผู้เป็นทาสวิตกจริต มิจิตกำหนดยินดี
ติดอยู่ในสิ่งที่สวยงาม
มีแต่จะพอกความอยากให้หนา

^{๒๗๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๖.

^{๒๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๗.

^{๒๗๔} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องจุฬินุคคหบัณฑิต ศึกษาในสำนักของอาจารย์ทศปาโมกข์ในกรุงตักกสิลา พาหญิงที่อาจารย์มอบให้ไปสู่กรุงพาราณสี ระหว่างทางพบโจร ๕๐ คน เมื่อตนฆ่าโจรตาย ๔๙ คน ด้วยลูกศร จนหมดลูกศร ๔๙ ลูกแล้ว จึงจับโจรผู้เป็นหัวหน้าพาดให้ล้มลงที่พื้นดิน บอกนางนำดาบให้ แต่นางกลับเกิดความสึเนหาใจนั้น ส่งดาบให้โจร โจรประหารจุฬินุคคหบัณฑิต แล้วทิ้งนางไป เพราะคิดว่านางอาจคิดไม่ซื่อต่อตนด้วย

กระชับเครื่องพันธนาการให้แน่นเข้า,
ผู้ตั้งใจระงับความคิดฟุ้งซ่าน
เจริญอสุภกรรมฐานวิธี มีสติทุกเวลา
จักขจัดตัณหาหมดสิ้นไป
ทำลายเครื่องผูกของมาร ^{๒๗๕}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

พระราहुลไม่มีที่นอน จึงไปนอนที่หน้ามุขพระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า พญามารจึง
แปลงเป็นพญาช้างเฝ้าวงรัศมีระหม่อมพระราहुลเพราะคิดไปว่าพระพุทธเจ้าจักโกรธ พระพุทธเจ้า
จึงกล่าวกับมารถึงคุณแห่งความเป็นพระอรหันต์ที่พระราहुลมีอยู่ โดยตรัสภาษิตว่า

พระอรหันต์ผู้ถึงจุดหมายปลายทางแล้ว

หมดความสะดุ้ง หมดกิเลสตัณหาแล้ว

หักลูกศรคือกิเลสประจำภพแล้ว

ร่างกายนี้เป็นร่างสุดท้ายของท่าน,

หมดตัณหา ไม่ยึดมั่น ฉลาดในนิรุกติ

รู้จักกลุ่มอักษรและรู้ลำดับหน้าหลัง

ท่านผู้มีสิทธิ์ระสุดท้ายนี้แล

เรียกว่า มหาปราชญ์ และ มหาบุรุษ ^{๒๗๖}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องอุปกาชีวก

เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นปฐมกาลแห่งพระธรรมเทศนา
พระองค์ได้เดินสวนทางกับอุปกาชีวก อาชีวกนั้นเห็นกิริยาพระพุทธานำเลื่อมใสจึงถามพระองค์ว่า
เป็นลูกศิษย์สำนักใด พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เราเอาชนะทุกอย่าง เราตรัสรู้ทุกอย่าง

เรามีได้ติดในทุกอย่าง เราละได้ทุกอย่าง

เราเป็นอิสระเพราะสิ้นตัณหา เราตรัสรู้ด้วยตัวเอง

^{๒๗๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๘-๓๙๙.

^{๒๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๐-๔๐๑.

แล้วจะอ้างใคร เป็นครูเราเล่า ^{๒๗๗}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องท้าวสักกเทวราช

เหล่าเทวดาทั้งหลายสอบถามกันถึงที่สุดของท่าน รส ความยินดี และเหตุไฉนที่จิตจึงกล่าวว่าคุณสิ้นไปแห่งต้นหาเป็นสิ่งประเสริฐ เทวดาทั้งหลายเที่ยวสอบถามกันดังนี้ตลอด ๑๒ ปี พระอินทร์ได้ชักนำเทวดาให้ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ธรรมทาน ชนะทานทุกอย่าง

รสพระธรรม ชนะรสทุกอย่าง

ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทุกอย่าง

ความสิ้นต้นหา ชนะทุกข์ทุกอย่าง ^{๒๗๘}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องเศรษฐีผู้ไม่มีบุตร

อุปตตเศรษฐีมีกรรมเก่า ทำให้ชาตินี้ได้เป็นเศรษฐีแต่มีอาจบริโภคโภชนะอันปราณีตได้ เศรษฐีไร้บุตรทำให้ไม่มีทายาทสืบสกุล เมื่อเสียชีวิตลง ททรัพย์นั้นจึงถูกริบเข้าพระคลังหลวงตายจากชาตินี้ต้องเข้าถึงมหาเวรภูวนรกเพราะไม่ได้สร้างกุศลดีให้เพิ่มขึ้นเลย แม้นเรือนของเขาจะอยู่ใกล้วิหารของพระพุทธเจ้าก็ตาม พระเจ้าปเสนทิโกศลทราบเนื้อความบุญกรรมโดยพิสดารและแดนเกิดของเศรษฐีแล้วเกิดความสังเวช พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

โภคทรัพย์ ทำลายคนโง่

แต่ทำลายคนที่ใฝ่แสวงนิพพานไม่ได้

เพราะโลกในโภคทรัพย์ คนโง่ย่อมทำลายคนอื่น

และ (ผลที่สุดก็ทำลาย) ตนเอง ^{๒๗๙}

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องอังกูรเทพบุตร

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไป ณ ดาวดึงส์เทวโลกเพื่อโปรดพุทธมารดา อังกูรเทพบุตรและอินทกเทพบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อนเทวดาองค์อื่น ๆ เมื่อเทวดาอื่นเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

^{๒๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๐๒.

^{๒๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๓.

^{๒๗๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๔.

บ้าง อังกรเทพบุตรต้องถอยร่นไปอยู่ท้ายเทวดาองค์อื่น จนในที่สุดต้องไปอยู่ท้ายแถวเทวดาทั้งหมด แต่อินทกเทพบุตรยังคงอยู่หัวแถวไม่ถอยให้เทวดาอื่นเลย พระพุทธเจ้าจึงเห็นกำลังบุญของอินทกเทพบุตรที่มีเหนือเทวดาอื่น พระองค์จึงตรัสถามบุญที่อินทกเทพบุตรและอังกรเทพบุตรเคยกระทำเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ อังกรเทพบุตรกล่าวว่าตนเคยเกิดในยามว่างพระศาสนา สร้างโรงงานตลอด ๑๒ โยชน์สิ้นหมื่นปี ได้บุญเพียงเล็กน้อยเพราะผู้รับทานมีศีลไม่บริสุทธิ์ ส่วนอินทกเทพบุตรเคยถวายข้าวเพียงทัพพีเดียวแก่พระอนุรุทธเถระผู้เป็นพระอรหันตชีณาสพ พระพุทธเจ้าจึงอุปมาผลแห่งกุศลและอกุศลด้วยผืนนา โดยตรัสภาษิตว่า

หญ้า ทำให้ที่นาเสียหาย

ราคะ ทำให้คนเสียหาย

ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่ผู้ปราศจากราคะ

จึงมีผลมหาศาล,

หญ้า ทำให้ที่นาเสียหาย

โทสะ ทำให้คนเสียหาย

ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่ผู้ปราศจากโทสะ

จึงมีผลมหาศาล,

หญ้า ทำให้ที่นาเสียหาย

โมหะ ทำให้คนเสียหาย

ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่ผู้ปราศจากโมหะ

จึงมีผลมหาศาล,

หญ้า ทำให้ที่นาเสียหาย

ความอยาก ทำให้คนเสียหาย

ทานที่ถวายแก่ผู้ปราศจากความอยาก

จึงมีผลมหาศาล ^{๒๘๐}

^{๒๘๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๐๕-๔๐๘.

๒๕. ภิกขุวรรค (อรรถกา ๑๒ เรื่อง)

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุ ๕ รูป

ภิกษุ ๕ รูป รักษาทวารกันคนละประการ มีจักขุทวารเป็นต้น ได้เถียงกันว่าใครรักษาได้ยากกว่ากัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าทวารทั้งหลายรักษายากเหมือนกันหมด พร้อมแสดงตักกสิลาตัก ^{๒๔๑} โดยพิสดารแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วกล่าวภาษิตว่า

สำรวจทางตา เป็นการดี

สำรวจทางหู เป็นการดี

สำรวจทางจมูก เป็นการดี

สำรวจทางลิ้น เป็นการดี,

สำรวจทางกาย เป็นการดี

สำรวจทางวาจา เป็นการดี

สำรวจทางใจ เป็นการดี

ภิกษุ ผู้สำรวจทุกทาง

ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ^{๒๔๒}

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฆ่าหงส์

ภิกษุ ๒ รูปสร่งน้ำในแม่น้ำอจิรวดี ภิกษุเห็นหงส์บินมาจึงทำทายเป็นเหตุติดก่อนกรวดใส่ ตาหงส์ ภิกษุรูปหนึ่งติดก่อนกรวดฆ่าหงส์นั้นตามคำทำทาย ภิกษุอื่นโจษตำหนิแล้วทูลฟ้อง พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสติเตียนการกระทำนั้นแล้วแสดงกुरुธรรมชาต ^{๒๔๓} พร้อมตรัสภาษิตว่า

^{๒๔๑} ชาตคเรื่องนี้เป็นเรื่องเมื่อครั้งราชตระกูลแห่งเมืองตักกสิลาถูกรากษสจับกินจนหมด พระมหาสัตว์ผู้ได้รับอภิเษกจึงเสด็จออกไปเพื่อประโยชน์จะยึดเอาราชสมบัติในเมืองตักกสิลา กาลนั้นภิกษุทั้ง ๕ รูป เกิดเป็นชน ๕ คน ถืออาวุธแวดล้อมพระมหาสัตว์ เดินทางโดยไม่ประพฤติใน โอวาทของบัณฑิต จึงถูกรากษสทั้งหลายเคี้ยวกิน ส่วนพระราชผู้ทรงสำรวจในอารมณฺ์เหล่านั้น ไม่ไยดีนางยักษิณรูปงามที่ติดตามมาข้างหลัง เสด็จถึงเมืองตักกสิลาโดยสวัสดิภาพ

^{๒๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๑-๔๑๒.

^{๒๔๓} ชาตคเรื่องนี้เป็นเรื่องเมื่อพระเจ้ากาลิงคราชครองราชสมบัติในทันตปุรนคร ใ้กुरुธรรม ทำให้เกิดภัย ๓ ประการ คือ ฉาดกภัย โรคภัย พุพภิขภัย เมื่อพระโพธิสัตว์สอนให้พระเจ้ากาลิงคราช บำเพ็ญกुरुธรรม (เบญจศีล) ภัยทั้ง ๓ ก็สงบ

ผู้สำรวจมือ สำรวจเท้า สำรวจวาจา
 สำรวจกาย ยินดีในการบำเพ็ญวิปัสสนา
 มีใจเป็นสมาธิ สันโดษอยู่เดียวดาย
 ได้สมญาว่า ภิกษุ^{๒๔๔}

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุชื่อโกกาลิกะ
 พระโกกาลิกะเที่ยวตบ่าพระอัครสาวกทั้งสอง กรรมของพระโกกาลิกะทำให้ถูกธรณีสูบ
 ไปเกิดในนรก ภิกษุทั้งหลายโงะกันถึงการกระทำของพระโกกาลิกะว่ากระทำบาปอันใหญ่และ
 วิพากษ์ถึงแดนเกิดของพระโกกาลิกะว่าสมกับกรรมที่พระโกกาลิกะได้กระทำต่อพระอัครสาวกทั้ง
 สองแล้ว พระพุทธเจ้าจึงแสดงพหูภานิชาดก^{๒๔๕} แล้วตรัสภาษิตว่า

ภิกษุผู้สำรวจปาก
 พุดด้วยปัญญา ไม่ถือตัว
 ชี้แจงตำราและใจความถูกต้อง

ถ้อยคำของภิกษุนั้น นับว่าไพเราะแท้^{๒๔๖}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระธรรมารามเถระ

พระธรรมารามเถระได้ยินว่าพระศาสดาจักปรินิพพานในอีก ๔ เดือน จึงพยายาม
 บำเพ็ญสมณธรรม ไม่เข้าสู่สำนักของภิกษุใด ภิกษุโงะกันแล้วทูลฟ้องพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า
 สอบความแล้วตรัสสรรเสริญพระธรรมารามเถระ พร้อมตรัสภาษิตว่า

ภิกษุผู้อยู่ในธรรม ยินดีในธรรม

พินิจพิจารณาธรรม

และรำลึกถึงธรรมเสมอ

ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม^{๒๔๗}

^{๒๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๓.

^{๒๔๕} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระโกกาลิกะเกิดเป็นเต่า พระอัครสาวกเกิดเป็นนก นกทั้ง ๒
 คาบปลายไม้ ให้เต่าคาบกลางไม้แล้วบินพาไปที่อื่น ระหว่างทางเต่าเอ่ยปากพูดทำให้ตกลงไปตาย

^{๒๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๔.

^{๒๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๕.

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุคบภิกษุผู้เป็นฝักฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุผู้หนึ่งเป็นสหายกับภิกษุผู้ลัทธิพระเทวทัต ได้ไปอาศัยในสำนักพระเทวทัต ๒-๓ วัน แล้วกลับมายังสำนักพระศาสดา พระพุทธเจ้าตรัสติเตียนการกระทำอุจยินดีในลัทธิพระเทวทัตนั้น แล้วแสดงมหิลามุขชาดก^{๒๔๘} โดยพิสดาร จากนั้นจึงตรัสภาษิตว่า

ไม่พึงดูหมิ่นลามกของตน
ไม่พึงริษยาลามกคนอื่น
เมื่อภิกษุมั้ริษยาลามกคนอื่น
ใจย่อมไม่เป็นสมาธิ,
ภิกษุถึงมีลามกน้อย แต่ไม่ดูหมิ่นลามกของตน
มีอาชีพะบริสุทธิตี ไม่เกียจคร้าน
ย่อมได้รับคำชมเชยจากทวยเทพ^{๒๔๙}

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องบัญญัติคคทายกพราหมณ์

พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดบัญญัติคคทายกพราหมณ์ระหว่างที่กำลังบริโภคอาหาร นางพราหมณีเห็นพระศาสดารู้ว่ามาโปรดสัตว์ นางเกิดความตระหนี่จึงยื่นบังพระศาสดาไว้มิให้สามิเห็น ภายหลังสามิเห็นฉัพพรรณรังสีจึงถวายภัตที่บริโภคแล้วครึ่งหนึ่ง เหลือครึ่งหนึ่งแก่พระศาสดา บัญญัติคคทายกพราหมณ์เกิดความยินดีที่พระศาสดารับภัตนั้นโดยมิรังเกียจว่าเป็นของเหลือเดน จากตน จากนั้นพราหมณีได้ทูลถามพระศาสดาว่าบุคคลเช่นไรจึงควรเรียกว่าภิกษุ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ไม่ยึดมั่นโดยประการทั้งปวง
ว่า “กู” “ของกู” ไม่ว่าจะในรูปหรือนาม
เมื่อไม่มี ก็ไม่เศร้าโศก
เขาผู้นั้นแหละ เรียกได้ว่า ภิกษุ^{๒๕๐}

^{๒๔๘} ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์เกิดเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต และวิธีที่ทำให้ช้างมงคลนามว่ามหิลามุขกลับมาเป็นช้างสุภาพเช่นเดิม

^{๒๔๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๖-๔๑๗.

^{๒๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๘.

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

พวกโจรเข้าปล้นเรือนของเศรษฐีผู้เป็นนางอุบาสิกาผู้หนึ่ง ขณะนั้นอุบาสิกากำลังฟังธรรม แม้นางทาสีจะมาป่าวร้องเท่าใดว่าเรือนถูกปล้น นางก็ไม่สนใจ นายโจรเกิดความศรัทธาพาให้บริวารทั้งหลายออกบวชในสำนักของพระโสณุกฎิณเถระผู้เป็นบุตรของนางอุบาสิกานั้น เมื่อโจรทั้งหลายบวชแล้ว พระโสณุกฎิณเถระได้พาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ภิกษุ ผู้อยู่ด้วยเมตตา

เลื่อมใสในพุทธศาสนา

พึงถึงสภาวะอันสงบ

อันเป็นสุข ระวังสังขาร,

ภิกษุ เธอจงวิดน้ำออกจากเรือนี้

เมื่อวิดน้ำออกหมดแล้ว เรือจักแล่นเร็ว

ทำลายราคะ โทสะ (โมหะ) เสียแล้ว

เธอจักไปถึงพระนิพพาน,

จงตัดออกห้า ละทิ้งห้า

ทำให้เจริญเติบโต อีกห้า

พ้นเครื่องผูกพันห้าชนิด

ภิกษุจึงได้ชื่อว่า ผู้ข้ามน้ำ,

เจริญภาวนาเถิด ภิกษุ อย่ามัวประมาท

อย่าปลื้มใจเวียนวนอยู่แต่ในกามคุณ

อย่าได้เผลอกลื่นกินก้อนเหล็กแดง

อย่าปล่อยให้ความทุกข์เฝ้าผลาญเสียเอง

แล้วมัวคร่ำครวญว่า “โอ นี่ทุกข์จริง ๆ”,

เมื่อไม่มีปัญญา ก็ไม่มีความเพ่งพินิจ

เมื่อไม่มีความเพ่งพินิจ ก็ไม่มีปัญญา

ผู้ใดมีทั้งความเพ่งพินิจ และปัญญา

ผู้นั้น นับว่าอยู่ใกล้นิพพาน,

ภิกษุผู้ไปสู่วิสัย มีใจสงบ

เห็นแจ้งพระธรรมโดยชอบ

ย่อมได้รับความยินดี

ที่สามัญมนุษย์ไม่เคยได้ลิ้มรส,
 ไม่ว่าเมื่อใด พระอรหันต์พิจารณาเห็น
 ความเกิดและความดับแห่งขันธทั้งหลาย
 ท่านย่อมได้ปีติ และปราโมทย์
 ซึ่งเป็นสิ่งอมตะสำหรับท่านผู้รู้ทั้งหลาย,
 สิ่งแรก ที่ภิกษุผู้มีปัญญา
 จะต้องทำในพระศาสนานี้คือ
 สำรวมอินทรีย์ มักน้อย สันโดษ
 ระมัดระวังในวินัยบัญญัติ
 คบกัลยาณมิตร ผู้ขยันขันแข็ง
 ผู้มีอาชีวะสะอาด,
 ภิกษุนั้น ฟังรู้จักการปฏิสังขาร
 ฉลาดในมรรยาที่พึงประพฤติ
 เพราะคุณธรรมนั้น เธอจะพึง

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

มีแต่ปราโมทย์ หมดทุกข์ในที่สุด ^{๒๙๑}

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป

ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปบำเพ็ญสมณธรรมในป่า เห็นดอกมะลิบานเวลาเช้าแล้วหลุด
 จากขั้วในเวลาเย็น จึงพยายามบำเพ็ญสมณธรรมให้หลุดพ้นจากกิเลสมีรากจะเป็นต้น ให้ได้ก่อน
 ดอกมะลิหลุดจากขั้ว พระพุทธเจ้าเสด็จเห็นโดยพระญาณจึงเปล่งฉัพพรรณรังสีไปปรากฏต่อหน้า
 แล้วตรัสภาษิตว่า

กอมะลิสลัดช้อบาน
 ที่เหี่ยวแห้งทิ้งไปฉันใด
 ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงสลัด
 รากะและโทสะทิ้งไปฉันนั้น ^{๒๙๒}

^{๒๙๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๙-๔๒๗.

^{๒๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๒๘.

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระสันตกายเถระ

เมื่อครั้งพระสันตกายเถระเกิดเป็นราชสีห์ บริโภคอาหารแล้วย่อมเข้าสู่ถ้ำแล้วนอนที่
จรมแห่งมโนศิลาและหวดาลตลอด ๗ วัน เมื่อลุกขึ้นตรวจที่นอนหากเห็นว่าไม่เป็นระเบียบ
ฟุ้งกระจาย ก็ลงโทษตัวเองโดยไม่บริโภคตลอด ๗ วัน หากที่นอนเป็นระเบียบ ไม่ฟุ้งกระจาย ก็จัก
ฆ่าเลื่องทิศทั้งหลาย บรรลือสี่หนาทแล้วออกหาอาหาร ชาตินี้จึงยังคงอุปนิสัยเดิม เป็นผู้สำรวจมกาย
มีมือและเท้าเป็นต้น ภิกษุนำเรื่องกราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ

มีใจสงบ ตั้งมั่น

ละโลกามิสได้

เรียกว่า ผู้สงบจริง ^{๒๙๓}

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระนั่งคลกฏเถระ

ภิกษุชื่อนั่งคลกฏเถระเดิมเป็นขาทานได้ออกบวช ทิ้งผ้าถุงคลุมผ้าขี้ริ้วไว้ชายป่า หาก
กระแสนจะสีกก็จะไปที่ผ้าถุงนั้นแล้วกล่าวเตือนตนเอง เป็นดังนี้หลายครั้งจนบรรลุนิพพาน
ภิกษุอื่นเฝ้าเห็นว่าพระนั่งคลกฏเถระพยากรณ์นิพพานด้วยถ้อยว่า “ตัดกิเลสเครื่องข้องได้
แล้ว” กราบทูลฟ้องพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระนั่งคลกฏเถระแล้วแสดงภาษิตว่า

จงเตือนตนด้วยตนเอง

จงพิจารณาตนด้วยตนเอง

ภิกษุเอ๋ย ถ้าเธอคุมครองตนได้

มีสติรอบคอบ เธอจักอยู่เป็นสุข,

ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง

ตนมีทางเดินเป็นของตน

เพราะฉะนั้น ควรควบคุมตน

เหมือนพ่อค้าม้า ทะนุถนอมม้าดี ^{๒๙๔}

^{๒๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๙.

^{๒๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๐-๔๓๑.

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องพระวักกलिเถระ

พระวักกलिเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์ มีความตั้งใจพุทธศรัยระ ออกบวชเพื่อชมศรัยระ นั้นเนื่อง ๆ ไม่สนใจสมณธรรม พระพุทธเจ้าจึงแสรังขับไล่พระวักกलिไปเสีย พระวักกलिเกิดความ เสียใจหมดอาลัยในชีวิตต้องการจะกระโดดเขาคิขณภูฏตาย พระพุทธเจ้าเล็งเห็นอุปนิสัยอหัตผล จึงแสดงองค์แล้วตรัสภาษิตว่า

ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์

เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

พึงบรรลุถึงสภาวะอันสงบ

อันเป็นสุข ระวังสังขาร ^{๒๙๕}

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องสุนสามเถระ

เมื่อพระอนุรุทธเถระผู้เลิศในทิพจักขุญาณบรรลุอรหัตผลแล้ว ใ้ปุพเพนิวาสานุสติญาณ เล็งเห็นชาติที่ตนเกิดเป็นบุคคลชื่ออันนภาวะอาศัยอยู่กับสุนสามเศรษฐีซึ่งเป็นสหายกัน ในภายหลัง พระเถระต้องการโปรดสุนสามเศรษฐี อาศัยปัจจุบันนั่งสมาธิทราบว่าเศรษฐีนั้นเกิดเป็นจุฬสุนนบุตร ของอุบาสกชื่อมหาภูณณะ พระเถระบวชเณรให้จุฬสุนนนะ จุฬสุนนสามเถระก็บรรลุอรหัตผลได้ใน ขณะปลงผมเสร็จนั่นเอง ภิกษุทั้งหลายไม่เห็นอานุภาพของสามเถระยังกล่าวจาบจ้วงทำกิริยา หยาบคาย พระพุทธเจ้ายังคุณของสามเถระให้ปรากฏแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสภาษิตว่า

ถึงแม้จะเป็นเพียงภิกษุหนุ่ม

แต่อุทิศตนแก่พระศาสนา

เธอย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง

เหมือนพระจันทร์พ้นจากเมฆ ^{๒๙๖}

๒๖. พราหมณวรรค (อรรถกถา ๓๕ เรื่อง)

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพราหมณ์ผู้มีความเลื่อมใสมาก

พราหมณ์ผู้หนึ่งมีความเลื่อมใสในพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้สนทนากับภิกษุใด ๆ ก็ตาม มักเรียกภิกษุเหล่านั้นว่า “พระอรหันต์” อยู่เนืองนิตย์ ภิกษุทั้งหลายทั้งที่เป็นพระอรหันต์

^{๒๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๒.

^{๒๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๓.

ซีณาสพและที่มีได้เป็นพระอรหันต์ซีณาสพ มีความรังเกียจวาตะของพราหมณ์จึงไม่ไปสู่เรือนของพราหมณ์นั้น พระพุทธเจ้ากล่าวกับภิกษุว่าหากไม่พึงใจคำของพราหมณ์ก็ไม่ต้องอาบัติ ส่วนภิกษุที่ยังมีแฉ่งซึ่งพระนิพพานก็ให้รับกระทำตนให้จบกิจพระศาสนาโดยเร็ว แล้วตรัสภาษิตว่า

พราหมณ์เอย ท่านจงพยายามหยุดกระแสด (ตัณหา)
และบรรเทาทุกสิ่งหลายเสีย พราหมณ์เอย
เมื่อท่านรู้ความสิ้นไปแห่งสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย
ท่านก็จะรู้สิ่งที่ไม่ปรุงแต่ง (นิพพาน) ^{๒๙๗}

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุมากรูป

ภิกษุ ๓๐ รูปเข้าเฝ้าพระศาสดา พระสารีบุตรเห็นวิสัยพระอรหันต์ของภิกษุทั้งสิ้นนั้น จึงกล่าวถามปัญหาพระพุทธเจ้าว่าธรรม ๒ ประการเป็นไฉน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าธรรม ๒ ประการ คือ สมณะและวิปัสสนา แล้วตรัสภาษิตว่า

เมื่อใดพราหมณ์ข้ามถึงฝั่งโน้น (นิพพาน)

ด้วยการปฏิบัติธรรมทั้งสอง (สมณะและวิปัสสนา)

เมื่อนั้นเครื่องผูกพันทั้งปวง
ของเขาผู้นั้นจึงยอมสิ้นไป ^{๒๙๘}

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องมาร

มารได้ปลอมตัวเป็นบุรุษถามพระพุทธเจ้าว่าสิ่งที่พระองค์เรียกว่า “ฝั่ง” หมายถึงอะไร พระพุทธเจ้าไม่ตอบปัญหาของมาร หากกล่าวภาษิตว่า

ผู้ใดไม่มีฝั่งนี้ หรือฝั่งโน้น

หรือไม่มีทั้งสองฝั่ง

ไม่มีความกระวนกระวายใจ เป็นอิสระ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๒๙๙}

^{๒๙๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๗.

^{๒๙๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๘.

^{๒๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๙.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

พราหมณ์ผู้หนึ่งได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสเรียกภิกษุว่า “พราหมณ์” ถือตัวว่าเป็นพราหมณ์
แท้โดยชาติและโคตร ควรที่พระพุทธเจ้าควรเรียกตนว่าพราหมณ์บ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดบำเพ็ญฌาน ปราศจากกิเลส

อยู่คนเดียว หมดกิจที่จะพึงทำ

หมดอาสวะ ลุถึงจุดหมายปลายทางแล้ว

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๐๐}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระอนนทเถระ

พระอนนทเถระแลเห็นรัศมีของพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเครื่องราชาอิสริยาภรณ์
ครบถ้วน รัศมีของพระกาฬทายียามเข้าฌาน รัศมีของพระจันทร์ที่กำลังขึ้น รัศมีของพระอาทิตย์
ยามอัสดงคต และรัศมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอนนทเถระแลเห็นรัศมีของพระพุทธเจ้า
ย่อมโอภาสดวงรัศมีอื่นทั้งสิ้น ได้กราบทูลบอกความคิดของตนแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

พระอาทิตย์ สว่างกลางวัน

พระจันทร์ สว่างกลางคืน

นักรบส่งงาเมเมื่อสวมเกราะเตรียมรบ

พราหมณ์ ส่งงาเมเมื่อเข้าฌาน

แต่พระพุทธเจ้าส่งงาเมทั้งกลางวันกลางคืน^{๓๐๑}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องบรรพชิตรูปใดรูปหนึ่ง

พราหมณ์ผู้หนึ่งออกบวชในลัทธินอกพระศาสนา ปรารภนาจะให้พระพุทธเจ้าเรียกตน
ว่าบรรพชิตบ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะละบาบได้

ชื่อว่าสมณะ เพราะมีจรรยาสงบ

ชื่อว่าบรรพชิต เพราะละมลทินได้^{๓๐๒}

^{๓๐๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๐.

^{๓๐๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๑.

^{๓๐๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๒.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

พระสารีบุตรไม่โกรธตอบพราหมณ์ที่ตีกลางหลัง ทั้งยังรับนิมนต์ไปฉันภัตตาหารที่เรือนของพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทราบความที่เกิดขึ้นแล้ว ตรัสภษิตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

‘ไม่ควรรังแกพราหมณ์ (นักบวช)

และพราหมณ์ก็ไม่ควรแสดงความโกรธตอบ

คนที่รังแกพราหมณ์ เป็นคนน่าตำหนิ

แต่พราหมณ์ผู้โกรธตอบ น่าตำหนิกว่า,

ไม่มีอะไรจะดีสำหรับพราหมณ์

เท่ากับหักห้ามใจจากปิยารมณ์

เมื่อใดเขาไม่เบียดเบียนคนอื่น

เมื่อนั้น ความทุกข์ก็สงบ ^{๓๐๓}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมี

พระนางมหาปชาบดีโคตมีพร้อมบริวารบวชเป็นภิกษุณีเป็นคนะแรกโดยรับครุธรรม ^{๘๔}

ประการ (หลักความประพฤติสำหรับนางภิกษุณีต้องไม่ละเมิดตลอดชีวิต ^{๘๕} ประการ คือ ๑. ภิกษุณีแม้บวชร้อยพรรษาแล้ว ก็ต้องกราบไหว้ภิกษุแม้บวชวันเดียว ๒. ภิกษุณีจะอยู่ในวัดที่ไม่มีภิกษุไม่ได้ ๓. ภิกษุณีต้องไปถามวันอุโบสถและเข้าไปฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน ๔. ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้วต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่ายโดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน โดยรังเกียจ (รังเกียจหมายถึง ระแวงสงสัยหรือประพฤติกกรรมอะไรที่น่าเคลือบแคลง) ๕. ภิกษุณีต้องอาบัติหนักต้องประพฤตินานต์ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือ ทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) ๑๕ วัน ๖. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อนางสิกขมานา ๗. ภิกษุณีไม่พึงดำไม่พึงบริหารภิกษุไม่ว่าจะโดยปริยายใด ๆ ๘. ไม่ให้ภิกษุณีว่ากล่าวภิกษุแต่ภิกษุว่ากล่าวภิกษุณีได้) ไม่มีอุปัชฌาย์ที่เป็นภิกษุณีด้วยกัน ภายหลังเมื่อมีภิกษุณีอื่นเกิดขึ้น ภิกษุณีที่เกิดทีหลังมีความรังเกียจในพระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยหาอุปัชฌาย์มิได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพระองค์เองเป็นอุปัชฌาย์ของพระนางมหาปชาบดีโคตมี และพระนางนั้นก็เป็นที่อรหันตชินาสพแล้ว พร้อมตรัสภษิตว่า

ผู้ใดไม่มีความชั่วทางกาย วาจา ใจ

สำรวมระวังทั้งสามทวาร

^{๓๐๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๓-๔๔๔.

ผู้^{๓๐๔}นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๐๔}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

เนื่องจากพระสารีบุตรเถระเคยฟังธรรมจากพระอัสสชิจนบรรลุพระโสดาบัน หลังจากพระเถระบวชแล้วก็ยังระลึกถึงคุณของพระอัสสชิอยู่เสมอ แม้ทราบว่าพระอัสสชิเถระอยู่ในทิศใด พระสารีบุตรย่อมนั้นหน้าไปทางทิศนั้นแล้วกราบไหว้อยู่เนือง ๆ ภิกษุอื่นเฝ้ามองเห็นว่าพระสารีบุตรเถระยังนอบน้อมทิศทั้งหลายอยู่ พระพุทธเจ้าทราบความแล้วจึงตรัสภาษิตว่า

เมื่อรู้ธรรมที่พุทธเจ้าทรงแสดง

จากบุคคลใด

ควรเคารพนอบน้อมบุคคลนั้น

เหมือนพราหมณ์บูชาไฟ^{๓๐๕}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องชฎิลพราหมณ์

ชฎิลผู้หนึ่งถือตัวว่ามีบิดามารดาเป็นพราหมณ์ ดังนั้นก็ยอมเป็นพราหมณ์โดยปริษุทธิ^{๓๐๖} ปวารณาจะให้พระพุทธเจ้าเรียกตนว่าพราหมณ์บ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

มิใช่เพราะมุ่นชฎา มิใช่เพราะโคตร

มิใช่เพราะกำเนิด (ที่ดี) ที่ทำคนให้เป็นพราหมณ์

ใครก็ตามมีศีลจะและทรงธรรม

ย่อมจะปริษุทธิ^{๓๐๖}ล้ำและเป็นพราหมณ์^{๓๐๖}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องกุกกพราหมณ์

พราหมณ์ผู้หนึ่งหลอกลวงข่มขู่ประชาชนในพระนครจนได้สิ่งที่ปวารณา ภิกษุนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงเล่าอดีตนิทานเมื่อครั้งพระองค์เกิดเป็นพญาหิ้วยแล้วพราหมณ์นั้นเกิดเป็นดาบสผู้หลอกลวง แล้วตรัสภาษิตว่า

^{๓๐๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๕.

^{๓๐๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๖.

^{๓๐๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๗.

เจ้าโง่เขลา umpyaw หนังสือตีพิมพ์
 จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า
 ภายนอกเจ้าสะอาดสดใส
 แต่ภายในเจ้ากรุงรัง ^{๓๐๗}

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องนางกิสาคอตมี
 พระนางกิสาคอตมีเหาะมาจะเฝ้าพระพุทธเจ้า และเห็นพระอินทร์กำลังเฝ้าพระพุทธเจ้า
 อยู่จึงเหาะกลับไปเสีย พระอินทร์เห็นแล้วจึงถามพระพุทธเจ้าว่านั่นใคร พระพุทธเจ้าตรัสว่าคือนาง
 กิสาคอตมีผู้เป็นยอดแห่งพระเถรีผู้ทรงผ้าบังสุกุล แล้วตรัสภาษิตว่า

ผู้ทรงผ้าบังสุกุล
 ผอมจนเห็นแต่เส้นเอ็น
 บำเพ็ญฌานในป่าเปลี่ยวคนเดียว
 เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๐๘}

มหาวิทยาคณะศึกษาศาสตร์ ส่วนวลีขสิทธิ์

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง
 พราหมณ์ผู้หนึ่งถือตัวว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติกำเนิด ประสงค์จะให้พระพุทธเจ้าตรัส
 เรียกตนว่าพราหมณ์บ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

เพียงเกิดในตระกูลพราหมณ์
 หรือมีมารดาเป็นพราหมณ์
 เราไม่เรียกเขาว่า พราหมณ์
 หากเขายังมีกิเลสอยู่
 เขาก็เป็นพราหมณ์แต่ชื่อ
 ผู้ใดหมดกิเลส ไม่ยึดมั่นถือมั่น
 ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๐๙}

^{๓๐๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๘.

^{๓๐๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๙.

^{๓๐๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๐.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องอุคคเสน

พระอุคคเสนเถระกล่าววาทาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “เราไม่กลัว” ทำให้ภิกษุเข้าใจว่าพระอุคคเสนเถระพยากรณ์พระอรหันต์ผลด้วยคำไม่จริง กราบพูนพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้หมดสิ้น
ไม่หวาดกลัว หมดพันระ
เป็นอิสระจากเครื่องจองจำคือกิเลส
ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๐๐}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๕ เรื่องพราหมณ์ ๒ คน

พราหมณ์ ๒ คน คือ จูฬโรหิต และมหาโรหิต ได้นำวัวมาแข่งความแข็งแรงต่อกัน โดยผูกเกวียนเข้ากับโคด้วยชะเนาะแล้วบรรทุกทรายให้เต็ม วัวทั้งสองมีกำลังลากแต่ชะเนาะขาดสะบั้นลง ภิกษุทูลเรื่องดังกล่าวต่อพระศาสดาแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าภิกษุตัดชะเนาะแห่งความโกรธ และเชือกแห่งตัณหาให้ได้ จึงควร พร้อมตรัสภาษิตว่า

ผู้ที่ตัดชะเนาะ (ความโกรธ) เชือกหนัง (ตัณหา)
เชือกป่าน (ความเห็นผิด) พร้อมทั้งอนุสัยกิเลส
ถอดลิมสลัก (อวิชชา) รู้แจ้งอริยสัจแล้ว
เราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๐๑}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๖ เรื่องอภิกโกสกภารทวาชพราหมณ์

นางธัญยานีพราหมณีเป็นพระโสดาบัน มีความเคารพพระพุทธเจ้าอย่างมาก เมื่อทำอะไรผิดพลังไปก็เปล่งอุทานว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” ทำให้ภารทวาชพราหมณ์ไม่พอใจจึงเข้าหาพระพุทธเจ้าเพื่อโต้วาทะ แต่เมื่อโต้วาทะแล้วภารทวาชพราหมณ์กลับบรรลุมรรคผล

อภิกโกสกภารทวาชพราหมณ์ สุนทรภิกษุภารทวาชพราหมณ์ และพิลังคภารทวาชพราหมณ์ น้องชายของภารทวาชพราหมณ์ได้ยินข่าวก็โกรธ ต่างไปสู่วิหารตามลำดับเพื่อด่าพระพุทธเจ้า แต่ก็บรรลุมรรคผลตามกันทั้งหมด ภิกษุทั้งหลายกล่าวชมเชยพระศาสดาที่ไม่โกรธ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๓๐๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๑.

^{๓๐๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๒.

ผู้ใดไม่โกรธ ทนต่อการด่า
และการลงโทษของจำ
มีขันติเป็นกำลังทัพ
ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๒}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ
พระสารีบุตรเถระพร้อมภิกษุ ๕๐๐ ไปสู่เรือนของมารดาเพื่อรับอังกาส ในกาครั้งนี้พระ
ราหุลได้ติดตามพระเถระไปด้วยเพราะพระเถระเป็นอุปัชฌาย์ของพระราหุล มารดาของพระสารีบุตร
เถระถวายอังกาสด้วยกิริยาแตกดัน พระราหุลกราบทูลเรื่องราวแก่พระพุทธรเจ้า ภิกษุทั้งหลายกล่าว
สรรเสริญพระสารีบุตรที่มีได้กล่าววาจาโต้ตอบ พระพุทธรเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดไม่มักโกรธ ทรงศีลพรต
หมดกิเลสฝึกฝนตน
มีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นครั้งสุดท้าย
ผู้นั้น เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๓}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๘ เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี
พระอุบลวรรณาเถรีถูกนันทมาณพกระทำชำเรา ภิกษุทั้งหลายทราบความแล้วโจษกัน
ว่าพระอุบลวรรณาเถรียังมีเนื้อหนัง ชะรอยจะยังยินดีในกามสุข พระพุทธรเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดไม่ติดในกาม
เหมือนหยาดน้ำไม่ติดใบบัว
และเมล็ดผักกาดไม่ติดปลายเข็ม
ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๔}

^{๓๑๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๔๕๓.

^{๓๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๔.

^{๓๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๕.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๙ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีได้บัญญัติสิกขาบทว่าห้ามบุคคลหนีมาบวชโดยมิได้ขออนุญาตจากนาย ทาสผู้หนึ่งของพราหมณ์ได้ออกบวชบรรลุอรหัตผลแล้ว พราหมณ์เที่ยวตามหาเจอแล้วจึงยึดชายฉิวไว้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับพราหมณ์ว่าภิกษุผู้นั้นเป็นพระอรหัตแล้ว พร้อมตรัสภาษิตว่า

ผู้รู้วิธีดับทุกข์ของตนได้ในโลกนี้

หมดภาระแบกหามกิเลส

เป็นอิสระจากกิเลส

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๕}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๐ เรื่องพระเขมาภิกษุณี

พระนางเขมาภิกษุณีเหาะมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แลเห็นท้าวสักกะกำลังเข้าเฝ้าอยู่นางจึงยืนอยู่ ณ เบื้องอากาศ ประคองอัญชลีถวายเป็นบังคมแล้วหลีกเลี่ยงไป ท้าวสักกะทูลถามพระศาสดาว่านี่ใคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบ แล้วกล่าวภาษิตว่า

ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง หลักแหลม

ฉลาดเลือกทางผิดทางชอบ

บรรลุถึงจุดหมายปลายทางอันอุดม

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๖}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๑ เรื่องพระติสสเถระผู้อยู่ในเงื่อมเขา

พระติสสเถระอาศัยในเงื่อมเขาตลอดพรรษา เทวดาที่อาศัยในเงื่อมเขานั้นพยายามรบกวนพระเถระ แต่ที่สุดพระเถระก็บรรลุอรหัตผลแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ภิกษุอื่นถามว่าโกรธเทวดานั้นหรือไม่ พระเถระตอบว่าไม่โกรธ ภิกษุจึงโจษกันว่าพระเถระพยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ไม่คลุกคลีกับบุคคลทั้งสองฝ่าย

คือคฤหัสถ์และบรรพชิต

จรไปคนเดียว ไม่ติดถิ่น มักน้อย

^{๓๑๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๖.

^{๓๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๗.

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๗}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

หญิงผู้หนึ่งทะเลาะกับสามีหนีออกจากเรือนไป นางแลเห็นพระเถระรูปหนึ่งจึงเดินตาม หลัง สามีของนางออกติดตามแลเห็นแล้วเกิดความเข้าใจผิดจึงทูลตีพระเถระ ภิกษุอื่นทราบความแล้วถามถึงความโกรธ เมื่อพระเถระตอบว่าไม่โกรธ ภิกษุทั้งหลายเที่ยวโจษกันว่าพระเถระพยากรณ์อรรถผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้งดเบียดเบียนสัตว์อื่น

ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่

ไม่ฆ่าเอง ไม่สั่งให้คนอื่นฆ่า

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๑๘}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๓ เรื่องสามเณร

นางพราหมณีได้ให้พราหมณ์สามีไปนิมนต์พราหมณ์มาเพื่อรับอังกาสในเรือน พราหมณ์นิมนต์ได้สามเณร ๔ รูป คือ สังกัจจสามเณร บัณฑิตสามเณร โสปากสามเณร และเรวัตสามเณร นางพราหมณีไม่พอใจด้วยเห็นว่าเป็นเด็ก ไม่ยอมมปุอาสนะ ไม่ยอมถวายอังกาส พราหมณ์จึงไปนิมนต์พระสารีบุตร พระสารีบุตรเห็นสามเณรซึ่งเป็นอรรถทั้ง ๔ ยังมีได้รับอังกาส ก็หลีกไปเสียจากเรือนพราหมณ์ พราหมณ์ไปนิมนต์พระโมคคัลลาน์ แม้พระโมคคัลลาน์ก็ทำเช่นเดียวกัน สามเณรทั้ง ๔ ถูกความหิวบีบคั้นแล้ว

ท้าวสักกะเห็นดังนั้นจึงปลอมเป็นพราหมณ์แก่ พราหมณ์ได้นิมนต์พราหมณ์สักกะทำให้เป็นที่ต้องใจของนางพราหมณี หากแต่ท้าวสักกะกลับไหว้สามเณรทั้ง ๔ แล้วนั่งทำอาสนะ นางพราหมณีไม่พอใจคร่ำพราหมณ์ท้าวสักกะออกไป แต่ด้วยฤทธิ์ท้าวสักกะก็กลับมาในที่เดิม

สามเณรทั้ง ๔ และท้าวสักกะกระทำฤทธิ์ออกไปเสียจากเรือนนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายทราบความ ถามถึงความโกรธ สามเณรทั้ง ๔ ตอบว่าไม่โกรธ ภิกษุโจษกันว่าสามเณรพยากรณ์อรรถผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

^{๓๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๘.

^{๓๑๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๙.

ผู้ไม่ดูร้าย กลางกลุ่มชนผู้ดูร้าย
 สงบ กลางกลุ่มชนผู้ทารุณ
 ไม่ยึดมั่นกลางกลุ่มผู้ยึดมั่น
 เราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๑๙}

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๒๔ เรื่องพระมหากษัตริย์

พระจุฬินทระบวชในสำนักของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพี่ชายถึง ๔ เดือน ก็มีอาจ
 กำหนดธรรมใด ๆ ได้ พระมหากษัตริย์จึงสร้างขับไล่พระจุฬินทระไปเสีย ภิกษุโจษกันว่าความ
 โกรธคงเกิดมีในพระอรหันต์ซึ่งเสียดแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ความกำหนัด ความขัดเคือง ความหยิ่ง
 ความดูถูกบุญคุณคนอื่น หดไปจากผู้ใด
 เหมือนเมล็ดผักกาด ตกไปจากปลายเข็ม
 ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๒๐}

มหาวิทยาด้านศิลปกรรมสงวนลิขสิทธิ์

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๒๕ เรื่องพระปิลินทวัจฉเถระ

พระปิลินทวัจฉเถระติดนิสัยเดิมมักเรียกใคร ๆ ว่า “คนถ้อย” อยู่ร่ำไป ภิกษุและชนทั้ง
 หลายไม่พอใจ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าเป็นเพียงความเคยชินของพระเถระ แล้วกล่าวภาษิตว่า

ผู้พูดถ้อยค่านิมนวล
 แจ่มกระจ่าง สัตย์จริง
 ไม่กระทบกระทั่งใคร
 เราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๒๑}

^{๓๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๐.

^{๓๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๑.

^{๓๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๒.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๖ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุรูปหนึ่งถือเอาผ้าสาฎกด้วยสำคัญว่าไว้เจ้าของ เมื่อเจ้าของทวงคืนพระเถระก็คืนไปโดยมิได้อาลัยผ้าสาฎกนั้น ภิกษุอื่นทราบความเที่ยวล้อเลียนพระเถระอยู่แล้ว พระเถระกล่าวว่าตนมิได้อาลัยผ้าสาฎกนั้น ภิกษุโจษว่าพระเถระพยากรณ์อรรถหัตถผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดไม่ขโมยของคนอื่น

ไม่ว่าสั้นหรือยาว

เล็กหรือใหญ่ ดีหรือไม่ดี

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๒}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ภิกษุทั้งหลายมีความเข้าใจผิดว่าพระสารีบุตรเถระยังมีต้นหา ปรรณณาผ้าจํานำพรรษา อยู่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ใดไม่มีความอยาก

ในโลกนี้และโลกหน้า

หมดกิเลส เป็นอิสระ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๓}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๘ เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ

พระศาสดาตรัสถึงความเป็นผู้ปราศจากต้นหาของพระโมคคัลลานพร้อมภาษิตว่า

ผู้ใดหมดต้นหา

หมดสงสัย เพราะรู้แจ้งจริง

ลุถึงอมตนิพพานแล้ว

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๔}

^{๓๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๔๖๓.

^{๓๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๔.

^{๓๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๕.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๙ เรื่องพระเวตเถระ

ภิกษุทั้งหลายเที่ยวโจษกันว่าสามเถระมีบุญมากมาย พระพุทธเจ้าจึงตรัส

ภาษิตว่า

ผู้ละบุญละบาปได้

พ้นกิเลสผูกพัน

ไม่โศก ไม่มีกิเลส บริสุทธี

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๕}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๐ เรื่องพระจันทภิกษุเถระ

จันทภิกษุเกิดมามีรัศมีเพียงพระจันทร์ หมูญาติได้พาเข้าสู่สมามคม ในภายหลัง
ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อลอรังคะ การณ์นั้นยังให้จันทภิกษุออกบวชจนบรรลุอรหัตผล
เมื่อหมูญาติตามกลับพระจันทภิกษุเถระกล่าวว่าตนมีกรรมเป็นเครื่องไม่ไปเสียแล้ว ภิกษุโจษกันว่า
พระเถระพยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้บริสุทธี เหมือนจันทร์แจ่ม สงบ

มีองค์เดียว หมดความพอใจในภพ

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๖}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๑ เรื่องพระสีวลีเถระ

ภิกษุทั้งหลายโจษกันด้วยความทุกข์ของพระสีวลีเถระที่ต้องอยู่ในครุฑมารดา ๗ ปี ๗
วัน พระพุทธเจ้ากล่าวว่าพระเถระเป็นผู้พ้นจากทุกข์แล้ว จากนั้นทรงแสดงภาษิตว่า

ผู้ข้ามสงสารวิญ และโมหะ

อันเป็นทางหล่มที่ข้ามได้แสนยากนี้

ลุถึงฝั่งโน้น เป็นนักรรรมฐาน

หมดตัณหา หมดความสงสัย

หมดความยึดมั่น บรรลุนิพพาน

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๒๗}

^{๓๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๖.

^{๓๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๗.

^{๓๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๘.

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๓๒ เรื่องพระสุนทรสมุทระ

กฤตบุตรผู้หนึ่งได้ฟังธรรมจากพระศาสดา ปวารณาออกบวช ได้ขออนุญาตจากบิดามารดาออกบวชแล้วได้สมญาว่า “พระสุนทรสมุทระ” ภายหลังบิดามารดาคร่ำครวญถึงบุตรอยู่หญิงแพศยานางหนึ่งจึงรับอาสาล่อลวงพระสุนทรสมุทระให้สึกออกมา นางทำอาหารรสเลิศให้พระสุนทรสมุทระฉัน พระเถระมีจิตปวารณาอาหารนั้น ได้ขึ้นสู่ที่รโหฐานตามคำเอ่ยเชื้อเชิญของนาง หญิงแพศยาเที่ยวกระทำยั่วยวนพระเถระ โดยแสดงมารยาหญิง ๔๐ ประการ^{๓๒๘} พระพุทธเจ้าทราบความที่พระสุนทรสมุทระต้องข่มกิเลสอันเกิดแต่หญิงแพศยาแต่เพียงผู้เดียวนั้น จึงเปล่งฉัพพรรณรังสีไปปรากฏเบื้องหน้าแล้วตรัสภาษิตว่า^{๓๒๙}

ผู้ละกามารมณ์
ออกบวชไม่มีเรื่อน
หมดความใคร่ในภพ
เราเรียกว่า พราหมณ์^{๓๓๐}

มหาวิทกษาลัญจนปกรณ สงวนลิขสิทธิ์

พราหมณ์วรรค เรื่องที่ ๓๓ เรื่องพระโชติกเถระ

โชติกเศรษฐีได้ออกบวชเป็นพระโชติกเถระเพราะสลดใจพระเจ้าอชาตศัตรูที่ปวารณาจะช่วงชิงปราสาทของตน เมื่อโชติกเศรษฐีออกบวชแล้วปราสาทหายไปและนางสตุลกายากลับสู่บุตร-

^{๓๒๘}มารยาหญิง ๔๐ อย่าง คือ ๑.สะบัดสะบิ้ง ๒.ก้มลง ๓.กวีตกราย ๔.ชมดชม้อย ๕.เอาเล็บติดเล็บ ๖.เอาเท้าเหยียบเท้า ๗.เอาไม้ขีดแผ่นดิน ๘.ชูตักขึ้น ๙.ลดตักลง ๑๐.เล่นเอง ๑๑.ให้เด็กเล่น ๑๒.จูบเอง ๑๓.ให้เด็กจูบ ๑๔.รับประทานเอง ๑๕.ให้เด็กรับประทาน ๑๖.ให้ของเด็ก ๑๗.ขอของคืน ๑๘.ล้อเลียนเด็ก ๑๙.พูดดัง ๒๐.พูดค่อย ๒๑.พูดคำเปิดเผย ๒๒.พูดลับ ๒๓.ทำนิมิตด้วยการพ้อน ด้วยการขับ ด้วยการประโคม ด้วยการร้องไห้ ด้วยการเอ็งกราย ด้วยการแต่งตัว ๒๔.ซิกซ์ ๒๕.จ้องมองดู ๒๖.สั่นสะเอว ๒๗.ย้งของลับให้ไหว ๒๘.ถ่างขา ๒๙.หุบขา ๓๐.แสดงถัน ๓๑.แสดงรักแร้ ๓๒.แสดงสะดือ ๓๓.ขยิบตา ๓๔.ยักคิ้ว ๓๕.เม้มริมฝีปาก ๓๖.แลบลิ้น ๓๗.เปลื้องผ้า ๓๘.นุ่งผ้า ๓๙.สยายผม ๔๐.เกล้าผม

^{๓๒๙}ภายหลังพระสุนทรสมุทระบรรลุนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงแสดงวาทมिक्षาดก ซึ่งเป็นเรื่องคนรักษาอุทยานชื่อสญชัย นำเนื้อสมันที่อาศัยในป่า มาสู่อำนาจได้เพราะรสทั้งหลาย

^{๓๓๐}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๙.

กुरुทวีป พระเอระบรรลอรหัตผลแล้ว ภิกษุอื่นถามถึงความอาลัยปราสาทและภรรยา พระโชติกเถระ
ตอบว่าตนหมดอาลัยสมบัติทั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ละตัณหา
ออกบวชไม่มีเรือน
หมดความอยากในภพ
เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๑}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๔ เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๑
ภิกษุทั้งหลายโจษติเตียนภิกษุผู้เคยเป็นนักฟ้อนที่ได้กล่าวว่าตนไม่อาลัยในการฟ้อนอีก
ว่าเป็นการพยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ละเครื่องผูกพัน
ทั้งของมนุษย์และเทวดา
หมดเครื่องผูกพันทุกชนิด

คนเช่นนี้เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๒}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๕ เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๒
ภิกษุทั้งหลายโจษติเตียนภิกษุผู้เคยเป็นนักฟ้อนที่ได้กล่าวว่าตนไม่อาลัยในการฟ้อนอีก
ว่าเป็นการพยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

ผู้ละความยินดีและความไม่ยินดี
เย็นสนิท หมดอุปธิ (กิเลส)
อาจหาญ ชนะโลกทั้งมวล
เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๓}

^{๓๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๗๐.

^{๓๓๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๗๑.

^{๓๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๗๒.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๖ เรื่องพระวังคีสเถระ

วังคีสพราหมณ์มีวิชาเคาะกะโหลกมนุษย์แล้วทราบว่ามีผู้ตายแล้วไปเกิด ณ ที่ใด วังคีสพราหมณ์และพราหมณ์ทั้งหลายได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อลองฤทธิ์กันแล้ว พระศาสดาจึงให้นำกะโหลกมา ๕ กะโหลก อันเป็นศีรษะของผู้เกิดในนรก เดรัจฉาน มนุษย์โลก เทวโลก และพระอรหันตชีณาสพ

วังคีสพราหมณ์เคาะแล้วสามารถตอบได้เพียง ๔ กะโหลกแรก แต่ไม่สามารถพยากรณ์แดนเกิดของกะโหลกพระชีณาสพได้ วังคีสพราหมณ์ได้ขอบวชแล้วบรรลุอรหัตผล ภายหลังภิกษุทั้งหลายโจษกันว่าพระเถระพยากรณ์อรหัตผลแล้ว พระศาสดาจึงทรงภาษิตว่า

ผู้รู้จติ และปฏิสนธิ

ของสัตว์ทั้งหลายโดยละเอียด

ผู้ไม่ขัดข้อง ไปดี ตรัสรู้ธรรม

เราเรียกว่า พราหมณ์,

เทวดา คนธรรพ์ และมนุษย์ทั้งหลาย

ไม่ทราบทางไปของผู้ใด

ผู้เป็นพระอรหันตชีณาสพ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๔}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๗ เรื่องพระธรรมทินนาเถรี

วิสาขอุบาสกสามีของนางธรรมทินนาฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอนาคามีผล อนุญาติให้นางธรรมทินนาบวชเป็นภิกษุณี นางบรรลุอรหัตผลแล้ว เมื่อนางกลับสู่เรือนของสามี สามีถามปัญหาอารมณ์ของพระอริยเจ้า คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี นางธรรมทินนาเถรีก็ตอบได้สิ้น จนเลยวิสัยที่วิสาขอุบาสกผู้เป็นเพียงพระอนาคามีจะถามต่อได้อีก พระพุทธเจ้าตรัสชมเชยนางธรรมทินนาเถรีแล้วกล่าวภาษิตว่า

ผู้ไม่มีความยึดถือทั้งเบื้องต้น (อดีต)

ท่ามกลาง (ปัจจุบัน) ที่สุด (อนาคต)

ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๕}

^{๓๓๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๗๓-๔๗๔.

^{๓๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๗๕.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๘ เรื่องพระอังคฺลิมาลเถระ

เมื่อครั้งพระเจ้าปเสนทิโกศลประกอบอสทิสทานนั้น พระนางมัลลิกาเทวีให้ส่งช่างที่ยังมิได้ฝึกไปกั้นฉัตรให้พระอังคฺลิมาลเถระ ช้างนั้นเกรงพระเถระสงบนิ่งอยู่แล้ว ภิกษุถามพระเถระว่ามีความกลัวช้างหรือไม่ พระเถระตอบว่าไม่กลัว ภิกษุจึงโจษกันว่าพระเถระพยากรณ์อรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาษิตว่า

มหาฤๅษีผู้องอาจ ประเสริฐ แก่ล้า

ชำนะ ปราศจากตัณหา

บริสุทฺธิ ตรีสรูธรรม

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๖}

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๙ เรื่องเทวहितพราหมณ์

พระพุทธเจ้าทรงอาพาธด้วยพระวายุกำเริบ ทรงส่งพระอุปัชฌายเถระไปขอน้ำร้อนจากเทวहितพราหมณ์ เทวहितพราหมณ์มีความยินดีได้ถวายน้ำร้อนและน้ำอ้อยแก่พระพุทธเจ้า แล้วทูลถามว่าไทยธรรมที่ให้ใครจึงมีผลมาก พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าให้แก่ผู้มีลักษณะนี้มีผลมาก โดยแสดงภาษิตว่า

มุนี ผู้รู้ดีตชาติของตน

เห็นสวรรค์และอบาย

ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

รู้แจ้งเห็นจริง

บำเพ็ญหน้าที่บริบูรณ์แล้ว

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๓๗}

รวมเรื่องในพระธรรมบททั้งสิ้น ๒๖ วรรค ^{๓๓๘} จำนวนคาถาทั้งสิ้น ๔๒๓ คาถา มีอรรถกถาประกอบคาถาทั้งสิ้น ๓๐๒ เรื่อง ^{๓๓๙} อรรถกถาหลายเรื่องมีจำนวนคาถามากกว่า ๑ คาถา ทำให้มีจำนวนเรื่องน้อยกว่าจำนวนคาถา

^{๓๓๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๗๖.

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๗๗.

^{๓๓๘} ฉบับของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ใช้คำว่า “หมวด” แทน “วรรค”

^{๓๓๙} หนังสือพระสูตรและอรรถกถาแปล แจ่มว่ามีอรรถกถาประกอบคาถา ๒๙๙ เรื่อง แต่นับจริงได้ทั้งสิ้น ๓๐๒ เรื่อง

ประวัติการแปลพระธรรมบท

พระธรรมสังคหาคณาจารย์ได้นำพระธรรมบทจากพระสูตรต่าง ๆ มารวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีเล่มแรกที่ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษซึ่งมีไม่ต่ำกว่า ๓๐ ล้านวน จึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศทางยุโรป หลังจากนั้นได้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ อีกมากมาย ฉบับที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันมาก เช่น ^{๓๔๐}

๑. ฉบับแปลภาษาเยอรมัน โดย Weber (Z.D.M.G., ๑๔, ๑๘๖๐, and Indische Studien, Vol. I, ๑๘๖๐)

๒. ฉบับแปลภาษาเยอรมัน โดย L.V. Schroder (Worte der Wahrheit, Leizig ๑๘๙๒)

๓. ฉบับแปลภาษาเยอรมัน โดย K.E. Neumann (Der Wahrheitspfad, Leizig ๑๘๙๓)

๔. ฉบับแปลภาษาอังกฤษ โดย Fredrich Max Müller, S.B.E., (The Dhammapada : A Collection of Verses, ๑๙๗๓)

๕. ฉบับแปลภาษาอังกฤษ โดย F.L. Woodward (the Buddha's Path of Virtue, Theosophical Pub. House, Madras, ๑๙๒๙)

๖. ฉบับแปลภาษาอังกฤษ โดย Narada Thera (Colombo : Apothecaries Co. Ltd., ๑๙๗๒)

๗. ฉบับแปลภาษาอังกฤษ โดย Piyadassi Thera (Kandy : Buddhist Publication Society, ๑๙๗๔)

๘. ฉบับแปลของพระขันตีปาโลชาวอังกฤษ (Growing the Bodhi Tree in the Garden of the Heart) ซึ่งมอบให้พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยตีพิมพ์ ^{๓๔๑}

๙. ฉบับแปลภาษาฝรั่งเศส โดย Fernand Hu (Paris : ๑๘๗๘) มีชื่อว่า Le Dhammapada, avec introduction et notes

^{๓๔๐} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๗๙-๘๕.

^{๓๔๑} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "ค่านิยม," ใน พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๔๔), ๓.

๑๐. ฉบับแปลภาษาอิตาลี โดย P.E. Pavolini (Mailand, ๑๙๐๘) ^{๓๔๒}

๑๑. ธรรมบทฉบับภาษาปรากฤต (ภาษาขโรษฐี) ฉบับนี้มีเฉพาะบางส่วน ไม่ใช่ฉบับสมบูรณ์

๑๒. ธรรมบทฉบับภาษาสันสกฤต ไม่พบต้นฉบับเดิม เหลือแต่ฉบับภาษาจีนที่คาดว่าแปลในสมัยพระเจ้า Fa-Kheu

๑๓. ธรรมบทฉบับภาษาสันสกฤต แปลเป็นภาษาจีนสมัยพระเจ้า Ch'up-yau

๑๔. ธรรมบทฉบับภาษาธิเบต แปลรวมกับ “อุทาน” ในขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎก ราชากฤษณ์กล่าวถึงพระธรรมบทฉบับภาษาจีนและธิเบตว่าพระธรรมบทฉบับภาษาจีนและธิเบตมีข้อแตกต่างจากพระธรรมบทฉบับภาษาบาลีเพียงเล็กน้อย แต่มีหลักใหญ่ใจความที่สอดคล้องกัน พระธรรมบทฉบับภาษาจีนมีทั้งสิ้น ๓๙ วรรค ในขณะที่พระธรรมบทฉบับภาษาบาลีมีเพียง ๒๖ วรรคเท่านั้น ^{๓๔๓}

นอกจากนี้พระธรรมบทยังมีฉบับแปลเป็นภาษาสิงห์ ภาษาพม่า และภาษาไทย เช่น ฉบับของพระศาสนโสภณ (แปลเมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นพระอริยมุนี กรมราชวิธานวโรรส)

บทกวีพุทธศาสน์ศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติการแปลเป็นภาษาไทย

พระธรรมบทปรากฏครั้งแรกในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ต่อมาพระพุทโธชยาจารย์ เมืองสิงห์ได้แต่งอรรถกถาประกอบอธิบายคาถาไว้โดยสมบูรณ์ ภายหลังมีผู้แต่งคัมภีร์โลกนีติ ได้นำคำสอนจากคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ธรรมนิตติ หิตยเทศ จาณักยศตกะ พระไตรปิฎก ชาดก และธรรมบท เข้ามาแทรกไว้ในคัมภีร์โลกนีติ ^{๓๔๔} ในสมัยต่อมาจึงมีผู้แปลคัมภีร์โลกนีติเป็นภาษาไทยทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว ฉบับที่เก่าที่สุดคือโคลงโลกนีติสำนวนเก่า ซึ่งน่าจะแต่งขึ้นก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

^{๓๔๒} B.C. Law, *A History of Pali Literature*, Vol.I, ๒๒๔, อ้างใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๘๐.

^{๓๔๓} S. Radhakrishnan, “Introduction,” *The Dhammapada*, ๑.

^{๓๔๔} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *โคลงโลกนีติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร* (กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), ๓๒.

หรือก่อนรัชกาลที่ ๓ เป็นอย่างน้อย ^{๓๔๕} ดังปรากฏในโคลงนำเรื่องของโคลงโลกนิติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ดังนี้

๐ ครรโลงโลกนิตินี้	นมนาน
มีแต่โบราณกาล	เก่าพร้อม
เป็นสุกสิตสาร	สอนจิต
กลตั้งสร้อยสอดคล้อง	เว่ยไว้ในกรณ ^{๓๔๖}

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร)

จากโคลงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าโคลงโลกนิติน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและหมายความว่าจะมีพระธรรมบทสำนวนแปลไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาด้วย

พระธรรมบทเป็นหมวดธรรมอันเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางของเหล่าพุทธบริษัททั่วไป ทั้งยังเป็นหมวดธรรมที่สามารถสอนธรรมะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง ครอบคลุมหัวใจพระศาสนา คือ ละเว้นความชั่ว ทำแต่ความดี ทำจิตใจให้ผ่องใส ได้ทั้งหมด นอกจากนี้พระธรรมบทยังเป็นข้อธรรมสั้น ๆ เพื่อให้ท่องจำและระลึกถึงได้ง่าย

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวถึงความนิยมในการแปลพระธรรมบทเป็นภาษาไทยไว้ว่า

แม้พระธรรมบทฉบับภาษาไทย จะไม่มีมากสำนวนเท่าฉบับภาษาอังกฤษ แต่ก็มีท่านผู้รู้แปลไว้หลายสำนวนและแปลกันแทบทุกยุคทุกสมัย แปลเป็นร้อยแก้วก็มี ร้อยกรองก็มี แปลโดยรักษาพยัญชนะอย่างเคร่งครัดตามระเบียบการแปลของสนามหลวงก็มี แปลอย่างเสรีเต็มที่ที่เป็นชนิดเก็บความมาก็มี บางทีในเล่มเดียวแปลไว้ทั้งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรองเลยก็เคย และบางทีในเล่มเดียวนั้นเอง แปลกันเป็นหลายสำนวนก็มี แต่ก็ยังเห็นว่าควรมีฉบับแปลใหม่ ๆ ออกมาให้สมสมัยอยู่เสมอ ^{๓๔๗}

^{๓๔๕} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, ๓๔.

^{๓๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๖๒.

^{๓๔๗} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, “คำนิยม,” ใน พุทธวจนะในธรรมบท, ๕.

สำหรับการแปลพระธรรมบททั้งฉบับนั้น ปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หลายสำนวนด้วยกัน ดังนี้

การแปลเฉพาะคาถา เช่น

๑. พระธรรมบท โดย ถิ่น รัตติกน (วัดตโปทาราม)
๒. พระคาถาธรรมบทแปล โดย พระอริยมุนี วัดมกุฏกษัตริยาราม
๓. คาถาพระธรรมบทคำกลอน (อนุสรณ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช)

๔. ธรรมบทสำหรับชาวบ้าน โดย พระศรีสุทฺธิพงษ์

การแปลคาถาประกอบอรรถกถา เช่น

๑. พระธัมมปทัฏฐกถา โดย ส.ธรรมภักดี
๒. พระธัมมปทัฏฐกถาแปล โดย มหามกุฏราชวิทยาลัย
๓. พระธรรมปทรรกถา โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๔. ธัมมปทัฏฐกถา บัณฑิต ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๕. ธัมมบทบันปลาย ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๖. ธรรมบทเผด็จ ภาค ๗ โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (เอ็งฮั่วฮง) ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๗. พระธรรมบทความเรียง : บรรยายเรื่องพระธรรมบท ภาคคำรบ ๔ หมวดบัณฑิต ไม่

ปรากฏนามผู้แต่ง

๘. ทางแห่งความดี (ธรรมบท) โดย วศิณ อินทสระ

การแปลคาถาธรรมบทเป็นหลายภาษา เช่น

๑. พระธรรมบท ๔ ภาษา โดย จำลอง สารพัดนึก (บาลี สันสกฤต ไทย อังกฤษ)

๒. ธรรมบทไตรพากย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (บาลี ไทย อังกฤษ)

๓. พระธรรมบทจตุรภาค โดย ราชบัณฑิตยสถาน (บาลี ไทย อังกฤษ)

๔. ธัมมสโมสรณวิเสส : คาถาธัมมบทไตรพากย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (บาลี ไทย

อังกฤษ)

๕. ธัมมสโมสรณวิเสส ธัมมบทหมวดสี่ ปุบปผวักค ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (บาลี ไทย

อังกฤษ)

๖. พุทธวจนะในพระธรรมบท โดย สุธาสินี ผลวัฒน์ (บาลี ไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส)

๗. พุทธวจนะในธรรมบท โดย เสฐียรพงษ์ วรรณปก

การแปลธรรมเนียมเพื่อประกอบการศึกษา เช่น

๑. แต่งตามธรรมเนียม : ประกอบการศึกษาวิชาแปลไทยเป็นมคธ สำหรับชั้นประโยค
ป.๓. ๔ โดย พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก
๒. ธรรมเนียมวิจารณ์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
๓. ธรรมเนียมวิจารณ์ ภาค ๑-๘ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
๔. ธรรมเนียมวิจารณ์ ภาค ๑-๘ : ตำราชุดพิเศษ ช่วยเรียนภาษาบาลีด้วยตนเอง โดย
บุญมี พิมพ์โพธิ์ และ สม แฝงศรีคำ
๕. ธรรมเนียมแปลยกศัพท์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
๖. ธรรมเนียมแปลยกศัพท์ โดย บุญสืบ อินสาร
๗. ธรรมเนียมแปลยกศัพท์ ภาค ๑-๘ (ภาคปลาย) โดย กองวิชาการ ธรรมบรรณาการ
๘. ธรรมเนียมแปลประโยคยาก โดย จำเนียร แก้วกู่
๙. ธรรมเนียมสงเคราะห์, หรือ, แนววิธีแปลธรรมเนียมที่เปลี่ยนแปลง โดย คณาจารย์มหาธาตุ

วิทยาลัย

๑๐. ธรรมสมบัติ หมวด ๑๒ คาถาธรรมเนียมแปล พระศาสนโศภน (แจ่ม), ปวารณา

๑๑. ศัพท์-สำนวนธรรมเนียม ป.๓.๕ โดย สามเณร อุทิศ ศิริวรรณ เปรียญ

๑๒. อักษรานุกรมธรรมเนียม โดย พระยาพจนสุนทร (เรื่อง อดีเปรมานนท์)

๑๓. พระธัมมปัทมฐกถาแปล โดย คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย

การแปลธรรมเนียมในลักษณะอื่น ๆ เช่น

๑. นิตานธรรมเนียม โดย ทินกร ทองเสวต

๒. นิตานธรรมเนียม โดย ฉ.ฉินนมล

เห็นได้ว่าเป็นความนิยมพระธรรมบทอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็น
ได้จากการที่มีผู้แปลพระธรรมบทหลายสำนวน โดยเฉพาะสำนวนของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก นั้น
มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีการตีพิมพ์หลายครั้งด้วยกัน โดยเป็นการตีพิมพ์ฉบับ
สมบูรณ์ถึง ๙ ครั้ง คือ

พิมพ์ครั้งที่ ๑	เมื่อ	มิถุนายน	๒๕๒๒
พิมพ์ครั้งที่ ๒	เมื่อ	มิถุนายน	๒๕๒๓
พิมพ์ครั้งที่ ๓	เมื่อ	ธันวาคม	๒๕๒๔
พิมพ์ครั้งที่ ๔	เมื่อ	สิงหาคม	๒๕๒๕
พิมพ์ครั้งที่ ๕	เมื่อ	มิถุนายน	๒๕๒๗

พิมพ์ครั้งที่ ๖	เมื่อ	พฤษภาคม	๒๕๓๑
พิมพ์ครั้งที่ ๗	เมื่อ	มิถุนายน	๒๕๓๖
พิมพ์ครั้งที่ ๘	เมื่อ	ธันวาคม	๒๕๓๗
พิมพ์ครั้งที่ ๙	เมื่อ	ธันวาคม	๒๕๔๔

ตีพิมพ์บางส่วนเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ถึง ๗ ครั้ง คือ

๑๓	พฤศจิกายน	๒๕๒๖	(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นายสถิต ศรีจันทร์)
๑๙	พฤศจิกายน	๒๕๒๖	(พิมพ์ในงานกุศลพระราชทาน วัดสมุหประดิษฐานราม)
๒	สิงหาคม	๒๕๒๗	(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นายแฉ่ม จ๋อนเมือง)
๑๑	พฤศจิกายน	๒๕๒๗	(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางเฉลา สุ่มสวัสดิ์)
๗	กรกฎาคม	๒๕๒๘	(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นายวิชัยจอง จตุรพฤษ)
๒๐	ธันวาคม	๒๕๒๘	(อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นายบุญเที่ยง รัตนวานิช)
	มกราคม	๒๕๓๐	(ไดอารีธรรมทายาท)

ประวัติของศาสตราจารย์ เสฐียรพงษ์ วรรณปก

ศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก เกิดเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๒ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาธรรม ๙ ประโยค เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ (ขณะเป็นสามเณร) ได้รับพระราชทานอุปสมบทในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นรูปแรกในรัชกาลปัจจุบัน จากนั้นสำเร็จปริญญาตรี (เกียรตินิยม) เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๒ และปริญญาโทสาขาภาษาตะวันออกโบราณ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๔ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ

ศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นผู้ทรงคุณวุฒิและมีความเชี่ยวชาญในการศาสนา โดยปัจจุบันมีตำแหน่งทางวิชาการเป็นศาสตราจารย์ ราชบัณฑิต สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ประเภทปรัชญา สาขาศาสนศาสตร์ โดยดำรงตำแหน่งตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๓๕ ทั้งยังได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษจากหลายสถาบัน เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย มหาวิทยาลัยมหิดล มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน ทั้งเป็นอาจารย์บรรยายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และจริยธรรมตามสถาบันต่าง ๆ

บทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก เช่น เป็นกรรมการร่างหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ผู้แต่งตำราเรียนวิชาพระพุทธศาสนาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ประธานกรรมการจัดทำคู่มือการสอนพระพุทธศาสนาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ประธานกรรมการผลิตตำราระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ทั้งยังเป็นคอลัมนิสต์ประจำหนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์

รายปักษ์ และรายเดือนหลายฉบับ และเป็นนักเขียน มีงานเขียนทั้งทางวิชาการและกึ่งวิชาการ เช่น พุทธศาสนา ทัศนศาสตร์และวิจารณ์อีกมากมาย

ผลงานของ ศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก เช่น พุทธวาทะในธรรมบท พุทธศาสนาทัศนศาสตร์และวิจารณ์ พุทธจริยวัตรพาทย์ไทย-อังกฤษ บทเพลงแห่งพระอรหันต์ เพลงรักจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกวิเคราะห์ สองทศวรรษในดงขมิ้น สูตรสำเร็จแห่งชีวิต สู่แดนยุทธภูมิ ไปไหว้พระบาทพระพุทธรองค์ เนื้อติดกระดูก นิทานปรัชญาเต๋า พุทธวิถีแก้ทุกข์ สัมผัสพระพุทธรเจ้าด้วยใจ ยุทธจักรดงขมิ้น ใต้ร่มไบนุญ สอนทางนิพพาน พุทธศาสนสุภาษิต พจนานุกรมไทย-อังกฤษ ^{๓๔๘}

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวถึงประวัติของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ว่า

นายเสฐียรพงษ์เป็นเปรียญเอกมาตั้งแต่เป็นสามเณร เป็นศิษย์ก้นกุฎีท่านพระธรรมเจดีย์ (กี มารชิโน) ผู้มีชื่อเสียงในทางสั่งสอนพระปริยัติธรรมมากยิ่งนัก ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นนาคหลวงรายแรกในรัชกาลปัจจุบัน ฐานที่เป็นสามเณรสอบได้เป็นเปรียญ ๙ ก่อนใคร ๆ ในรัชกาลนี้ ครั้นอุปสมบทแล้ว ก็ได้เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม มีชื่อเสียงเจริญรอยตามอาจารย์ ที่วัดทองนพคุณ ธนบุรี และได้แปล สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย อันเป็นหลักสูตรเปรียญ ประโยค ๗ ประโยค ๘ แจกเป็นธรรมวิทยาทานมาแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นเหตุให้ได้รับคำชมเชยเป็นอย่างมากจากสมเด็จพระสังฆราช วัดพระเชตุพนฯ แต่เมื่อยังเป็นสมเด็จพระวันรัต แม้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรก็ได้ทรงพระกรุณาวิจารณ์หนังสือตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษลงในวารสารของสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ^{๓๔๙}

จึงนับได้ว่า เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นนักปราชญ์ผู้มีความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งแตกฉานมากที่สุดคนหนึ่ง

^{๓๔๘}ราชบัณฑิตยสถาน, รายนามราชบัณฑิตและภาคีสมาชิกของราชบัณฑิตยสถาน [Online], accessed ๑๐ March ๒๕๔๗. Available from <http://www.royin.go.th/members/Moral/sathienpong.html>

^{๓๔๙}สุลักษณ์ ศิวรักษ์, “คำนิยม,” ใน พุทธวาทะในธรรมบท, ๖.

บทที่ ๓

เนื้อหาการสอนในพระธรรมบท

พระธรรมบทเป็นการรวบรวมคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงในหลายวาระแก่บุคคลต่าง ๆ ทั้งพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และการแสดงธรรมแก่บุคคลผู้เป็นเดิยรเถีย คือ พรหมณ์ในลัทธิศาสนาเดิม เพื่อชี้แจงอธิบายคำสอนและความเข้าใจในพระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เพื่อความหน่าย ความคลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน^๑

พระธรรมบทบางคาถาเป็นการตรัสสอนภิกษุเพื่อเตือนใจหรือเพื่ออธิบายธรรม สำหรับให้ภิกษุนำไปปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น บางคาถาเป็นการตรัสสอนฆราวาสเพื่อโน้มน้าวให้เข้าใจธรรม หรือเพื่อเตือนใจให้ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม ผลที่ปรากฏนั้นฆราวาสบางคนก็บวชในพระศาสนา ฆราวาสบางคนมิได้บวชแต่เป็นผู้เข้าถึงไตรสรณคมน์ตลอดชีวิต ฆราวาสบางคนเข้าถึงกระแสพระนิพพาน^๒ หรือเข้าถึงความเป็นอภิปุถุ

พระธรรมบทบางคาถาเหมาะสำหรับพระสงฆ์ บางคาถาเหมาะสำหรับฆราวาส บางคาถาเหมาะทั้งพระสงฆ์และฆราวาส วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงแบ่งกลุ่มคำสอนของพระพุทธเจ้าตามเนื้อหาการสอนที่เหมาะสมกับบุคคลต่าง ๆ กัน ดังต่อไปนี้

๑. เนื้อหาการสอนที่สอนพระสงฆ์
๒. เนื้อหาการสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๑. เนื้อหาการสอนที่สอนพระสงฆ์

คำสอนในพระธรรมบทโดยมากมักเป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าแสดงเพื่อสอนเหล่าภิกษุโดยตรง พบว่าแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

^๑พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๙ [CD-ROM], ๒๐๐๒.

Abstract from : Free Tipitaka, ๔๓๔.

^๒พระโสดาปัตติมรรคขึ้นไป เรียกว่า “ผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพาน”

๑.๑ คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติที่เหมาะสม

คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติที่เหมาะสม คือ คำสอนเกี่ยวเนื่องกับพระวินัยหรือการปฏิบัติตัวของภิกษุ เพื่อความศรัทธาของเหล่ามหาชนต่อบรรพชระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

ทัณฑวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดกลัวความตาย

เปรียบตนเองกับผู้อื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^๓

ภิกษุนี้กล่าวว่าสัตว์ทั้งหมดย่อมมีความเกรงกลัวโทษทัณฑ์และความตาย แม้ตนเองก็มีความหวาดกลัวเช่นนั้น ดังนี้ ภิกษุไม่ควรฆ่าผู้อื่น และไม่ให้อื่นฆ่าใคร

บทนี้สอนภิกษุทั้งหลายไม่ให้นำมาลายชีวิตผู้อื่นหรือสั่งให้ผู้อื่นทำ เหตุการณ์ครั้งนี้พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยไว้ คือ ปหารทานสิกขาบท ปาจิตตยิกัณฑ์ สหธรรมมิกวรรคที่ ๘ ข้อ ๕

ความว่า “ภิกษุโกรธ ให้ประหารแก่ภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์” ^๔

ทัณฑวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดรักชีวิตของตน

เปรียบตนเองกับคนอื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^๕

ภิกษุนี้กล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความหวาดหวั่นต่ออาชญาและรักชีวิตของตน แม้ตนเองก็มีความหวาดกลัวและรักชีวิตตนเองเช่นกัน ดังนั้น ภิกษุจึงไม่ควรฆ่าผู้อื่น และไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าใคร

^๓เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), ๑๕๑.

^๔สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักรัฐธรรมนูญขึ้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๗๙ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), ๑๘.

^๕เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๒.

บทนี้สอนภิกษุมิให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทั้งไม่พยายามลงมือฆ่าด้วยตนเอง ทั้งไม่สั่งให้ผู้อื่นพยายามฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเพื่อสนองความต้องการของตน เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมรักชีวิตของตน เหตุการณ์ครั้งนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติตลธตติกสิกขาบท ปาจิตตियกัณห์ สหธรรมมิกวรรคที่ ๘ ข้อ ๔ ความว่า “ภิกษุโกธร เจือมือดูจ้ให้ประหารแก่ภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์”^๖

นิริยวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำชีอวัคคุมุทา

คนทุศีล ไม่สำรวม

กลืนก้อนเหล็กแดงที่ลุกเป็นไฟ

ยังดีเสียกว่าบริโภคน้ำ

ที่ชาวบ้านถวาย^๗

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุทุศีล ไม่สำรวม กลืนก้อนเหล็กที่ลุกเป็นไฟ ยังดีเสียกว่ากลืนข้าวที่ชาวบ้านถวาย เพราะการกลืนก้อนเหล็กที่ลุกเป็นไฟ เป็นปัจจัยให้ร่างกายพึงถูกไฟไหม้ถึงกาลกิริยาเพียงร่างกายเดียว แต่ภิกษุทุศีลบริโภคน้ำที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ต้องถูกไฟนรกเผาหลายร้อยชาติ^๘

บทนี้สอนภิกษุให้ทั้งหลายเป็นผู้มีอาการสำรวม รักษาศีลให้บริสุทธิ์ ให้สมแก่เพศบรรพชิตอันชาวประชาทั้งหลายนับไหว และถวายทักษิณาทาน เหตุการณ์ครั้งนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท อบัติปาราชิกข้อ ๔ ความว่า “ภิกษุอดอุตรมณฺสธรรมอันไม่มีจริงในตน เป็นปาราชิก”^๙ ทั้งนี้ เหตุการณ์ที่เหล่าภิกษุผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำชีอวัคคุมุทากระทำในครั้งนี้ ทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตำหนิว่าเป็นเหล่าภิกษุมหาโจร โดยตรัสแสดง “มหาโจร ๕ จำพวก” ซึ่งเหล่าภิกษุฝั่งแม่น้ำอวัคคุมุทาจัดเป็นภิกษุมหาโจรจำพวกที่ ๕ คือ “ความเป็นภิกษุผู้กล่าวอดอุตรมณฺสธรรม อัน

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, ๑๘.

^๗ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๓.

^๘ อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท เวรัญชกัณทวรรคณา เล่ม ๔๓ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๒๐๔.

^๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, ๒.

ไม่มี ไม่เป็นจริงในตน ย่อมเป็นภิกษุยอดมหาโจร เพราะภิกษุนั้น ฉันท้ำวของชาวบ้าน ด้วยลักษณะอาการของผู้เป็นขโมย”

โกธวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

ฟังควบคุม ความคะนองทางกาย

ฟังสำรวจ การกระทำทางกาย

ฟังละกายทุจริต

ประพฤติกายสุจริต,

ฟังควบคุม ความคะนองทางวาจา

ฟังสำรวจ คำพูด

ฟังละวจีทุจริต

ประพฤติวจีสุจริต,

ฟังควบคุม ความคะนองทางใจ

ฟังสำรวจ ความคิด

ฟังละมโนทุจริต

ประพฤติมโนสุจริต,

ผู้มีปัญญา ย่อมสำรวจกาย วาจา ใจ

ท่านเหล่านั้น นับว่า ผู้สำรวจดีแท้จริง ๐๐

ภาษิตนี้กล่าวว่ภิกษุฟังควบคุมและรู้จักสำรวจกาย วาจา ใจ ไม่ประพฤติทุจริตทั้ง ๓ แล้วหันมาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ผู้ได้รู้จักสำรวจทวารทั้ง ๓ นี้ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นธีรชนผู้สำรวจรอบคอบดีแล้ว

บทนี้สอนให้ภิกษุรู้จักควบคุมกำเรบทางกาย วาจา ใจ สำรวมกาย วาจา ใจ ผู้ใดควบคุมกาย วาจา และใจได้เป็นอย่างดีแล้ว ย่อมเรียกว่าเป็นผู้มีความสำรวจรอบคอบเป็นเลิศ เหตุการณ์ที่ภิกษุเหล่าฉัพพัคคีย์กระทำนี้ พระพุทธเจ้าจึงกำหนดพระวินัยบัญญัติ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เขียงเท่าที่ทำด้วยไม้ อันภิกษุไม่พึงสวม รูปใดสวม ต้องอาบัติทุกกฏ” ๐๐

๐๐เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๖-๒๖๗.

๐๐พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๒ เล่ม ๕ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโกณฑธานเถระ

อย่ากล่าวคำหยาบแก่ใคร ๆ
 เมื่อถูกท่านตำว่า เขาจะได้ตอบท่าน
 การพูดจาก้าวร้าวกันเป็นเหตุก่อทุกข์
 อาจลุกลามถึงขั้นลงมือประทุษร้ายกัน,
 ถ้าเธอทำตนให้เจียบเสียงได้
 เหมือนฆ้องแตก
 ก็นับว่าเธอเข้าถึงนิพพานแล้ว
 เธอก็จะไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับใครอีก ^{๑๒}

ภิกษุนี้กล่าวว่าบุคคลไม่พึงกล่าวคำหยาบต่อใคร เพราะผู้ถูกตำว่า จะโกรธและได้ตอบ การพูดจาก้าวร้าวกัน อาจทำให้เรื่องลุกลามจนทำร้ายซึ่งกันและกัน ถ้าบุคคลรู้จักนิ่งเจียบ ดุจฆ้องแตก ไม่เกิดเสียงเมื่อถูกกระทบ ^{๑๓} นับว่าเข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องทะเลาะกับใครอีก

บทนี้สอนภิกษุทั้งหลายว่าจงอย่ากล่าววจาหยาบจาบจ้วงแก่กันและกัน เพราะการ กล่าววจาหยาบจาบจ้วงแก่กันและกัน ย่อมทำให้เรื่องราวอันทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่นั้น เกิดเหตุลุกลามใหญ่โต จนอาจทำร้ายซึ่งกันและกัน การกระทำผิดของภิกษุรูปนี้คือการกล่าววจาหยาบร้าย จาบจ้วง ผิดพระวินัยบัญญัติ ปาจิตตีย์ มุสาวาทวรรคที่ ๑ ข้อ ๒ ความว่า “ภิกษุตำภิกษุ ต้อง ปาจิตตีย์” และข้อ ๓ ความว่า “ภิกษุส่อเสียดภิกษุ ต้องปาจิตตีย์” ^{๑๔}

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฆ่าหงส์

ผู้สำรวจมือ สำรวจเท้า สำรวจวจา
 สำรวจกาย ยินดีในการบำเพ็ญวิปัสสนา
 มีใจเป็นสมาธิ สันโดษอยู่เดี่ยวดาย
 ได้สมญาว่า ภิกษุ ^{๑๕}

^{๑๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๓} อรรถกถาว่า “จงเป็นผู้ไม่มีเสียง เช่นกังสดาล (ระฆังวงเดือน) อันเขาตัดขอบปากแล้ว”

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรม ชั้นตรี, ๑๐.

^{๑๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๓.

ภษิตนี้กล่าวว่บัตถิตท้งหลย คื ผู้สร่วมมือ สร่วมเท้ สร่วมวจจ สร่วมตณ
ยนิตีในธรรม มีจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นคนโดดเดี่ยวสันโดษว่เป็นภิกษุ

บทนี้สอนให้ภิกษุสร่วมกายวจจ มีจิตยนิตีในวิปัสสนากกรรมฐาน ถือสันโดษ ท้งควม
ประพตติของภิกษุรูปนี้ ผิดพระวินยบัญญัติ ปาจิตตีย สปปณวรรคที่ ๗ ข้อ ๑ ควมว่ “ภิกษุ
แกล้งข้สัตว์ดิรัจฉน ต้องปาจิตตีย” ^{๑๖}

ธัมมฎฐวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชื่อหัตถกะ

คนศีรชะไล่นไร่ศีลวัตร

พูดเท้จ ไม่นับเป็นสมณะ

เขมี้แต่ควมอยกและควมโลก

จักเป็นสมณะได้อย่างไร,

ผู้ที่ระงับบปท้งหลย

ท้งน้อยและใหญ่

เรียกว่เป็นสมณะ

เพราะเลิกละบปได้ ^{๑๗}

ภษิตนี้กล่าวว่คนหัวไล่น ไร่ศีล กล่วเท้จ มีแต่ควมอยกและควมโลก ย่อมมิใช่
สมณะ ผู้ที่ระงับบปใหญ่่น้อยท้งปวงได้ จ้งใช่สมณะแท้จรง

บทนี้สอนว่ภิกษุที่ดีพึงเป็นผู้ดำรงศีลวัตรให้บริสุทธี ถือสัตย์ไม่กล่วคำเท้จ (ไม่ละเมิด
อปฏิบัติปาจิตตีย มุสวาทวรรคที่ ๑ ข้อ ๑ ควมว่ “ภิกษุพูดปด ต้องปาจิตตีย”) รวมถึงพึงละ
ตัณหา โลกะ และร้งบปท้งหลย

ยมกวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระเทวทัต

คนที่มีกิเลสครอบงำใจ

ไร่การบังคับตนเองและไร่สัตย์

ถึงจะครองผ้ากาสาวพัสตร์

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรม
ชั้นตรี, ๑๗.

^{๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๓-๓๐๔.

ก็หาคุณครูไม่,
 ผู้หมกมิดเกลส มั่นคงในศีล
 รู้จักบังคับตนเอง และมีสัตย์
 ควรครองผ้ากาสาวพัสตร์แท้จริง^{๑๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีกิเลสครอบงำใจ ไร้สัตย์ ไม่คุมตน ย่อมไม่ควรแก่ผ้ากาสายะ ส่วนผู้
 สิ้นกิเลส ครองศีล ครองสัตย์ บังคับตน ย่อมควรแก่ผ้ากาสายะ

บทนี้สอนภิกษุเรื่องการรู้จักควบคุมใจตน กล่าวคือ รู้จักบังคับตนเอง มีความมั่นคงใน
 ศีล และมีสัตย์

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสังกัจจสามเณร

ผู้มีศีล มีสมาธิ
 มีชีวิตอยู่วันเดียว
 ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี

ของคนทุศีล ไร้สมาธิ^{๑๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีชีวิตน้อยหนึ่งเพียงวันเดียว แต่สมบุรณ์ด้วยศีลและสมาธิ ย่อม
 ประเสริฐกว่าชีวิตล่วงคล้อยนับร้อยปีของคนทุศีล ไร้สมาธิ

บทนี้สอนภิกษุเรื่องวัตรที่พึงปฏิบัติ คือ เป็นผู้มีสมาธิและรักษาศีลให้มั่นคง เพราะผู้ที่
 จะอบรมคุณงามความดีอย่างอื่น ก็จำต้องรักษาศีลให้เป็นพื้นฐานเสียก่อน คุณธรรมนั้น ๆ จึงจะอยู่
 ประจำและงอกงามขึ้นได้ ตามความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่าผู้รักษาศีลย่อมทำให้สมาธิและ
 ปัญญาออกงามขึ้น^{๒๐} อันทำให้กิเลสพ่องลง หากภิกษุใดไม่เคารพศีล ไม่ปฏิบัติตามพระวินัย
 ย่อมมีอาจทรงสมาธิ วิปัสสนาญาณ ทำให้ไม่มีปัญญาวิสัยที่จะตัดกิเลสลงได้ ดังนั้น ภิกษุผู้ทรงศีล
 ดีแล้ว ย่อมถึงพร้อมด้วยสมาธิ ภิกษุเหล่านี้ย่อมถือว่ามีชีวิตประเสริฐกว่าภิกษุทุศีลไร้สมาธิ

^{๑๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑-๑๒.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

^{๒๐} มลินทปัญหา [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อัครตววรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเทวทัต

คนทุศีล ก็เหมือนกับต้นไม้

ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก

เขาทำตัวให้หูดวายเป็น

มีจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำให้^{๒๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่คนทุศีลยอมทำตนให้หูดวายเป็น มีต้องคอยการกระทำจากศัตรู ดุจ
ไม้ขึ้นคู่กับเถาวัลย์ เถาวัลย์ยอมคูดน้ำเลี้ยงของต้นไม้ จนต้นไม้ตายไปเอง

บทนี้สอนเตือนภิกษุให้รักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดเพราะถ้าเป็นภิกษุทุศีล ย่อม
ก่อให้เกิดผลร้ายแก่ตนเอง

อัมมฏฐวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

เพียงขอภิกษาจากผู้อื่น

ไม่ชื่อว่า เป็นภิกษุ

ถ้ายังประพฤติตนเหมือนชาวบ้านอยู่

ก็ยังไม่ชื่อว่า เป็นภิกษุ

ผู้ใดละบุญละบาปทุกชนิด

ครองชีวิตประเสริฐสุด

อยู่ในโลกมนุษย์ด้วยปัญญา

ผู้นี้แลเรียกว่า ภิกษุ^{๒๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่เพียงขอภิกษาจากร แต่กระทำตนดุจชาวบ้าน ยังไม่ใช่ภิกษุแท้ ส่วนผู้ละบุญ
ละบาปทั้งปวงได้ ถือพรหมจรรย์ ดำรงตนด้วยปัญญา จึงเป็นภิกษุแท้

บทนี้สอนภิกษุว่าเมื่อเป็นภิกษุแล้วถ้ายังประพฤติตนเหมือนชาวบ้านอยู่ ย่อมไม่สมควร
แก่การเป็นภิกษุ สิ่งที่ทำให้ภิกษุต่างจากชาวบ้านคือศีลในพระปาติโมกข์ ดังนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้
สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ รักษาศีลให้บริสุทธิ์ ให้สมแก่เป็นเพศที่ชาวบ้านกราบไหว้

^{๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๐.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๕-๓๐๖.

นรยวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุว่ายาก

หญ้าคา ที่จับไม่ดี
 ย่อมบาดมือได้ ฉันทใด
 พรหมจรรย์ที่ประพฤติไม่ดี
 ย่อมลากลงสู่นรก ฉันทนั้น,
 ทำอะไรหะหลวม
 มีข้อวัตรปฏิบัติเศร้าหมอง
 ประพฤติพรหมจรรย์ โดยไม่เต็มใจ
 ไม่เป็นไปเพื่อผลอันไพศาล,
 ถ้าจะกระทำ ก็จงกระทำจริง ๆ
 และพยายามมั่นคงจริง ๆ
 เพราะเพศบรรพชิตที่หะหลวม
 รังแต่จะเกลียดชังคือกิเลสใส่ตัว ^{๒๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าการประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ย่อมดึงสู่นรก ดุจจับหญ้าไม่ดีมีมือย่อม
 ถูกหญ้าบาด ผู้ปฏิบัติพรหมจรรย์โดยหะหลวม ไม่เต็มใจ ไม่ก่อประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเลย หาก
 ครอบพรหมจรรย์ไซ้รู้ ควรพยายามรักษาโดยมั่นคงจริงจัง เพราะเพศบรรพชิตที่ต่างพร้อม รังแต่จะ
 ก่อกิเลสใส่ตน

บทนี้สอนภิกษุให้พึงสำรวมรักษาพระปาติโมกข์ และพึงเป็นผู้ครองเพศพรหมจรรย์ให้
 บริสุทธิ์ ปราศจากมลทินชูลีแห่งพรหมจรรย์

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

...

สิ่งแรก ที่ภิกษุผู้มีปัญญา
 จะต้องทำในพระศาสนานี้คือ
 สำรวมอินทรีย์ มกน้อย สันโดษ
 ระมัดระวังในวินัยบัญญัติ ^{๒๔}

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๖-๓๕๘.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๙-๔๒๗.

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุผู้ละความยินดี แฉงธรรม เป็นอยู่โดยชอบ พิจารณาความเกิดขึ้น และเสื่อมแห่งขันธทั้งหลาย เปี่ยมด้วยปิติและปราโมทย์ เป็นผู้มีศรัทธาอันมั่นคงอินทรีย์ ๑ ความ สันโดษ ๑ ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ๑

บทนี้สอนภิกษุเรื่องวินัยและวัตรอันพึงปฏิบัติว่าภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ มีความมักน้อย ถือสันโดษ (พึงใจในสิ่งที่ตนได้ตนมี ตามกำลังแห่งตน) มีอาชีวะอันสะอาดหมดจด ขยันขันแข็ง มีความ ระมัดระวังในพระวินัยบัญญัติ รู้มารยาทและการควรไม่ควรประพฤติ

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ผู้ใดไม่มักโกรธ ทรงศีลพรต

หมดกิเลสฝึกฝนตน

มีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นครั้งสุดท้าย

ผู้นั้น เราเรียกว่า พราหมณ์^{๒๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ไม่โกรธ ทรงศีล สิ้นกิเลส ควบคุมตน ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ย่อมเป็น พราหมณ์

บทนี้นอกจากสอนภิกษุว่าพึงเป็นผู้ไม่โกรธ ละกิเลสแล้ว ยังสอนให้ภิกษุพึงเป็นผู้รักษา ศีล ระวางในวินัยบัญญัติ รู้จักควบคุมตน ไม่ประพฤตินอกวิสัยนอกรอย โดยพระองค์ตรัสว่าเมื่อภิกษุ ทำได้ดังนี้ ย่อมพ้นการเวียนว่าย

พุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

...

ไม่ว่าร้ายใคร

ไม่กระทบกระทั่งใคร

ระมัดระวังในปาติโมกข์

บริโภคพอประมาณ

...

นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๒๖}

^{๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๔.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๗.

ภาษิตนี้กล่าวถึงความไม่กล่าวร้าย ไม่ทะเลาะกับใคร สำรวมในปาติโมกข์ ประมาณในการกิน ทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

บทนี้สอนให้ภิกษุระมัดระวังความประพฤติ ไม่ว่าจะร้ายกระทบกระทั่งใคร รู้ประมาณในโภชนะ รักษาวินัยในพระปาติโมกข์ ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทในขณะถือเพศบรรพชิตอยู่ คือ ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนินยต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสดิยะ ๗๕ อธิกรณสมถะ ๗^{๒๗}

ยมกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

คนทั่วไปมักนึกไม่ถึงว่า ตนกำลังพินาศ

เพราะวิวาทพุ่มเถียงกัน

ส่วนผู้รู้ความจริงเช่นนั้น

ย่อมไม่ทะเลาะกันอีกต่อไป^{๒๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนทั่วไปมักไม่ชุกคิดว่าตนกำลังเข้าหาความพินาศ อันเป็นผลจากการทะเลาะเบาะแว้ง วิวาทพุ่มเถียงกัน ส่วนผู้รู้เท่าทันเหตุแห่งความพินาศนั้นแล้ว ย่อมไม่ทะเลาะวิวาทพุ่มเถียงกันอีกต่อไป

บทนี้สอนภิกษุทั้งหลายให้พึงรักษาความสามัคคีไว้ ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน อันอาจเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์ (หากสงฆ์วิวาทกันไม่กระทำสังฆกรรมร่วมกันแล้ว ความวินาศแห่งอายุพระศาสนาย่อมมาถึงโดยไม่ชักช้า)

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระมหากัจจายนเถระ

ท่านผู้ใดควบคุมอินทรีย์ คือ

ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ได้

เหมือนม้าที่สารถิควบคุมได้อย่างดี

ท่านผู้นี้หมดความไว้วางใจ หมดกิลส มั่นคง

ย่อมเป็นที่โปรดปรานแม้กระทั่งของเทวดาทั้งหลาย^{๒๙}

^{๒๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรม ขึ้นตรี, ๒.

^{๒๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๙.

ภาษิตนี้กล่าวว่ายินทรีย์ทั้งหลายของภิกษุใด ถึงความสงบแล้ว เหมือนม้าอันนายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เหล่าเทพเจ้าย่อมชอบใจภิกษุนั้น ผู้ละมานะแล้ว ผู้หาอาสวะมิได้ ผู้คงที่

บทนี้สอนให้ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อให้สมแก่เพศสมณะ เมื่อภิกษุประพฤติเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นที่รักของชนและเทวดาทั้งหลาย

ปิยวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน

ผู้ประพฤติดี มีความเห็นถูกต้อง

มั่นอยู่ในคลองธรรม พุดคำสัตย์

ปฏิบัติหน้าที่ของตนสมบูรณ์

คนย่อมเทิดทูนด้วยความรัก ^{๓๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่ายินทรีย์ทั้งหลายย่อมรักและเทิดทูนผู้ประพฤติดี มีความเห็นชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม รักษาสัตย์ กระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์

บทนี้สอนภิกษุทั้งหลายให้เป็นผู้มีความประพฤติดี ถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นไปตามครรลองแห่งคุณงามความดี กระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ ถือสัจจะมั่นคง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สังกัดบัณฑิตวิทยาลัย

บุปผวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่

มุนีพึงจาริกไปในเขตคาม

ไม่ทำลายศรัทธาและโภคะของชาวบ้าน

ดุจภมรดูตรสหวานของบุปผชาติแล้วจากไป

ไม่ให้สีและกลิ่นชอกช้ำ ^{๓๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่ายินทรีย์ทั้งหลายของภิกษุพึงจาริกแสวงบุญโดยไม่ทำลายศรัทธาและโภคทรัพย์ของชาวบ้าน ดุจแมลงดูดเอาเพียงน้ำหวานจากดอกไม้ แล้วจากไปโดยไม่ทำให้ดอกไม้บอบช้ำ

บทนี้สอนพระภิกษุเรื่องให้ออกจาริกแสวงบุญโดยไม่ทำลายศรัทธาและโภคทรัพย์ของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านยังคงมีศรัทธาปสาทะในบวรพระพุทธศาสนา ดังข้อวัตรที่ภิกษุพึงประพฤติใน “เสขียวัตตร” ทั้ง ๔ หมวด คือ สารูป โภชนปฏิบัติสังยุต รัชมเทศนาปฏิบัติสังยุต และปภินณกะที่บัญญัติเพื่อกำหนดความประพฤติของภิกษุให้มีจริยวัตรที่งดงาม

^{๓๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๑.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, ๕๘.

โกธวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องปัญหาที่ภิกษุทุลตาม

พระมุนี ผู้ไม่เบียดเบียนใคร

ควบคุมกายอยู่เป็นนิจศีล

ยอมไปยังถิ่นที่นิรันดร

ที่สัจจรไปแล้ว ไม่เศร้าโศก ^{๓๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่ามุนีผู้ไม่เบียดเบียน ควบคุมกายตลอดเวลา ย่อมไปยังถิ่นนิรันดร (พระนิพพาน) อันเป็นถิ่นที่ไม่มีเศร้าโศก

บทนี้สอนภิกษุให้เป็นผู้ละความเบียดเบียนสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย พึงเป็นผู้ควบคุมการแสดงออกทางกายให้สมควรแก่เพศบรรพชิต ดังข้อวัตรที่ภิกษุพึงประพฤติใน “เสขียวัตถ” ทั้ง ๔ หมวด คือ สารูป โภชนปฏิสังยุต รัम्मเทศนาปฏิสังยุต และปกิณณกะ ที่บัญญัติเพื่อกำหนดความประพฤติของภิกษุให้มีจริยวัตรที่งดงาม

นिरยวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องสัตว์ผู้ถูกทุกข์เบียดเบียน

คนหนุ่มผ้ากาสาวพัสตร์มีเป็นจำนวนมาก

ที่ประพฤติชั่ว ไม่สำรวม

คนชั่วเหล่านั้นยอมตกนรก

เพราะกรรมชั่ว ^{๓๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุเป็นอันมากยังประพฤติชั่วช้า (ไม่สมแก่ผ้ากาสายะ) ภิกษุชั่วเหล่านั้น ย่อมตกนรกเพราะกรรมชั่วที่ภิกษุเหล่านั้นเองเป็นผู้ก่อไว้

บทนี้สอนภิกษุมิให้ประพฤติชั่วเลวทราม ให้เป็นผู้มีความสำรวมในอิริยาบถทั้งหลาย มีข้อวัตรที่ภิกษุพึงประพฤติใน เสขียวัตถ ๔ หมวด คือ สารูป โภชนปฏิสังยุต รัम्मเทศนาปฏิสังยุต และปกิณณกะ เป็นอาทิ ที่บัญญัติเพื่อกำหนดความประพฤติของภิกษุให้มีจริยวัตรที่งดงาม เพื่อให้สมแก่การครองผ้ากาสายะ

^{๓๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๑.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๒.

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุ ๕ รูป

สำรวมทางตา เป็นการดี

สำรวมทางหู เป็นการดี

สำรวมทางจมูก เป็นการดี

สำรวมทางลิ้น เป็นการดี,

สำรวมทางกาย เป็นการดี

สำรวมทางวาจา เป็นการดี

สำรวมทางใจ เป็นการดี

ภิกษุ ผู้สำรวมทุกทาง

ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ^{๓๔}

ภาษิตนี้กล่าวถึงความสำรวมทางตา เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางหู เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางจมูก เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางลิ้น เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางกาย เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางใจ เป็นคุณยังประโยชน์ให้สำเร็จ ภิกษุผู้สำรวมแล้วในทวารทั้งปวง ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

บทนี้สอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้มีความสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ เป็นผู้สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุชื่อโกกาลิกะ

ภิกษุผู้สำรวมปาก

พูดด้วยปัญญา ไม่ถือตัว

ชี้แจงตำราและใจความถูกต้อง

ถ้อยคำของภิกษุนั้น นับว่าไพเราะแท้ ^{๓๕}

ภาษิตนี้กล่าวถึงภิกษุใดสำรวมปาก มีปกติกล่าวด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่านในการแสดง อรรถและธรรม ภาษิตของภิกษุนั้นย่อมไพเราะ

บทนี้สอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้สำรวมวาจา กล่าวธรรมด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน

^{๓๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๑-๔๑๒.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๔.

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระสันตกายเถระ

ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ

มีใจสงบ ตั้งมั่น

ละโลกามิสได้

เรียกว่า ผู้สงบจริง ^{๓๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ ผู้ตั้งมั่นดีแล้ว มีอามิสในโลกอันคายนเสียแล้ว เราเรียกว่าผู้สงบระงับ

บทนี้สอนให้ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมกาย วาจา ใจ และละโลกามิสทั้งปวง เพื่อให้ได้ชื่อว่า เป็นเพศบรรพชิตอันสงบจำรับจากกิเลสทั้งหลายทั้งปวงแล้ว

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมี

ผู้ใดไม่มีความชั่วทางกาย วาจา ใจ

สำรวมระวังทั้งสามทวาร

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๓๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดระมัดระวัง ไม่ประพฤติกุศลทางกาย วาจา ใจ ย่อมควรเรียกว่า พราหมณ์

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงคุณสมบัติของผู้ควรเรียกว่าพราหมณ์ว่าต้องเป็นผู้ที่มีความระมัดระวัง ไม่ประพฤติกุศลโดยกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓

คำสอนที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมดนี้ เป็นคำสอนที่ตรัสให้ภิกษุระลึกถึงการปฏิบัติตัวที่เหมาะสมในการครองเพศภิกษุภาวะ เพื่อความเลื่อมใสศรัทธาของมหาชน

^{๓๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๙.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๕.

๑.๒ คำสอนเกี่ยวกับการละสังโยชน์

สังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกคนไว้กับวัฏสงสาร ^{๓๘} อย่างไม่มีที่สิ้นสุด บุคคลจักก้าวพ้น
ห้วงวัฏสงสารไปสู่ฝั่งพระนิพพานได้นั้น ต้องละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการให้สิ้นไป ^{๓๙}

ทั้งนี้ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์อธิบายความหมายของสังโยชน์แต่ละประเภทตามคำอธิบาย
ของพระราชพรหมยาน (พระมหาวีระ ถาวโรภิกขุ มหาเถระ) เป็นหลัก

สังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ ประกอบไปด้วย ^{๔๐}

๑. สักกายทิฐิ

๒. วิจิกิจจา

๓. สीलัพตปราคาส

๔. กามฉันทะ

๕. ปฏิฆะ

๖. รูปราคะ

๗. อรูปราคะ

๘. มานะ

๙. อุทธัจจะ

๑๐. อวิชชา

เมื่อผู้เขียนวิทยานิพนธ์ศึกษาพุทธวจนะในธรรมบทแล้วพบว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส
แสดงคำสอนเกี่ยวกับสังโยชน์ไว้ ๘ ประการ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจจา สीलัพตปราคาส กามฉันทะ
ปฏิฆะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงความสำคัญของการละสังโยชน์ทั้งทางตรงและ
ทางอ้อม คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับการละสังโยชน์ ดังต่อไปนี้

^{๓๘}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ [Online],
accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://rirs3.royin.go.th/ridictionary/lookup.html>

^{๓๙}ละ ๓ ข้อแรกได้ เป็นพระโสดาบันและพระสกิทาคามี ละ ๕ ข้อแรกได้ เป็นพระอนาคามี
ละได้ทั้ง ๑๐ ข้อ เป็นพระอรหันต์ผล

^{๔๐}พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : เพลิดเพลินการพิมพ์, ๒๕๔๖),
๗๑.

๑.๒.๑ สักกายทฐิ หมายถึง ความรู้สึกว่าร่างกายนี้ไม่ตาย และร่างกายนี้เป็นเรา เป็นของเรา ^{๔๑} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับสักกายทฐิ มีดังนี้

๑.๒.๑.๑ คำสอนว่าร่างกายนี้ไม่ใช่ของเรา ไม่ควรหลงไหล ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ดังต่อไปนี้

พาลวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอนนทเศรษฐี

คนโง่มัวคิดงุ่นวายว่า

เรามีบุตร เรามีทรัพย์

เมื่อตัวเขาเองก็ไม่ใช่ของเขา

บุตรและทรัพย์จะเป็นของเขาได้อย่างไร ^{๔๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนโง่มักเข้าใจไปว่าบุตรและทรัพย์เป็นของตน ในเมื่อร่างกายของตนยังไม่ใช่ของตน บุตรและทรัพย์จักเป็นของตนได้เช่นไร

บทนี้สอนว่าคนโง่หลงคิดว่าตนมีบุตร มีทรัพย์ แต่แท้จริงเมื่อตนก็ไม่ใช่ของตน บุตรและทรัพย์ย่อมไม่ใช่ของตนด้วย ดังนั้น จึงไม่ควรหลงไหลในร่างกายใด

มหาเวทียาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มัคควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัททวิหาริกของพระสารีบุตรเถระ

จงถอนความรักของตน

เหมือนคนถอนดอกบัวที่เกิดในฤดูสารท

จงเพิ่มพูนแนวทางแห่งสันติ คือ นิพพาน

ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ^{๔๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าเธอจงตัดความเยื่อใยของตนเสีย เหมือนบุคคลถอนดอกโกมุทที่เกิดในสารทกาลด้วยมือ จงเจริญทางแห่งสันติคือพระนิพพานอันพระพุทธเจ้าแสดงแล้ว

บทนี้สอนว่าบุคคลควรตัดความรักใคร่ห่วงใยไหลหลงร่างกายของตนเสีย

^{๔๑} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๓.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๕.

มัคควรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนางกิสาคอตมี

ผู้ที่มัวเมาอยู่ในบุตรและปศุสัตว์

มีมนัสติดข้องอยู่ ย่อมถูกมฤตยูคร่าไป

เหมือนชาวบ้านที่หลับไหล

ถูกกระแสน้ำใหญ่พัดพา ^{๔๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มัวเมาในบุตรและปศุสัตว์ ย่อมถูกความตายไล่ต้อน แจกกระแสน้ำพัดพาชาวบ้านผู้มัวหลับไหล

บทนี้สอนว่าบุคคลไม่ควรมัวเมาหลงไหลในบุตรและทรัพย์ เพราะผู้ยังหลงไหลในบุตรและทรัพย์ย่อมไม่พบทางแห่งพระนิพพาน ต้องเวียนว่ายตายเกิดรำไป

มัคควรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนางปฐาจาราเถรี

บุตรก็ป้องกันไม่ได้

บิดาหรือญาติก็ป้องกันไม่ได้

คนเราเมื่อถึงคราวจะตาย

หมู่ญาติก็ป้องกันไม่ได้,

เมื่อรู้ความจริงข้อนี้แล้ว

คนฉลาดผู้สำรวมในศีล

ไม่ควรชักช้า

ในการตระเตรียมทาง

ไปสู่พระนิพพาน ^{๔๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนเราเมื่อถึงคราวจะตาย ไม่ว่าจะบุตร บิดา ญาติก็มีอาจป้องกันความตายให้ได้ ดังนี้แล้ว พึงเป็นผู้สำรวมในศีล พึงชำระทางไปพระนิพพานให้หมดจดพลัน

บทนี้สอนว่าคนเมื่อถึงคราวจะตาย ใคร ๆ มีอาจช่วยเหลือยับยั้งได้ บุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในชีวิตและร่างกาย อันเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ ควรแสวงหาทางสู่พระนิพพาน คือ การสำรวมศีล เพื่อไม่ต้องกลับมาตายอีก

^{๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๘-๓๒๙.

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องบัญญัติคทาภิกขุ

ผู้ไม่ยึดมั่นโดยประการทั้งปวง

ว่า “กู” “ของกู” ไม่ว่าในรูปหรือนาม

เมื่อไม่มี ก็ไม่เศร้าโศก

เขาผู้นั้นแหละ เรียกได้ว่า ภิกษุ^{๔๖}

ภิกษุนี้กล่าวว่าผู้ไม่ยึดถือในนามรูปว่าเป็นของตนโดยประการทั้งปวง ย่อมไม่เศร้าโศก เพราะนามรูปนั้น ผู้นั้นได้ชื่อว่าภิกษุ

บทนี้สอนให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นในรูปและนามทั้งปวง คือ ไม่ยึดมั่นในกายของเรา ทั้งไม่ยึดมั่นในสรรพสิ่งทั้งหลาย เพื่อความไม่เศร้าโศก

๑.๒.๑.๒ คำสอนว่าร่างกายนี้ไม่คงทน ความตายจักมาถึงตนในไม่ช้า ดังนี้

จิตวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระปฐิตัตตติสเสเถระ

อีกไม่นาน ร่างกายนี้

จักปราศจากวิญญาณ

ถูกทอดทิ้ง ทับถมแผ่นดิน

เหมือนท่อนไม้อันหาประโยชน์มิได้^{๔๗}

ภิกษุนี้กล่าวว่าอีกไม่นาน วิญญาณจักสูญสิ้นจากร่างกายนี้ ร่างกายต้องถูกทอดทิ้ง ทวารท่อนไม้ไร้ประโยชน์

บทนี้สอนว่าถ้าร่างกายปราศจากวิญญาณ ย่อมไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ ถูกปล่อยทิ้งทับถมแผ่นดิน เจกท่อนไม้อันไม่สามารถใช้ประโยชน์ใด ๆ ได้อีก

บุปผวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระเถระผู้เจริญมรณังคัมภีร์

เมื่อรู้ว่ร่างกายนี้แตกสลายง่าย และว่างเปล่า

เช่นเดียวกับฟองน้ำ และพยับแดด

ก็ควรทำลายบุษปศรของกามเทพ

^{๔๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๘.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๗.

ไปให้พันทัศนวิสัยของมัจจุราขเสีย ^{๔๘}

ภานิตนี้กล่าวว่ภิกษุรู้แจ้งกายนี้ว่าแตกสลายง่ายดุจฟองน้ำและพยับแดด ฟึ่งทำลายศรแห่งกามเทพ เพื่อไปให้พันวิสัยแห่งความตาย

บทนี้สอนว่ร่างกายนี้ไม่คงทน ไม่มีแก่นสาร ดุจฟองน้ำและเปลวแดด จึงไม่ควรหลงใฝ่อยู่ในกายของใคร เพื่อเข้าสู่พระนิพพาน ไม่ต้องกลับมาตายอีก

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอุโบสถกรรม

ความแก่และความตาย

ไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลายไป

เหมือนเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้

คอยไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ^{๔๙}

ภานิตนี้กล่าวว่เด็กเลี้ยงโคถือท่อนไม้ไล่ต้อนโค ฉันทัด ความแก่ความตายย่อมไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลาย ฉันทัน

บทนี้สอนว่คนเราย่อมตายในไม่ช้า จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในชีวิตว่ความตายจักไม่มาถึงตัว

ชราวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระอุตตราเถรี

ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นที่อาศัยของโรค

แตกทำลายง่าย ร่างกายอันเนาเหม็นนี้

จักแตกสลายพังภินท์

เพราะชีวิตสั้นสุดลงที่ความตาย ^{๕๐}

ภานิตนี้กล่าวว่ร่างกายนี้แก่หง่อม เป็นบ่อเพาะโรค แตกสลายในที่สุด ย่อมเนาเหม็นชีวิตทั้งหลายย่อมมีความตายเป็นที่สุด

บทนี้สอนว่เมื่อร่างกายนี้แก่เฒ่า ย่อมถูกรุมเร้าด้วยโรคภัย และแตกสลายกลายเป็นศพส่งกลิ่นเนาเหม็นได้ง่าย บุคคลทั้งหลายจึงไม่ควรใส่ใจร่างกายนี้

^{๔๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๗.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๗๓.

ชราวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี

ราชาธ อันวิจิตรงดงาม ยิ่งเก่าได้

แม้ร่างกายของเรา ก็ไม่พ้นชราภาพ

แต่ธรรมของสัตบุรุษหาแก่ไม่

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมกล่าวสอนกันเช่นนี้แล ^{๕๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่สัตบุรุษย่อมกล่าวต่อกันมาเช่นนี้ว่าราชาธอันวิจิตรงดงามยิ่งกว่า ร่างกายนี้ย่อมไม่พ้นชราแก่กัน แต่ธรรมของสัตบุรุษนั้น หากว่าคร่ำไม่

บทนี้สอนว่ทั้งร่างกายและราชาธยังต้องเสื่อมสภาพไม่ต่างกัน สิ่งเดียวที่ยังคงอยู่และไม่มีวันเก่าคือธรรมของสัตบุรุษ บุคคลจึงควรยึดธรรมะไม่ใช่ร่างกาย

มคควรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูปอื่นอีก

“สังฆารทั้งปวง ไม่เที่ยงแท้”

เมื่อใด บุคคลเห็นแจ้งด้วยปัญญาดังนี้

เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์

นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์,

“สังฆารทั้งปวง เป็นทุกข์”

เมื่อใด บุคคลเห็นแจ้งด้วยปัญญาดังนี้

เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์

นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ^{๕๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่สังฆารทั้งปวงไม่เที่ยง สังฆารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความหมดจด

บทนี้สอนว่เมื่อระลึกว่สังฆารทั้งหลาย หากความยังยืนคงทนมิได้ เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งปวง บุคคลพึงไม่ยึดมั่นถือมั่นร่างกาย

^{๕๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๖.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๑๗-๓๑๘.

มัดควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพ่อค้ามีทรัพย์มาก

“เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูฝน

เราจักอยู่ที่นี้ตลอดฤดูหนาว และฤดูร้อน”

คนโง่มักคิดเช่นนั้น

หาว่าอันตรายจะมาถึงตัวเองไม่ ^{๕๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่คนโง่มักไม่คำนึงถึงอันตรายที่จะมาสู่ตน มัวแต่คิดว่าตนจักอยู่ตลอด
ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน

บทนี้สอนว่คนโง่มักคิดว่าตนเองจะมีอายุยืน และไม่รู้ว่าความตายจะมาถึงตน

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

...

ไม่ว่าเมื่อใด พระอรหันต์พิจารณาเห็น

ความเกิดและความดับแห่งขันธุ์ทั้งหลาย

ท่านยอมได้ปิตี และปราโมทย์

ซึ่งเป็นสิ่งอมตะสำหรับท่านผู้รู้ทั้งหลาย ^{๕๔}

...

ภาษิตนี้กล่าวว่พระอรหันต์และผู้รู้ทั้งหลายยอมได้ความสุขจากการพิจารณาเห็น
ความเกิดและความดับของขันธุ์ทั้งหลาย

บทนี้สอนภิกษุให้พึงพิจารณาเสมอว่ร่างกายนี้ไม่เที่ยง เมื่อมีเกิดยอมต้องมีดับเช่น
เดียวกัน จึงไม่ควรยึดติดร่างกายนี้

๑.๒.๑.๓ คำสอนว่ร่างกายนี้ไม่สวยงาม สกปรกโสโครก ดังนี้

ชราวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องนางสิริมา

จงดูร่างกายที่ว่สวยงามนี้เกิด

เต็มไปด้วยแผล สร้างขึ้นด้วยกระดูก

^{๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๒๕.

มากด้วยโรค มากด้วยความครุ่นคิดปรารถนา

หาความยั่งยืนถาวรมิได้^{๕๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าร่างกายที่แลเห็นว่าสวยงาม แท้จริงแล้วมีแต่บาดแผล โครกกระดูก โรคภัย ความใคร่ปรารถนา และไม่มีคามมั่นคงถาวรใด ๆ เลย

บทนี้สอนว่าร่างกายก่อร่างสร้างขึ้นจากความสกปรกโสภณ มีแผลและกระดูกเป็นต้น เป็นบ่อเกิดแห่งโรค และตัณหา ไม่มีความถาวรเที่ยงแท้ จึงไม่ควรยึดติดติดร่างกายนี้เป็นอย่างยิ่ง

ชราวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระอธิมานิกภิกษุ

กระดูกเหล่านี้ มีสีขาวเหมือนสีนกกพิราบ

ไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ

ดูจน่าเต้าในฤดูสารท

ดูแล้วไม่น่าปรารถนายินดี^{๕๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่กระดูกอันเขาทิ้งเกลื่อนกลาดดูจน่าเต้าในสารทกาล มีสีเหมือนนกกพิราบ จะให้มีความยินดีอะไรเล่า

บทนี้สอนว่าดูจน่าเต้าในฤดูใบไม้ร่วง (แห้ง ไร้เนื้อ) บุคคลย่อมไม่ปรารถนาต้องการเพียงใด ร่างกายเมื่อเปื่อยเน่าเหลือเพียงกระดูก ย่อมไม่น่าปรารถนาต้องการเพียงนั้น

ชราวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระนางรูปนันทาเถรี

ร่างกายนี้เป็น “อัฐินคร” (เมืองกระดูก)

ฉาบด้วยเนื้อและโลหิต

เป็นที่สถิตแห่ง ชรา มรณะ

ความเยอหยิ่ง และความดูถูกบุญคุณกัน^{๕๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่สรีระเป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย ฉาบด้วยเนื้อและโลหิต เป็นที่ตั้งแห่งชรา มรณะ มานะ และความเยอหยิ่งดูถูกบุญคุณ^{๕๘}

^{๕๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๒.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๔.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๕.

^{๕๘} พระบาลีใช้ศัพท์ว่า “มกฺข” หมายถึง ลบหลู่คุณท่าน, หลู่ความดีของผู้อื่น (ข้อ ๕ ใน อูปกิเลส ๑๖)

บทนี้สอนว่าร่างกายอันก่อนจากกระดูก หุ้มด้วยเลือดเนื้อ มีแต่ความแก่ความตายและความหมิ่นแคลน จึงไม่ควรปรารถนาร่างกายนี้อีก

เมื่อภิกษุใดละสักกายทิฐิได้แล้ว ย่อมนำไปสู่ความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม มีความระมัดระวังเสมอว่าความตายจักมีแก่ตนได้ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่หลงมัวเมาในร่างกายพิจารณาอยู่เสมอว่าร่างกายนี้เป็น “โรคนิทฺ” คือ เป็นรังของโรค “ปภงฺคุณฺ” มีอันต้องเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ไม่มีร่างกายของใครเพียงแท้ สะอาด น่าหลงใหล เมื่อละความหลงในร่างกายได้ ก็ไม่ปรารถนากลับมาเกิดอีก

๑.๒.๒ วิจิกิจจา คือ ความสงสัยคำสอนของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระอริยสงฆ์^{๕๙} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับวิจิกิจจา มีดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องบุโรหิตชื้ออัคคิทัต

คนเป็นจำนวนมาก เมื่อภัยมาถึงตัว

พากันยึดเอาสิ่งต่าง ๆ เป็นที่พึ่ง

อาทิ ภูเขา ป่าไม้ สวน

ต้นไม้ และเจดีย์,

นั่นมิใช่ที่พึ่งอันปลอดภัย

นั่นมิใช่ที่พึ่งอันสูงสุด

อาศัยที่พึ่งชนิดนั้น

ก็ไม่พ้นทุกข์ทั้งปวงได้,

ผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

ย่อมเห็นอริยสัจด้วยปัญญาชอบ คือ

ทุกข์, เหตุของทุกข์, ความดับทุกข์ และ

อริยมรรคมีองค์แปด อันเป็นทางดับทุกข์,

นั่นแลคือที่พึ่งอันปลอดภัย

นั่นคือที่พึ่งอันสูงสุด

คนเราอาศัยที่พึ่งชนิดนั้น

^{๕๙} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

ย่อมนั้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๖๐}

ภาชิตนี้กล่าวว่าเมื่อภยามาถึงตัวคนส่วนใหญ่มักยึดภูเขา ป่าไม้ เป็นที่พึ่ง ทว่าที่พึ่งเหล่านี้ไม่ใช่ที่พึ่งปลอดภัยอันอุดม เพราะไม่อาจช่วยให้พ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้ถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ย่อมเห็นอริยสัจ อริยมรรคด้วยปัญญา เพราะพระไตรรัตน์เป็นที่พึ่งปลอดภัยสูงสุด ทำให้พ้นทุกข์ได้

บทนี้สอนว่าบุคคลไม่ควรศรัทธาสิ่งที่ไม่ควรศรัทธา ไม่ควรยึดสิ่งที่ไม่ควรเป็นที่พึ่งว่า เป็นที่พึ่ง ผู้เข้าถึงสิ่งควรศรัทธาและสิ่งอันควรเป็นที่พึ่ง คือ พระรัตนตรัยแล้ว ย่อมเข้าถึงอริยสัจ อริยมรรค และสามารถพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องนายทวารุสากฎีกะ

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงพระพุทธคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงพระธรรมคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้ระลึกถึงพระสังฆคุณ

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

ผู้รำลึกถึงสภาพเป็นจริงของร่างกาย

เป็นนิจศีล ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ,

พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า

^{๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๙-๒๒๒.

ผู้มีใจยินดีในความไม่เบียดเบียน
เป็นนิจศีลทั้งกลางวันกลางคืน
ตื่นดีแล้วเสมอ,
พระสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า
ผู้มีใจยินดีในภาวณา
เป็นนิจศีลทั้งกลางวัน กลางคืน
ตื่นดีแล้วเสมอ ^{๖๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พิจารณาความเป็นจริงของร่างกาย ไม่เบียดเบียน ยินดีภาวณา ทั้งกลางวันกลางคืน ชนเหล่านั้นเป็นสาวกของพระโคตมตื่นอยู่ด้วยดีทุกกาล

บทนี้สอนว่าผู้ศรัทธาพระรัตนตรัย นี้ถึงคุณความดีและอำนาจของพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีปัญญารู้สภาพแท้จริงของร่างกาย (กายคตานุสติ) ไม่เบียดเบียนใคร (อวิหิงสา) และมีจิตยินดีในการบำเพ็ญภาวณา (ภาวณามยปัญญา) ย่อมเป็นผู้ตื่นดีแล้วเสมอ

เมื่อภิกษุได้สิ้นความสงสัยในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความสงสัยในสิ่งอันพระพุทธรเจ้าตรัสรู้แล้ว และความสงสัยในผลแห่งการปฏิบัติ คือ การเป็นพระอรหันต์ เหล่านี้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ดีจริงหรือไม่ เมื่อภิกษุสิ้นความสงสัยเหล่านี้แล้ว ย่อมมีศรัทธาในการปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้น

๑.๒.๓ สีลัพพตปรามาส คือ การลุ่มลุ่มคำศีล ไม่รักษาศีลจริงจัง ^{๖๒} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับศีลัพพตปรามาส มีดังนี้

๑.๒.๓.๑ ลักษณะคนทุศีล ดังต่อไปนี้

โลกวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนางจิตฺตมาณวิกา
คนที่ลวงศีลข้อที่สี่
มักพูดเท็จ ไม่คำนึงถึงปรโลก
จะไม่ทำความชั่ว ไม่มี ^{๖๓}

^{๖๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๙-๓๔๔.

^{๖๒} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๖.

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลใดกล้ากล่าวเท็จ ไม่เกรงบาปในภพหน้า ย่อมกล้าทำความชั่วชนิดอื่นนอกจากการกล่าวเท็จด้วย

บทนี้สอนว่าผู้กล้ากล่าวคำมุสาไปปิด ไม่เกรงกลัวผลของบาปที่ตนต้องได้รับหลังตายไปแล้ว หรือเมื่อเกิดในภพอื่น ผู้นั้นย่อมกล้าทำความชั่วอย่างอื่นด้วย

๑.๒.๓.๒ โทษของการไม่รักษาศีล ดังต่อไปนี้

อิตตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเทวทัต

คนทุศีล ก็เหมือนกับต้นไม้

ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก

เขาทำตัวให้วอดวายเอง

มีจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำให้^{๖๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนทุศีลยอมทำตนให้วอดวายเอง มีต้องคอยการกระทำจากศัตรู ดุจไม้ขึ้นคู่กับเถาวัลย์ เถาวัลย์ยอมมุดน้ำเลี้ยงจนต้นไม้ตายไปเอง

บทนี้สอนว่าผู้ทุศีลยอมประพฤติดนเพื่อทำลายตนเอง คือ ประกอบแต่บาปกรรมที่มีแต่^{๖๕}
ผลร้ายแรง

มลวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องอุบาสก ๕ คน

ผู้ใด ฆ่าสัตว์ พุดเท็จ ลักทรัพย์

ประพฤติล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น

ดื่มสุราเมรัยเป็นนิจศีล

ผู้นั้นนับว่าชุดรากถอนโคนตนเองในโลกนี้ทีเดียว,

จงรู้เถิด บุรุษผู้เจริญเอ๋ย ความชั่วร้าย

มิใช่สิ่งที่จะพึงควบคุมได้ง่าย ๆ

ขอความโลภและความชั่วช้า

อย่าได้จุดกระซอกเธอ

ไปหาความทุกข์ตลอดกาลนานเลย^{๖๕}

^{๖๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๐.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๘๔-๒๘๕.

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ฆ่าสัตว์ กล่าวมุสา ลักทรัพย์ ล่วงภริยาผู้อื่น เสพสุราเมรัย ผู้นั้นได้ชื่อว่าถอนรากเหง้าของตนจากโลก ผู้เจริญพึงทราบว่ามีบาปกรรมทั้งหลายย่อมไม่สำรวม ขอความโลกและสภาพมีไช้ธรรม จงอย่ารบกวนเธอ เพื่อนำไปหาความทุกข์ ตลอดกาลนานเลย

บทนี้สอนว่าผู้ใดฆ่าและประทุษร้ายสัตว์ ลักขโมย ล่วงเกินคุ้มครองหรือคนในปกครองของผู้อื่น กล่าวคำเท็จหลอกลวง เสพสุราเมรัย ผู้นั้นได้ชื่อว่าขุดรากถอนโคนตนเองจากโลก เพราะผู้ละเมิดศีล ๔ ข้อแรก ย่อมมีแต่ความเดือดร้อน อาจต้องจำนองหรือขายขาดทรัพย์สิ้นเครื่องเลี้ยงชีพของตน มีที่ดินและไร่นาเป็นต้น เพื่อใช้จ่ายระงับคดีความเหล่านั้น ส่วนผู้ใดมักดื่มสุร่าย่อมเป็นผู้ขุดรากเหง้าของตน คือ เป็นคนหาที่พึ่งมิได้ ^{๖๖}

นiryayorok เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุผู้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำชื่อวัคคุมุทา

คนทุศีล ไม่สำรวม

กลิ้งก้อนเหล็กแดงที่ลุกเป็นไฟ

ยังดีเสียกว่าบริโภคน้ำ

ที่ชาวบ้านถวาย ^{๖๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุทุศีล ไม่สำรวม กลิ้งก้อนเหล็กที่ลุกเป็นไฟ ยังดีเสียกว่ากลิ้งน้ำที่ชาวบ้านถวาย เพราะการกลิ้งก้อนเหล็กที่ลุกเป็นไฟ เป็นปัจจัยให้ร่างกายพึงถูกไฟไหม้ถึงกาลกิริยาเพียงร่างกายเดียว แต่ภิกษุทุศีลบริโภคน้ำที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ต้องถูกไฟนรกเผาหลายร้อยชาติ ^{๖๘}

บทนี้สอนให้ภิกษุเป็นผู้สำรวมในศีล เพื่อสมควรแก่ทักษิณาทานที่ชาวบ้านถวาย ส่วนภิกษุทุศีล ย่อมไม่สมควรได้รับทานจากชาวบ้าน

^{๖๖} อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พานิรณิทานวรรคณา เล่ม ๔๓ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๓๗.

^{๖๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๓.

^{๖๘} อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท เวรัญชกัณฐวรรคณา เล่ม ๔๓ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๒๐๔.

๑.๒.๓.๓ คุณแห่งการรักษาศีล ดังต่อไปนี้

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสังกัจจสามเณร

ผู้มีศีล มีสมาธิ

มีชีวิตอยู่วันเดียว

ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี

ของคนทุศีล ไร้สมาธิ ^{๖๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีศีล เป็นผู้ทรงฌาน แม้ชีวิตสั้นเล็กน้อยเพียงหนึ่งวัน ยังประเสริฐกว่าชีวิตเวียนผันนับร้อยปี ของผู้ทุศีล

บทนี้สอนว่าผู้ทุศีลแม้มีชีวิตรู้อยู่ยาวนานนับร้อยปี อายุร้อยปีนั้นไม่มีประโยชน์อะไรแก่เขาเลย เพราะไม่มีความดีเกิดขึ้น ส่วนผู้มีอายุสั้น แต่รู้ทรงฌาน มีฌานในสี่ลานุสติ เป็นต้น ชีวิตแม้เพียงน้อยย่อมยังประโยชน์แก่เขาได้ ยิ่งกว่าชีวิตผู้ทุศีล

๑.๒.๓.๔ อานภาพแห่งศีล ดังต่อไปนี้

มหาวิทาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ปุปพวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

กลิ่นบุปผชาติ ก็หอมทวนลมไม่ได้

กลิ่นจันทน์ กฤษณา หรือดอกมะลิ

ก็หอมทวนลมไม่ได้

แต่กลิ่นสัตบุรุษ หอมทวนลมได้

สัตบุรุษ ย่อมหอมฟุ้งจรไปทั่วทุกทิศ,

กลิ่นศีล หอมยิ่งกว่า

ของหอมเหล่านั้น คือ

จันทน์ กฤษณา

ดอกอูบล และ กะลำพัก ^{๗๐}

^{๖๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๖.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, ๖๓-๖๔.

ภาษิตนี้กล่าวว่กลืนดอกไม้มานานา ไม่ว่าจะจันทน์ กฤษณา หรือดอกมะลิ มีอาจหอมทวนลมได้เลย แต่กลิ่นศีลของสัตบุรุษหอมยิ่งกว่ากลิ่นเหล่านั้น และสามารถส่งกลิ่นทวนลมไปได้ทุกทิศ

บทนี้สอนว่กลิ่นของศีล คือ อำนาคคุณงามความดีของผู้รักษาศีล ย่อมฟุ้งจรไกลเป็นที่เคารพนับถือของชนทุกสารทิศ

เมื่อภิกษุใดละเว้นการละเมิดศีลได้แล้ว ย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ลังเลสงสัยในความคิดของตน ทั้งเป็นการปฏิบัติตนอันสมควรแก่การได้เครื่องสักการะบูชา ไทยทาน ทักขินาทาน และการเคารพไหว้ของพุทธบริษัทเหล่าอื่น อนึ่ง การรักษาศีลของภิกษุยังเป็นการรักษาพรหมจรรย์ซึ่งทำให้ประสพสุขในปรภพ เป็นทางแห่งการไม่กลับมาเกิดในวัฏฏสงสาร

๑.๒.๔ กามฉันทะ คือ ความพอใจในกามคุณ ^{๗๑} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับกามฉันทะ มีดังนี้

๑.๒.๔.๑ ไม่ให้ข้องเกี่ยวในกามคุณ ดังต่อไปนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องจุลกกาลและมหากาล

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

มารยอมสามารถทำลายบุคคล

ผู้ตกเป็นทาสของความสวยงาม

ไม่ควบคุมการแสดงออก

ไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร

เกียจคร้านและอ่อนแอ

เหมือนลมแรงพัดโค่นต้นไม้ที่ไม่แข็งแรง,

มารยอมไม่สามารถทำลายบุคคล

ผู้ไม่ตกเป็นทาสของความสวยงาม

รู้จักควบคุมการแสดงออก

รู้ประมาณในโภชนาหาร

มีศรัทธา และมีความขยันหมั่นเพียร

เหมือนลมไม่สามารถพัดโค่นภูเขา ^{๗๒}

^{๗๑} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๗๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙-๑๐.

ภาษิตนี้กล่าวว่าลมย่อมรังควานต้นไม้ที่ไม่แข็งแรง ให้โค่นลงได้ ฉนั้นใด มารย่อมรังควาน ผู้เห็นอารมณ์ว่างาม ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เกียรติร้าน ฉนั้นนั่น อนึ่ง ลมมีอาจ รังควานภูเขาคือแข็งแรงให้โค่นลง ฉนั้นใด มารมีอาจรังควาน ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม สำรวมดีใน อินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ มีศรัทธาและปรารถนาความเพียรอยู่ ฉนั้นนั่น

บทนี้สอนว่าผู้ยังหลงใหลในความสวยงาม หลงใหลในรูปและสัมผัส ไม่ควบคุมอินทรีย์ ปรารถนาใคร่กำทั้งหลาย หลงค้นหาและความสุขสบาย ย่อมถูกรังควานไปไม่หลุดพ้น เหมือน ลมสามารถโค่นไม้ผู้ให้ล้มลง แต่ภิกษุผู้ไม่ตกอยู่ในความหลงรูป รส สัมผัสทั้งหลาย ควบคุมอินทรีย์ รู้ประมาณในโภชนาหาร มีศรัทธาและความเพียร ย่อมไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร เหมือนลมไม่ สามารถโค่นภูเขาให้ล้มครืน

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระเจ้าวิฑูฑกะ

มฤตยูพูดคร่ำครวญผู้มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ)

มีใจเกี่ยวข้องอยู่ในกามคุณไป

เหมือนห้วงน้ำใหญ่หลากมา

พัดพาเอาชาวบ้านผู้หลับไหลไป^{๗๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าห้วงน้ำใหญ่อย่อมพัดพาชาวบ้านผู้หลับไหล ลงสู่ความตาย ฉนั้นใด ความตายย่อมพาบุคคลผู้ข้องในกามคุณ ไปสู่ความตาย ฉนั้นนั่น

บทนี้สอนว่าผู้ข้องอยู่ในกามคุณย่อมถูกรังควานความตายครอบงำ ดุจห้วงน้ำหลากพัดพาชาวบ้าน ผู้หลับใหลให้ไหลลอยตามน้ำ ไปสู่ความตาย

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องนางปติปฐิกา

ผู้ที่มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ) เพลินอยู่

มีจิตใจข้องอยู่แต่ในกามคุณไม่รู้จักอิม

มักตกอยู่ในอำนาจมฤตยู^{๗๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้หมกมุ่นข้องแวะแต่กามคุณ ไม่รู้จักพอ มักตกอยู่ในอำนาจมฤตยู

^{๗๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๖.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, ๕๗.

บทนี้สอนว่าผู้ตกอยู่ในอำนาจของกามคุณ โลกมากไม่ยากพอ ย่อมตกอยู่ในอำนาจของความตาย

บัณฑิตยวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

สัตบุรุษ ย่อมเสียสละได้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ไม่มีหวงห้าม แต่เรื่องกามคุณ

ไม่ว่าได้รับสุขหรือทุกข์

บัณฑิตไม่แสดงอาการยินดียินร้าย (เกินกว่าเหตุ)^{๗๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าสัตบุรุษย่อมเสียสละสรรพสิ่ง ไม่มีหวงห้าม บ่นพรวดถึงกามคุณ ไม่ว่าจะมีความสุขหรือความทุกข์ สัตบุรุษนั้นย่อมไม่แสดงอาการขึ้นหรือลงเกินกว่าเหตุ

บทนี้สอนว่าสัตบุรุษย่อมไม่มีหวงห้ามแต่กามคุณ สัตบุรุษไม่ว่าได้รับสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ย่อมไม่แสดงอาการยินดียินร้ายจนเกินควร หรือควบคุมสติไม่ได้

มหาวิทกษัตยทีลปะกม สงวนลิขสิทธ์

ปิยวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระอนาคามีเถระ

พระอนาคามีผู้เฝ้าพระนิพพาน

สัมผัสผ่านผลสามด้วยใจ

หมดปฏิบัติรักใคร่ในกาม

จึงได้สมญานามว่า “ผู้ทวนกระแส”^{๗๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ปรารถนาพระนิพพาน เข้าถึงอริยมุมที่สาม คือ ความเป็นพระอนาคามี หมดความใคร่ในกาม ย่อมเรียกผู้นี้ว่า “ผู้ทวนกระแส”

บทนี้สอนว่าผู้ละกามทั้งหลายได้ เข้าถึงความเป็นพระอนาคามี เรียกได้ว่าเป็นผู้ทวนกระแส คือ ทวนกระแสใคร่กามทั้งหมด บุคคลจึงควรเป็นผู้ทวนกระแสแห่งกามทั้งหลายเสีย

^{๗๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๖.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๒.

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องเรือนจำ

เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ไม้ และปอป่าน
 ท่านผู้รู้กล่าวว่า ยังไม่ใช่เครื่องจองจำที่มั่นคง
 แต่ความกำหนดยินดีในเครื่องเพชร บุตร ภริยา
 เป็นเครื่องจองจำที่มั่นคงยิ่งนัก,
 ท่านผู้รู้กล่าวว่า เครื่องจองจำชนิดนี้มั่นคง
 มักหลุดลากลงที่ต่ำ คล้ายผูกไว้หลวม ๆ แต่แก้ยากนัก
 ผู้รู้ทั้งหลายจึงทำลายเครื่องจองจำนี้เสีย
 ละกามสุขออกบวชโดยไม่ใช่ดี ^{๗๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าเครื่องจองจำทั้งหลาย เช่น ทำด้วยเหล็ก ไม้ ปอป่าน ยังไม่ใช่เครื่องจองจำที่มั่นคง เหมือนความกำหนดยินดีในทรัพย์ บุตร ภรรยา ความกำหนดยินดีเหล่านี้ แม้เป็นเครื่องจองจำที่ผูกไว้หลวม ๆ แต่แก้ยากยิ่ง ดังนี้ จึงควรละความกำหนดยินดีในกามสุข ออกบวชโดยไม่ใช่ดี

บทนี้สอนว่าความกำหนดยินดีในทรัพย์ บุตร คู่ครอง เป็นเครื่องจองจำที่ทำให้มนุษย์ต้องถูกมัดไว้กับวิภวสังสาร ไม่มีวันหลุดได้ บุคคลจึงควรละความกำหนดยินดีเสียโดยการออกบวช

ต้นหาวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระนางเขมา

ผู้ถูกราคะครอบงำ ย่อมถลาลงสู่กระแสนัดมหา
 เหมือนแมลงมุ่มตกไปยังใยที่ตนถักไว้เอง
 ผู้ฉลาดทั้งหลาย จึงทำลายเครื่องจองจำนี้
 ละทุกข์ทั้งปวง ออกบวชโดยไม่ใช่ดี ^{๗๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าสัตว์ผู้มีกำหนดราคะ ย่อมตกไปสู่กระแสนัดมหา เหมือนแมลงมุ่มตกไปยังใยที่ตัวทำไว้เองฉะนั้น ผู้มีปัญญาตัดกระแสนัดมหาแล้ว เป็นผู้หมดห่วงใย ละเว้นทุกข์ทั้งปวงได้

บทนี้สอนว่าผู้มีความกำหนดราคะ ย่อมตกอยู่ในอำนาจของตัณหา มีแต่ความทุกข์ ส่วนผู้ละความกำหนดราคะได้ ย่อมพ้นจากอำนาจของตัณหา และความทุกข์ทั้งปวง

^{๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๔-๓๙๕.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๖.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๘ เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี

ผู้ใดไม่ติดในกาม

เหมือนหยาดน้ำไม่ติดใบบัว

และเมล็ดผักกาดไม่ติดปลายเข็ม

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๗๙}

ภานีนี้กล่าวว่าผู้ใดไม่ติดอยู่ในกามทั้งหลาย เหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดไม่ตั้งอยู่บนปลายเข็ม เราเรียกผู้นั้นว่าเป็นพราหมณ์
บทนี้สอนว่าผู้ไม่ติดในกาม ย่อมควรเรียกว่าเป็นพราหมณ์แท้

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๒ เรื่องพระสุนทรสมุทเธระ

ผู้ละกามารมณ์

ออกบวชไม่มีเรื่อน

หมดความใคร่ในภพ

เราเรียกว่า พราหมณ์^{๘๐}

ภานีนี้กล่าวว่าบุคคลละกามารมณ์ ไม่ครองเรื่อน สิ้นความใคร่ในกามและภพว่าเป็นพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ละกามารมณ์ ไม่ปรารถนาการครองเรื่อน สิ้นความปรารถนาในกามและการเวียนว่ายตายเกิดอีก ย่อมควรเรียกว่าพราหมณ์

จิตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระเมฆียเถระ

...

มัตสยาถูกเขาจับโยนไปบนบก ย่อมตื่นรน

เพื่อจะกลับไปยังแหล่งน้ำที่เคยอาศัย

จิตใจเราก็คงเช่นเดียวกัน ตื่นรนไปหากามคุณ

เพราะฉะนั้น จึงควรละเว้นกามคุณเสีย^{๘๑}

^{๗๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๕.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๙.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๐.

ภาษิตนี้กล่าวว่ามีปัญหายอมควบคุมจิตที่ตื่นรณกลีบกลอก ห้ามได้ยาก ดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรง จิตอันนี้ยอมพยายามตื่นรณไปสู่กามคุณ เขกปลาถูกโยนขึ้นบก ย่อมตื่นรณลงสู่แหล่งน้ำ

บทนี้สอนว่าผู้มีปัญหายอมไม่ปล่อยให้กามคุณทั้งหลายเข้าครอบงำจิตใจได้

ตถนหารวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องจูฬนาคคหบดีนทิต

ผู้เป็นทาสวิตกจริต มีจิตกำหนดยินดี

ติดอยู่ในสิ่งที่สวยงาม

มีแต่จะพอกความอยากให้หนา

กระชับเครื่องพันธนาการให้แน่นเข้า ^{๔๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่ายอมเจริญยิ่งแก่ชนผู้มีวิตก มีราคะจัด เห็นอารมณ์ว่างาม บุคคลนั้นแลยอมทำเครื่องผูกให้มัน ส่วนภิกษุใด ยินดีในธรรมเป็นที่เข้าไประงับวิตก เจริญอุสุภฌาน อยู่ มีสติทุกเมื่อ ภิกษุนั้นแล จักทำตัณหาให้สูญสิ้นได้ ภิกษุนั้นจะตัดเครื่องผูกแห่งมารได้

บทนี้สอนว่าควรระงับความคิดกำหนดปรารถนา ติดสิ่งสวยงาม เพื่อขจัดตัณหาและเครื่องผูกของมารให้สิ้นไป

๑.๒.๔.๒ ละตถนหาราคะ ดังต่อไปนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระนันทเถระ

เรือนที่มุ่งไม่เรียบร้อย

ฝนยอมไหลย่อยเข้าได้

ใจที่ไม่อบรมฝึกหัด

ราคะกำหนดยอมครอบงำ,

เรือนที่มุ่งเรียบร้อย

ฝนยอมไหลย่อยเข้าไม่ได้

ใจที่อบรมเป็นอย่างดี

ราคะไม่มีวันเข้าครอบงำ ^{๔๓}

^{๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๘.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๕-๑๖.

ภานี้กล่าวว่าเรือที่มุ่งไม่ดีฝนย้อมรั้วฉนใด จิตที่ไม่ได้บรรมย้อมฎุภระครอบงำ ฉนนั้น เรือที่มุ่งดีแล้วฝนย้อมไม่รั้ว ฉนใด จิตที่บรรมดีแล้วระคย้อมครอบงำไม่ได้ ฉนนั้น

บนี้สอนว่าภิกษุพึงระมัดระวังไม่ให้อำนาจของระคย้อมครอบงำได้ ดุจฝนไม่อาจ รั้วเรือที่มุ่งหลังคาเรียบร้อย ส่วนภิกษุผู้ไม่ควบคุมจิตใจย้อมตกอยู่ในอำนาจของระคย้อมดุจฝนรั้ว เรือที่มุ่งหลังคาไม่เรียบร้อย

ชรวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องปฐมโพธิกาล

เมื่อไม่พบนายช่างผู้สร้างเรือ

เราได้เวียนวายตายเกิด

ในสงสารนบชาติไม่ถ้วน

การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์,

นายช่างเอ๋ย บัดนี้เราพบท่านแล้ว

ท่านจะสร้างเรือไม่ได้อีก

จันทัน ออกไ้ เราทำลายหมดแล้ว

จิตของเราบรรลุนิพพาน

หมดความทะยานอยากแล้ว ^{๘๔}

ภานี้กล่าวว่าเมื่อพระพุทเจ้ายังแสวงหานายช่างผู้ทำเรือ (ตัณหา) ไม่พบ จึงต้อง วนเวียนในวัฏฏสงสารซึ่งเป็นความทุกข์ บัดนี้พระพุทเจ้าพบนายช่างผู้ทำเรือแล้ว นายช่างนั้นจะ ทำเรือแก่พระองค์ไม่ได้อีก พระพุทเจ้าหักซี่โครง (จันทัน) ทุกซี่ของนายช่างแล้ว พระพุทเจ้าร้อย ยอดเรือ (ออกไ้) แล้ว จิตของพระองค์ถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่ง เพราะบรรลุธรรมเป็นที่สิ้น ตัณหา

บนี้สอนว่าบุคคลย้อมต้องเวียนวายตายเกิดในวัฏฏสงสารนบชาติถ้วนมิได้ เพราะ อำนาจของตัณหาเป็นสำคัญ คือ อำนาจของกามตัณหา คือ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ภวตัณหา คือ ความไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น และวิภวตัณหา คือ เมื่อได้ เมื่อมี เมื่อเป็น ไม่อยากให้เสื่อมไป ปรารถนาให้เป็นเช่นนั้นตลอดกาล เมื่อบุคคลทำลายตัณหาสิ้นแล้ว ย้อมทำให้ หลุดพ้นจากการเวียนวายตายเกิด เพราะตัณหาย้อมทำให้เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ ชรา และมรณะ

^{๘๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๗๘-๑๗๙.

ปियวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบรรพชิต ๓ รูป

...

อย่าติดอยู่ในสิ่งที่เรารัก หรือไม่รัก
การพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก เป็นทุกข์
การพบเห็นแต่สิ่งที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์,
เพราะฉะนั้น ไม่ควรรักสิ่งใด
เพราะพลัดพรากจากของรัก เป็นทุกข์
ผู้ที่หมดความรักและความไม่รักแล้ว
เครื่องผูกพัน ก็พลอยหมดไปด้วย ^{๔๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ควรติดในสิ่งที่รักหรือไม่รัก เพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก หรือพบสิ่งที่เราไม่รัก ย่อมเป็นทุกข์ ดังนั้น ไม่พึงรักสิ่งใด เพราะเมื่อพลัดพรากย่อมเป็นทุกข์ ผู้ที่หมดความรักและไม่รักแล้ว เครื่องผูกพันย่อมหมดไปด้วย

บทนี้สอนว่าพึงละตัณหา สิ่งที่รักหรือไม่รักทั้งหลาย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์

มหาวิทกษณด้วยคือปกาสสงวนลิขสิทธิ์

ปियวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุฎุมพีคนใดคนหนึ่ง
ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีโศก
ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีภัย
เมื่อไม่มีของรักเสียแล้ว
โศกภัย ก็ไม่มี ^{๔๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าที่ใดมีของรัก ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีของรัก ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า

บทนี้สอนว่าเมื่อบุคคลละของรักเสียได้ ย่อมปราศจากภัยและความเศร้าทั้งปวง

ปियวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา
ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีโศก
ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีภัย

^{๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๔-๒๔๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๖.

เมื่อไม่มีความรักเสียแล้ว

โศก ภัย ก็ไม่มี ^{๔๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่ที่ใดมีความรัก ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีความรัก ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า

บทนี้สอนว่เมื่อบุคคลละความรักเสียได้ ย่อมปราศจากภัยและความเศร้าทั้งปวง

ปิยวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องเจ้าลิจฉวี

ที่ใดมีความยินดี ที่นั่นมีโศก

ที่ใดมีความยินดี ที่นั่นมีภัย

เมื่อไม่มีความยินดีเสียแล้ว

โศก ภัย ก็ไม่มี ^{๔๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่ที่ใดมีความยินดี ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีความยินดี ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า

บทนี้สอนว่เมื่อบุคคลละความยินดีเสียได้ ย่อมปราศจากภัยและความเศร้าทั้งปวง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ปิยวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอนิตถิณธกุมาร

ที่ใดมีความใคร่ ที่นั่นมีโศก

ที่ใดมีความใคร่ ที่นั่นมีภัย

เมื่อไม่มีความใคร่เสียแล้ว

โศก ภัย ก็ไม่มี ^{๔๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่ที่ใดมีความใคร่ ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีความใคร่ ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า

บทนี้สอนว่เมื่อบุคคลละความใคร่เสียได้ ย่อมปราศจากภัยและความเศร้าทั้งปวง

^{๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๗.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

ปิยวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง

ที่ได้มีความทะยานอยาก ที่นั่นมีโคก

ที่ได้มีความทะยานอยาก ที่นั่นมีภัย

เมื่อไม่มีความทะยานอยากเสียแล้ว

โคก ภัย ก็ไม่มี ^{๙๐}

ภาษิตนี้กล่าวได้ว่าที่ได้มีความทะยานอยาก ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีความ
ทะยานอยาก ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า

บทนี้สอนว่าเมื่อบุคคลละความทะยานอยากเสียได้ ย่อมปราศจากภัยและความเศร้า
ทั้งปวง

ตถนทวารวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องปลากบิละ

สำหรับคนที่มีชีวิตอยู่อย่างประมาท

ตถนทามีแต่จะเจริญเหมือนเกาวัลย์

เขาย่อมกระโดดจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น

เหมือนนารโลกผลไม้ โดดแล่นอยู่ในป่า,

ตถนทอันลามก มีพิษร้าย

ครอบงำบุคคลใด ในโลก

เขาย่อมมีแต่โคกเศร้าสลด

เหมือนหญ้าถูกฝนรด ย่อมงอกงาม,

ผู้ใดเอาชนะตถนทลามก

ที่ยากจะเอาชนะได้นี้

ความโศกย่อมตกไปจากผู้นั้น

เหมือนหยาดน้ำ ตกจากใบบัว,

เราขอบอกความนี้แก่พวกเขา

ขอให้พวกเขาผู้มาชุมนุมกัน ณ ที่นี้ มีความเจริญ

ขอให้พวกเขาชูดรากตถนท เหมือนถอนรากหญ้ารก

พวกเขาอย่าปล่อยให้มารรังควานบ่อย ๆ

^{๙๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๐.

เหมือนกระแสน้ำค่อย ๆ เาะต้นอ้อล้ม^{๙๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลผู้มัวประมาทมักถูกตัณหาอันลามกมีพิษร้ายเข้าครอบงำ ย่อมมีแต่ความโศกสลด เวียนว่ายตายเกิดจากภพนี้สูภพอื่นอยู่ร่ำไป ดังนั้น สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงชูดรากอนโคณตัณหาทั้งหลาย อย่าปล่อยให้มารมารังควาน ผู้ใดถอนตัณหาได้แล้ว ความโศกเศร้าย่อมสิ้นไปด้วย

บทนี้สอนว่าผู้มีตัณหามากและประมาทย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบสิ้น ตัณหาย่อมมีแต่พิษร้ายและก่อความโศกสลดแก่บุคคล บุคคลใดเปี่ยมด้วยตัณหาย่อมเปี่ยมด้วยความโศกสลดเช่นกัน เพราะตัณหาเสมือนน้ำฝนอันหลังรดต้นหญ้าคือความโศกสลดให้เจริญงอกงาม ผู้ใดละทิ้งตัณหาได้ย่อมละทิ้งความโศกสลดทั้งปวงได้ บุคคลจึงควรละตัณหาอย่างถอนรากถอนโคน เพื่อไม่เหลือเชื้ออันลามกมีพิษร้าย อันเป็นเครื่องบ่มเพาะความเศร้าอีก

ตัณหาบรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องนางลูกสุกร

เมื่อรากยังแข็งแรง ไม่ถูกทำลาย

ต้นไม้มันก็ถูกตัดแล้ว กิ่งอกได้ใหม่ฉันใด

เมื่อยังทำลายเชื้อตัณหาไม่ได้หมด

ความทุกข์นี้ก็ย่อมเกิดขึ้นได้เรื่อยไปฉันนั้น,

กระแสดัณหา ๓๖ สายอันเชี่ยวราก

ที่ไหลไปยังอารมณ์อันน่าปรารถนา

ไหลบ่าท่วมท้นจิตใจใคร

ความครุ่นคิดคำนึงที่แผ่กระจาย

ย่อมจะชักนำให้เขาเห็นผิดคิดไขว้เขว,

กระแสน้ำคือตัณหา ไหลไปทุกหนทุกแห่ง

เถาวัลย์คือกิเลส ก็ขึ้นรกไปทั่ว

เมื่อเห็น เถาวัลย์นั้นงอกงามแล้ว

พวกเธอจงตัดรากมันด้วยมีดคือปัญญา,

สัตว์ทั้งหลาย มีแต่ไสมนัส

ชุ่มชื้นไปด้วยรักเสน่หา

^{๙๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๔๓-๓๔๖.

ชาบชานในกามารมณ์ทั้งปวง
 พวกเขาไฟแสงแต่ความสุขสันต์หรรษา
 ก็ต้องเกิดต้องแก่อยู่ว่าไป,
 เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา
 กระเสือกกระสน ดุจกระต่ายติดบ่วง
 สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในกิเลสเครื่องผูกมัด
 ย่อมประสบทุกข์บ่อย ๆ ตลอดกาลนาน,
 เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา
 กระเสือกกระสน ดุจกระต่ายติดบ่วง
 ฉะนั้นภิกษุ เมื่อหวังให้กิเลสจางคลาย
 ก็พึงทำลายตัณหาเสีย ^{๙๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าการทำลายเชื้อตัณหาไม่หมด ความทุกข์ย่อมเกิดได้อีก ดุจต้นไม้ที่ถูก
 ตัดแล้ว แต่รากยังแข็งแรง ย่อมงอกขึ้นใหม่ได้ กระแสตัณหาทั้ง ๓๖ สาย ^{๙๓} เข้าท่วมจิตใจใคร มักดึง
 จิตผู้นั้นให้ไหลไปตามอารมณ์ความใคร่ มีจิตเห็นผิด ตัณหาดุจกระแสน้ำไหลไปทุกที่ เถาวัลย์ดุจ
 กิเลสย่อมขึ้นรก ภิกษุพึงตัดรากเถาวัลย์ด้วยมีดคือปัญญา สัตว์ที่มีความสุขชานไปในกามารมณ์
 ทั้งปวง ย่อมต้องเกิดแก่อยู่ว่าไป สัตว์ทั้งหลายติดกับดักคือตัณหา ต้องกระเสือกกระสนในเครื่อง
 ผูกมัดนั้น ย่อมประสบทุกข์ ดังนั้น ภิกษุทั้งหลายพึงหลีกเลี่ยงคือตัณหาเหล่านั้น

บทนี้สอนว่าตัณหาย่อมก่อให้เกิดความต่ำทรามหลายประการ คือ เกิดความทุกข์ร่ำไป
 ก่อให้เกิดความเห็นผิด เพราะตัณหาย่อมแผ่ชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ได้โดยง่าย บุคคลพึงตัดราก
 ตัณหาด้วยปัญญาประจักษ์ใช้มีดตัดเถาวัลย์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ
 ผู้ใดไม่มีความอยาก
 ในโลกนี้และโลกหน้า

^{๙๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๘๗-๓๘๙.

^{๙๓} หมายถึง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา อิงอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น
 กาย และใจ , อิงอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และอารมณ์ที่เกิดกับใจ
 จึงแยกเป็นอายตนะภายใน ๑๘ ชนิด อายตนะภายนอก ๑๘ ชนิด รวมเป็นกระแสตัณหา ๓๖ ชนิด

หมดกิเลส เป็นอิสระ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๙๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดไม่มีตัณหา สิ้นกิเลส ไม่ปรารถนาโลกนี้หรือโลกหน้า ผู้นั้นย่อมเรียกว่าพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ไม่มีตัณหา ละกิเลส ไม่ปรารถนาการเกิดหรือสมบัติในภพได้อีก ย่อมควรเรียกว่าพราหมณ์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๘ เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ

ผู้ใดหมดตัณหา

หมดสงสัย เพราะรู้แจ้งจริง

ลุถึงอมตนิพพานแล้ว

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๙๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดสิ้นตัณหา ทั้งวิจิกิจฉา บรรลุพระนิพพาน ย่อมเรียกว่าพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ควรเรียกว่าพราหมณ์ คือ ผู้สิ้นตัณหา หมดความสงสัยในพระนิพพาน

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๓ เรื่องพระโชติกเถระ

ผู้ละตัณหา

ออกบวชไม่มีเรือน

หมดความอยากในภพ

เราเรียกว่า พราหมณ์^{๙๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลละตัณหา ไม่ครองเรือน สิ้นความใคร่ในตัณหาและภพ ควรเรียกว่าเป็นพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ละกามารมณ์ ไม่ปรารถนาการครองเรือน สิ้นความปรารถนาในกามและการเวียนว่ายตายเกิดอีก ย่อมควรเรียกว่าพราหมณ์

^{๙๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๔.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๕.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๗๐.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๓๘ เรื่องพระอังคฺลิมาลเถระ

มหาฤๅษีผู้องอาจ ประเสริฐ แก้วกล้า

ชานะ ปราศจากตัณหา

บริสุทธิ์ ตรัสธรรม

เราเรียกว่า พราหมณ์^{๙๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้เป็นพราหมณ์ คือ บุคคลผู้องอาจ ประเสริฐ แก้วกล้า สิ้นตัณหา มีแต่ความบริสุทธิ์แล้ว

บทนี้สอนว่าผู้แสวงหาพระนิพพาน ละกิเลสทั้งปวงแล้ว ย่อมควรเรียกว่าพราหมณ์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพราหมณ์ผู้มีความเลื่อมใสมาก

พราหมณ์เอย ท่านจงพยายามหยุดกระแส (ตัณหา)

และบรรเทาทุกสิ่งหลายเสีย พราหมณ์เอย

เมื่อท่านรู้ความสิ้นไปแห่งสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย

ท่านก็จะรู้สิ่งที่ไม่ปรุงแต่ง (นิพพาน)^{๙๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าเมื่อบุคคลละตัณหา บรรเทาทุกสิ่ง ย่อมปราศจากสิ่งปรุงแต่งและเมื่อนั้นย่อมรู้พระนิพพาน

บทนี้สอนว่าผู้ละตัณหาได้แล้ว ย่อมปราศจากเครื่องเศร้าหมองปรุงแต่ง และเข้าถึงพระนิพพานได้

เมื่อภิกษุทั้งหลายละกามฉันทะ ความพอใจหลงใหลในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส หรือ อารมณ์กระทบอื่น ๆ ปลอ่ยวางความสวยงามนารีรัมยยินดีทั้งหลายเสียได้ ย่อมพ้นจากอำนาจแห่งตัณหา ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกหลายชาติ เพราะทำลายตัณหาซึ่งทำให้เกิดภพชาติได้แล้ว ย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน

^{๙๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๗๖.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๗.

๑.๒.๕ ปฏิษะ คือ การมีอารมณ์กระทบใจ การมีอารมณ์โกรธ^{๙๙} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับปฏิษะ มีดังนี้

๑.๒.๕.๑ ความไม่จองเวร ดังต่อไปนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระติสสเถระ

ใครมัวคิดอาฆาตว่า

“มันด่าเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาไม่มีทางระงับ,

ใครไม่คิดอาฆาตว่า

“มันด่าเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาย่อมระงับ^{๑๐๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าหากมัวคิดอาฆาตว่าใครด่าเรา ทำร้ายเรา ชนะเรา ขโมยของของเรา เหว่ย่อมไม่สิ้นไป หากไม่คิดอาฆาตว่าใครด่าเรา ทำร้ายเรา ชนะเรา ขโมยของของเรา เหว่ย่อมสิ้นไป บทนี้สอนว่าผู้มัวคิดอาฆาต ย่อมต้องจองเวรกันเรื่อยไป ส่วนผู้ไม่คิดอาฆาตแล้ว ย่อมไม่ต้องจองเวรกันอีก

ยมกวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องนางกาลสิยักษิณี

แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้

เวรไม่มีระงับด้วยการจองเวร

มีแต่ระงับด้วยการไม่จองเวร

นี่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว^{๑๐๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าในกาลไหน ๆ เหว่ทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ย่อมระงับได้ด้วยการไม่จองเวรซึ่งกันและกันเท่านั้น

^{๙๙} พระราชาพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๑๐๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕-๖.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, ๗.

บทนี้สอนว่าแต่ไหนแต่ไรมา เวรระงับด้วยการไม่จงเวรเท่านั้น ไม่เคยระงับได้ด้วยกา
 จงเวรเลย

สุขวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ

ในมนุษย์ ผู้จงเวรกัน

พวกเราไม่จงเวรใคร

ช่างอยู่สบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เต็มไปด้วยเวร

พวกเราอยู่อย่างปราศจากเวร ^{๑๐๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าในหมู่ผู้จงเวร ผู้ไม่จงเวรย่อมเป็นสุข ในหมู่ผู้มีกิเลส ผู้ปราศจาก
 กิเลสย่อมเป็นสุข ในหมู่ผู้กระวนกระวาย ผู้ไม่กระวนกระวายย่อมเป็นสุข ในหมู่ผู้กระหาย ผู้ไม่
 กระหายย่อมเป็นสุข

บทนี้สอนว่าผู้ไม่จงเวร ปราศจากเวร ไม่มีกิเลส ไม่มีความกระวนกระวาย ย่อมอยู่
 อย่างเป็นสุข

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑.๒.๕.๒ ความไม่โกรธ ดังต่อไปนี้

อรหันตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

พระอรหันต์เปรียบได้กับแผ่นดิน ไม่เคยโกรธซึ่งใคร

มีจิตคงที่ เหมือนหลักเมือง

มีจรรยาสะอาด เหมือนสระน้ำที่ใสไร้เปือกตม

ผู้มีคุณสมบัติเห็นปานนี้ ย่อมไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก ^{๑๐๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าพระอรหันต์ไม่โกรธใครดุจแผ่นดิน จิตมั่นคงดุจเสาหลัก มีจริยาสะอาด
 ดุจสระน้ำใส ทั้งเป็นผู้ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก

บทนี้สอนว่าพระอรหันต์ปราศจากความโกรธ ไม่หวั่นไหวดุจหลักเมือง จริยาสะอาด
 ใส นี่คือนุสรมบัติของผู้พ้นวิภว

^{๑๐๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๒๗.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๐.

โกธวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ผู้ได้ยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที

เหมือนสารถีหยุดรถที่กำลังแล่นไว้ได้

ผู้นั้นไซ้เราเรียกว่า “สารถี”

ส่วนคนนอกนี้ได้ชื่อเพียง “ผู้ถือเชือก” ^{๑๐๔}

ภิกษิตนี้กล่าวว่าผู้ยับยั้งความโกรธได้ทันที ดุจนายสารถีหยุดรถได้ทันใด ผู้นั้นพระองค์
ขนานนามว่า “สารถี” ส่วนชนนอกแต่นี้ เป็นได้เพียง “ผู้ถือเชือก” หาใช่สารถีไม่
บทนี้สอนว่าพึงยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที ดุจสารถีห้ามล้อได้ทันใด

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ไม่ควรรังแกพราหมณ์ (นักบวช)

และพราหมณ์ก็ไม่ควรแสดงความโกรธตอบ

คนที่รังแกพราหมณ์ เป็นคนน่าตำหนิ

แต่พราหมณ์ผู้โกรธตอบ น่าตำหนิกว่า ^{๑๐๕}

ภิกษิตนี้กล่าวว่าไม่ควรรังแกพราหมณ์ ทั้งพราหมณ์ไม่พึงโกรธตอบ เพราะพราหมณ์ผู้
โกรธตอบน่าติเตียนยิ่งกว่า

บทนี้สอนว่าบุคคลไม่ควรรังแกนักบวช ส่วนนักบวชผู้ถูกรังแกไม่ควรแสดงความโกรธ
ตอบ หากนับว่าคนรังแกนักบวชเป็นคนน่าตำหนิแล้ว ถ้านักบวชโกรธตอบ นักบวชนั้นน่าตำหนิกว่า
ผู้รังแกเสียอีก

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๖ เรื่องอภิกโกสกภารทวาชพราหมณ์

ผู้ใดไม่โกรธ ทนต่อการด่า

และการลงโทษของจำ

มีขันติเป็นกำลังทัพ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๐๖}

^{๑๐๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๘.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๓.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๓.

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดทรงขันติ ทนต่อความโกรธ การด่าว่า และถูกทำร้าย ย่อมควรเรียกว่าพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ที่มีความอดทนต่อการด่าว่าและการลงโทษ ด้วยกำลังแห่งขันติ ย่อมถือเป็นพราหมณ์

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ผู้ใดไม่มักโกรธ ทรงศีลพรต

หมดกิเลสฝึกฝนตน

มีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นครั้งสุดท้าย

ผู้นั้น เราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๐๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ละความโกรธ ครองศีลบริสุทธิ์ ไม่กลับมาเกิดอีก ย่อมเรียกว่าพราหมณ์

บทนี้สอนว่าภิกษุผู้ไม่มีความโกรธ ทรงศีล สิ้นกิเลส จะมีชีวิตในโลกเป็นครั้งสุดท้าย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องเด็กหลายคน

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข

ผู้ที่ต้องการความสุขแก่ตน

แต่เบียดเบียนสัตว์อื่น

ตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุข,

สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องการความสุข

ผู้ที่ต้องการความสุขแก่ตน

ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น

ตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข^{๑๐๘}

^{๑๐๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๔.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๓-๑๕๔.

ภาษิตนี้กล่าวว่สัตว์ทั้งหลายต้องการความสุข บุคคลใดแสวงหาสุขเพื่อตน แต่เบียดเบียน สัตว์อื่น บุคคลนั้นตายไปแล้วยอมได้ทุกข์ สัตว์ทั้งหลายต้องการความสุข บุคคลใดแสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น บุคคลนั้นตายไปแล้วยอมได้สุข

บทนี้สอนว่สัตว์ทั้งหลายต้องการความสุขเสมอกัน ผู้หาสุขใส่ตัวโดยเบียดเบียนสัตว์อื่น ย่อมได้ทุกข์ ผู้หาสุขใส่ตนโดยไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นยอมได้สุข

ทนต์วรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ

ผู้ทำร้ายลงทัณฑ์แก่บุคคล
ผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร
ยอมได้รับผลสนองสิบอย่าง
อย่างใดอย่างหนึ่งทันตาเห็น,
ได้รับเวทนาอย่างรุนแรง
ได้รับความเสื่อมเสีย

ถูกทำร้ายร่างกาย

เจ็บป่วยอย่างหนัก

กลายเป็นคนวิกลจริต,

ต้องราชภัย

ถูกกล่าวหาอย่างรุนแรง

ไร้ญาติพี่น้อง

ทรัพย์สมบัติก็พินาศฉิบหาย,

หรือไม่บ้านเรือนของเขายอมถูกไฟไหม้

ตายไป เขาผู้ทรมานบัญญัติก็ตกนรก ^{๑๐๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่ผู้ทำร้ายบุคคลผู้ไม่ทำร้ายใคร ย่อมได้รับผลสนองของ ๑๐ อย่าง คือ ได้รับเวทนาอย่างหนัก เสื่อมเสีย ถูกทำร้าย เจ็บป่วย วิกลจริต ต้องโทษ ถูกกล่าวหา ไร้ญาติพี่น้อง ทรัพย์สมบัติพินาศหรือบ้านเรือนถูกไฟไหม้ ตายไปยอมตกนรก

บทนี้สอนว่ผู้เบียดเบียนผู้ไม่เบียดเบียน ย่อมต้องได้รับผลร้ายอย่างย้งในภายหลัง

^{๑๐๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๙-๑๖๒.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ไม่มีอะไรจะดีสำหรับพราหมณ์
เท่ากับหักห้ามใจจากปิยารมณ์
เมื่อใดเขาไม่เบียดเบียนคนอื่น
เมื่อนั้น ความทุกข์ก็สงบ^{๑๑๐}

ภาชิตนี้กล่าวว่ความกิดกันใจจากอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายยอมเป็นความ
ประเสริฐไม่น้อยแก่พราหมณ์ เมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ความทุกข์ยอมสงบลง
บทนี้สอนว่านักบวชไม่ควรเบียดเบียนผู้ใดอีกต่อไป เพื่อให้ความทุกข์หมดไป

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ผู้งดเบียดเบียนสัตว์อื่น
ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่
ไม่ฆ่าเอง ไม่สั่งให้คนอื่นฆ่า
เราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๑๑}

ภาชิตนี้กล่าวว่ผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะใหญ่หรือน้อย ทั้งไม่กระทำเอง ไม่
ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ ย่อมเรียกว่าพราหมณ์
บทนี้สอนว่าผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ทั้งด้วยมือตนหรือใช้วานผู้อื่น ผู้นั้นแหละจึงถือเป็น
พราหมณ์แท้จริง

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๓ เรื่องสามเณร

ผู้ไม่ดูร้าย กลางกลุ่มชนผู้ดูร้าย
สงบ กลางกลุ่มชนผู้ทารุณ
ไม่ยึดมั่นกลางกลุ่มผู้ยึดมั่น
เราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๑๒}

^{๑๑๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๔.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๙.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๐.

ภานิชนี้กล่าวว่าคุณคนผู้ไม่เคียดแค้นท่ามกลางผู้เคียดแค้น ผู้วางอาชญาท่ามกลางผู้มีอาชญา ผู้ไม่ถือมั่นท่ามกลางผู้ถือมั่น ย่อมเรียกว่าพราหมณ์

บทนี้สอนว่าผู้ไม่ดูร้ายทารุณ ละความยึดมั่นถือมั่น ท่ามกลางผู้ยังดูร้ายทารุณและมีความยึดมั่นถือมั่น จึงสมแก่ฉายาว่าพราหมณ์แท้

๑.๒.๕.๔ ความไม่วิวาท ดังต่อไปนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

คนทั่วไปมักนึกไม่ถึงว่า ตนกำลังพินาศ

เพราะวิวาททุ่มเถียงกัน

ส่วนผู้รู้ความจริงเช่นนั้น

ย่อมไม่ทะเลาะกันอีกต่อไป ^{๑๑๓}

ภานิชนี้กล่าวว่าคุณผู้รู้ความจริงว่าการวิวาททุ่มเถียงกัน ย่อมยังความพินาศมาสู่ตน ย่อมไม่วิวาททะเลาะอีกต่อไป

บทนี้สอนว่าผู้วิวาทกันย่อมถึงความพินาศ ผู้รู้ความจริงนี้ย่อมไม่ทะเลาะกันอีก

ทัณฑวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโกณฑธานเถระ

อย่ากล่าวคำหยาบแก่ใคร ๆ

เมื่อถูกท่านตำว่า เขาจะได้ตอบท่าน

การพูดจាក้าวร้าวกันเป็นเหตุก่อทุกข์

อาจลุกลามถึงขั้นลงมือประทุษร้ายกัน,

ถ้าเธอทำตนให้เจียบเสียบได้

เหมือนช้องแตก

ก็นับว่าเธอเข้าถึงนิพพานแล้ว

เธอก็จะไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับใครอีก ^{๑๑๔}

^{๑๑๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๕-๑๕๖.

ภาษิตนี้กล่าวว่าคุณคนไม่ฟังว่ากล่าวคำหยาบแก่ใคร เพราะผู้ถูกตำว่า จะโกรธและได้ตอบ การพูดจากร้าวร้าวกัน อาจทำให้เรื่องลูกกลมจนทำร้ายซึ่งกันและกัน ถ้าบุคคลรู้จักนั่งเงียบ ดุจห้องแตก ไม่เกิดเสียงเมื่อถูกกระทบ นับว่าเข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องทะเลาะกับใครอีก

บทนี้สอนว่าภิกษุไม่ควรกล่าวคำหยาบคายต่อกัน เพราะจะทำให้การทะเลาะลูกกลมใหญ่โต แต่ฟังนั่งเฉยระงับเสีย เพื่อไม่ต้องทะเลาะกับใครอีก

๑.๒.๖ มานะ คือ การถือตัวถือตน ^{๑๑๕} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับมานะ ดังนี้

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องพระสุธรรมเถระ

ภิกษุพาล ปรารถนาชื่อเสียงเกียรติยศที่ไม่เหมาะสม

อยากเป็นใหญ่กว่าพระภิกษุทั้งหมด

อยากเป็นเจ้าของอาวาส

อยากได้รับบูชาสักการะจากชาวบ้านทั้งหลาย,

“ขอให้คุณหัสถ์ และบรรพชิต

จงสำคัญว่า เราเท่านั้นทำกิจนี้

ขอให้เขาเหล่านั้นอยู่ในบังคับบัญชาของเรา

ไม่ว่ากิจการใหญ่หรือเล็ก”

ภิกษุพาล มักจะคิดใฝ่ฝันเช่นนี้

ความทะเยอทะยาน และความหยิ่งก็พลอยเพิ่มขึ้น ^{๑๑๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่ภิกษุใดปรารถนาชื่อเสียง ความเป็นใหญ่ เป็นเจ้าอาวาส สักการะบูชา ปรารถนาเป็นคนสำคัญแห่งคุณหัสถ์และบรรพชิต มีแต่ความหยิ่งและความทะเยอทะยาน นั้นแล เป็นภิกษุพาล

บทนี้สอนว่าผู้เป็นภิกษุพาลมักใฝ่ฝัน ปรารถนาชื่อเสียงเกียรติยศในทางมิชอบ อยากเป็นใหญ่ อยากได้รับความสักการะบูชา ทำให้ความทะเยอทะยานและความหยิ่งพลอยเพิ่มพูนขึ้น

^{๑๑๕} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๑๑๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๔-๘๕.

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระลกุลณฎกัททียเถระ

ขุนเขาไม่สะเทือน

เพราะแรงลม ฉนฺได

บัณฑิตก็ไม่หวั่นไหว

เพราะนินทาหรือสรรเสริญ ฉนฺนิน ^{๑๑๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าลมไม่สามารถพัดให้ภูเขาสะเทือนได้ ฉนฺได คำนินทาหรือสรรเสริญ
ย่อมไม่ทำให้บัณฑิตหวั่นไหวได้ ฉนฺนิน

บทนี้สอนว่าบัณฑิตย่อมละความถือตัว ไม่หวั่นไหวในคำนินทาหรือสรรเสริญ ดุจขุนเขา
ไม่สะเทือนเพราะแรงลมพัด

โกธวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี

ควรละความโกรธ และมานะ

เอาชนะกิเลสเครื่องผูกมัดทุกชนิด

ผู้ที่ไม่ติดอยู่ในรูปนาม หมตฺกิลสแล้ว

ย่อมคลาดแคล้วจากความทุกข์ ^{๑๑๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรละความโกรธ ความมานะ และกิเลสทั้งหลายให้ได้ ผู้ไม่ติด
ในรูปนามและกิเลสแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

บทนี้สอนว่าบุคคลพึงละความมานะถือตน ไม่ยึดมั่นสิ่งใด เพื่อพ้นจากทุกข์

เมื่อภิกษุทั้งหลายละวางความโกรธ เกลียด เคียดแค้น อาฆาตพยาบาท จองเวรซึ่งกัน
และกันได้แล้ว ย่อมเกิดอารมณ์ปล่อยวาง ไม่ขุ่นเคือง ไม่เศร้าหมอง และสามารถปฏิบัติธรรมได้
โดยราบรื่น มีผลแห่งความสงบจิตสบายใจเป็นปัจจุบัน มีผลแห่งพระนิพพานในอนาคต

^{๑๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๔.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๗.

๑.๒.๗ อุตฺถัจจะ คือ การมีอารมณ์ฟุ้งซ่าน ^{๑๑๙} คำสอนในพระธรรมบทที่เกี่ยวกับอุตฺถัจจะ
ดังนี้

จิตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระเมฆียเถระ
จิตดีนรณ กลับกลอก
ป้องกันยาก ห้ามยาก
คนมีปัญญาสามารถตัดให้ตรงได้
เหมือนช่างตัดลูกศร ^{๑๒๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีปัญญาย่อมควบคุมจิตที่ดีนรณกลับกลอก ห้ามได้ยาก ดุจช่างศร
ตัดลูกศรให้ตรง จิตอันนี้ย่อมพยายามดีนรณไปสู่กามคุณ เจกปลาถูกโยนขึ้นบก ย่อมดีนรณลงสู่
แหล่งน้ำ

บทนี้สอนว่าผู้มีปัญญาย่อมตัดจิตที่ดีนรณ กลับกลอก ห้ามยาก ให้นิ่งได้ ดุจช่างตัดศร

จิตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง
จิตควบคุมยาก เปลี่ยนแปลงเร็ว
ใฝ่ในอารมณ์ตามที่ใคร่
ฝึกจิตเช่นนั้นได้เป็นการดี
เพราะจิตที่ฝึกได้แล้ว นำสุขมาให้ ^{๑๒๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าหากฝึกจิตอันควบคุมได้ยาก เปลี่ยนได้เร็ว มักไหลตามความใคร่ ผู้ฝึก
จิตเช่นนั้นได้แล้ว ย่อมมีความสุข

บทนี้สอนว่าการฝึกควบคุมจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงได้เร็ว ใฝ่ในอารมณ์ตามที่
ต้องการของตนได้นั้นเป็นการดี เพราะจะนำความสุขมาให้

^{๑๑๙} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

^{๑๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๑.

จิตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุกัณฐิตภิกษุ

จิตเห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก

มักใฝ่ในอารมณ์ตามที่ใคร่

ผู้มีปัญญาจึงควรควบคุมจิตไว้ให้ดี

เพราะจิตที่ควบคุมได้แล้ว นำสุขมาให้ ^{๑๒๒}

ภิกษุนี้กล่าวว่าจิตอันละเอียดเห็นได้ยาก มักไหลไปตามความใคร่ ผู้ใดควบคุมจิตได้แล้ว ย่อมมีแต่ความสุข

บทนี้สอนว่าผู้มีปัญญาควรควบคุมจิตที่ละเอียด เห็นได้ยาก ใฝ่ในอารมณ์ตามที่ต้องการ ได้เป็นอย่างดีแล้ว จะมีความสุข

จิตวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ

จิตท่องเที่ยวไปไกล เทียวไปดวงเดียว

ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายนี้

ใครควบคุมจิตนี้ได้

ย่อมพ้นจากบ่วงมาร ^{๑๒๓}

ภิกษุนี้กล่าวว่าผู้ควบคุมจิตอันไม่มีรูปร่าง มักท่องเที่ยว ผู้ควบคุมจิตนี้ได้แล้ว ย่อมพ้น

จากบ่วงมาร

บทนี้สอนว่าผู้ควบคุมจิตที่ท่องเที่ยวไกล ไม่มีรูปร่าง แต่อาศัยอยู่ในกายนี้ ได้เป็นอย่างดีแล้ว ย่อมพ้นจากบ่วงมารได้

จิตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา

เมื่อรู้ว่าง่ายนี้แตกดับง่ายเหมือนหมอน้ำ

พึงป้องกันจิตให้มันเหมือนป้องกันเมืองหลวง

แล้วพึงรบกับพญามารด้วยอาวุธคือปัญญา

เมื่อรบชนะแล้วพึงรักษาชัยชนะนั้นไว้

ระวังอย่าตกอยู่ในอำนาจมารอีก ^{๑๒๔}

^{๑๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๓.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๖.

ภานิชิตนี้กล่าวว่าร่างกายนี้แตกง่ายดุจหม้อน้ำ ป่องกันยาก ดังนั้น บัณฑิตพึงหันมาป้องกัน จิตดุจป่องกันเมื่อหลง ropicปัญญามารด้วยปัญญา แล้วรักษาชัยชนะนั้นไว้ให้ได้

บทนี้สอนว่าบัณฑิตเมื่อรู้ว่าร่างนี้ไม่คงทนถาวร จึงควรป้องกันจิตใจให้พ้นจากอำนาจ ของปัญญามาร โดยใช้ปัญญามารเป็นเครื่องประหารปัญญามาร เมื่อฝึกควบคุมจิตได้แล้ว ควรป้องกัน ไม่ให้ตกในอำนาจตัณหาอีก

นาควรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องสามนุสามเณร

เมื่อก่อนใจเข้าได้ท่องเที่ยวไปในอารมณ

ตามปรารถนา ตามความใคร่ ตามสบาย

แต่บัดนี้ ข้าจักบังคับมันด้วยโยนิโสมนสิการ

เหมือนความขี้ขางถือขอ บังคับข้างที่ตกมัน ^{๑๒๕}

ภานิชิตนี้กล่าวว่แต่ก่อนจิตแห่งพระพุทธเจ้ายอมท่องเที่ยวไปในความปรารถนา ความใคร่ ตามสบายแห่งตน บัดนี้พระองค์คุมจิตด้วยโยนิโสมนสิการ ดุจนายความขี้ขางคุมข้างตกมันด้วยขอ

บทนี้สอนว่าบุคคลพึงใช้โยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยแยบคาย กระทำไว้ในใจโดย ุบายอันแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย คือ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผล ไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุ ปัจจัยหรือตริตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชชา และตัณหา ความรู้จักคิด คิดถูกวิธี) เพื่อควบคุมจิตใจที่ท่องเที่ยวท่องตามอารมณี่ใคร่ปรารถนา ดุจความขี้ขางใช้ขอบังคับข้าง

ตณหาวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องจุฬินุคคหบัณฑิต

ผู้ตั้งใจจะจับความคิดฟุ้งซ่าน

เจริญอสุภกรรมฐานวิธี มีสติทุกเวลา

จักขจัดตัณหาหมดสิ้นไป

ทำลายเครื่องผูกของมาร ^{๑๒๖}

^{๑๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๓.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๘-๓๙๙.

ภาษิตนี้กล่าวว่ตถมหายมเจริญยังแก่นผู้มีวิตก มีระคะจัด เห็นอารมณ้วางาม บุคคลนั้นแลยมทำเครื่องผูกให้มัน ส่วนภิกษุใด ยินดีในธรรมเป็นที่เข้าไประงับวิตก เจริญอุสุภณณ อยู่ มีสติทุกเมื่อ ภิกษุนั้นแล จักทำตถมหาให้สุญสิ้นได้ ภิกษุนั้นจะตัดเครื่องผูกแห่งมารได้

บทนี้สอนว่ควรระงับความคิดฟุ้งซ่านโดยใช้อุสุภกรรณฐาน เพื่อขจัดตถมหาและเครื่องผูกของมารให้สิ้นไป

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุ ๕ รูป

สำรวจทางตา เป็นการดี

สำรวจทางหู เป็นการดี

สำรวจทางจมูก เป็นการดี

สำรวจทางลิ้น เป็นการดี,

สำรวจทางกาย เป็นการดี

สำรวจทางวาจา เป็นการดี

สำรวจทางใจ เป็นการดี

ภิกษุ ผู้สำรวจทุกทาง

ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ^{๑๒๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่ความสำรวจทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นการดี ภิกษุผู้สำรวจอายตนะทั้งหลายนี้ได้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

บทนี้สอนว่ผู้สำรวจอายตนะภายนอกทั้ง ๕ ได้ดีแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุคบภิกษุผู้เป็นฝักฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง

ไม่พึงดูหมิ่นลาภของตน

ไม่พึงริษยาลาภคนอื่น

เมื่อภิกษุมั้วริษยาลาภคนอื่น

ใจย่อมไม่เป็นสมาธิ ^{๑๒๘}

^{๑๒๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๑-๔๑๒.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๖.

ภาษิตนี้กล่าวว่ภิกษุไม่ควรดูหมิ่นลาภของตน ไม่ควรเที่ยวปรารภลาภของผู้อื่น
ภิกษุเมื่อปรารภลาภของผู้อื่น ไม่ประะสบสมาธิ ถ้าภิกษุแม้เป็นผู้มีลาภน้อย ก็ไม่ดูหมิ่นลาภของ
ตน เทพยดาทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญภิกษุนั้นว่าเป็นผู้มีอาชีพหมจดจ ไม่เกียจคร้าน

บทนี้สอนว่ภิกษุผู้ไม่หมิ่นลาภของตน ไม่เกียจคร้าน มีสัมมาอาชีวะ ย่อมได้รับคำชม
ส่วนผู้หมิ่นลาภตน ริษยลาภของผู้อื่น จิตย่อมฟุ้งซ่านไม่มีสมาธิ

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระสันตกายเถระ

ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ

มีใจสงบ ตั้งมั่น

ละโลกาภิสได้

เรียกว่า ผู้สงบจริง ^{๑๒๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ ผู้ตั้งมั่นดีแล้ว ละโลกาภิสได้แล้ว
เราเรียกว่าผู้สงบระงับ

บทนี้สอนว่ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๓ คือ กาย วาจา ใจ ให้สงบตั้งมั่นได้ ย่อมเป็นผู้ได้เสพะ
ความสงบที่แท้จริง

เมื่อภิกษุทั้งหลายสามารถสงบระงับความฟุ้งซ่านแห่งจิตลงได้ จิตย่อมไม่สอดส่ายไปใน
อารมณ์ใคร่ปรารภต่าง ๆ อันเป็นอารมณ์เบื่องต่ำ มีจิตกำหนดรู้ในกรรมฐานจิต อธิจิตที่ตั้งใจ
กำหนดรู้ เช่น อานาปานสติกรรมฐาน โลหิตกสิน เป็นต้น จักทำให้ภิกษุทั้งหลายควบคุมจิตให้หยุดนิ่ง
เพื่อพิจารณาธรรมทั้งหลายอันได้แก่วิปัสสนาญาณเป็นอาทิ เพื่อตัดกิเลส หลุดพ้น ถึงความสงบ
ราบคาบแห่งกิเลส ตัณหา อวิชชา และอุปาทานทั้งปวง

๑.๒.๘ อวิชชา คือ การไม่รู้ตามความเป็นจริงเรื่องนิพพาน ^{๑๓๐} คำสอนในพระธรรมบทที่
เกี่ยวกับอวิชชา ดังนี้

พาลวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง

ราตรีนาน สำหรับคนนอนไม่หลับ

ระยะทางโยชน์หนึ่งไกล สำหรับผู้ล้าแล้ว

^{๑๒๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๙.

^{๑๓๐} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, ๗๑.

สังสารวัฏยาวนาน สำหรับคนพาล

ผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม ^{๑๓๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าราตรีของคนผู้ตื่นอยู่ย่อมยาวนาน โยชน์ของคนล้าแล้วย่อมไกล สงสารของคนพาลทั้งหลายผู้ไม่รู้ที่อยู่ซึ่งสัทธรรมย่อมยาว

บทนี้สอนว่าผู้ไม่รู้แจ้งในพระสัทธรรม ไม่แจ้งในวิชา เต็มไปด้วยอวิชา ย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร หาจะบรรลุนิพพาน

มลวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่ง

ความประพาศเสียหาย เป็นมลทินของสตรี

ความตระหนี่ เป็นมลทินของผู้ให้

ความชั่วทุกชนิด เป็นมลทิน

ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า,

มลทินที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น คือความโง่เขลา

ความโง่เขลา นับเป็นมลทินชั้นยอด

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงละมลทินชนิดนี้

เป็นผู้ปราศจากมลทินเถิด ^{๑๓๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าความประพาศชั่วเป็นมลทินของสตรี ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้ ธรรมอันลามกทั้งหลายเป็นมลทินทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า แต่มลทินอันยิ่งกว่ามลทินอื่น ๆ คือ อวิชาภิกษุทั้งหลายละมลทินนั้นได้แล้ว ย่อมเป็นผู้หมดความมัวหมอง

บทนี้สอนว่าข้อตำหนิชั่วร้ายที่เลวทรามที่สุดคืออวิชา ภิกษุที่ดีพึงละอวิชาเสีย เพื่อเข้าถึงวิชา เป็นผู้ปราศจากความมัวหมอง

ภิกษุวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

...

จงตัดดอกห้า ละทิ้งห้า

ทำให้เจริญเติบโต อีกห้า

^{๑๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๑.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๐-๒๕๑.

พันเครื่องผูกพันห้าชนิด

ภิกษุจึงได้ชื่อว่า ผู้ข้ามน้ำ ^{๑๓๓}

...

ภิกษุนี้กล่าวว่าภิกษุพึงละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สีลพตปรามาส กามฉันทะ และปฏิฆะ ละสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา แล้วพึงเจริญอินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ และปัญญาธิปไตย พ้นจากเครื่องผูกพันทั้ง ๕ ชนิด คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ ๕ ประการ อันได้แก่ สรรเสริญผู้ไม่ควรสรรเสริญ ตีเตียนผู้ควรสรรเสริญ มีความเห็นผิด มีความดำริผิด และทำศรัทธาของมหาชนให้ตกไป จึงได้ชื่อว่าผู้ข้ามห้วงโสมสงสาร

บทนี้สอนให้ภิกษุละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สีลพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ย่อมเข้าถึงพระนิพพาน

เมื่อภิกษุใดละอวิชชาได้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อได้โดยสมบูรณ์ กิเลสเครื่องข้องใด ๆ จักไม่มีแก่ภิกษุนั้นอีก ย่อมได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ผล พระอริยเจ้าชั้นสูงสุด แห่งบวรพระพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเกิด แก่ เจ็บ ตาย วนเวียนอยู่ในกองทุกข์อีก ทั้งเป็นกำลังสำคัญในการโปรดสัตว์ทั้งหลายให้ล่วงพ้นความทุกข์ทั้งสิ้นได้ ตามความปรารถนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย

ข้อธรรมในพระธรรมบทเมื่อศึกษาแล้วพบว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสังโยชน์ทั้งสิ้น ๔ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สีลพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา เว้นไว้แต่รูปราคะและอรูปราคะเท่านั้นที่ไม่มีอยู่ในพระธรรมบท

พระพุทธเจ้าตรัสแสดงเหตุแห่งการเกิดภพชาติ ความมีหวังร้อยรัด คือ สังโยชน์ ว่ามีเหตุมาจากตัณหา ทั้งพระองค์ยังได้แสดงความสำคัญของตัณหาซึ่งก่อให้เกิดภพชาติ และการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งปฐมสังโยชนสูตรกล่าวถึงตัณหาและการขจัดตัณหาทั้งหลายไว้ดังนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย

^{๑๓๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๑.

จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ประทีปน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษพึงเติมน้ำมันและไส้ได้ในประทีป น้ำมันทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ประทีปน้ำมันนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาลนาน แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯ ^{๑๓๔}

ข้อความที่ยกมานั้นแสดงให้เห็นว่าตัณหาย่อมเจริญขึ้นได้ หากภิกษุเห็นความพอใจในสิ่งที่เป็นปัจจัยของสังโยชน์ ดังนั้น หากภิกษุละความพอใจในสิ่งที่เป็นปัจจัยของสังโยชน์ คือ ละสังโยชน์เสียได้ ย่อมทำให้ตัณหาอันขาดสูญไปด้วย

การละสังโยชน์เพื่อพระนิพพานให้แจ้งนั้น ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก ข้อ ๗๙๔ กล่าวไว้ว่า “เพราะความเต็มบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้แลจึงเป็นพระอรหันต์” ^{๑๓๕} นั่นคือเมื่อภิกษุทั้งหลายถึงพร้อมด้วย สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ และปัญญาอินทรีย์ ย่อมเกิดพุทธิปัญญาละนิรวรณ ๕ ใช้ปัญญาขจัดสังโยชน์ มีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น ให้หมดสิ้นไป

ดังนั้น ภิกษุในบวรพระพุทธศาสนาไม่ว่ายุคใด นิกายใด ควรประพฤติชอบตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อความพ้นจากห้วงทุกข์ เป็นเนืองนิตย์อันยิ่งสำหรับศาสนิกชน และทำให้ศาสนิกชนทั้งหลายเกิดศรัทธามั่นในพระศาสนา ทั้งประพฤติตนให้สมแก่การเป็นพุทธบริษัท เพื่อความสงบสุขของสังคมโดยรวม

๑.๓ คำสอนเกี่ยวกับความไม่ประมาท

คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักมุ่งเน้นไปที่ความไม่ประมาท เพราะ “กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท

^{๑๓๔} พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๑๖ [CD-ROM], ๒๐๐๒.

Abstract from : Free Tipitaka, ๘๕.

^{๑๓๕} พระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุปรกณ เล่ม ๓๗ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from :

Free Tipitaka, ๓๓๘.

ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้นฉันนั้นเหมือนกัน”^{๑๓๖} และ “ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘”^{๑๓๗}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายความหมายของ “ความประมาท” ไว้ ดังปรากฏข้อความในพระสุตตันตปิฎกกว่า

ความประมาท สมควรกล่าว การปล่อยจิต ความเพิ่มการปล่อยจิต ในกายทุกจริตก็ดี ในวจีทุกจริตก็ดี ในมโนทุกจริตก็ดี ในเบญจกามคุณก็ดี หรือความเป็นผู้ทำโดยความไม่เอื้อเพื่อ ความเป็นผู้ทำไม่ติดต่อกัน ความเป็นผู้หยุด ๆ ความเป็นผู้มีประพฤติด้อยหย่อน ความเป็นผู้ปลงฉันทะ ความเป็นผู้ทอดธุระ ความเป็นผู้ไม่ใส่ใจ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นความประมาท ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ เรียกว่า ประมาท^{๑๓๘}

ข้อความในพระสุตตันตปิฎกที่ยกมานี้สรุปได้ว่าความประมาทหมายถึง

๑. การปล่อยจิตไปในกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริต เบญจกามคุณ
๒. ความเป็นผู้ไม่เอื้อเพื่อต่อความประมาท คือ ไม่สนใจที่จะไม่ประมาท
๓. การกระทำกิจไม่จริงจังต่อเนื่อง ความไม่ตั้งใจ ประพฤติด้อยหย่อน
๔. ความไม่ประกอบกุศลธรรมทั้งหลายเนื่อง ๆ
๕. ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา

^{๑๓๖} พระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ เล่ม ๓๕ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๔๒๖.

^{๑๓๗} พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๑๙ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๖๓.

^{๑๓๘} พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๓๐ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๑.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงโทษแห่งความประมาทไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความประมาท ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป ฯ^{๑๓๙}

นอกจากตรัสแสดงโทษแห่งความประมาทแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังได้ตรัสแสดงคุณแห่งความไม่ประมาทไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาทดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป ฯ^{๑๔๐}

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าความประมาทย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย หากบุคคลใดมีความประมาทย่อมทำให้อกุศลธรรมที่ตนมีอยู่เสื่อมลง และทำให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดแก่ตนเจริญขึ้น ส่วนความไม่ประมาทย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หากบุคคลใดมีความไม่ประมาทย่อมทำให้อกุศลธรรมที่ตนมีอยู่เสื่อมลง และทำให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดแก่ตนเจริญขึ้น

ความไม่ประมาทจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง คือ ขจัดอกุศลมูลออกไป เพิ่มพูนกุศลมูลให้มากขึ้น ทั้งผู้ใดเปี่ยมไปด้วยความไม่ประมาทยังช่วยให้ผู้นั้นพึงละชาติ ชรา ความโศกและความรำพันอันเป็นทุกข์ได้ในชาตินี้^{๑๔๑}

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่าความไม่ประมาทเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ทรงตรัสสอนพุทธบริษัทเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทตามโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ

^{๑๓๙} พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต เล่ม ๒๐ [CD-ROM], ๒๐๐๒.

Abstract from : Free Tipitaka, ๙.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔๑} พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๓๐ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๗๐.

เนื่อง ๆ แม้ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังตรัสเน้นย้ำถึงความไม่ประมาท อันเป็นปัจฉิมวาจาว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังฆารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” ^{๑๔๒}

ปัจฉิมโอวาทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แสดงความสำคัญของธรรมอันยิ่ง ๒ ประการ คือ

๑. สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา (พึงละสลักกายทิฏฐิ)

๒. ภิกษุพึงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าภิกษุทั้งหลายเมื่อทราบแล้วว่าสังฆารทั้งหลายมีความไม่เที่ยงแท้ไม่ยั่งยืนมั่นคง มีอันต้องแตกสลายแล้วไซ้ ฤๅภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพึงดำรงตนด้วยความไม่ประมาทอย่ามัวหลงระเริงหลงไหลร่างกาย แต่พึงเร่งกระทำอธิจิตให้หลุดพ้นจากกิเลส

คำสอนในพระธรรมบทที่กล่าวถึงคุณของความไม่ประมาท และโทษของความประมาท ดังนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๔ เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

คนที่พึ่งจำตาราได้มาก

แต่มัวประมาทเสีย ไม่ทำตามคำสอน

ย่อมไม่ได้รับผลที่พึงได้จากการบวช

เหมือนเด็กเลี้ยงโค นับโคให้คนอื่นเขา,

ถึงจะท่องจำตาราได้น้อย

แต่ประพฤติชอบธรรม

ละราคะ โทสะ และโมหะได้

รู้แจ้งเห็นจริง มีจิตหลุดพ้น

ไม่ยึดมั่น ถือมั่น ทั้งปัจจุบันและอนาคต

เขาย่อมได้รับผลที่พึงได้จากการบวช ^{๑๔๓}

^{๑๔๒} พระสูตรต้นตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๒๔.

^{๑๔๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑-๒๒.

ภาษิตนี้กล่าวว่าหากว่าคนที่ท้องจำและรู้ตำราเป็นอันมาก แต่มัวประมาทไม่ทำตาม เขาย่อมไม่มีส่วนแห่งผลอันพึงได้จาก การบวช ดุจเด็กเลี้ยงโคมีวัวโคให้ผู้อื่น ตนเองหามีส่วนแห่ง บัญจโครสไม่ อนึ่ง บุคคลผู้ท้องจำและรู้ตำราเพียงน้อย แต่ประพฤติตามคำสอนแห่งพระพุทธเจ้า ละระคะ โทสะ โมหะ มีจิตหลุดพ้นจากกิเลส ล้นความยึดถือในโลกนี้หรือโลกหน้า ผู้นั้นแลย่อมมี ส่วนแห่งผลอันพึงได้รับจากการบวช

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสเตือนมิให้ดำรงตนด้วยความประมาทหรือมัวยึดตำรามากเกินไป โดยกล่าวว่าผู้ที่มีความรู้ทางปริยัติดี ท่องจำถ้อยสรรพข้อธรรมทั้งหลายได้เป็นอันมาก แต่ไม่ยอม ประพฤติตามข้อธรรมอันประเสริฐเหล่านั้น ดำรงตนด้วยความประมาท แม้บวชเป็นเวลานาน ย่อมไม่มีผลอันควรได้จากการครองเพศบรรพชิตนั้น เสมือนเด็กเลี้ยงโคเฝ้าวัวโคให้ผู้อื่น แต่ไม่มี สิทธิความเป็นเจ้าของวัวโค^{๑๔๔} ส่วนผู้ที่ท้องจำถ้อยสรรพข้อธรรมทั้งหลายได้เพียงเล็กน้อย แต่ ประพฤติตามข้อธรรมที่ตนรู้นั้น พยายามขจัดระคะ โทสะ โมหะ หลีกเร้นจากกิเลสชาติ หมด ความยึดถือในภพชาติทั้งหลาย ไม่ปรารถนาการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ผู้นั้นแลจะย่อมได้รับ ผลอันควรได้จากการครองเพศบรรพชิต เหมือนเจ้าของโคย่อมได้รับประโยชน์ทุกอย่างจากโค

กล่าวโดยสรุปว่าภิกษุที่มีความรู้ทางธรรมมาก แต่ไม่ปฏิบัติตามความรู้ที่ตนมีอยู่ ย่อมไม่เกิดประโยชน์อะไร ส่วนภิกษุที่มีความรู้เพียงน้อย แต่ปฏิบัติตามความรู้ที่ตนมีอยู่ ย่อมได้ประโยชน์ มากกว่า

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระนางสามาวดี

ความไม่ประมาท เป็นทางอมตะ

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

ผู้ไม่ประมาท ไม่มีวันตาย

ผู้ประมาท ถึงมีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนตายแล้ว,

บัณฑิตรู้ข้อแตกต่าง

ระหว่างความประมาทกับความไม่ประมาท

จึงยินดีในความไม่ประมาท

อันเป็นแนวทางของพระอรียะ,

^{๑๔๔}อรธกถาใช้ว่า “บัญญัติโครส” หมายถึง นมสด (ชีร), นมส้ม (ทมิ), เนยใส (สมต์), เปรียง (ตูกัก), และเนยแข็ง (โนนีต์)

ท่านผู้ฉลาดเท่านั้น หมั่นเจริญกรรมฐาน
มีความเพียรนั้นอยู่เป็นนิจศีล
บรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะที่สูงส่ง
อิสระจากกิเลสเครื่องผูกมัด ^{๑๔๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าทางอันไม่ตายคือไม่ประมาท ทางแห่งความตายคือความประมาท ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่มีวันตาย ส่วนผู้ประมาทถึงอยู่ก็เหมือนตาย บัณฑิตรู้ความต่างระหว่างธรรมทั้ง ๒ นี้แล้ว จึงยินดีในความไม่ประมาท ตามแนวพระอริยะ หมั่นเจริญกรรมฐาน มีความเพียร ถึงพระนิพพานพ้นจากกิเลสผูกมัดในที่สุด

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงความแตกต่างระหว่างความประมาทและความไม่ประมาท โดยตรัสว่าความประมาทคือหนทางนำไปสู่ความตาย หรือผู้ใดยังไม่ตายแต่ดำรงชีวิตด้วยความประมาท ย่อมไม่แตกต่างกับผู้ตายแล้ว ส่วนความไม่ประมาทคือหนทางนำไปสู่ความอมตะ หรือผู้ใดดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทย่อมไม่มีวันตาย เพราะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงเรียกว่าแม้ตายแล้วแต่เสมือนมีชีวิตอยู่ ผู้มีความฉลาดหลักแหลมย่อมรู้โทษของความประมาท และรู้คุณของความไม่ประมาท ผู้ฉลาดนั่นเองย่อมยินดีในความไม่ประมาทในธรรมทั้งปวง ย่อมปฏิบัติตนตามแนวพระอริยะเจ้าทั้งหลาย เพราะพระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมดำรงชีพด้วยความไม่ประมาท ขวนขวายในพระกรรมฐาน มีความวิริยะอุตสาหะ ที่สุดแล้วผู้ฉลาดไม่มัวประมาทนั่นเอง ย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน ทำลายกิเลสเครื่องผูกมัดให้วินาศขาดสูญได้โดยฉับพลัน

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระฉูพีนถกเถระ

ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท

ด้วยความสำรวมระวัง และด้วยการข่มใจตนเอง

ผู้มีปัญญาควรสร้างเกาะ (ที่พึง) แก่ตน

ที่ห้วงน้ำ (กิเลส) ไม่สามารถท่วมได้ ^{๑๔๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีปัญญาพึงใช้ความเพียร ไม่ประมาท การสำรวมระวัง และการข่มใจ เพื่อสร้างเกาะแห่งปัญญา อันห้วงน้ำแห่งกิเลสท่วมไม่ถึง ไว้เป็นที่พึ่งแก่ตน

^{๑๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕-๒๗.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๗.

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสถึงปัจจัย ๔ ประการอันเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา โดยตรัสว่าผู้มีปัญญาพึงถึงสิ่งเหล่านี้อันเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา คือ ความวิริยะอุตสาหะ ๑ ความสำรวมระวัง ๑ ความข่มใจ ๑ ความไม่ประมาท ๑ เมื่อบุคคลถึงพร้อมด้วยปัจจัย ๔ อย่างนี้แล้วย่อมเกิดปัญญาเพิ่มพูนอันสามารถเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ ทั้งเปรียบเทียบปัญญาประดุจเกาะอันห้วงน้ำ (กองกิเลส) ไม่สามารถท่วมถึงผู้มีปัญญาได้

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพาลนักษัตริ

คนพาล ทราบบัญญา

มักมัวประมาทเสีย

ส่วนคนฉลาด ย่อมรักษาความไม่ประมาท

เหมือนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ,

พวกเขาอย่ามัวประมาท

อย่ามัวเอาแต่สนุกยินดีในกามคุณอยู่เลย

ผู้ไม่ประมาท พงพิณิจตามความเป็นจริงเท่านั้น

จึงจะบรรลุถึงความสุขอันไพบูรณ์ได้ ^{๑๔๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนด้อยปัญญามักมัวประมาท ส่วนคนฉลาดย่อมรักษาความไม่ประมาท

ดูจากรักษาทรัพย์อันมีค่า ภิกษุทั้งหลายอย่ามัวประมาทยินดีในกามคุณ ผู้ไม่ประมาทและเห็นตามความจริงเท่านั้น จึงบรรลุพระนิพพาน

บทนี้พระพุทธเจ้ากล่าวถึงการรักษาปัญญา โดยตรัสว่าผู้ด้อยปัญญามักดำเนินชีวิตด้วยความประมาทมัวเมา ส่วนผู้มีปัญญาย่อมเห็นค่าแห่งความไม่ประมาท ใฝ่รักษาความไม่ประมาทดูจากรักษาโภคทรัพย์อันมีค่า เหล่าภิกษุผู้ไม่ประมาทและเห็นโทษของกามคุณตามความเป็นจริงเท่านั้นจึงถึงพระนิพพาน ส่วนเหล่าภิกษุผู้มัวประมาทยินดีในกามคุณ ย่อมแสวงหาพระนิพพานไม่พบเลย

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระมหากัสสปเถระ

เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาท

เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”

^{๑๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐-๓๑.

“รู้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชน ผู้โง่เขลา

ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เหมือนคนยืนบนยอดเขา

มองลงมาเห็นฝูงชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น”^{๑๔๘}

ภาชิตนี้กล่าวว่าเมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้น บัณฑิตนั้น ย่อมขึ้นสู่ปราสาทปัญญา ไม่เศร้าโศก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ ผู้มีความเศร้าโศก ปราศจากย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้ เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา มองเห็นชนผู้ยืนอยู่บนพื้นดินได้ฉะนั้น

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงคุณแห่งความไม่ประมาท โดยตรัสว่าบุคคลใดใช้กำลังแห่งความไม่ประมาท เข้าบั่นทอนความประมาทอันมีอยู่ในตน เมื่อนั้นบุคคลผู้ขจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาทนี้เองย่อมเป็นผู้มีปัญญาอย่างยิ่ง ปราศจากความเศร้าโศก เมื่อนั้นแลผู้ที่มีปัญญาย่อมแลเห็นความเศร้าโศกมัวเมาของเหล่าชนพาลผู้โง่เขลามัวประมาท อุปมาหนึ่งผู้ยืนอยู่บนยอดเขาสูง ย่อมแลเห็นซึ่งชนเหล่าอื่นอันทอ้งอยู่ในพื้นราบ ฉะนั้น

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

ผู้มีปัญญามากไม่ประมาท เมื่อคนอื่นพากันประมาท

และตื่น เมื่อคนอื่นหลับอยู่

เขาจึงละทิ้งคนเหล่านั้นไปได้ไกล

เหมือนม้าฝีเท้าเร็ว วิ่งเลยม้าแกลบฉะนั้น”^{๑๔๙}

ภาชิตนี้กล่าวว่าท่ามกลางผู้ประมาท ผู้มีปัญญามากไม่ประมาท ท่ามกลางผู้หลับ ผู้มีปัญญามากตื่นอยู่ ผู้มีปัญญาจึงละทิ้งคนเหล่านั้นไปได้ไกล ดุจม้าตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งม้าแกลบไป ฉะนั้น”^{๑๕๐}

^{๑๔๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

^{๑๕๐} อรรถกถาพระไตรปิฎก อธิบายว่า “เมื่อคนมีปัญญาที่พยายามเรียนพระสูตร สูตรหนึ่ง ผู้มีปัญญาดีย่อมเรียนได้วรรคหนึ่ง เมื่อคนมีปัญญาที่บกำลังพยายามทำกัมมัฏฐาน บุคคลผู้มีปัญญาดีพิจารณากัมมัฏฐานทำให้กิเลสสิ้นไป ผู้มีปัญญาดีย่อมละไปได้ด้วยการบรรลุมรรคผล”

บทนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงคุณของความไม่ประมาทว่าผู้ไม่ประมาทท่ามกลางบุคคลอื่นผู้ยังประมาท หรือผู้ตื่นอยู่ท่ามกลางผู้อื่นที่หลับใหล ผู้นั้นย่อมทิ้งผู้อื่นไปไกลทั้งด้วยปริยัติและการบรรลุมรรคผล

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท

เห็นภัยในความประมาท

ย่อมเผากิเลสเครื่องผูกมัดได้

เหมือนไฟเผาเชื้อทุกชนิด ^{๑๕๑}

ภิกษุนี้กล่าวว่าภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์ ทั้งละเอียดและหยาบไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยไป ฉะนั้น

บทนี้สอนว่าภิกษุผู้เห็นภัยของความประมาทและดำรงมั่นโดยความไม่ประมาทแล้ว ย่อมเผากิเลสได้สิ้น

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม

ภิกษุผู้ไม่ประมาท

เห็นภัยในความประมาท

ไม่มีทางเสื่อม

ย่อมอยู่ใกล้นิพพานเป็นแน่แท้ ^{๑๕๒}

ภิกษุนี้กล่าวว่าภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท เห็นภัยในความประมาท ย่อมไม่เสื่อมจากมรรคและผล ใกล้พระนิพพานทีเดียว

บทนี้สอนว่าภิกษุผู้เห็นภัยของความประมาทและดำรงมั่นในความไม่ประมาทแล้ว ย่อมไม่มีทางเสื่อมจากความใกล้พระนิพพาน เป็นพระอริยเจ้าตั้งแต่พระโสดาปัตติมรรคเป็นต้น จนถึงพระอรหันต์ผล เพราะความเป็นพระอริยเจ้าย่อมเป็นนิตยบุคคล ไม่มีทางเสื่อมถอยอีก

^{๑๕๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕.

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๖.

โลกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระสัมมัสสนเถระ

ผู้ที่เคยประมาทในกาลก่อน

แต่ภายหลังไม่ประมาท

เขาย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง

เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ ^{๑๕๓}

ภิกษุนี้กล่าวว่าผู้ใดประมาทในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมยังโลกนี้ให้สว่างได้ เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก ฉะนั้น

บทนี้สอนว่าผู้เคยประมาท แต่ละทิ้งความประมาทได้ ด้วยสุขซึ่งเกิดแต่มรรคผล หันหน้าเข้าสู่ความไม่ประมาท บุคคลนั้นย่อมส่องโลก ให้สว่างเป็นอันเดียวกันได้ด้วยมรรคญาณ ดุจจันทร์พ้นจากหมอกส่องโลกให้สว่าง

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องปรินิพพานของพระโคธิกเถระ

มารยอมค้นไม่พบวิถีทาง

ของผู้ทรงศีลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท

ผู้หลุดพ้นจากอาสวกิเลส เพราะรู้ชอบ ^{๑๕๔}

ภิกษุนี้กล่าวว่าผู้ใดถึงพร้อมด้วยศีล ทิ้งความประมาทเสียสิ้น มารยอมมีอาจค้นพบทางไปแห่งผู้นั้นได้เลย

บทนี้สอนว่าภิกษุพึงเป็นผู้ทรงศีลาจารวัตร ทั้งดำรงชีพอยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะผู้ดำรงชีพด้วยความไม่ประมาท ย่อมพ้นจากอาสวกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเป็นผู้ที่มารไม่อาจค้นพบวิถีทางที่ไปได้ เพราะพ้นจากอำนาจของมารเสียแล้ว

ปกิณณวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุชาวนครภัททิยะ

สิ่งที่ควรทำไม่ทำ

กลับทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

อาสวะย่อมเจริญแก่พวกเขา

ผู้ถือตัวและมัวเมาประมาท,

^{๑๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐๒.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๖๖.

ส่วนชนเหล่าใด เจริญสติในกายเป็นนิตย์
ไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ทำเฉพาะสิ่งที่ควรทำเสมอ
สำหรับชนผู้มีสติ สัมปชัญญะพร้อมมูลเหล่านั้น
อาสวะมีแต่จะหมดไป ^{๑๕๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าภิกษุเหล่าใดละทิ้งสิ่งที่ควรทำ แต่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ มีมานะ ประมาท
กิเลสทั้งหลายย่อมเจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ส่วนภิกษุเหล่าใดทำกิจที่ควรทำ ย่อมไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ
อาสวะทั้งหลายของภิกษุเหล่านั้น ผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ย่อมสิ้นไป

บทนี้สอนว่าผู้ถือตัวมัวเมาทำกิจไม่ควรทำ แต่ไม่ทำกิจที่ควรทำ ย่อมมากด้วยกิเลส
ส่วนผู้มีสติเจริญกายคตานุสติทุกเมื่อ ทำสิ่งที่ควรทำ ไม่ทำสิ่งไม่ควรทำ ย่อมสิ้นอาสวะ ^{๑๕๖}

นาควรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องช้างชื้อปาเวระะ

พวกเธอจงยินดีในความไม่ประมาท

จงระมัดระวังจิตของตน

จงถอนตนออกจากหล่มกิเลส

เหมือนพญาช้างติดหล่ม

พยายามช่วยตัวเอง ^{๑๕๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าท่านทั้งหลาย จงยินดีในความไม่ประมาท จงตามรักษาจิตของตน จง
ถอนตนขึ้นจากหล่ม ประหนึ่งช้างที่จมลงในเปือกตม ถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น

บทนี้สอนภิกษุให้ใช้ความไม่ประมาทของตนนั้นแหละ เป็นกำลังเครื่องมือรั้งตนขึ้นจาก
หล่มกิเลส ดูพญาช้างใช้พลังกำลังของตนเป็นเครื่องมือดึงตนให้พ้นจากหล่มดินโคลน

ดังที่กล่าวมานั้นสรุปได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงให้เห็นความสำคัญของความไม่
ประมาท และเตือนความประมาท เพราะความไม่ประมาทย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งหลาย

^{๑๕๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๕-๓๓๖.

^{๑๕๖} กิเลสที่หมักหมมหรือคองอยู่ในสันดาน มี ๓ อย่าง คือ ๑. กามาสวะ (อาสวะคือ
กาม) ๒. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) ๓. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา) อีกหมวดหนึ่งมี ๔ คือ ๑.
กามาสวะ ๒. ภวาสวะ ๓. ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) ๔. อวิชชาสวะ

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๔.

อุปมาขอยเท้าสัตว์ย่อมตกลงสู่รอยเท้าช้าง ฉันทิด ธรรมทุกประการย่อมตกอยู่ในความไม่ประมาท ฉันทัน ดั่งนั้น เมื่อภิกษุหรือชนทั้งหลายมีความไม่ประมาทเป็นที่ตั้งแล้ว ย่อมถึงความสุขได้โดยง่าย

๒. เนื้อหาคำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

คำสอนในพระธรรมบทที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อเทศนาสั่งสอนเหล่าภิกษุ ภิกษุณี และสามเณรในบวรพระพุทธศาสนา รวมทั้งคำสอนที่แสดงแก่อุบาสก อุบาสิกา นั้น เมื่อศึกษาเฉพาะเนื้อหาคำสอนแล้วพบว่าคำสอนในพระธรรมบทจำนวนมากสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตของฆราวาสได้ เช่น คำสอนเพื่อการงดเว้นเบียดเบียน การทำความดี การเลือกคบมิตร การปฏิบัติตนต่อผู้อื่นในสังคม ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคำสอนที่ทำให้เกิดความสุขในปัจจุบัน และเอื้อให้สังคมส่วนรวมเกิดความสุขสืบอีกด้วย

คำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถแบ่งได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม

คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นคำสอนที่สอดคล้องกับพุทธวจนะ “กมฺมุณา วตฺตติ โลกิ สัตฺวโลกิยํ ยมฺมํ ปรปํ ปรปํ ปรปํ ปรปํ” คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมสามารถแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และความแตกต่างระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าทำดีได้ดี

ยมกวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องมัญญูสุกฺกนฺทสิ

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำสิ่งใดด้วยใจบริสุทธิ์

ความสุขย่อมติดตามเขา

เหมือนเงาติดตามตน ^{๑๕๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าใจย่อมเป็นใหญ่เหนือการกระทำทั้งหมด เพราะการกระทำทั้งหลาย ย่อมเกิดจากใจเป็นสำคัญ หากผู้ใดมีจิตใจดีงาม พูดและทำแต่สิ่งดีตามจิตกำหนดมั่น ผู้นั้นย่อมได้รับผลแห่งความดี คือ ความสุข ดุจเงาที่ตามติดตนไปทุกหนแห่ง

^{๑๕๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔.

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องธัมมิกอุบาทก

คนทำดียอมว่าเรงในโลกนี้
 คนทำดียอมว่าเรงในโลกหน้า
 คนทำดียอมว่าเรงในโลกทั้งสอง
 คนทำดียอมว่าเรง เบิกบานใจยิ่งนัก
 เมื่อมองเห็นแต่กรรมบริสุทธิ์ของตน ^{๑๕๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนทำดียอมว่าเรงเบิกบานใจทั้ง ๒ ภพ คือ โลกนี้และโลกหน้า ทั้งนี้ เป็นเพราะคนทำดียอมมองเห็นแต่กรรมดีที่ตนสั่งสมไว้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องนางสุนนาเทวี

คนทำดียอมสุขใจในโลกนี้
 คนทำดียอมสุขใจในโลกหน้า
 คนทำดียอมสุขใจในโลกทั้งสอง
 เมื่อคิดว่าตนได้ทำแต่บุญกุศล ย่อมสุขใจ

ตายไปเกิดในสุคติ ยิ่งสุขใจยิ่งขึ้น ^{๑๖๐}
 ภาษิตนี้กล่าวว่าคนทำดียอมสุขใจทั้ง ๒ ภพ คือ โลกนี้และโลกหน้า เมื่อเห็นแต่กรรมดี ที่ตนก่อไว้ ทั้งยังเป็นสุขยิ่งขึ้น เมื่อไปสู่สุคติภพหลังจากตายไปแล้ว

ปาปวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี

เมื่อความดียังไม่ส่งผล
 คนดีก็มองเห็นความดีเป็นความชั่ว
 ต่อเมื่อใดความดีเปล็ดผล
 เมื่อนั้นแหละเขาจึงจะเห็นผลของความดี ^{๑๖๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนดียอมเห็นบุญเป็นของไม่ดี เมื่อมันยังไม่ให้ผล แต่เมื่อมันให้ผลแล้ว คนดีจึงรู้จักคุณของบุญ

^{๑๕๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๘.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๙.

ปาปวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องเศรษฐีซื้อพิฬาลปะทกะ

อย่าดูถูกบุญเล็กน้อยว่าจักไม่สนองผล

น้ำตกจากภูเขาที่ละลายหาย ๗ ยังเต็มตุ่มได้

นักปราชญ์สะสมบุญที่ละเล็กละน้อย

ย่อมเต็มด้วยบุญได้เช่นกัน ^{๑๖๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่บุญแม้กระทำเพียงเล็กน้อย หากทำบ่อยเข้าย่อมกลายเป็นบุญ
มหาศาลได้

ปิยวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายนันทียะ

บุรุษผู้จากไปนาน

เมื่อกลับมาจากไพร่ชสถานโดยสวัสดิ์

ญาติ และมิตรสหายย่อมยินดีต้อนรับ,

บุญที่ได้ทำไว้ในโลกนี้

ย่อมต้อนรับผู้ที่จากไป

เหมือนญาติที่รักมาจากที่ไกล

ฝูงชนย่อมเต็มใจต้อนรับ ^{๑๖๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่บุคคลผู้จากไปนาน เมื่อกลับสู่ตระกูล ญาติและมิตรย่อมต้อนรับด้วย
ความยินดี ฉันทใด บุคคลทำบุญไว้แล้ว ผลบุญย่อมต้อนรับผู้กระทำ ฉันทนั้น

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่เมื่อคนมีจิตคิดในทางดีย่อมประพฤติแต่สิ่งดี
และย่อมได้รับผลดี การทำบุญแม้ที่ละเล็กที่ละน้อยยังค่อยสั่งสมกลายเป็นผลบุญมหาศาลขึ้นมา
ได้ ในที่สุดแล้วผลแห่งบุญนั้นเองย่อมรอดอบสนองผู้กระทำด้วยความอิมเอนร์นรมย์ ปราศจาก
ทุกข์ในสัมปรายภพ

^{๑๖๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๑.

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๓-๒๕๔.

๒.๑.๒ คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าทำชั่วได้ชั่ว

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพระจักขุบาล

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำสิ่งใดด้วยใจชั่ว

ความทุกข์ย่อมติดตามตัวเขา

เหมือนล้อหมุนเข้าตามเท้าโค ^{๑๖๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าใจย่อมเป็นใหญ่เหนือการกระทำทั้งหมด เพราะการกระทำทั้งหลาย ย่อมเกิดจากใจเป็นสำคัญ หากผู้ใดมีจิตใจชั่วร้าย พูดและทำแต่สิ่งชั่วตามจิตกำหนดมัน ผู้นั้นย่อม ได้รับผลแห่งความชั่ว คือ ความทุกข์ ดุจล้อที่หมุนไปตามรอยเท้าโค

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนายจุนทสุกริก

คนทำชั่วยอมเสร้างาโคกในโลกรนี้

คนทำชั่วยอมเสร้างาโคกในโลกรหน้า

คนทำชั่วยอมเสร้างาโคกในโลกรทั้งสอง

คนทำชั่วยอมเสร้างาโคกเดือดร้อนยิ่งนัก

เมื่อมองเห็นแต่กรรมชั่วของตน ^{๑๖๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนทำชั่วยอมเสร้างาโคกเดือดร้อนทั้ง ๒ ภาพ คือ โลกรนี้และโลกรหน้า เมื่อ มองเห็นแต่กรรมชั่วที่ตนกระทำไว้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องพระเทวทัต

คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกรนี้

คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกรหน้า

คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในโลกรทั้งสอง

^{๑๖๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๗.

เมื่อคิดได้ว่า ตนทำแต่กรรมชั่ว
 ตายไปเกิดในทุคติ ยิ่งเดือดร้อนหนักขึ้น^{๑๖๖}
 ภาชิตนี้กล่าวว่าคนทำชั่วยอมเดือดร้อนทั้ง ๒ ภพ คือ โลกนี้และโลกหน้า เมื่อเห็นแต่
 กรรมชั่วที่ตนก่อไว้ ทั้งยังต้องไปสู่ทุคติเมื่อตายไป

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๒ เรื่องอหิเปรัต

กรรมชั่วที่ทำแล้ว ยังไม่ให้ผลทันทีทันใด
 เหมือนนมรีดใหม่ ๆ ไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวในทันที
 แต่มันจะค่อย ๆ เฝาะละลายผู้กระทำในภายหลัง
 เหมือนไฟไหม้แกลบ^{๑๖๗}

ภาชิตนี้กล่าวว่ากรรมชั่วเมื่อกระทำแล้วยังไม่ส่งผลทันที ดุจนมรีดใหม่ไม่กลายเป็นนมเปรี้ยว
 ทันที แต่จะค่อย ๆ สมองผลแก่ผู้ทำดูจไฟค่อย ๆ ลามไหม้แกลบ

ปาปวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี

เมื่อบาปยังไม่ส่งผล
 คนชั่วก็เห็นว่าเป็นของดี
 ต่อเมื่อมันแผ่ผลเมื่อใด
 เมื่อนั้นแหละเขาจึงรู้พิษสงของบาป^{๑๖๘}

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนชั่วยอมเห็นบาปเป็นของดี เมื่อมันยังไม่ให้ผล แต่เมื่อมันให้ผลแล้ว
 จึงรู้โทษของบาป

ปาปวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุไม่ถนอมบริวาร

อย่าดูถูกความชั่วเล็กน้อยว่าจักไม่ส่งของผล
 น้ำตกจากภูเขาที่ละหยาด ๆ ยังเต็มตุ่มได้
 คนพาลทำความชั่วทีละเล็กทีละน้อย

^{๑๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๘๒.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๘.

ย่อมเต็มด้วยความชั่วได้เช่นกัน ^{๑๖๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบาปแม้เพียงเล็กน้อย หากกระทำบ่อยเข้า สิ่งละอันพันละน้อยย่อมกลายเป็นสิ่งใหญ่ได้

ปาปวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายพรานสุนัขชื่อโกกะ

بابก็ยอมตามสนองผู้โง่เขลา

ซึ่งทำร้ายบุคคลที่ไม่ทำร้ายตอบ

ผู้หมดจด ปราศจากกิเลส

ดุจธูรีที่ชั้ดทวนลม (วกกลับมาหาผู้ชั้ด) ^{๑๗๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ชั้ดผงผู้ทวนลม ผู้ยอมทวนกลับสู่ผู้ชั้ด ฉันทิ ผู้โง่เขลาคนใด ทำร้ายบุคคลผู้ไม่ได้ตอบ หรือปราศจากกิเลสแล้ว บาปกรรมย่อมสนองของผู้นั้น ฉันทิ

ทัณฑวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ

ผู้ทำร้ายลงทัณฑ์แก่บุคคล

ผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายใคร

ย่อมได้รับผลสนองสืบอย่าง

อย่างใดอย่างหนึ่งทันตาเห็น,

ได้รับเวทนาอย่างรุนแรง

ได้รับความเสื่อมเสีย

ถูกทำร้ายร่างกาย

เจ็บป่วยอย่างหนัก

กลายเป็นคนวิกลจริต,

ต้องราชภัย

ถูกกล่าวหาอย่างรุนแรง

ไร้ญาติพี่น้อง

ทรัพย์สมบัติก็พินาศฉิบหาย,

^{๑๖๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๐.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๔.

หรือไม่บ้านเรือนของเขาย่อมถูกไฟไหม้

ตายไป เขาผู้ทรมานปัญญาก็ตกนรก ^{๑๗๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ทำร้ายบุคคลผู้ไม่ทำร้ายใคร ย่อมได้รับผลตอบแทน ๑๐ อย่าง คือ ได้รับเวทนา ได้รับความเสื่อมเสีย ถูกทำร้าย เจ็บป่วย วิกัลจริต ต้องราชภัย ถูกกล่าวหา ไร้ญาติพี่น้อง ทรัพย์สินสมบัติหรือบ้านเรือนย่อมพินาศ เมื่อตายไปย่อมตกนรก

อิตตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล

บาปที่ตนทำเอง เกิดในตนเอง

และตนเองเป็นผู้สร้างไว้

ย่อมทำลายคนใจให้ย่อยยับ

เหมือนเพชร ทำลายแก้วมณี ^{๑๗๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบาปที่บุคคลกระทำไว้เอง ย่อมเกิดในตนเอง ทั้งทำลายตนเองให้พินาศ ดุจเพชรทำลายแก้วมณี

มหาวิทกษณด้วยศีลปกาสร์ สงวนลิขสิทธิ์

มถวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระตีสสเถระ

สนิมเกิดแต่เหล็ก

กัดกินเหล็กฉันใด

กรรมที่ตนทำไว้

ย่อมนำเขาไปทุกคติชั้นนั้น ^{๑๗๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากรรมชั่วที่บุคคลทำขึ้นนั้น ย่อมชักนำไปสู่บุคคลนั้นไปสู่ทุกคติภพ อันได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดียรัจฉาน อุปมาเหมือนสนิมย่อมเกิดในเนื้อเหล็ก และกัดกินเนื้อเหล็กนั่นเอง

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าจิตของมนุษย์ย่อมเป็นใหญ่เหนือการกระทำทั้งปวง เมื่อมนุษย์คิดในทางชั่ว ผู้นั้นย่อมประพฤติชั่วตามความคิดของตน เช่น คิดเบียดเบียนผู้ไม่เบียดเบียน ความชั่วที่คนพาลสะสมไว้ทีละเล็กทีละน้อย ย่อมรวมเข้าเป็นบาปกรรมอันยิ่งใหญ่ แล้ว

^{๑๗๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๙-๑๖๒.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๙.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๗๘.

ตามสนองให้คนพาลต้องเป็นทุกข์ทั้งชาตินี้และชาติหน้า เพราะผลของกรรมชั่วย่อมทำลายตนเอง
 ดุจสนิมทำลายเหล็ก

๒.๑.๓ คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นความต่างระหว่างกรรมดีและกรรมชั่ว

นiryavรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องหญิงขี้เหิง

ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยเป็นดี

ทำแล้วยอมเดือดร้อนภายหลัง

มาทำความดีกันดีกว่า

ทำแล้ว ไม่เดือดร้อน ^{๑๗๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากรรมชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะกรรมชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง
 ส่วนบุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่ต้องเดือดร้อน กรรมนั้นเป็นกรรมดี

พาลวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องชานา

กรรมใดทำแล้วทำให้เดือดร้อนภายหลัง

อีกทั้งทำให้ร้องไห้คร่ำครวญ

รับสนองผลของการกระทำ

กรรมนั้นไม่ดี ^{๑๗๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากรรมที่ทำไปแล้ว ทำให้ตนต้องเดือดร้อนมีความทุกข์สาหัสในภายหลัง
 กรรมนั้นเป็นกรรมที่ไม่ดี

พาลวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนายสุนนมาลาการ

กรรมใดทำแล้ว ไม่เดือนร้อนภายหลัง

ทั้งผู้กระทำก็เบิกบานสำราญใจ

ได้เสวยผลของการกระทำ

กรรมนั้นดี ^{๑๗๖}

^{๑๗๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๙.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๗๘.

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๗๙.

ภาษิตนี้กล่าวว่ากรรมที่ทำแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง มีใบหน้าอิมเอบด้วยความสุข
กรรมนั้นดี

อรรถวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องกระเสือกกระสนเพื่อจะทำลายสงฆ์
กรรมไม่ดี ทั้งไม่มีประโยชน์แก่ตน ท่าง่าย
แต่กรรมดีและมีประโยชน์ ทำได้ยากยิ่งนัก ^{๑๗๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากรรมชั่วและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน คนทำง่ายเพราะไม่ต้องหักห้าม
กิเลสในใจตน ส่วนกรรมดีและเป็นประโยชน์แก่ตน คนทำยากเพราะต้องหักห้ามกิเลสในใจตน

อรรถวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องอุบาสกชื่อจุลกาล
ตนทำบาปเอง ตนก็เศร้าหมองเอง
ตนไม่ทำบาปตนก็บริสุทธิ์เอง
ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน
คนอื่นจะให้คนอื่นบริสุทธิ์แทนไม่ได้ ^{๑๗๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบาปที่ทำย่อมทำให้ตนเศร้าหมอง หากไม่ทำตนย่อมบริสุทธิ์ เพราะ
ความบริสุทธิ์หรือไม่นั้น บุคคลอื่นกระทำแทนมิได้

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่ากรรมดีทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องหักห้ามใจตน
จากกิเลส ส่วนกรรมชั่วทำได้ง่ายเพราะเป็นการทำตามใจกิเลส วิธีจำแนกว่ากรรมใดเป็นกรรมดี
หรือกรรมชั่ว คือ กรรมใดเมื่อกระทำแล้ว ส่งผลร้ายต่อผู้กระทำในภายหลัง กรรมนั้นชื่อว่ากรรมไม่ดี
ส่วนกรรมใดเมื่อกระทำแล้วส่งผลดีต่อผู้กระทำในภายหลัง กรรมนั้นชื่อว่ากรรมดี การทำกรรมดี
หรือกรรมชั่ว การทำให้ใครเป็นคนดีหรือคนชั่ว ย่อมเกิดจากบุคคลผู้กระทำเอง คนอื่นมิอาจทำให้
เรากลายเป็นคนดีหรือชั่วได้ หากเราไม่ประพฤติตามนั้น

^{๑๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๑.

^{๑๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๓.

๒.๒ คำสอนที่สอดคล้องกับหัวใจพระศาสนา

หัวใจพระศาสนาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ คือ “ความไม่ทำบาปทั้งสี่
ความยังกุศลให้ถึงพร้อม ความทำจิตของตนให้ผ่องใส”^{๑๗๙}
นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๑๘๐}
ดังปรากฏคาถาในพุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ ดังว่า

พุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ

ไม่ทำความชั่วทุกชนิด

ทำแต่ความดี

ทำใจให้ผ่องใส

นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๘๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ย่อมตรัสสอนต่อกันมาเช่นนี้ว่า บุคคลควรละเว้น
การทำชั่วทุกชนิด แล้วเลือกทำแต่ความดี รวมไปถึงการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากอวิชชา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนให้บุคคลทั้งหลายละอกุศลกรรมเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึง
สั่งสมกุศลกรรม เพื่อกุศลกรรมถึงพร้อมแล้ว ย่อมมีกำลังใจที่จะขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์จากอวิชชา

คำสอนเรื่องหัวใจพระศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ คำสอนเพื่อให้ละเว้นความชั่ว
คำสอนเพื่อให้ทำแต่ความดี และคำสอนเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ คำสอนเพื่อให้ละเว้นความชั่ว

การละเว้นความชั่วเป็นสิ่งสำคัญที่บุคคลต้องเริ่มทำเป็นอันดับแรก ตามหัวใจแห่ง
พระศาสนาที่กล่าวมาแล้ว เพราะความชั่วเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมองอย่างยิ่ง ดังพระคาถาว่า

มลวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องกัลบุตรคนใดคนหนึ่ง

ความประพฤติเสียหาย เป็นมลทินของสตรี

ความตระหนี่ เป็นมลทินของผู้ให้

^{๑๗๙} อรรถกถา พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ
สูตรนิบาต เล่ม ๔๒ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๓๓๒.

^{๑๘๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๕.

ความชั่วทุกชนิด เป็นมลทิน
ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า ^{๑๘๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าความประพฤติชั่วเป็นมลทินของสตรี ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้ ส่วนความชั่วทุกชนิดย่อมเป็นมลทินไม่ว่าในภพนี้หรือภพไหน ๆ บุคคลทั้งหลายจึงควรละความชั่วทั้งหลายเสีย

ปาปวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องมหาธนวาณิช
พ่อค้ามีทรัพย์มาก มีพวกน้อย
ละเว้นทางที่มีภัย
คนรักชีวิตละเว้นยาพิษ ฉันทไค
บุคคลพึงละบาป ฉันทัน ^{๑๘๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าแม้พ่อค้าทรัพย์มาก แต่พวกน้อย ยังละเว้นทางที่มีภัย แม้คนรักชีวิตยังละเว้นยาพิษเสีย ดังนั้น บุคคลผู้เกรงผลของบาป พึงละเว้นการทำบาปเช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มีควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องสุกรเปรต
พึงระวังวาจา พึงสำรวมใจ
ไม่พึงทำบาปทางกาย
พึงชำระทางกรรมทั้งสามนี้ให้หมดจด
เมื่อทำได้เช่นนี้ เขาพึงพบทาง
ที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายแสดงไว้ ^{๑๘๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรจะมีกิริยาหมดจด ๓ ประการ คือ รู้จักสำรวมใจ ระมัดระวังคำพูด และไม่กระทำบาปทั้งหลาย บุคคลที่ทำเช่นนี้ได้จึงสามารถพบหนทางพ้นทุกข์

พระธรรมบทที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าความชั่วเป็นมลทินอย่างยิ่ง บุคคลจึงไม่ควรประพฤติชั่ว โดยการละเว้นกรรม ๓ ทาง คือ กาย วาจา ใจ หรือเรียกอีกอย่างว่าการละเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

^{๑๘๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘๐.

^{๑๘๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๒.

^{๑๘๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๑.

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นคำสอนเพื่อระงับความประพฤติชั่ว ๓ ทางของมนุษย์
อันได้แก่ ความประพฤติชั่วทางกาย ความประพฤติชั่วทางวาจา และความประพฤติชั่วทางใจ

อกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการที่นับเป็นทางบาป ไม่ควรดำเนิน ประกอบไปด้วย ^{๑๔๔}

ก. กายกรรม ๓ อันได้แก่

๑. ฆ่าสัตว์ (ปาณาติปาตา)
๒. ลักทรัพย์ (อทินฺนาทนา)
๓. ประพฤติผิดในกาม (กาเมสุมิฉุจจารา)

ข. วจีกรรม ๔ อันได้แก่

๑. พุดเท็จ (มุสวาทา)
๒. พุดส่อเสียด (ปิสุณาวาจา)
๓. พุดหยาบ (ผรุสวาจา)
๔. พุดเพ้อเจ้อ (สมุပ္ปลาป)

ค. มโนกรรม ๓ อันได้แก่

๑. โลก (อภิชฌา)
๒. ปองร้ายเขา (พยาบาท)
๓. มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ)

คำสอนในพระธรรมบท ที่สอดคล้องกับการละเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ดังต่อ

ไปนี้

๒.๒.๑.๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ดังนี้

ธัมมัญญูวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพรานเบ็ดชื่ออริยะ

ถ้ายังเบียดเบียนสัตว์อยู่

บุคคลไม่นับว่า เป็นอารยชน

เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง

เขาจึงได้ชื่อว่า อารยชน ^{๑๔๕}

^{๑๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรม
ชั้นตรี, ๕๘.

^{๑๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๘.

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลที่ยังเบียดเบียนสัตว์อื่นอยู่ ไม่สมควรถูกเรียกว่าเป็นอริยบุคคล แต่ผู้ที่สมควรถูกเรียกว่าอริยบุคคล คือ บุคคลที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงแล้ว

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ผู้งดเบียดเบียนสัตว์อื่น

ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่

ไม่ฆ่าเอง ไม่สั่งให้คนอื่นฆ่า

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๕๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้เป็นพราหมณ์ยอมไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก ทั้งไม่กระทำเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ

ทณทวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดกลัวความตาย

เปรียบตนเองกับผู้อื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^{๑๕๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เรามีความกลัวโทษทัณฑ์และความตาย ฉันทใด ผู้อื่นยอมมีความกลัวโทษทัณฑ์และความตาย ฉันทนั้น ดังนั้น บุคคลจึงไม่ควรคิดผลาญชีวิตผู้อื่น ดุจไม่คิดผลาญชีวิตของเราเอง

ทณทวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์

สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์

สัตว์ทั้งหมดรักชีวิตของตน

เปรียบตนเองกับคนอื่นอย่างนี้แล้ว

ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า ^{๑๕๘}

^{๑๕๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๙.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๑.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๒.

ภาษิตนี้กล่าวว่ามีให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทั้งไม่พยายามลงมือฆ่าด้วยตนเอง ทั้งไม่สั่งให้ผู้อื่นทำ เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมรักชีวิตของตน

ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหมดย่อมรักชีวิตและกลัวความตายเสมอกันหมด บุคคลจึงควรละเว้นการเบียดเบียนเช่นฆ่าซึ่งกันและกัน ดุจบุคคลเฝ้าทะนุถนอมชีวิตของตน

๒.๒.๑.๒ ไม่ลักทรัพย์ ดังนี้

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๖ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ผู้ใดไม่ขโมยของคนอื่น

ไม่ว่าสั้นหรือยาว

เล็กหรือใหญ่ ดีหรือไม่ดี

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๔๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ละเว้นไม่ขโมยของของผู้ใด ไม่ว่าจะเป็นของเล็กน้อยหรือมีราคาค่างวดเพียงใด ของดีหรือเลวเพียงใด ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ระงับบาปคือพราหมณ์

ตัวอย่างนี้สอนให้เห็นว่าความเป็นพราหมณ์หรือคนดีประการหนึ่งในพระศาสนานั้น คือ การไม่หยิบ ช้อน ลัก ฉวย หรือยึดถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่ว่าจะของนั้นเป็นของเลวของดี ของไร้ราคา หรือของมีราคาค่างวดเพียงใด

๒.๒.๑.๓ ไม่ประพฤตินิดในกาม ดังนี้

นรยวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องบุตรเศรษฐีชื่อเขมกะ

คนที่มัวเมา ผิดเมียท่านเป็นนิตย

ย่อมได้รับเคราะห์ร้าย สีสถานคือ

หนึ่งได้รับบาป สองนอนไม่เป็นสุข

สามเสียชื่อเสียง สีสกนรก,

สถานหนึ่ง ได้บาป

สถานสอง ได้ภพชาติชั่วร้ายในอนาคต

^{๑๔๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๓.

สถานสาม ทั้งคู่มีสุขชั่วแค้นแต่สะดุ้งใจเป็นนิตย์
 สถานสี่ พระราชาย่อมลงโทษอย่างหนัก
 เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรผิดภริยาของคนอื่น ^{๑๙๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ชอบล่วงเกินภรรยาบุคคลอื่น ย่อมถึงฐานะ ๔ ประการ คือ ได้รับบาป นอนไม่เป็นสุข ถูกนินทา และตกนรก ผู้มีวเมาสั่งนี้ย่อมประสบเคราะห์ ๔ ประการ คือ ได้บาป ได้ ภัยชั่วร้ายในอนาคต มีสุขเล็กน้อยแต่ต้องสะดุ้งหวาดกลัว ต้องโทษตามกระบิลเมือง ดังนั้น ชนทั้งหลายไม่ควรประพฤติกว้างเกินคู่ของตนเหล่านี้

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ประพฤติดล่่วงเกินบุตร ภริยา คู่ครอง หรือคนในปกครองของบุคคลอื่น ย่อมได้รับผลแห่งการกระทำอันชั่วร้ายโดยเร็วพลัน ไม่ว่าในปัจจุบันภพ หรือปรภพ

๒.๒.๑.๔ ไม่พูดเท็จ ดังนี้

โลกวรรณคดี เรื่องที่ ๙ เรื่องนางจิตุมมาณิกา

คนที่ล่วงศีลข้อที่สี่
 มักพูดเท็จ ไม่คำนึงถึงปรโลก
 จะไม่ทำความชั่ว ไม่มี ^{๑๙๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลใดกล้ากล่าวเท็จ ไม่เกรงบาปในภพหน้า ย่อมกล้าทำความชั่วอื่นด้วย บุคคลจึงไม่ควรพูดเท็จโดยนัยแห่งพระคาถานี้

นริยวรรณคดี เรื่องที่ ๑ เรื่องนางปริพาชิกาชื่อสุนทรี

คนที่พูดเท็จเสมอ กับคนที่ทำแล้ว
 พูดว่า “ฉันไม่ได้ทำ” ตกนรกเหมือนกัน
 มนุษย์สองจำพวกนั้น ตายไปแล้ว
 มีกรรมชั่วเหมือนกัน ในโลกหน้า ^{๑๙๒}

^{๑๙๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๕๔-๓๕๕.

^{๑๙๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๖.

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๕๑.

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนที่ชอบพูดเท็จ และคนที่ทำแล้วปฏิเสธว่าตนไม่ได้เป็นคนทำ คนทั้ง ๒ จำพวกนี้ย่อมไม่ได้รับผลกรรมชั่วที่ตนทำไว้เหมือนกัน

โกธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระโมคคัลลานเถระ

ควรพูดคำสัตย์จริง ไม่ควรโกธ

แม้เขาขอเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ควรให้

ด้วยการปฏิบัติทั้งสามนี้

เขาก็อาจไปสวรรค์ได้ ^{๑๙๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าทานเล็กน้อย ความไม่โกรธ และการกล่าวแต่คำสัตย์จริง การกระทำเหล่านี้ล้วนทำให้คนไปสวรรค์ได้ทั้งนั้น

โกธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุตตราอุบาลิกา

ฟังเอาชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ

ฟังเอาชนะความร้าย ด้วยความดี

ฟังเอาชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้

ฟังเอาชนะคนพูดพล่อย ด้วยคำสัตย์ ^{๑๙๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรเอาชนะความไม่ดีโดยใช้ความดี เช่น ชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ ชนะความเลวด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ และชนะคำเท็จด้วยคำสัตย์ ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าการกล่าวความเท็จย่อมเป็นพื้นฐานของความชั่ว เพราะผู้กล่าวความเท็จย่อมกล้าประกอบกรรมชั่วอื่นด้วย ผู้ประกอบกรรมชั่วย่อมต้องได้รับความทุกข์ มีความที่บุคคลอื่นไม่เชื่อถือเป็นต้น ส่วนผู้กล่าวแต่คำสัตย์จริงย่อมได้รับผลดี

^{๑๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๐.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๙.

๒.๒.๑.๕ ไม่พูดส่อเสียด ดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ

...

ไม่ว่าร้ายใคร

ไม่กระทบกระทั่งใคร ^{๑๙๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ควรกล่าววาจาว่าร้ายจาบจ้วง หรือกล่าวหมิ่นกระทบผู้อื่น

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๒๕ เรื่องพระปิลินทวัจฉเถระ

ผู้พูดถ้อยคำนี้มนวล

แจ่มกระจ่าง สัตย์จริง

ไม่กระทบกระทั่งใคร

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๙๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลใดที่กล่าวแต่ถ้อยคำนี้มนวลอ่อนหวาน ไม่มีความเท็จเจือปน
เว้นเจตนากระทบกระทั่งผู้อื่น จากวัฏจักรมอันบริสุทธิ์นั้น ย่อมควรเรียกว่าเป็นผู้ระงับบาป คือ
พราหมณ์ได้

นาควรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องของพระองค์

เราจักอดทนต่อคำเสียดสีของคนอื่น

เหมือนพญาคชสาร ในสนามรบ

ทนลูกศรที่ปล่อยออกไปจากคันทนู

เพราะว่าคนโดยมาก ทุศีล ^{๑๙๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรอดทนต่อคำเสียดสีกระทบกระทั่งจากผู้อื่น เพราะคนโดย
มากล้วนเป็นผู้ทุศีล โดยพระองค์เปรียบความอดทนต่อคำเสียดสีของคนทุศีลว่าเสมือนช้างสำคัญ
คู่บารมียอมรู้จักทนต่อลูกศร

^{๑๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๗.

^{๑๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๖๒.

^{๑๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๗.

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าการเป็นคนดีประการหนึ่งในพระศาสนา คือ การไม่พูดวาจาส่อเสียด เพราะการกล่าวคำส่อเสียดย่อมทำให้คนเป็นศัตรูกัน อาจทะเลาะเบาะแว้งกัน บุคคลพึงละเว้นจากการพูดส่อเสียด เพราะการพูดส่อเสียดย่อมสะท้อนให้เห็นว่าเราเองเป็นผู้ทุศีล

๒.๒.๑.๖ ไม่พูดหยาบ ดังนี้

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโกณฑธานเถระ

อย่ากล่าวคำหยาบแก่ใคร ๆ
เมื่อถูกท่านตำหนิว่าเขาจะได้ตอบท่าน
การพูดจាក้าวร้าวกันเป็นเหตุก่อทุกข์
อาจลุกลามถึงขั้นลงมือประทุษร้ายกัน,
ถ้าเธอทำตนให้เจียมเสียงได้
เหมือนข้องแตก

ก็นับว่าเธอเข้าถึงนิพพานแล้ว

เธอก็จะไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับใครอีก ^{๑๙๘}

ภิกษุนี้กล่าวว่าบุคคลไม่พึงว่ากล่าวคำหยาบต่อใคร เพราะวาทีก้าวร้าวหยาบคาย ย่อมเป็นวาทีก่ออันตรายเสียของผู้ได้ยินได้ฟัง ก่อให้เกิดความรังเกียจ ความไม่พอใจ ทั้งผู้ถูกตำหนิ จะโกรธและตอบโต้ อาจทำให้เรื่องลุกลามจนทำร้ายซึ่งกันและกัน ถ้าบุคคลรู้จักนุ่งเจียม ดุจข้องแตกไม่เกิดเสียงเมื่อถูกกระทบ นับว่าเข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องทะเลาะกับใครอีก

๒.๒.๑.๗ ไม่พูดเพื่อใจ ดังนี้

ปุပ္พวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องฉัตตปาณินอุบาสก

วาจาสุภาสิต
ของผู้ทำไม่ได้ตามพูด
ยอมไม่มีประโยชน์อะไร
ดุดอกไม้สีสวย แต่ไร้กลิ่น,

^{๑๙๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมมบท, ๑๕๕-๑๕๖.

วาจาสุภาสิต
 ของผู้ทำได้ตามพูด
 ย่อมอำนวยผลดี
 ดุจดอกไม้สีสวยและมีกลิ่นหอม^{๑๙๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคำพูดที่มีประโยชน์ของผู้ไม่ทำตามกล่าว ย่อมไม่มีประโยชน์ เหมือนดอกไม้งามที่ไร้กลิ่น ส่วนคำพูดที่มีประโยชน์ของผู้ทำตามกล่าวย่อมมีประโยชน์ เหมือนดอกไม้สีสวยกลิ่นหอม

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง
 คำพูดที่เหลวไหลไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ
 ก็สู้คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียวไม่ได้
 เพราะฟังแล้วทำให้จิตใจสงบ^{๒๐๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคำพูดมากที่เหลวไหลไร้ประโยชน์ มิอาจเทียบคำพูดเพียงคำเดียวที่มีประโยชน์และทำให้ผู้ฟังจิตใจสงบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระทวารุจิรยเถระ
 บทกวีตั้งพันโคลก
 แต่ไร้ประโยชน์
 ไม่เท่าบทกวีบรรทัดเดียว
 ที่ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบ^{๒๐๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบทกวีนับพันบทที่ไร้ประโยชน์ มิอาจเทียบบทกวีหรือคำกล่าวสั้น ๆ ที่ทำให้ผู้ฟังมีความสุขสงบได้

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระกุนทลเกสีเถรี
 บทกวีบรรยายธรรมบทเดียว

^{๑๙๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๐-๖๑.

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๗.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๘.

ที่ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบ
ประเสริฐกว่าบทกวีที่ท่องจำได้ตั้งร้อยโคลก
แต่ไม่มีประโยชน์แม้แต่บทเดียว ^{๒๐๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบทธรรมเพียงบทเดียวที่ฟังแล้วสงบ ดีกว่าบทกวีนับร้อยอันด้อยค่า ที่
ไม่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง

ธัมมัญญสูวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์
เพียงแต่พูดมาก ไม่จัดว่าเป็นบัณฑิต
คนที่ประพฤตินั้นให้เกษม
ไม่มีเวร ไม่มีภัย
จึงจะเรียกว่า เป็นบัณฑิต ^{๒๐๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ได้เป็นบัณฑิตเพราะเป็นคนพูดมาก แต่บุคคลเป็นบัณฑิตได้
เพราะไม่ก่อเวร ไม่ก่อภัยแก่ใครอีก

มหาวิทกษณด้วยศีลปาณิส สงวนลิขสิทธิ์

ธัมมัญญสูวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระเอกุทานเถระ
บุคคลไม่นับว่าผู้ทรงธรรม
ด้วยเหตุเพียงพูดมาก
ส่วนผู้ใด ถึงได้สดับตรับฟังน้อย
แต่เห็นธรรมด้วยใจ
ไม่ประมาทในธรรม
ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้ทรงธรรม ^{๒๐๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าความเป็นผู้ทรงธรรมไม่เกิดเพราะเป็นคนพูดมาก แต่เกิดเพราะเป็นผู้
เห็นธรรมอย่างถ่องแท้ ทั้งความประมาทในธรรมแล้ว

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้สอนให้เห็นว่าบุคคลไม่สามารถเป็นบัณฑิต หรือสะท้อนความ
มีปัญญาได้เพียงเพราะเป็นคนพูดมาก ถ้าคำพูดเหล่านั้นไม่เกิดประโยชน์ หรือแม้เป็นคำกล่าวที่มี

^{๒๐๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๙.

^{๒๐๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๗.

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๘.

ประโยชน์ แต่ผู้พูดไม่ปฏิบัติตามที่ตนพูด คำพูดเหล่านั้นย่อมไม่เกิดผลดีอะไร ส่วนผู้พูดน้อย แต่พูดเฉพาะสิ่งมีประโยชน์ มีคุณ มีสาระ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงสติปัญญาอันเลิศล้ำ ความเฉลียวฉลาดของบุคคลผู้พูด รวมไปถึงผู้ฟังย่อมนิยมรับฟังคำพูดของบุคคลเหล่านี้

๒.๒.๑.๘ ไม่โลภ ดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี

ถึงแม้เงินตราจะไหลมาดังท่าฝน

ความอยากของคนก็หาอิมไม่

กามวิสัยทั้งหลายมีความสุขจริง ๆ น้อย

เต็มไปด้วยความทุกข์สารพัด

รู้ชัดดังนี้แล้ว สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ย่อมไม่ยินดีในกามารมณ์แม้ที่เป็นทิพย์

หากแต่ยินดีในทางสิ้นกิเลสตัณหา ^{๒๐๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าความอยากของมนุษย์หาไม่มีที่สุดไม่ ถึงแม้เงินตราจะไหลลงมาดังท่าฝน ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเพียงพอ กามวิสัยมีสุขน้อยมีทุกข์มาก ดังนั้น พระสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมไม่ยินดีแม้กามารมณ์ที่เป็นทิพย์ หากแต่เพียงยินดีในทางสิ้นกิเลสตัณหา ฝึกฝนพระนิพพาน

สุขวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง

ความรู้จักพอ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง

ความไว้วางใจกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง

พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง ^{๒๐๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าทรัพย์อันอุดมคือความรู้จักพอ บุคคลจึงควรถือสันโดษ พอใจในทรัพย์ที่ตนหามาได้ หรือพอใจในทรัพย์ที่ตนครอบครองอยู่

^{๒๐๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๘.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๖.

มลวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุหนุ่มชื่อติสสะ

ประชาชนยอมให้ท่านตามศรัทธา
ใครคิดอิจฉาในข้าวและน้ำของคนอื่น
เขาย่อมไม่ได้รับความสงบใจ
ไม่ว่ากลางวัน หรือกลางคืน,
ผู้ใดเลิกคิดเช่นนั้นแล้ว
ผู้นั้น ย่อมได้รับความสงบใจ
ทั้งในกลางวันและกลางคืน ^{๒๐๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ฉลาดลาภสักการะของผู้อื่น ผู้นั้นยอมว่าวันทุกคืนวัน ส่วนผู้เลิกอิจฉา
ลาภสักการะของผู้อื่นแล้ว ย่อมมีใจสงบทุกวันคืน

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

มีเพื่อนตาย ก็มีความสุข
ยินดีเท่าที่หามาได้ ก็มีมีความสุข
ทำบุญไว้ถึงคราวจะตายก็มีมีความสุข
ละทุกข์ได้ทั้งหมด ก็มีมีความสุข ^{๒๐๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าหากบุคคลยินดีเท่าที่ตนหามาได้ มีความรู้จักพอ ไม่ว่าตนหาทรัพย์มา
ได้มากมายมหาศาลหรือน้อยนิดเพียงใด แต่พอใจในทรัพย์ที่เกิดจากความวิริยะอันบริสุทธิ์ของตน
ไม่โลภหรืออิจฉาผู้อื่นแล้ว บุคคลนั้นย่อมมีความสุข

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าหากบุคคลไม่ถือครองสันโดษ คือ ไม่ยินดีตามมีตามได้
มักเที่ยวโลภอิจฉาทรัพย์ของผู้อื่น ย่อมเป็นทุกข์อยู่รำไป บุคคลผู้ขาดปัญญาย่อมขาดความรู้จักพอ
ส่วนผู้ยินดีในทรัพย์สินที่ตนหามาได้ หรือยินดีในสิ่งที่ตนมีอยู่ ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไรก็ตาม บุคคลนั้น
ย่อมประสพสุข ทั้งกลางวันและกลางคืน

^{๒๐๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘๖-๒๘๗.

^{๒๐๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๘.

๒.๒.๑.๙ ไม่ปองร้ายเขา ดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ

...

ผู้ที่ยังทำร้ายผู้อื่นอยู่ ไม่จัดว่าเป็นบรรพชิต

ผู้ที่ยังเบียดเบียนคนอื่นอยู่ ไม่จัดว่าเป็นสมณะ ^{๒๐๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ยังไม่ละการประทุษร้ายผู้อื่น ยังเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่นับเป็นบรรพชิตหรือสมณะ คือ ผู้สงบและระงับงดเว้นการทำบาปทั้งปวงได้ บุคคลทั้งหลายจึงควรละการทำร้ายเบียดเบียน เพื่อเข้าถึงความเป็นบรรพชิตหรือสมณะ

โกธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุตตราอุบาสิกา

...

พึงเอาชนะความร้าย ด้วยความดี ^{๒๑๐}

...

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลพึงเอาชนะคนร้ายกาจ มีความคิดปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่นอยู่เสมอ โดยการทำความดีเป็นอาวุธต่อสู้ให้ได้ชัยชนะเหนือความร้ายกาจ

สุขวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องปราชัยของพระเจ้าโกศล

ผู้แพ้ย่อมก่อเวร

ผู้พ่ายย่อมอยู่เป็นทุกข์

ผู้ละความแพ้และความพ่ายเสีย

มีใจสงบระงับนั้นแหละอยู่เป็นสุข ^{๒๑๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ชนะย่อมเป็นผู้ก่อเวรก่อทุกข์แก่ผู้อื่น ผู้ประสบความพ่ายแพ้ย่อมเป็นทุกข์จากเหตุนั้น ผู้ใดละความพยายามที่จะเอาชนะผู้อื่นตลอดเวลา ^{๒๑๒} หรือละความทุกข์ที่ตนต้องพ่ายแพ้ ไม่คิดอาฆาตพยาบาท ปรารภจะกระทำตอบ ผู้ใดจะได้ดังนี้ย่อมอยู่เป็นสุข

^{๒๐๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๖.

^{๒๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๙.

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๓.

^{๒๑๒} อรรถกถาว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์”

ปถินณกวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุมาริกากินไข่ไก่

ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน

โดยการก่อทุกข์ให้คนอื่น

ผู้นั้นมักเกี่ยวพันด้วยเวรไม่รู้สิ้น

ไม่มีทางพ้นทางเวรไปได้ ^{๒๑๓}

ภาชิตนี้กล่าวว่าผู้มุ่งหวังความสุขโดยการเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมทำให้ผู้กระทำต้องมี
เวรกรรมเกี่ยวพันกันไม่จบสิ้น หากเลิกคิดปองร้ายผู้อื่นแล้ว ความจองเวรย่อมสิ้นไป

ยมกวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระติสสเถระ

ใครมัวคิดอาฆาตว่า

“มันดำเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาไม่มีทางระงับ,

ใครไม่คิดอาฆาตว่า

“มันดำเรา มันทำร้ายเรา

มันเอาชนะเรา มันขโมยของเรา”

เวรของเขาย่อมระงับ ^{๒๑๔}

ภาชิตนี้กล่าวว่าใครมัวคิดอาฆาตมาดร้ายต่อผู้ดำดำ ว่า ทำร้าย เอาชนะ หรือลักทรัพย์
ของตน ผู้มัวคิดอาฆาตเช่นนี้ย่อมมีอาจรระงับเวรได้ ส่วนผู้ไม่คิดเช่นนั้นแล้วย่อมระงับเวรได้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องนางกาลิยักษิณี

แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้

เวรไม่มีระงับด้วยการจองเวร

มีแต่ระงับด้วยการไม่จองเวร

นี่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว ^{๒๑๕}

^{๒๑๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๔.

^{๒๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๕-๖.

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๗.

ภาชิตน์ก็กล่าวว่ในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ยอมระงับได้ด้วยการไม่จองเวรซึ่งกันและกันเท่านั้น

สุขวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องระงับความทะเลาะแห่งหมู่พระญาติ

ในมนุษย์ ผู้จองเวรกัน

พวกเราไม่จองเวรใคร

ช่างอยู่สบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เต็มไปด้วยเวร

พวกเราอยู่อย่างปราศจากเวร ^{๒๑๖}

ภาชิตน์ก็กล่าวว่ในหมู่ผู้จองเวร ผู้ไม่จองเวร ปราศจากเวร ไม่มีกิเลส ไม่มีความกระวนกระวาย ย่อมอยู่อย่างเป็นสุข

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าบุคคลไม่ควรเข้าประทุษร้ายหรือมุ่งประทุษร้ายต่อผู้อื่น ไม่ควรคิดเอาชนะกันแต่ถ้ายเดียว ส่วนบุคคลผู้ถูกประทุษร้ายหรือมุ่งประทุษร้ายแล้ว ก็ไม่ควรคิดแต่ระทมทุกข์ว่าตนเป็นผู้ถูกระทำ หรือมัวครุ่นคิดหาทางแก้แค้น เพราะความคิดเช่นนั้น ย่อมทำให้เกิดการประทุษร้ายตอบ และจองเวรต่อกันไม่มีที่สิ้นสุด ผู้จองเวรต่อกันย่อมไม่พ้นจากเวรกันไปได้ ส่วนผู้รู้จักให้อภัย วางเฉยกับกรรมชั่วที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นสุข ไม่ต้องจองเวรเบียดเบียนใครอีก ทั้งไม่ต้องถูกแก้แค้นตอบอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

๒.๒.๑.๑๐ ไม่เห็นผิด ดังนี้

อิตตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องพระกาลเถระ

คนทราบบัญญา มีความเห็นผิด ตีเตียนคำสอน

ของเหล่าพระอริยะผู้อรหันต์ ผู้มีชีวิตอยู่โดยธรรม

เขาย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตัวเขาเอง

เหมือนขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ฉะนั้น ^{๒๑๗}

^{๒๑๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๒๓.

^{๒๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๒.

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนโง่ เปี่ยมไปด้วยความเห็นผิด คิดติเตียนล่วงเกินคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ผู้นั้นยอมก่อแต่บาปกรรมเพื่อทำลายตนเอง เหมือนขุยไม้เกิดขึ้นมาเพื่อแสดงการสิ้นอายุของต้นไม้

นิรยวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนิครนถ์

ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย
ไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ยอมไปสู่ทุกคติ,
สิ่งที่ไม่น่ากลัว เห็นว่าน่ากลัว
สิ่งที่น่ากลัว กลับเห็นว่า ไม่น่ากลัว
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ยอมไปสู่ทุกคติ ^{๒๑๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย แต่กลับไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย ผู้
กลัวในสิ่งที่ไม่น่ากลัว แต่กลับไม่กลัวสิ่งที่ควรกลัว ผู้นั้นนับว่าเป็นผู้เห็นผิดเสียแล้ว ทั้งต้องไปสู่
ทุกคติในภายหลัง

นิรยวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสาวกเดียรถีย์

สิ่งที่ไม่มิโทษ เห็นว่ามีโทษ
สิ่งที่มีโทษ กลับเห็นว่าไม่มีโทษ
ผู้ที่มีความเห็นผิดอย่างนี้
ยอมไปสู่ทุกคติ,
เห็นโทษ เป็นโทษ
เห็นถูก เป็นถูก
ผู้ที่มีความเห็นชอบเช่นนี้
ยอมไปสู่ทุกคติ ^{๒๑๙}

^{๒๑๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๖๑-๓๖๒.

^{๒๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๓-๓๖๔.

ภาษิตนี้กล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายเห็นสิ่งไรโทษว่ามีโทษ เห็นสิ่งมีโทษว่าไรโทษ เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไปสู่ทุคติ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด เห็นสิ่งมีโทษว่ามีโทษ เห็นสิ่งไรโทษว่าไรโทษ เป็นสัมมาทิฏฐิ ย่อมไปสู่สุคติ

ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่าผู้มีปัญญาย่อมสามารถจำแนกแยกแยะสิ่งมีประโยชน์ สิ่งไม่มีประโยชน์ สิ่งมีสาระ สิ่งไม่มีสาระ สิ่งควรประพฤติ สิ่งไม่ควรประพฤติ และดำรงตนตามแนวทางอันควรตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมไปถึงพระสงฆ์สาวกผู้ประพฤติโดยชอบของพระพุทธเจ้า ผู้มีปัญญานั้นย่อมประสบแต่ความสุข

เมื่อศึกษาคำสั่งสอนเกี่ยวกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการแล้ว เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้ามุ่งให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายละความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะความเบียดเบียนย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความอาฆาตจองเวร ทั้งทำให้ทุกข์ทั้งหมดกลับสู่ผู้กระทำในภายหลัง เมื่อบุคคลละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แล้ว ย่อมมีความสุข

๒.๒.๒ คำสอนเพื่อให้ทำแต่ความดี

หัวใจพระศาสนาประการต่อมาคือทำแต่ความดี เมื่อบุคคลละเว้นการทำชั่วได้ด้วยวิธีโศตปปะ ไม่ประพฤติล่วงเกินกรรมบถ ๑๐ ประการแล้ว ย่อมมีจิตหันเข้าสู่ความดีได้ง่าย คำสอนในพระธรรมบทเหล่านี้ จึงกล่าวถึงการสั่งสมความดีและผลที่ได้จากความดีเหล่านั้น

คำสอนเพื่อให้ทำแต่ความดีนี้ได้แบ่งการทำแต่ความดีออกเป็น ๓ ประเภท คือ การหมั่นสร้างกุศล การรักษาเบญจศีล และหนทางแห่งการเป็นคนดีหรือความประพฤติอันเรียกว่าเป็นสัตบุรุษ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๒.๑ การหมั่นสร้างกุศล ดังนี้

ปุบผวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนางวิสาขา

เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องตาย

ก็ควรสร้างบุญกุศลไว้ให้มาก

เหมือนนายมาลาการร้อยพวงมาลัย

เป็นจำนวนมากจากกอดดอกไม้^{๒๒๐}

^{๒๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๒.

ภานิตนี้กล่าวว่ช่งทำมัลย์ร้อยมาลย์เป็นอันมกจากกงดอกไม้ ฉันใด บุคคลเมื่อรู้
ว่เกิดมแล้วต้องตย พึงทำกุศลไว้ให้มก ฉันนั้น

ปถินณกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบูรพกรรมของพระองค์

ถ้าเห็นว่ จะได้สุขอันยิ่งใหญ่

ด้วยการสละสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ

นักปราชญ์ก็ควรสละสุขเล็กน้อย

เพื่อเห็นแก่สุขอันยิ่งใหญ่ ^{๒๒๑}

ภานิตนี้กล่าวว่เมื่อบุคคลถึงเห็นแล้วว่การสละความสุขเพียงเล็กน้อยของตน ย่อม
นำความสุขที่ยิ่งใหญ่กว่ามาให้ บุคคลก็ควรสละสุขเพียงเล็กน้อยเหล่านั้น เพื่อความสุขอันยิ่งใหญ่
กว่านั้น ด้ยการหมั่นสร้างกุศลอย่างไมย่อท้อ ไม่เกียจคร้าน ไม่เบื่อนายการทำกุศล เพราะผล
แห่งกุศลย่อมนำความสุขอันมหาศาลมาสู่ผู้กระทำในภายหลัง

โลกวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องอสทิสทาน

แน่นอน คนตระหนี่ไม่มีโอกาสไปเทวโลก

แน่นอน คนโง่ ไม่สรรเสริญการให้

แต่คนฉลาด ยินดีให้ทาน

นี่แลที่บันดาลให้เขาได้รับสุขในปรภพ ^{๒๒๒}

ภานิตนี้กล่าวว่ผู้มีปัญญาฉลาดเฉลียวยอมยินดีบริจาคทาน ผลแห่งทานนั้นเองย่อมส่ง
ให้ผู้มีปัญญาได้ความสุขในชาติหน้า ส่วนคนโง่ยอมไมยินดีบริจาคทาน ทำให้ไม่มีโอกาสไปเทวโลก
ได้ บุคคลจึงควรยินดีให้ทาน เพื่อความสุขในปรภพ

^{๒๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๓.

^{๒๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๗.

๒.๒.๒.๒ การรักษาเบญจศีล ดังนี้

ปถิณณกวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องจิตตคฤหบดี

ผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล

เพียบพร้อมด้วยศและโศคทรัพย์

ไปประเทศใด ๆ ย่อมได้รับความนับถือ

ในประเทศนั้น ๆ ^{๒๒๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลผู้บริบูรณ์ด้วยศีลและศรัทธา มีศและโศคทรัพย์มาก ไม่ว่าจะไปที่ใดย่อมได้รับความนับถือ

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

ศีลให้เกิดสุข トラบเท่าชรา

ศรัทธา ที่ตั้งมั่นแล้ว ให้เกิดสุข

ปัญญา ได้มาแล้ว ให้เกิดสุข

การไม่ทำบาปทั้งหลาย ให้เกิดสุข ^{๒๒๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าศีลนำสุขมาให้ トラบเท่าชรา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วนำสุขมาให้ การมีปัญญานำสุขมาให้ การไม่ทำบาปทั้งหลายนำสุขมาให้

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ

กลิ่นศีล หอมยิ่งกว่า

ของหอมเหล่านี้ คือ

จันทร์ กฤษณา

ดอกออบล และ กะลำพัก ^{๒๒๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากลิ่นของศีล (อำนาจคุณงามความดีของผู้รักษาศีล) ย่อมฟุ้งจรไกลเป็นที่เคารพนับถือของชนทุกสารทิศ คือ ผู้รักษาศีลย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลาย

^{๒๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๔๖.

^{๒๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๘๐.

^{๒๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๖๓-๖๔.

บุปผวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องถวายเป็นบิดาแก่พระมหากัสสปเถระ

กฤษณา หรือจันทน์ มีกลิ่นหอมน้อยนัก

แต่กลิ่นหอมของท่านผู้ทรงศีลประเสริฐนัก

หอมฟุ้งกระทั่งถึงทวยเทพดา ^{๒๒๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากลิ่นกฤษณาหรือจันทน์ นับว่าหอมเมื่อเทียบกับกลิ่นของผู้ทรงศีล เพราะกลิ่นของศีลหรือกลิ่นความดีที่ประพฤตินั้นย่อมส่งกลิ่นหอมถึงเทวโลก เป็นที่ชื่นชมแม้เทวดาทั้งหลาย

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องสังกัจจสามเณร

ผู้มีศีล มีสมาธิ

มีชีวิตอยู่วันเดียว

ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี

ของคนทุศีล ไร้สมาธิ ^{๒๒๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีชีวิตน้อยหนึ่งเพียงวันเดียว แต่สมบุรณ์ด้วยศีลและสมาธิ ย่อมประเสริฐกว่าชีวิตล่วงศตวรรษร้อยปีของคนทุศีล ไร้สมาธิ

นัยคำสอนโดยละเอียดของคาถานี้ คือ ความเป็นผู้มีสมาธิและรักษาศีลให้มั่นคง เพราะผู้ที่อบรมคุณงามความดีอย่างอื่น จำต้องรักษาศีลให้เป็นพื้นฐานเสียก่อน คุณธรรมนั้น ๆ จึงจะอยู่ประจำและงอกงามขึ้นได้ ตามความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้รักษาศีลย่อมทำให้สมาธิและปัญญางอกงามขึ้น ^{๒๒๘} อันทำให้กิเลสพ่องลง หากผู้ใดไม่เคารพศีล ย่อมทำให้ไม่มีปัญญาวิสัยที่จะตัดกิเลสลงได้ ดังนั้น ผู้ทรงศีลดีแล้วย่อมถึงพร้อมด้วยสมาธิ บุคคลเหล่านี้ย่อมถือว่ามีชีวิตประเสริฐกว่าบุคคลทุศีลไร้สมาธิ

มลวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องอุบาสก ๕ คน

ผู้ใด ฆ่าสัตว์ พุตเท็จ ลักทรัพย์

ประพฤติล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น

^{๒๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๕.

^{๒๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

^{๒๒๘} มลินทปัญญา [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

ดั่งสุราเมรัยเป็นนิจศีล
 ผู้นั้นนับว่าขุดรากถอนโคนตนเองในโลกนี้ทีเดียว,
 จงรู้เถิด บัณฑิตผู้เจริญเอ๋ย ความชั่วร้าย
 มิใช่สิ่งที่จะพึงควบคุมได้ง่าย ๆ
 ขอความโลภและความชั่วช้า
 อย่าได้หลุดกระชากเธอ
 ไปหาความทุกข์ตลอดกาลนานเลย ^{๒๒๙}

ภาชิตนี้กล่าววาทะทุกข้อสำคัญเท่ากันหมด โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้ใดฆ่าและ
 ประทุษร้ายสัตว์ ลักษณะ โสวณโคตรองหรือคนในปกครองของผู้อื่น กล่าวคำเท็จหลอกลวง เสพ
 สุราเมรัย ผู้นั้นได้ชื่อว่าขุดรากถอนโคนตนเองจากโลก เพราะผู้ละเมิดศีล ๔ ข้อแรก ย่อมมีแต่ความ
 เดือดร้อน อาจต้องจำนองหรือขายขาดทรัพย์สินเครื่องเลี้ยงชีพของตน มีที่ดินและไร่นาเป็นต้น เพื่อ
 ใช้จ่ายระงับคดีความเหล่านั้น ส่วนผู้ใดมีกตัญญูอยู่ยอมเป็นผู้ขุดรากเหง้าของตน คือ เป็นคนหา
 ที่พึ่งมิได้ ^{๒๓๐} ผู้มีปัญญายอมทราบบาปเป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยาก ขอความโลภและความชั่ว
 จงอย่ารบกวนเธอ เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเลย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มคควรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนางปฐาจารย์เถรี

บุตรก็ป้องกันไม่ได้
 บิดาหรือญาติก็ป้องกันไม่ได้
 คนเราเมื่อถึงคราวจะตาย
 หมูญาติก็ป้องกันไม่ได้,
 เมื่อรู้ความจริงข้อนี้แล้ว
 คนฉลาดผู้สำรวมในศีล
 ไม่ควรชักช้า
 ในการตระเตรียมทาง

^{๒๒๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘๔-๒๘๕.

^{๒๓๐} อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พาหิรินิทานวรรคณา เล่ม ๔๓

ไปสู่พระนิพพาน ^{๒๓๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบัณฑิตทราบวา บุตร บิดาและพวกพ้องทั้งหลาย มีอาจป้องกันความตายให้ได้ ดังนี้แล้ว ฟังเป็นผู้สำรวมในศีล เพื่อเตรียมทางสู่พระนิพพานโดยเร็ว

ดังตัวอย่างที่ยกมานั้น แสดงให้เห็นว่าการรักษาศีลย่อมยังประโยชน์เป็นอเนกประการแก่บุคคลผู้รักษา ในปัจจุบันภพเช่น ก่อให้เกิดความสุข เป็นที่รักแก่คนทั้งหลาย เป็นบุคคลผู้ประเสริฐ ในปรภพเช่น ทำให้เข้าสู่สุคติโลกสวรรค์ ทั้งนี้ สมดังคำกล่าววา ศีลยังให้บุคคลผู้รักษาเจริญด้วยโภคทรัพย์ ศีลยังให้บุคคลผู้รักษาเข้าสู่สุคติ ศีลยังให้บุคคลผู้รักษาเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน

๒.๒.๒.๓ หนทางแห่งการเป็นคนดีหรือความประพฤติอันเรียกว่าเป็นสัตบุรุษ

ลักษณะของสัตบุรุษในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกล่าวว่าย่อมจำแนกได้เป็น ๒ นัย คือ ^{๒๓๒}

ธรรมของสัตบุรุษ ประเภทที่ ๑ คือ

๑. ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักเหตุแห่งทุกข์และสุข
๒. ความเป็นผู้รู้จักผล รู้จักว่าทุกข์และสุขเป็นผลจากสิ่งใด
๓. ความเป็นผู้รู้จักตน รู้จักประพฤติกรรมให้สมแก่ชาติตระกูล คุณธรรม ฯลฯ
๔. ความเป็นผู้รู้จักประมาณ รู้จักประมาณในการใช้สอยอุปโภคบริโภค
๕. ความเป็นผู้รู้จักกาล รู้จักเวลาสมควรในการประกอบกิจ
๖. ความเป็นผู้รู้จักบุคคล รู้จักบุคคลควรคบไม่ควรคบ
๗. ความเป็นผู้รู้จักชุมชน รู้จักการประพฤติกรรมสมควรแก่ชุมชนนั้น ๆ

ธรรมของสัตบุรุษ ประเภทที่ ๒ คือ

๑. สัตบุรุษมีศรัทธา หิริ (ความละอายบาป) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป) พหุสัจจะ (ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก) วิริยะ (มีความเพียร) สติ (มีสติ) ปัญญา
๒. ไม่ปรักการการอันใดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๓. ไม่คิดสิ่งเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๔. ไม่พูดสิ่งเบียดเบียนตนและผู้อื่น

^{๒๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๘-๓๒๙.

^{๒๓๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักธรรม

สัตบุรุษ ย่อมหอมฟุ้งขจรไปทั่วทุกทิศ ^{๒๓๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่ากลิ่นดอกไม้เนิ่นนานไม่ว่าจันทร์ กฤษณา หรือดอกมะลิ มีอาจหอมทวนลมได้เลย แต่กลิ่นศีลของสัตบุรุษหอมยิ่งกว่ากลิ่นเหล่านั้น และสามารถส่งกลิ่นทวนลมไปได้ทุกทิศ

บัณฑิตตวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

สัตบุรุษ ย่อมเสียดสละได้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ไม่มัวพัวพัน แต่เรื่องกามคุณ

ไม่ว่าได้รับสุขหรือทุกข์

บัณฑิตไม่แสดงอาการยินดียินร้าย (เกินกว่าเหตุ) ^{๒๓๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าสัตบุรุษย่อมไม่มัวพัวพันเพื่อแต่กามคุณ สัตบุรุษไม่ว่าได้รับสุขเวทนา หรือทุกข์เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์) ย่อมไม่แสดงอาการยินดียินร้ายจนเกินควร หรือควบคุมสติไม่ได้

บัณฑิตตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม

ไม่ควรทำชั่วเพราะเห็นแก่ตัว หรือคนอื่น

ไม่ควรปรารถนาบุตร ทรัพย์ รัฐ หรือความสำเร็จ

แก้ตนโดยทางที่ไม่ชอบธรรม

ควรมีศีล มีปัญญา มั่นอยู่ในธรรม ^{๒๓๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ควรทำชั่วเพียงเพราะเห็นแก่ตน หรือบุคคลอื่น ทั้งไม่ควรปรารถนาบุตร ทรัพย์ อำนาจ หรือความสำเร็จอื่นใดโดยทางไม่ชอบธรรม แต่บุคคลควรมีศีล ใฝ่ปัญญา ยึดมั่นอยู่ในธรรม และมีธรรมเป็นที่พึ่ง

ปาปวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องพราหมณ์ชื่อจุกุเพิกสาฎก

พึงรีบเร่งกระทำความดี

และป้องกันจิตจากความชั่ว

^{๒๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๓-๖๔.

^{๒๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๙๖.

^{๒๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๙๗.

เพราะเมื่อกระทำความดีเข้าไป

ใจจะกลับยินดีในความชั่ว ^{๒๓๘}

ภาชิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรห้ามจิตจากความชั่ว เร่งกระทำความดี เพราะหากมีวัชกซ้ำ
ในการทำความดี จิตจะยินดีในความชั่ว

ปาปวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนางลาชเทวธิดา

ถ้าหากจะทำความดี

ก็ควรทำดีบ่อย ๆ

ควรพอใจในการทำความดีนั้น

เพราะการสะสมความดีนำสุขมาให้ ^{๒๓๙}

ภาชิตนี้กล่าวว่าหากทำความดีชั่ว บุคคลควรยินดีและทำเป็นประจำ เพราะการสั่งสม
บุญ ย่อมนำความสุขมาให้

ทศนทวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระปิไลติกเถระ

ผู้หักห้ามใจไม่ทำชั่วเพราะละอายบาป

หาได้น้อยนักในโลกนี้

คนเช่นนี้ย่อมปลุกตัวเองจากหลับอยู่เสมอ

เหมือนม้าดี ระวังตัวเองให้พ้นแล้ว,

ธรรมดาม้าดี เมื่อถูกลงแข้งครั้งหนึ่ง ย่อมสำนึก

(ความผิดครั้งแรก) และพยายาม (วิ่งให้เร็ว)

พวกเธอก็จงทำตนเช่นนั้น อาศัยศรัทธา, ศีล,

ความเพียร, สมาธิ, การวิจิตรฉัยธรรม, ความสมบูรณ์ด้วย

ความรู้และความประพฤติ, และอาศัยสติ

พวกเธอก็จักละทุกข์ได้ไม่น้อยเลย ^{๒๔๐}

^{๒๓๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๓๕.

^{๒๓๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๗.

^{๒๔๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๖๕-๑๖๖.

ภาษิตนี้กล่าวว่ในโลคนนี้หาผู้ไม่กล้าทำชั่วเพราะละอายบาปได้น้อยนัก บุคคลควรทำตนดุจม้าดีพยายามวิ่งเต็มฝีเท้าเพื่อไม่ต้องถูกลงส้ โดยอาศัยความมีศรัทธา ศีล ความเพียรสมาธิ ถึงพร้อมด้วยวิชา (ความรู้แจ้ง) และจรณะ (ปฏิบัติ คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุมหาธรรม) มี ๑๕ คือ สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล อปถนณกปฏิบัติ ๓ สัทธรรม ๗ และ ฌาน ๔^{๒๔๑}) อันเป็นเครื่องวินิจฉัยธรรม รวมถึงมีสติมั่นคง เพื่อละทุกข์ทั้งหลายได้^{๒๔๒}

โลกวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องภิกษุหนุ่ม

อย่าประพฤตีสั่งเลวทราม

อย่าอยู่ด้วยความประมาท

อย่ายึดถือความเห็นผิด

อย่าทำตนเป็นคนรกโลก^{๒๔๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่บุคคลควรละสิ่งเหล่านี้ คือ การทำสิ่งชั่วร้าย การดำรงชีพด้วยความประมาท ความเห็นผิด และความเป็นคนรกโลก (หาความดีมิได้)

โลกวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ

ลูกขึ้นเถิด อย่ามัวประมาทอยู่เลย

จงประพฤตีสัจธรรม

เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า,

จงประพฤตีสัจธรรม

อย่าประพฤติทุจริต

ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๒๔๔}

^{๒๔๑} พระราชวรมณี (ประยูรท์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มหาคูฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), ๓๘.

^{๒๔๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๑๒๔-๑๒๕.

^{๒๔๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๗.

^{๒๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๘-๑๙๙.

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ไม่ประมาทประพตีสัจธรรมย่อมเป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า
ผู้ประพตีสัจธรรม ไม่ประพตีสัจธรรม ย่อมเป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า

พุทธวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องปัญหาของพระอนนทเถระ

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก

เขาย่อมไม่เกิดในตระกูลทั่วไป

คนฉลาดเช่นนี้ เกิดในตระกูลใด

ตระกูลนั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองด้วยความสุข ^{๒๔๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุรุษอาชาไนยไม่เกิดในตระกูลทั่วไปจึงหาได้ยากยิ่ง บุรุษอาชาไนย
เกิดในตระกูลใด ตระกูลนั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองและมีความสุขมาก บุคคลผู้ปรารถนาความรุ่งเรือง
ของตระกูล จึงควรทำตนให้เป็นบุรุษอาชาไนย

ปิยวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน

ผู้ประพตีสัจธรรม มีความเห็นถูกต้อง

มันอยู่ในคลองธรรม พุทธศาสน์

ปฏิบัติหน้าที่ของตนสมบูรณ์

คนย่อมเทิดทูนด้วยความรัก ^{๒๔๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าชนทั้งหลายย่อมรักและเทิดทูนผู้ประพตีสัจธรรม มีความเห็นชอบ ถูกต้อง
ตามทำนองคลองธรรม รักษาศาสน์ กระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์

ธัมมัญญวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุมากรูป

ไม่ใช่เพราะพูดคล่อง

ไม่ใช่เพราะมีผิวพรรณสวย

ที่ทำให้คนเป็นคนดีได้

ถ้าหากเขายังมีความริษยา

มีความตระหนี่ เจ้าเล่ห์

^{๒๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๒๓.

^{๒๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๑.

(เขาก็เป็นคนดีไม่ได้),
 ผู้ใดเลิกละความอิจฉาเป็นต้น
 ได้อย่างเด็ดขาดแล้ว
 คนฉลาด ปราศจากมลทินเช่นนี้
 เรียกว่า คนดี ^{๒๔๗}

ภาษิตนี้กล่าววาทราบใดที่บุคคลยังมีความริษยา ตระหนี่ เจ้าเล่ห์ แม้เป็นคนช่างพูด
 ผิวพรรณงาม ก็ไม่สามารถทำให้ผู้นั้นเป็นคนดีได้ ส่วนคนฉลาดผู้ทิ้งความอิจฉา ตระหนี่ เจ้าเล่ห์
 หมดยุติแล้ว ย่อมนับว่าเป็นคนดี

ปภินถนวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องนางจุฬสุภักษา

คนดี ย่อมปรากฏเด่น
 เหมือนภูเขาคิมพานต์
 คนไม่ดี ถึงอยู่ใกล้ ก็ไม่ปรากฏ

เหมือนลูกศรที่เขายิงไปในราตรี ^{๒๔๘}

ภาษิตนี้กล่าววาทราบใดที่คนดีย่อมปรากฏเด่นเป็นสง่าแก่สายตาของบุคคลทั่วไป ดุจเขาคิมพานต์
 สูงตระหง่านเสียดฟ้าย่อมมองเห็นโดยเด่นชัด ส่วนคนเลวแม้อยู่ใกล้ซิดก็ยังไม่ปรากฏสง่าราศีต่อสายตา
 ของบุคคลทั่วไป ดุจลูกศรอันยิงไปในราตรีที่อัปแสง มิอาจแลเห็นได้เลย หรือกล่าวโดยสรุปได้ว่าคนดี
 ย่อมเป็นที่รู้จัก นับถือ ยกย่องของคนทั่วไป

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

ศีลให้เกิดสุข ตราบเท่าชรา
 ศรัทธา ที่ตั้งมั่นแล้ว ให้เกิดสุข
 ปัญญา ได้มาแล้ว ให้เกิดสุข
 การไม่ทำบาปทั้งหลาย ให้เกิดสุข ^{๒๔๙}

^{๒๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๑-๓๐๒.

^{๒๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๔๗.

^{๒๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๘-๓๘๐.

ภาชิตน์ก็กล่าวว่ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วนำสุขมาให้ การมีปัญญานำสุขมาให้ การไม่ทำบาปทั้งหลายนำสุขมาให้

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่ความเป็นคนดีหรือสัตบุรุษยอมเกิดจากความไม่เบียดเบียน ละทิ้งความชั่ว พยายามประกอบแต่กรรมดี ผู้ใดเป็นคนดีหรือเป็นสัตบุรุษนั้นยอมเป็นบุคคลผู้สูงค่า ประจักษ์แก่สายตาของบุคคลทั้งหลาย

๒.๒.๓ คำสอนเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์

คำสอนเกี่ยวกับการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เลือกลงเฉพาะคำสอนที่ขรวาสสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ไม่มุ่งเข้านิพพานเหมือนคำสอนสำหรับพระสงฆ์

การทำจิตใจให้บริสุทธิ์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา เพราะจิตอันบริสุทธิ์ยอมเกิดมิได้เพราะปัญญา เมื่อเกิดปัญญายอมสามารถละทิ้งอฏฐิกลิสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายให้หมดไปจากจิตใจ ทำให้คนเข้าถึงความสุข

๒.๒.๓.๑ ไม่ยึดติดกับความรัก ดังนี้

มหาวิทกษณด้วยศีลปากกร สงวนลิขสิทธิ์

ปิยวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบรรพชิต ๓ รูป

อย่าติดอยู่ในสิ่งที่เรารัก หรือไม่รัก

การพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก เป็นทุกข์

การพบเห็นแต่สิ่งที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์,

เพราะฉะนั้น ไม่ควรรักสิ่งใด

เพราะพลัดพรากจากของรัก เป็นทุกข์

ผู้ที่หมดความรักและความไม่รักแล้ว

เครื่องผูกพัน ก็พลอยหมดไปด้วย ^{๒๕๐}

ภาชิตน์ก็กล่าวว่บุคคลไม่ควรติดในสิ่งที่รักหรือไม่รัก เพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก หรือพบสิ่งที่เราไม่รัก ย่อมเป็นทุกข์ ดังนั้น ไม่พึงรักสิ่งใด เพราะเมื่อพลัดพรากยอมเป็นทุกข์ ผู้ที่หมดความรักและไม่รักแล้ว เครื่องผูกพันยอมหมดไปด้วย บุคคลจึงไม่ควรทุ่มเทความรัก ไม่รักแบบยึดติดมากจนเกินไป จนกลายเป็นทุกข์มาก ทั้งไม่จงเกลียดจงชังมากจนเกินควร

^{๒๕๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๓-๒๔๕.

ปิยวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุกุมพีคนใดคนหนึ่ง และเรื่องที่ ๓ เรื่องนางวิสาขาอุบาสิกา
 ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีโคก
 ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีของรักเสียแล้ว
 โศกภัย ก็ไม่มี,
 ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีโคก
 ที่ใดมีความรัก ที่นั่นมีภัย
 เมื่อไม่มีความรักเสียแล้ว
 โศก ภัย ก็ไม่มี ^{๒๕๑}

ภาษิต ๒ คาถานี้กล่าวว่าที่ใดมีของรัก ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีของรัก
 ย่อมไม่มีภัยและความเศร้า ที่ใดมีความรัก ที่นั่นย่อมมีภัยและความเศร้า เมื่อไม่มีความรัก ย่อมไม่
 มีภัยและความเศร้า

มคควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระลูกศิษย์ของพระสารีบุตรเถระ

จงถอนความรักของตน
 เหมือนคนถอนดอกบัวที่เกิดในฤดูสารท
 จงเพิ่มพูนแนวทางแห่งสันติ คือ นิพพาน
 ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ^{๒๕๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าให้ตัดเยื่อใยในความรัก เหมือนบุคคลถอนดอกโกมุทที่เกิดในสารทกาล
 ด้วยมือ จงเจริญทางแห่งสันติคือพระนิพพานอันพระพุทธเจ้าแสดงแล้ว

คำสอนที่ยกตัวอย่างมานี้แสดงให้เห็นว่าความรักเป็นปัจจัยแห่งทุกข์ทั้งหมด ความรัก
 เป็นปัจจัยแห่งความเศร้าโศกเสียใจ ความรักเป็นปัจจัยแห่งภัยอันตรายทั้งหลาย ดังนั้น บุคคลจึง
 ควรละทิ้งความรักดุจละทิ้งของน่ารังเกียจ เพื่อให้จิตสงบ ไม่กระวนกระวาย พ้นจากความทุกข์
 ปริเวณนการ และภัยอันตราย

^{๒๕๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๖-๒๔๗.

^{๒๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๕.

๒.๒.๓.๒ ละความโกรธ ดังนี้

โกธวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องเจ้าหญิงโรหิตี

ควรละความโกรธ และมานะ

เอาชนะกิเลสเครื่องผูกมัดทุกชนิด

ผู้ที่ไม่ติดอยู่ในรูปนาม หมดกิเลสแล้ว

ย่อมคลาดแคล้วจากความทุกข์^{๒๕๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรละความโกรธ ความมานะถือตัว และกิเลสทั้งหลายให้ได้ ผู้ไม่ติดในรูปนามและกิเลสแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

โกธวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

ผู้ได้ยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที

เหมือนสารถีหยุดรถที่กำลังแล่นไปได้

ผู้นั้นไซ้เราเรียกว่า “สารถี”

ส่วนคนนอกนี้ได้ชื่อเพียง “ผู้ถือเชือก”^{๒๕๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดระงับความโกรธที่พลุ่งขึ้น เหมือนคนห้ามรถที่กำลังแล่นไปได้ เราเรียกผู้นั้นว่าผู้บังคับรถคือสารถี ส่วนคนนอกนี้เป็นเพียงผู้ถือเชือก

โกธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องอุตตราอุบาสิกา

พึงเอาชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ

พึงเอาชนะความร้าย ด้วยความดี

พึงเอาชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้

พึงเอาชนะคนพูดพล่อย ด้วยคำสัตย์^{๒๕๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรเอาชนะความไม่ดีโดยใช้ความดี เช่น ชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ ชนะความเลวด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ และชนะคำเท็จด้วยคำสัตย์

^{๒๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๗.

^{๒๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๘.

^{๒๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๙.

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๖ เรื่องอัถโกสภการทวาชพราหมณ์

ผู้ใดไม่โกรธ ทนต่อการด่า

และการลงโทษของจำ

มีขันติเป็นกำลังทัพ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๒๕๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ใดทรงขันติ ทนต่อความโกรธ การด่าว่า และถูกทำร้าย ย่อมควรเรียกว่าผู้ระงับบาป คือ พราหมณ์ได้

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๑๗ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ผู้ใดไม่มักโกรธ ทรงศีลพรต

หมดกิเลสฝึกฝนตน

มีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นครั้งสุดท้าย

ผู้นั้น เราเรียกว่า พราหมณ์^{๒๕๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ละความโกรธ ครองศีลบริสุทธิ์ ไม่กลับมาเกิดอีก ย่อมเรียกว่า^{๒๕๖}
พราหมณ์
ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่าผู้ใดละความโกรธได้แล้วย่อมเป็นผู้ควรเรียกว่าผู้ฝึกตน
หรือพราหมณ์

๒.๒.๓.๓ ละความหลง ดังนี้

มัคควรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเถระแก่

ตราบไต่บุรุษยังตัดความกำหนด

ต่ออิสตรีแม้ชนิดหนอยยังไม่ขาด

ตราบนั้น เขาก็ยังคงมีจิตผูกพันอยู่ในภพ

เหมือนลูกโคยังไม่หย่านม ติดแม่โคแจฉะนั้น^{๒๕๘}

^{๒๕๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๓.

^{๒๕๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๔.

^{๒๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๔.

ภานิตนี้กล่าวว่าถ้าบุรุษไม่สามารถละความกำหนัดต่อสตรีไม่ได้ แม้เพียงเล็กน้อย บุรุษนั้นย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิด มีภพชาติอยู่รำไป คุปมาลูกโคที่ยังไม่หย่านม ย่อมต้องเวียนวนอยู่กับแม่โค

มัจฉวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องนางกิสาคอตมิ

ผู้ที่มัวเมาอยู่ในบุตรและปศุสัตว์

มีมโนสติซ้องอยู่ ย่อมถูกมฤตยูจุดคร่าไป

เหมือนชาวบ้านที่หลับไหล

ถูกกระแสน้ำใหญ่พัดพา ^{๒๕๙}

ภานิตนี้กล่าวว่าผู้มัวเมาในบุตรและปศุสัตว์ ย่อมถูกความตายไล่ต้อน เฉกกระแสน้ำพัดพาชาวบ้านผู้มัวหลับไหล

ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่าผู้ใดยังมีความหลง ผู้นั้นย่อมต้องวนเวียนในวัฏฏสงสาร ต้องพบพานกับการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ จึงควรละความหลงทั้งหลายเสีย

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

๒.๒.๓.๔ เพิ่มพูนปัญญา ดังนี้

มลวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบุตรของนายโคฆาตัก

บัดนี้ เธอแก่ดงไปไม่เหลือ

ยมทูตกำลังเฝ้ารออยู่

เธอกำลังจะจากไปไกล

แต่เสียบึงเดินทางของเธอไม่มี,

...

บัดนี้ เธอใกล้จะถึงอายุขัยแล้ว

เธอย่างเข้าใกล้สำนักพญามัจจุราชแล้ว

ที่พักระหว่างทางของเธอก็ไม่มี

เสียบึงเดินทาง เธอก็ไม่ได้หาไว้,

จงสร้างที่พึ่งแก่ตัวเอง

^{๒๕๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๗.

รีบชวนขวยหาปัญญาใส่ตัว

เมื่อเธอหมดมลทิน หมดกิเลสแล้ว

เธอก็จักไม่มาเกิดมาแก่อีกต่อไป ^{๒๖๐}

ภาษิตน์กล่าวว่าให้บุคคลไม่ประมาท รู้จักเตรียมพร้อมประกอบกุศลไว้ก่อนตาย ดังพระคาถาว่าผู้มีวัยชราใกล้ถึงแก่ความตาย แต่ไม่มีเสบียงเดินทาง ^{๒๖๑} ไม่มีที่พักระหว่างทาง บุคคลจึงควรสร้างที่พึ่งสำหรับตนเอง โดยพยายามทำตนให้เป็นบัณฑิต ไม่มีมลทินกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เมื่อทำได้ดังนี้แล้วย่อมเข้าถึงความเป็นพระอรียเจ้า ไม่ต้องกลับมาเกิดแก่อีก

บทนี้ชี้ให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์ย่อมเดินเสาะหาความตายทุกวัน มนุษย์จึงควรรีบหาเสบียงปัญญาไว้กับตัว เพื่อนำพาตนให้รอดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เพราะปัญญาเท่านั้นจึงเป็นที่พึ่งแท้จริงอันทำให้มนุษย์ปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมอง นำพาให้เข้าถึงห้วงพระนิพพานได้ในที่สุด

คำสอนในพระธรรมบทอันเป็นไปตามแนวหัวใจพระศาสนา คือ ละเว้นความชั่ว ทำแต่ความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ย่อมทำให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่ประพฤติตาม พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเศร้าหมอง และเข้าถึงทิพยภูมิอันเป็นนิรันดร คือ พระนิพพาน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒.๓ คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติส่วนบุคคล

คำสอนในหมวดนี้เป็นคำสอนเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างปกติสุข และการปฏิบัติของตนเพื่อความสำเร็จลุล่วงในกิจการต่าง ๆ ทั้งนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แบ่งคำสอนส่วนนี้เป็น ๒ หมวด คือ กิจที่ตนพึงกระทำและความประพฤติส่วนตนอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ กิจที่ตนพึงกระทำ

๒.๓.๑.๑ การเอาใจใส่กิจของตน ดังนี้

ปุปผวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องปาฎีกาชีวค

ไม่ควรแสหาความผิดผู้อื่น

หรือธุระที่เขาทำแล้วหรือยังไม่ทำ

^{๒๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๓-๒๗๖.

^{๒๖๑} หมายถึง “ปัญญา” คือ ความรู้ทั่ว, ปริชาหยังรู้เหตุผล, ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้ความเข้าใจยังแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง

ควรตรวจดูเฉพาะกิจ

ที่ตนทำหรือยังไม่ทำเท่านั้น ^{๒๖๒}

ภานิชิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ควรเที่ยวสอดสายจับผิดผู้อื่น หรือสนใจกิจธุระของใคร ๆ แต่ควรสนใจเฉพาะกิจที่ทำหรือยังมีได้ทำของตนเท่านั้น

อิตตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องอุปนันทศากยบุตร

ควรปฏิบัติตนให้ดีก่อน

แล้วค่อยสอนคนอื่น

บัณฑิตเมื่อทำได้ดังนี้

จึงจะไม่สร้างมลทินแก่ตัว ^{๒๖๓}

ภานิชิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรปฏิบัติตนให้ดีเสียก่อน จึงค่อยสอนผู้อื่นให้ประพฤติตามบุคคลใดทำได้เช่นนี้จึงพ้นคำครหา

อิตตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระปธานิกติสสเถระ

สอนคนอื่นอย่างไร

ควรทำตนอย่างนั้น

ฝึกตนเองแล้วค่อยฝึกคนอื่น

เพราะตัวเราเองฝึกยากยิ่งนัก ^{๒๖๔}

ภานิชิตนี้กล่าวว่าบุคคลพรั่สอนผู้อื่นเช่นไร ตนควรประพฤติเช่นนั้นด้วย บุคคลควรฝึกตนเองให้ได้เสียก่อนแล้วค่อยฝึกคนอื่น เพราะการฝึกตนเองนี้แหละทำได้ยากยิ่งนัก

อิตตวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระอิตตทัตถเถระ

ถึงจะทำประโยชน์แก่คนอื่นมากมาย

ก็ไม่ควรละทิ้งจุดหมายปลายทางของตน

เมื่อรู้ว่าอะไรคือจุดหมายปลายทางของตนแล้ว

ก็ควรใฝ่ใจชวนชวาย ^{๒๖๕}

^{๒๖๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๙.

^{๒๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๖.

^{๒๖๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๗.

^{๒๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๔.

ภานิตนี้กล่าวว่แม่บุคคละอุทิตนทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างมกมาย บุคคละก็ไม่วร
ท่งเป้าหมายที่ตนต้องการ เพราะมัวแต่ทำกิจเพื่อผู้อื่น เมื่อบุคคละสำนึกเสมอว่าจุดหมายปลายทาง
ของตนคืออะไรแล้ว บุคคละควรพากเพียรขวนขวายกระทำให้สำเร็จ

ปิยวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องเด็ก ๕๐๐ คน

...

ปฏิบัติหน้าที่ของตนสมบูรณ์

คนยอมเทิดทูนด้วยความรัก ^{๒๖๖}

ภานิตนี้กล่าวว่ผู้มีความประพฤติดี ถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นไป
ตามครรลองแห่งคุณงามความดี กระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ ย่อมมีแต่คนรักและยกย่อง

มลวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องเมณฑกเศรษฐี

โทษคนอื่นเห็นได้ง่าย

โทษตนเห็นได้ยาก

คนเรามักเปิดเผยโทษคนอื่น

เหมือนไปรยเกลบ

แต่ปิดบังโทษของตน

เหมือนน้กเลงเต่าโงงซ่อนลูกเต่า ^{๒๖๗}

ภานิตนี้กล่าวว่อย่ามัวจับผิดผู้อื่น อย่ามัวเปิดเผยโทษของผู้อื่นและปิดบังโทษของตน

มลวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องพระอุชฌมานัสัญญีเถระ

ผู้ที่เพ่งแต่โทษคนอื่น

คอยจับผิดอยู่ตลอดเวลา

เขาย่อมหนาด้วยกิเลสอาสวะ

ไม่มีทางเลิกละมันได้ ^{๒๖๘}

^{๒๖๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕๑.

^{๒๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๘๙.

^{๒๖๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๐.

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มัวคอยจ้องจับผิดคนอื่นตลอดเวลา ไม่สนใจความผิดของตนเอง
ผู้นั้นย่อมมีกิเลสที่พอกพูนมีอาจจัดให้หมดได้

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนังคลภูฏเถระ

จงเตือนตนด้วยตนเอง

จงพิจารณาตนด้วยตนเอง

ภิกษุเอ๋ย ถ้าเธอคุมครองตนได้

มีสติรอบคอบ เธอจักอยู่เป็นสุข ^{๒๖๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรหมั่นเตือนและพิจารณาตนเอง มีสติรอบคอบ เตือนตัวเอง
ตลอดเวลา

คำสอนที่ยกมานี้สอนว่าบุคคลไม่ควรเที่ยวสอดส่ายจับผิดผู้อื่น หรือสนใจกิจกรรมของ
ใคร แต่ควรสนใจเฉพาะกิจที่ทำหรือยังมีได้ทำของตนเท่านั้น ผู้มัวคอยจ้องจับผิดคนอื่นตลอดเวลา
ผู้นั้นย่อมมีกิเลสที่พอกพูนมีอาจจัดให้หมดได้ รู้จักปฏิบัติตนให้ดี จึงค่อยสอนผู้อื่น ทั้งประพฤติ
เช่นเดียวกับที่พร้าสอนผู้อื่น ฝึกตนเองแล้วค่อยฝึกคนอื่น เพราะการฝึกตนเองนี้แหละทำได้ยาก ไม่
ควรทิ้งเป้าหมายที่ตนต้องการ เพราะแม้แต่ทำกิจเพื่อผู้อื่น ควรพากเพียรจนขวนขวายกระทำกิจของ
ตนให้สำเร็จ มีความประพฤติดี ตามครรลองแห่งคุณงามความดี

๒.๓.๑.๒ การรู้จักฟังตนเอง ดังนี้

จิตวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระโสโรยเถระ

มารดาก็ทำให้ไม่ได้

บิดาก็ทำให้ไม่ได้

ญาติพี่น้องก็ทำให้ไม่ได้

แต่จิตที่ฝึกฝนไว้ชอบยอมทำสิ่งนั้นให้ได้

และทำให้ได้อย่างประเสริฐด้วย ^{๒๗๐}

^{๒๖๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๐.

^{๒๗๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๙.

ภานิตนี้กล่าวว่ามารดาบิดาและญาติพี่น้องไม่สามารถปฏิบัติธรรมหรือกุศลกรรมแทนได้ แต่ผู้มีจิตที่ฝึกฝนดีแล้วยอมทำกุศลให้เกิดแก่ตนเองได้อย่างยิ่ง

อิตตวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องโพธิราชกุมาร

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก

พึงรักษาตนไว้ให้ดี

บัณฑิตควรประดับประคองตนไว้

ไม่ทั้งสามวัยก็วัยใดวัยหนึ่ง ^{๒๗๑}

ภานิตนี้กล่าวว่าบุคคลเมื่อรักตนเองเป็นอย่างยิ่งไซ้ พึงรักษาประดับประคองตนให้ดี ทั้งสามวัยหรือวัยใดวัยหนึ่ง ^{๒๗๒} หมายถึงบุคคลต้องหมั่นสร้างกุศลด้วยตนเอง เพราะกุศลเหล่านั้นผู้อื่นมีอาจกระทำแทนเราได้เลย

อิตตวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ

เราต้องพึงตัวเราเอง

คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้

บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว

ยอมได้ที่พึ่งที่ได้แสนยาก ^{๒๗๓}

ภานิตนี้กล่าวว่าบุคคลต้องคิดพึ่งตนเองเป็นสำคัญ ไม่ควรหวังพึ่งผู้อื่น บุคคลที่ฝึกตนไว้เช่นนี้ ยอมได้ที่พึ่งที่หาได้ยากอย่างยิ่ง

ภิกขุวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องนังคลกุฎเถระ

ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง

ตนมีทางเดินเป็นของตน

^{๒๗๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๘๕.

^{๒๗๒} อรรถกถาอธิบายว่า “...ผู้เป็นคฤหัสถ์ทำบุญทั้งหลายมีทาน ศีล เป็นต้นตามกำลัง อยู่ หรือผู้เป็นบรรพชิตถึงความขวนขวายในวัตร ปฏิวัตร ปรียติ และการทำไว้ในใจอยู่ ซึ่งว่ายอมรักษาตน...”

^{๒๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๘.

เพราะฉะนั้น ควรควบคุมตน

เหมือนพ่อค้าม้า ทะนุถนอมม้าดี ^{๒๗๔}

ภษิตนี้กล่าวว่าตนเองยอมมีตนเป็นที่พึ่ง ต่างคนต่างมีทางเดินของตน ดังนั้น บุคคล
จึงควรควบคุมการกระทำของตน เหมือนพ่อค้าพยายามรักษาทะนุถนอมม้าดี

ปิยวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องบรรพชิต ๓ รูป

พยายามในสิ่งที่ไม่ควรพยายาม

ไม่พยายามในสิ่งที่ควรพยายาม

ละเลยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ติดอยู่ในปิยารมณ

คนเช่นนั้นก็ได้แต่รักษาผู้ที่พยายามช่วยตัวเอง ^{๒๗๕}

ภษิตนี้กล่าวว่าคนที่พยายามในสิ่งไม่ควร แต่ไม่พยายามในสิ่งที่ควร ละสิ่งที่มี
ประโยชน์ ติดอยู่ในปิยารมณ คนเหล่านี้ได้แต่รักษาผู้รู้จักช่วยเหลือตนเอง พระศาสดานี้แสดงให้เห็น
ว่าคนไม่พึ่งตน ไม่พยายาม ไม่ทำสิ่งมีประโยชน์ ย่อมไม่เป็นที่พึ่งของตนได้ ดังนั้นเราต้องพึ่งตัวเอง

คำสอนที่ยกตัวอย่างมานี้สอนว่าเมื่อบุคคลรักตนเป็นอย่างยิ่งแล้ว บุคคลควรทำตนเอง
ให้เป็นที่พึ่งให้ได้ เพราะผู้ใดตนเองเป็นที่พึ่งย่อมได้พึ่งที่หาได้ยาก นั่นคือ ที่พึ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน
นั่น เมื่อเราไม่ก่อกุศลแก่ตัวเรา เราย่อมได้ชื่อว่าได้ตนเองเป็นใหญ่ คือ มีที่พึ่งของตน ไม่มีผู้ใดเป็น
ใหญ่กว่าตน คือ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ทั้งหมดนี้คือไม่ก่อกุศลแก่ตัว ย่อมทำให้บุคคลมีสุข จากการได้
ที่พึ่งที่ไ้แสนยากนั้น และบุคคลพยายามทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์เท่านั้น

๒.๓.๑.๓ ความขยันหมั่นเพียร ดังนี้

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องกุ่มภโฆสก

ยศยอมเจริญแก่ผู้ขยัน

มีสติ มีการงานสะอาด

ทำงานด้วยความรอบคอบระมัดระวัง

เป็นอยู่โดยชอบธรรม ไม่ประมาท ^{๒๗๖}

^{๒๗๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๑.

^{๒๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๓.

^{๒๗๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๘.

ภาษิตนี้กล่าวว่ามีผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีกิจการงานและเลี้ยงชีพโดยสุจริต ความ
คิดรอบคอบไม่ประมาท ย่อมเจริญไปด้วยยศ

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๑๑ เรื่องพระสัปทาสเถระ

ผู้มีความเพียรมั่นคง

มีชีวิตอยู่วันเดียว

ประเสริฐกว่าชีวิตตั้งร้อยปี

ของผู้เกียจคร้าน ไร้ความเพียร ^{๒๗๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่ามีผู้ดำรงชีพด้วยความเพียร แม้มีอายุสั้นพลันตาย ย่อมได้ความ
ประเสริฐหลากหลายกว่าคนเกียจคร้านที่มีชีวิตยาวนานตั้งร้อยปี

ชราวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องบุตรเศรษฐีมีทรัพย์มาก

เมื่อยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว

ไม่ทำตัวให้ดีและไม่หาทรัพย์ไว้

พอถึงวัยแก่เฒ่า พวกเขา ย่อมนั่งชบเซา

เหมือนนกกระเรียนแก่

จับเจ้าอยู่ริมสระที่ไร้ปลา,

เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มสาว

ไม่ทำตัวให้ดี และไม่หาทรัพย์ไว้

พอถึงวัยแก่เฒ่า พวกเขา ย่อมนอนทุกข์

ทอดถอนใจรำพึงถึงความหลัง

เหมือนธนูหัก (ใช้ยิงอะไรก็ได้ไม่ได้) ^{๒๗๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่ามีคนโง่ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่หาทรัพย์เมื่อยังหนุ่มสาว เมื่อแก่เฒ่า
ย่อมชบเซาดุจกระเรียนแก่จับเจ้าอยู่ริมสระไร้ปลา เมื่อยังหนุ่มสาวไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่หาทรัพย์
ย่อมนอนถอนใจถึงความหลัง ดุจธนูหัก ^{๒๗๙}

^{๒๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๘.

^{๒๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๐-๑๘๑.

^{๒๗๙} อรรถกถาใช้ว่า “ย่อมนอนทอดถอนถึงทรัพย์เก่า เหมือนธนูที่ตกจากแก่งฉะนั้น”

มลวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระโลพูทายีเถระ

ความเลื่อมของมนตรา อยู่ที่การไม่ทบทวน
 ความเลื่อมของเรือน อยู่ที่ไม่ช่อมแซม
 ความเลื่อมของความงาม อยู่ที่เกียจคร้านตบแต่ง
 ความเลื่อมของนายยาม อยู่ที่ความเผลอ ^{๒๔๐}

ภาชิตนี้กล่าวว่าความเป็นยามย่อมหมดสิ้นเพราะความเผลอเราไม่หมั่นเฝ้า ความงามหมดสิ้นเพราะความเกียจคร้านไม่ตบแต่ง บำรุงเรือนทรุดโทรมเพราะเกียจคร้านไม่ช่อมแซม ความวิชาของวิชาความรู้เกิดเพราะความเกียจคร้านไม่ทบทวน

มคควรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระปธานกัมมิกตีสเถระ

คนเราเมื่อยังหนุ่มแน่น
 แข็งแรง แต่เกียจคร้าน
 ไม่ขยันในเวลาที่ควรขยัน
 มีความคิดตกต่ำ

มหาวิทาลัยศึกษาศาสตร์ สงวนลิขสิทธิ์
 คนเกียจคร้านเฉื่อยชาเช่นนี้ ย่อมไม่พบทางแห่งปัญญา ^{๒๔๑}

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนหนุ่มร่างกายแข็งแรง แต่เกียจคร้าน ไม่ขยันในขณะที่ยังมีกำลังวังชา ผู้มีความคิดตกต่ำ เกียจคร้านเฉื่อยชาเช่นนี้ ย่อมไม่พบทางแห่งปัญญา

คำสอนที่ยกตัวอย่างมานี้สอนว่าบุคคลควรมีความขยันหมั่นเพียร เพื่อความเจริญของชีวิตและหน้าที่การงาน ทั้งควรมีความขยันหมั่นเพียรเมื่อวัยและกำลังวังชายังพร้อมมูล ไม่ควรปล่อยให้เวลาล่วงเลยไปจนไม่มีกำลังวังชาจะทำอะไร และวัยไม่เอื้ออำนวยเสียแล้ว

^{๒๔๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๙.

^{๒๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๐.

๒.๓.๑.๔ การฝึกตนเอง ดังนี้

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องบัณฑิตสามเณร

ชานาไขน้ำเข้านา

ช่างครัดลูกศร

ช่างไม้ถากไม้

บัณฑิตฝึกตนเอง ^{๒๔๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบัณฑิตพึงฝึกตนเองเหมือนชานาไขน้ำเข้านา ช่างครัดลูกศร ช่างไม้
ถากไม้ให้สิ้นเสียง

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องอนัตตปฏิจกพราหมณ์

เอาชนะตนได้นั้นแล ประเสริฐ

ผู้ที่ฝึกตนได้ ระวังระไวตลอดเวลา

ถึงเทวดา คนธรรพ์ มาร และพระพรหม

ก็เอาชนะไม่ได้ ^{๒๔๓}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ชนะตนเองได้ ฝึกฝนตนเป็นอย่างดี มีความระมัดระวัง คนเช่นนี้แม้
เทวดา คนธรรพ์ มาร และพระพรหม ก็เอาชนะไม่ได้

นาควรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องของพระองค์

ช่างที่ฝึกแล้ว เขานำไปสู่ที่ชุ่มนุ้ม

ช่างที่ฝึกแล้ว พระราชาขึ้นทรง

ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกฝนตนได้

รู้จักอดทนต่อคำล่วงเกิน เป็นผู้ประเสริฐ,

ม้าอัศดร ม้าอาชาไนย จากกลุ่มสินธุ

และพญาภุชช ที่ผ่านการฝึกปรือ

นับเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ

แต่บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่านั้น ^{๒๔๔}

^{๒๔๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๓.

^{๒๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๑.

^{๒๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๘-๓๖๙.

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนที่ฝึกตนดีแล้ว อดทนต่อคำว่าร้าย ย่อมนับเป็นผู้ประเสริฐ เลิศไป
กว่าม้าหรือพญาช้างที่ฝึกดีแล้วเสียอีก

นาควรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นควาญช้าง

แน่นอนทีเดียว คนที่ฝึกตนได้

ย่อมอาศัยร่างที่ฝึกฝนดีแล้วนั้น

เป็นพาหนะนำไปสู่ที่ ๆ ไม่เคยไป (นิพพาน)

ซึ่งยานภายนอกเหล่านั้น พาไปไม่ได้เลย ^{๒๘๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ที่ฝึกตนมาเป็นอย่างดี ย่อมอาศัยร่างอันนั้น คือ รูปร่างและนามกาย
เพื่อเป็นพาหนะไปสู่พระนิพพานได้ เพราะพระนิพพานย่อมเป็นสถานที่ที่พาหนะไหน ๆ มีอาจนำ
ไปได้เลย

คำสอนที่ยกตัวอย่างมานี้สอนว่าบุคคลที่เป็นคนดีย่อมต้องรู้จักฝึกตน คือ หักห้ามใจตน
จากกิเลสและมลทินทั้งหลาย ฝึกศิลปวิทยาการของตัวเอง ฝึกฝนตนเองอย่างดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒.๓.๑.๕ การดูแลรักษาตนเอง ดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องนาคราชชื่อเอรอกปัตตะ

ยาก ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์

ยาก ที่ชีวิตสัตว์จะอยู่สบาย

ยาก ที่ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ

ยาก ที่พระสัมพุทธจะอุบัติมา ^{๒๘๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าการเกิดเป็นมนุษย์ มีความเป็นอยู่สบาย ได้ฟังธรรมทั้งหลายแห่งสัตบุรุษ
ได้พบพระพุทธสัมมา ย่อมเป็นได้ยาก บุคคลจึงควรรักษาชีวิตของตน หมั่นสร้างกุศล เพื่อให้สมกับ
ความได้มาแสนยากของการเกิดเป็นมนุษย์

^{๒๘๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๐.

^{๒๘๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๔.

สุขวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

...

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง ^{๒๔๗}

...

ภาษิตนี้กล่าวว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ บุคคลจึงควรรักษาร่างกายของตนให้มีสุขภาพดี

๒.๓.๒ ความประพฤตินั้น ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ดังนี้

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระลกุณฏกภัททิยเถระ

ขุนเขาไม่สะเทือน

เพราะแรงลม ฉนใด

บัณฑิตก็ไม่หวั่นไหว

เพราะนินทาหรือสรรเสริญ ฉนนัน ^{๒๔๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบัณฑิตย่อมละความถือตัว ไม่ยึดอัตตา ไม่หวั่นไหวในคำนินทาหรือ

สรรเสริญ ดุจขุนเขาไม่สะเทือนเพราะแรงลมพัด

โกธวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องอตุลอุบาสก

อตุลเอย เรื่องอย่างนี้มีมานานแล้ว

มิใช่เพิ่งจะมีในปัจจุบันนี้

อยู่เฉย ๆ เขาก็นินทา

พูดมาก เขาก็นินทา

พูดน้อย เขาก็นินทา

ไม่มีใครในโลก ที่ไม่ถูกนินทา,

ไม่ว่าในอดีต ปัจจุบัน อนาคต

คนที่ถูกสรรเสริญ โดยส่วนตัว

^{๒๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๓๖.

^{๒๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๙๕.

หรือถูกนินทา โดยส่วนเดียว ไม่มี,
 นักปราชญ์พิจารณาครอบคอบแล้ว
 จึงสรรเสริญผู้ใด ผู้ดำเนินชีวิตหาที่ติมิได้
 ฉลาด สมบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล
 ผู้นั้น เปรียบเสมือนแท่งทองบริสุทธิ์
 ใครเล่าจะตำหนิเขาได้ คนเช่นนี้
 แม้เทวดาก็ชม ถึงพรหม ก็สรรเสริญ ^{๒๘๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าการสรรเสริญและนินทามีมาแต่โบราณมิใช่เพิ่งเกิดขึ้น ชนทั้งหลาย
 ย่อมถูกนินทาแม้พูด ไม่พูด พูดมาก พูดพอประมาณ ผู้ไม่ถูกนินทา หรือถูกสรรเสริญนินทาแต่เพียง
 ส่วนเดียวไม่มีในโลก หากวิญญูชนสรรเสริญผู้ใดซึ่งมีปัญญา ตั้งมั่นในศีล ดุจแท่งทองชมพูท แม่
 เทวดาและพรหมก็ย่อมสรรเสริญ ไม่มีใครนินทา

๒.๓.๒.๒ ไม่ถือมงคลตื่นข่าว ดังนี้

อรหันตวรรัต เรื่องที่ ๘ เรื่องพระสารีบุตรเถระ

ผู้ไม่เชื่อใครง่ายจนกว่าจะพิสูจน์ด้วยตนเอง ๑

ผู้รู้แจ้งพระนิพพาน ๑

ผู้หมดการเวียนว่ายตายเกิด ๑

ผู้หมดโอกาสที่จะทำดีหรือชั่ว ๑

ผู้หมดกิเลสที่ทำให้หวัง ๑

ห้าประเภทนี้แล เรียกว่า “ยอดคน” ^{๒๙๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้นับว่าเป็นยอดคนมีเพียง ๕ ประเภทเท่านั้น คือ ผู้สิ้นกิเลส ผู้หมด
 โอกาสสังสมกรรมดีกรรมชั่ว ผู้พ้นความผูกพันในภพ ผู้เข้าถึงพระนิพพาน และผู้ไม่ถือศรัทธาจริต
 นำหน้า ไม่เชื่อถือใครง่าย ๆ จนกว่าจะพิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่าเป็นจริง บุคคลจึงควรเป็นผู้ไม่ถือ
 ศรัทธาจริตนำหน้า

^{๒๘๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๓-๒๖๕.

^{๒๙๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๒.

๒.๓.๒.๓ ไม่ประมาณ ดังนี้

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระมหากัสสปเถระ

เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาณด้วยความไม่ประมาณ

เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”

“ไร้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชน ผู้โง่เขลา

ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เหมือนคนยืนบนยอดเขา

มองลงมาเห็นฝูงชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น” ^{๒๙๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลใดใช้กำลังแห่งความไม่ประมาณ เข้าบั่นทอนความประมาณอันมีอยู่ในตน เมื่อนั้นบุคคลผู้กำจัดความประมาณด้วยความไม่ประมาณนี้เองย่อมเป็นผู้มีปัญญาอย่างยิ่งปราศความเศร้าโศก เมื่อนั้นแลผู้มีปัญญาย่อมแลเห็นความเศร้าโศกมัวเมาของเหล่าชนพาลผู้โง่เขลามัวประมาณ อุปมาหนึ่งผู้ยืนอยู่บนยอดเขาสูง ย่อมแลเห็นซึ่งชนเหล่าอื่นอันต้องอยู่ในพื้นราบ ฉะนั้น

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องท้าวสักกะ

ที่วามขมขานได้เป็นใหญ่กว่าทวยเทพ

เพราะผลของความไม่ประมาณ

บัณฑิตจึงสรรเสริญความไม่ประมาณ

และติเตียนความประมาณทุกเมื่อ ^{๒๙๒}

ภาษิตนี้กล่าวว่าพระอินทร์เป็นใหญ่เหนือเทวดาทั้งหลายเพราะความไม่ประมาณในการดำรงชีวิตขณะเป็นมนุษย์และขณะเป็นเทพ ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงเห็นว่าความไม่ประมาณเป็นของดีแล้วละทิ้งความประมาณเสีย เพื่อประสบผลดังพระอินทร์ เช่น ได้เป็นใหญ่หรือมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

ปกิณณกวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องภิกษุชาวนครภัททิยะ

สิ่งที่ควรทำไม่ทำ

กลับทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

อาสวะย่อมเจริญแก่พวกเขา

^{๒๙๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒.

^{๒๙๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๔.

ผู้ถือตัวและมัวเมาประมาท,
 ส่วนชนเหล่าใด เจริญสติในกายเป็นนิตย์
 ไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ทำเฉพาะสิ่งที่ควรทำเสมอ
 สำหรับชนผู้มีสติ สัมปชัญญะพร้อมมูลเหล่านั้น
 อาสวะมีแต่จะหมดไป ^{๒๙๓}

ภาษิตนี้กล่าวถึงกิเลสทั้งสิ่งที่ควรทำ แต่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ มีมานะ ประมาท กิเลสทั้ง
 หลายย่อมเจริญแก่กิเลสเหล่านั้น ส่วนกิเลสเหล่าใดทำกิจที่ควรทำ ย่อมไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ อาสวะ
 ทั้งหลายของกิเลสเหล่านั้น ผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ย่อมสิ้นไป

นาควรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องช้างชื่อปาเวอร์กะ

พวกเธอจงยินดีในความไม่ประมาท
 จงระมัดระวังจิตของตน
 จงถอนตนออกจากหล่มกิเลส
 เหมือนพญาช้างติดหล่ม

พยายามช่วยตัวเอง ^{๒๙๔}

ภาษิตนี้กล่าวถึงความไม่ประมาทเป็นกำลังเครื่องมือรุ่งตนขึ้นจากหล่มกิเลส ดุจพญาช้าง
 ใช้พลังกำลังของตนเป็นเครื่องมือดึงตนให้พ้นจากหล่มดินโคลน เพราะถ้าบุคคลละความประมาทแล้ว
 ย่อมพ้นจากความมัวเมา สิ้นทุกข์ทั้งปวง

๒.๔ คำสอนเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

คำสอนในหมวดนี้มุ่งเพื่อให้ฆราวาสรู้จักเลือกคบคน และรู้วิธีปฏิบัติต่อผู้อื่น เพื่อให้ได้อยู่
 ในสังคมได้อย่างปกติสุข ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ไม่คบคนพาล ดังนี้

พาลวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องลัทธิบริหารของพระมหากัสสปะ
 หากแสวงหาไม่พบเพื่อนที่ดีกว่าตน
 หรือเพื่อนที่เสมอกับตน
 ก็พึงเที่ยวไปคนเดียว

^{๒๙๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๕-๓๓๖.

^{๒๙๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๔.

เพราะมิตรภาพ ไม่มีในหมู่คนพาล^{๒๙๕}

ภานิตนี้กล่าวว่าถ้าไม่มีเพื่อนดีให้คบ ชนทั้งหลายก็ควรอยู่คนเดียว ไม่ควรคบคนพาล
เช่นศิษย์รูปนี้ของพระมหากัสสปะ

บัณฑิตยวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระฉันทนเถระ

ไม่พึงคบมิตรชั่ว

ไม่พึงคบคนเลวทราม^{๒๙๖}

...

ภานิตนี้กล่าวว่าบุคคลไม่ควรคบคนชั่วหรือคนเลวทรามที่ชอบว่าคนอื่น

สุขวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องท้าวสักกะ

...

เมื่อไม่คบคนพาลเสียได้

คนเราพึงมีความสุขเป็นนิรันดร์,

เพราะผู้คบคนพาล ย่อมเศร้าโศกนาน

การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู^{๒๙๗}

...

ภานิตนี้กล่าวว่าบุคคลเมื่อไม่คบคนพาลย่อมมีความสุขตลอดไป เพราะผู้คบหาหรืออยู่ร่วม
กับคนพาลย่อมเศร้าโศกและมีทุกข์ ดูอยู่ร่วมกับศัตรู

นาควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

ถ้าไม่พบสหายที่เข้ากับตนได้

มีความประพฤติดี ฉลาด และเฉลียว

ก็ควรสัจญ์ไปคนเดียว

^{๒๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๒.

^{๒๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๙๑.

^{๒๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๘-๒๔๐.

เหมือนพระราชา สละราชสมบัติเที่ยวไปองค์เดียว
 หรือไม่ก็เหมือนพญาช้าง
 ละโซลงเที่ยวไปตัวเดียวในป่า,
 เที่ยวไปคนเดียว ประเสริฐกว่า
 ความเป็นสหายในคนพาล ไม่มี
 ฟังเที่ยวไปคนเดียว และไม่ฟังทำบาป
 ไม่ได้ร่นชวนชวามมาก
 เหมือนพญาช้างเที่ยวไปตัวเดียวในป่า ^{๒๙๘}

ภาษิตนี้กล่าวว่าถ้าไม่พบมิตรที่เป็นคนดีมีปัญญา เข้ากับตนได้ ก็ไม่คบใครเลยดีกว่า เพราะความเป็นมิตรแท้ยอมหาไม่ได้จากคนพาล หากต้องคบคนพาลไซ้ บุคคลพึงอยู่คนเดียว ไม่ทำบาป ดุจพญาช้างหรือพระราชา สละราชย์และโซลง เที่ยวไปตนเดียวในป่ากว้าง คำสอนที่ยกตัวอย่างมานั้นตรัสสอนเพื่อให้เห็นภัยของการคบคนพาล เพราะคนพาลมีลักษณะดังต่อไปนี้

พาลวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสุปปพุทธภูมิ
 เหล่าคนพาล ปัญญาทรมาน

ทำตัวเองให้เป็นศัตรูของตัวเอง
 เกี่ยวก่อแต่บาปกรรมที่มีผลเผ็ดร้อน ^{๒๙๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าเหล่าคนพาลมักทำแต่บาปกรรมให้ตนเองเดือดร้อน ดุจตนเป็นศัตรู
 ของตน

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๐ เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี
 ตลอดระยะเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล
 คนพาลสำคัญบาปหวานปานน้ำผึ้ง
 เมื่อใดบาปให้ผล
 เมื่อนั้นเขาย่อมได้รับทุกข์ ^{๓๐๐}

^{๒๙๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๕-๓๗๗.

^{๒๙๙} เรื่องเดียวกัน, ๗๗.

^{๓๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๘๐.

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนพาลทำบาปแล้ว สำคัญว่าบาปนั้นเป็นสิ่งดี ดุจน้ำผึ้งมีรสหวาน เป็นเพราะบาปยังไม่ส่งผลทันที แต่เมื่อใดคนพาลต้องประสบผลของบาปที่ตนกระทำแล้ว คนพาลย่อมต้องทนทุกข์เพราะกรรมชั่วที่ตนก่อขึ้น

ทัณฑวรรณคดี เรื่องที่ ๖ เรื่องอชครเปรต

คนพาล เวลาทำชั่ว
หาสำนึกถึงผลของมันไม่
คนทรมานปัญญา มักเดือดร้อน
เพราะกรรมชั่วของตัวเอง
เหมือนคนถูกไฟไหม้^{๓๐๑}

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนพาลมักทำชั่วโดยไม่คำนึงถึงผล คนไร้ปัญญา มักต้องเดือดร้อนจากกรรมชั่วของตน เหมือนคนถูกไฟไหม้

อิตตวรรณคดี เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเทวทัต

คนทุศีล ก็เหมือนกับต้นไม้
ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก
เขาทำตัวให้รอดวายเป็น
มีจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำให้^{๓๐๒}

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนทุศีลยอมทำตนให้รอดวายเป็น มีต้องคอยการกระทำจากศัตรู ดุจไม้ขึ้นคู่กับเถาวัลย์ เถาวัลย์ยอมอดดูต้นน้ำเลี้ยงของตนไม้ จนต้นไม้ตายไปเอง

๒.๔.๒ คบแต่บัณฑิต ดังนี้

บัณฑิตวรรณคดี เรื่องที่ ๑ เรื่องพระราชนิเวศน์

ถ้าพบนักปราชญ์
ที่คอยว่ากล่าวตักเตือนชี้ข้อบกพร่อง
เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้

^{๓๐๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๘.

^{๓๐๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๐.

ควรคบหาบัณฑิตเช่นนั้น
 เพราะเมื่อคบหากคนเช่นนั้น
 จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ^{๓๐๓}

ภาชิตน์กล่าวว่าถ้าพบผู้ที่คอยชี้แนะตักเตือนข้อบกพร่อง ฟังทราบเถิดว่าบุคคลนั้นดูจ
 ผู้บอกขุมทรัพย์ให้ ทั้งควรคบหาบุคคลเช่นนั้น เพราะทำให้เรามีแต่ความเจริญ ไม่มีทางเสื่อมถอย

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๓ เรื่องพระฉันทนเถระ
 ไม่ฟังคบมิตรชั่ว
 ไม่ฟังคบคนเลวทราม
 ฟังคบกัลยาณมิตร
 ฟังคบคนที่ดีเยี่ยม ^{๓๐๔}

ภาชิตน์กล่าวว่าบุคคลไม่ควรคบคนชั่วหรือคนเลวทราม แต่ควรคบคนดีหรือดีเยี่ยมเท่า
 นั้น เพราะการคบคนดีย่อมทำให้เราไปสู่หนทางแห่งความเจริญรุ่งเรืองได้

มหาวิทธานลัยกัลยาณการ ส่วนลิขสิทธิ์

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลูกของพระสารีบุตรเถระ
 การบูชาท่านผู้ฝึกตน แม้เพียงหนึ่งครั้ง
 บังเกิดผลมหาศาล
 ยิ่งกว่าสละทรัพย์บูชาญาคูเดือนละพัน
 เป็นเวลาติดต่อกันถึงร้อยปี ^{๓๐๕}

ภาชิตน์กล่าวว่า การบูชาบุคคลผู้อบรมตนดีแล้ว แม้ครั้งหนึ่ง ดีกว่าการสละทรัพย์บูชาญ
 นัร้อยปี ดังนั้น บุคคลจึงควรกระทำปฏิบัติบูชาต่อผู้ประพฤติดี เช่น ทำตามคำสอน เป็นต้น

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ
 การบูชาท่านผู้ฝึกตนแม้เพียงครู่เดียว
 บังเกิดผลมหาศาล

^{๓๐๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๙.

^{๓๐๔} เรื่องเดียวกัน, ๙๑.

^{๓๐๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๒.

ยิ่งกว่าการบูชาไฟในป่า

เป็นเวลาตั้งร้อยปี^{๓๐๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่า การบูชาบุคคลผู้อบรมตนดีแล้วแม้ครั้งหนึ่ง ดีกว่าการบูชาไฟนับร้อยปี
ดังนั้น บุคคลจึงควรกระทำปฏิบัติบูชาต่อผู้ประพฤดีดี มีการทำตามคำสอน เป็นต้น

สุขวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องทำวสัฏกะ

การพบพระอริยเจ้าเป็นความดี

การอยู่ร่วมกับท่านให้เกิดสุขทุกเมื่อ

...

การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข

เหมือนสมาคมของญาติ,

เพราะฉะนั้นจึงควรประพฤติตามผู้เป็นปราชญ์

ผู้เฉียบแหลม ศึกษาเล่าเรียนมาก เอาการเอางาน

เคร่งครัด เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี

เหมือนพระจันทร์ไปตามทางของกลุ่มนักษัตรฤกษ์^{๓๐๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่า ส่วนการพบและได้อยู่ร่วมกับนักปราชญ์หรือพระอริยเจ้าเป็นความดี

และสุขทุกเมื่อ เพราะการอยู่ร่วมกับนักปราชญ์หรือพระอริยเจ้าย่อมมีแต่ความสุขดุจอาศัยอยู่กับ
ญาติ ดังนั้น จึงควรประพฤติตามสัตบุรุษ ปราชญ์หรือพระอริยเจ้า ผู้ฉลาด เล่าเรียนมาก เอาการ
เอางาน อุปมาพระจันทร์โคจรตามทางนักษัตรฤกษ์ ฉะนั้น บุคคลพึงประพฤติตนตามปราชญ์ ฉะนั้น
เพราะการคบคนดีย่อมเป็นสุข นำพาให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง

นาควรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องสัมพหุลภิกษุ

ถ้าได้สหายผู้เข้ากับตนได้

มีความประพฤติดี ฉลาดและเฉลียว

พึงไปไหน ๆ กับสหายเช่นนั้นอย่างมีความสุข

และพึงมีสติ ฝ่าฟันอันตรายทั้งหลาย^{๓๐๘}

^{๓๐๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๒๓.

^{๓๐๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๘-๒๔๐.

^{๓๐๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๕.

ภาษิตนี้กล่าวว่าหากบุคคลพบมิตรที่มีปัญญาดี ประพฤติดี เข้ากับตนได้เป็นอย่างดี
พึงคบมิตรเช่นนั้น พึงประกอบกิจด้วยกันอย่างมีความสุข ทั้งมีสติเพื่อฝ่าฟันอันตรายทั้งหลาย

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

มีเพื่อนตาย ก็มีความสุข

ยินดีเท่าที่หามาได้ ก็มีความสุข

ทำบุญไว้ถึงคราวจะตายก็มีความสุข

ละทุกข์ได้ทั้งหมด ก็มีความสุข ^{๓๐๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าในบรรดาความสุขทั้งหลาย การคบคนดีเป็นความสุขประการหนึ่ง

๒.๔.๓ ความแตกต่างระหว่างคนดีกับคนไม่ดี

คำสอนหมวดนี้แสดงให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างคนดี (บัณฑิต) และคนไม่ดี (คนพาล)
ทั้งความประมาท ปัญญา และความดีความชั่ว ดังต่อไปนี้

๒.๔.๓.๑ ปัญญา ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพาลนักษัตร

คนพาล ทรมปัญญา

มักมัวประมาทเสีย

ส่วนคนฉลาด ย่อมรักษาความไม่ประมาท

เหมือนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ^{๓๑๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนด้อยปัญญามักมัวประมาท ส่วนคนฉลาดย่อมรักษาความไม่ประมาท
ดุจการรักษาทรัพย์อันมีค่า

อัปมาทวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุ ๒ สหาย

ผู้มีปัญญามักไม่ประมาท เมื่อคนอื่นพากันประมาท

และตื่น เมื่อคนอื่นหลับอยู่

^{๓๐๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๘.

^{๓๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๐-๓๑.

เขาจึงละทิ้งคนเหล่านั้นไปไกล

เหมือนม้าฝีเท้าเร็ว วิ่งเลยม้าแกลบฉะนั้น ^{๓๑๑}

ภาชิตนี้กล่าวว่าผู้ละทิ้งความประมาทได้ ท่ามกลางกลุ่มผู้ยังประมาทอยู่ หรือผู้ตื่นแล้ว จากกิเลส ท่ามกลางผู้อื่นที่ยังหลับใหลในกองกิเลส ผู้นั้นย่อมทิ้งผู้อื่นไปได้ไกล ทั้งการศึกษาหาความรู้ และการบรรลุนิพพาน ดูจม้าตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งม้าแกลบไป ฉะนั้น

พาลวรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องโจรผู้ทำลายปม

คนโง่ รู้ตัวว่าโง่

ยังมีทางเป็นบัณฑิตได้บ้าง

แต่โง่แล้ว อวดฉลาด

นั่นแหละเรียกว่าคนโง่แท้ ^{๓๑๒}

ภาชิตนี้กล่าวว่าคนโง่พาลคนใด รู้ว่าตนเป็นคนโง่คนพาล คนโง่พาลผู้นั้นยังมีโอกาส เป็นบัณฑิตได้บ้าง แต่คนโง่พาลคนใด เป็นคนพาลโดยสำคัญตนว่าเป็นคนฉลาดรอบรู้ คนโง่พาล ผู้นั้นเรียกว่าโง่แท้ ไม่มีทางเป็นบัณฑิตได้เลย

พาลวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องพระอุทายีเถระ

ถึงจะอยู่ใกล้บัณฑิต

เป็นเวลานานชั่วชีวิต

คนโง่ก็หารู้พระธรรมไม่

เหมือนจวักไม่รู้รสแกง ^{๓๑๓}

ภาชิตนี้กล่าวว่าแม้อยู่ใกล้บัณฑิตจนตลอดชีวิต คนโง่ก็ไม่สามารถเข้าใจรสแห่งพระธรรม ได้ ดูจจวักที่ไม่มียวันรู้รสแกง

พาลวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา

ปัญญาชน คบบัณฑิต

แม้เพียงครู่เดียว

^{๓๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓.

^{๓๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๗๔.

^{๓๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๗๕.

ก็พลันรู้แจ้งพระธรรม

เหมือนลึนรู้รสแกง^{๓๑๔}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้มีปัญญา เมื่อได้สนทนากับบัณฑิต แม้เวลาสั้น ๆ ผู้มีปัญญานั้นย่อมรู้แจ้งธรรมโดยพลัน เหมือนลึนสัมผัสรสแกงย่อมรับรสได้ทันที

พาลวรรค เรื่องที่ ๑๓ เรื่องสัญญิตฎิปเรต

คนพาลได้ความรู้มา

เพื่อการทำลายถ้อยเดียว

ความรู้ที่นั่น ทำลายคุณความดีเขาสิ้น

ทำให้มันสมองของเขาตกต่ำไป^{๓๑๕}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนพาลหรือคนโง่เมื่อได้ความรู้มาแล้ว มักนำความรู้ที่นั่นไปใช้ทำลายความรู้ที่ได้มาย่อมทำลายความดี และทำให้ความคิดของคนพาลนั้นตกต่ำลงไป

ชราวรรค เรื่องที่ ๗ เรื่องพระโลพูทายีเถระ

คนโง่แก่เปล่า

เหมือนโคถึก

มากแต่เนื้อหนังมังสา

แต่ปัญญาหาเพิ่มขึ้นไม่^{๓๑๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนมีอายุอาจไม่มีปัญญาก็ได้ คนโง่ยิ่งมีอายุ สิ่งที่เพิ่มคือเนื้อหนังมังสา แต่ปัญญาไม่เพิ่ม ดุจโคที่เพิ่มขึ้นแต่เนื้อหนังมังสา

นาควรรค เรื่องที่ ๔ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

คนกินจุ สะลิมสะลือ ชอบนอน

กึ่งเกลือกไปมาบนที่นอน

เหมือนสุกรที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร

^{๓๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๗๖.

^{๓๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๘๓.

^{๓๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๗.

คนโง่ที่มึนเช่นนั้น ย่อมเกิดไม่รู้จักสิ้น ^{๓๑๗}
 ภาษิตนี้กล่าวว่าคนเอาแต่กิน แต่นอน เหมือนหมู คือคนโง่ ต้องเกิดไม่รู้จัก ^{๓๑๘}

๒.๔.๓.๒ ความดีความชั่ว ดังนี้

มลวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องภิกษุชื่อจุฬาสาริ

คนไร้ยางอาย กล้าเหมือนนก
 ชอบทำลายผู้อื่นลับหลัง ชอบเอาหน้า
 อวดดี มีพฤติกรรมสกปรก
 คนเช่นนั้น เป็นอยู่ง่าย,
 ส่วนคนที่มีหิริ ใฝ่ความบริสุทธิ์เป็นนิตย
 ไม่เกียจคร้าน อ่อนน้อมถ่อมตน
 มีความเป็นอยู่บริสุทธิ์ มีปัญญา
 คนเช่นนั้นเป็นอยู่ลำบาก ^{๓๑๙}

ภาษิตนี้กล่าวว่าคนหน้าด้านดูจนกกา เอาดีใส่ตัวเอาชั่วใส่ผู้อื่น อวดดี พฤติกรรมหยาบช้ำ คนเช่นนั้นดำรงตนได้ง่าย เพราะไม่ต้องหักห้ามใจจากจิตฝ่ายต่ำ ส่วนคนมียางอาย ปรารถนาความบริสุทธิ์ ขยันหมั่นเพียร มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีปัญญา คนเช่นนั้นดำรงตนได้ยาก เพราะต้องหักห้ามใจจากจิตฝ่ายต่ำ อนึ่ง บุคคลจึงไม่ควรคบคนเลวเพราะไม่เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา แต่ควรคบคนดี เพราะการคบคนดีย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา

^{๓๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๒.

^{๓๑๘} อรรถกถาอธิบายว่า “บุคคลผู้มีความมั่งงุ่น กินจุ และเมื่อไม่อาจยังอัตภาพให้เป็นที่ไปด้วยอิริยาบถอย่างอื่น มักนอนหลับพลิกกลับไปกลับมาตามปกติเหมือนสุกรใหญ่ที่ถูกปรนปรีอด้วยเหยื่อฉะนั้น ในขณะที่ใด ในขณะที่นั้นเขายอมไม่อาจเพื่อมนสิการไตรลักษณ์ คือ “อนิจจัง ทุกขัง อนตตา” ได้ เพราะไม่มนสิการไตรลักษณ์เหล่านั้น จึงชื่อว่ามปัญญาที่บ ย่อมเข้าห้องคือไม่พ้นไปจากการอยู่ในห้อง” (คพูก แปลว่า ห้อง หรือ ครรภทร ก็ได้ โดยปริยายหมายถึงการเกิดใหม่)

^{๓๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๘๒-๒๘๓.

๒.๔.๔ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวต่อผู้อื่น ดังต่อไปนี้

๒.๔.๔.๑ ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ดังนี้

ยมกวรรค เรื่องที่ ๕ เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

คนทั่วไปมักนึกไม่ถึงว่า ตนกำลังพินาศ

เพราะวิวาททุ่มเถียงกัน

ส่วนผู้รู้ความจริงเช่นนั้น

ย่อมไม่ทะเลาะกันอีกต่อไป ^{๓๒๐}

ภาษิตนี้กล่าวว่คนทั่วไปมักไม่คิดว่ตนกำลังเข้าหาความพินาศ อันเป็นผลจากการทะเลาะเบาะแว้ง วิวาททุ่มเถียงกัน ส่วนผู้รู้เท่าทันเหตุแห่งความพินาศนั้นแล้ว ย่อมไม่ทะเลาะวิวาททุ่มเถียงกันอีกต่อไป เพราะการทะเลาะเป็นเหตุแห่งความพินาศ

๒.๔.๔.๒ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังนี้

นาควรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องมาร

ปฏิบัติชอบต่อมารดา ก็เป็นสุข

ปฏิบัติชอบต่อบิดา ก็เป็นสุข

ปฏิบัติชอบต่อสมณะ ก็เป็นสุข

ปฏิบัติชอบต่อพระผู้ประเสริฐ ก็เป็นสุข ^{๓๒๑}

ภาษิตนี้กล่าวว่การปรนนิบัติต่อบิดามารดาเป็นอย่างดี ความปฏิบัติเกื้อกูลต่อสมณะ และพระผู้ประเสริฐ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่น่าสุขมาให้

สหัสสวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องอายุวัฒนกุมาร

ผู้กราบไหว้ อ่อนน้อมถ่อมตัว

ต่อผู้ใหญ่เป็นนิจคือ

ย่อมเจริญด้วยคุณธรรมสี่ประการ คือ

อายุ ชื่อเสียง สุข และกำลัง ^{๓๒๒}

^{๓๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘.

^{๓๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๙.

^{๓๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๕.

ภาชิตนี้กล่าวว่าชนทั้งหลายพึงอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่จนเป็นนิสัย จะทำให้อายุยืน มีชื่อเสียง มีความสุข และมีสุขภาพแข็งแรง

พราหมณวรรค เรื่องที่ ๙ เรื่องพระสารีบุตรเถระ
เมื่อรู้ธรรมที่พุทธเจ้าทรงแสดง
จากบุคคลใด
ควรเคารพนอบน้อมบุคคลนั้น
เหมือนพราหมณบูชาไฟ ^{๓๒๓}

ภาชิตนี้กล่าวว่าหากได้ความรู้จากบุคคลใด ผู้ได้รับความรู้ควรเคารพนอบน้อมผู้ถือเป็น
ครูอาจารย์ของตน ดุจพราหมณบูชาไฟ

๒.๔.๔.๓ รักสามัคคี ดังนี้

พุทธวรรค เรื่องที่ ๘ เรื่องสัมพหุลภิกขุ
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข

ความพยายามของหมู่ที่พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข ^{๓๒๔}

ภาชิตนี้กล่าวว่าความพยายามและความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ เหล่านี้ย่อมอำนวย
ความสุขทุกเมื่อ

สุขวรรค เรื่องที่ ๖ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล

...

ความไว้วางใจกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง ^{๓๒๕}

...

ภาชิตนี้กล่าวว่าความไว้วางใจกันของบุคคลทั้งหลาย ย่อมกลายเป็นญาติแสนสนิท

^{๓๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๖.

^{๓๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๒๔.

^{๓๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๖.

๒.๔.๔.๔ ไม่ลำเอียง ดังนี้

ธัมมัญญูวรรค เรื่องที่ ๑ เรื่องมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี
 ผู้ที่ตัดสินความโดยหุนหันพลันแล่น
 ไม่จัดเป็นผู้เที่ยงธรรม
 ส่วนผู้ที่ฉลาด วินิจฉัยรอบคอบ
 ทั้งฝ่ายถูก และฝ่ายผิด
 (จึงจัดเป็นผู้เที่ยงธรรม),
 บัณฑิตผู้ตัดสินผู้อื่นโดยรอบคอบ
 โดยเที่ยงธรรมสม่ำเสมอ
 ถือความถูกต้องเป็นใหญ่
 ผู้นี้ได้สมญาว่า ผู้เที่ยงธรรม ^{๓๒๖}

ภาษิตนี้กล่าวว่าผู้ตัดสินความโดยขาดความรอบคอบ ไม่ถือเป็นผู้เที่ยงธรรม ผู้ตัดสิน
 ความโดยความรอบคอบจึงถือเป็นผู้เที่ยงธรรม ผู้ตัดสินคนอื่นโดยรอบคอบยุติธรรม ยึดถือความ
 ถูกต้อง ควรได้สมญาว่า “ผู้เที่ยงธรรม”

๒.๔.๔.๕ ตักเตือนผู้อื่น ดังนี้

บัณฑิตวรรค เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุอุสสชิและปุณฺพพสุกะ
 ฟังว่ากล่าวตักเตือนคนอื่น
 และฟังก็อดกันเขาจากความชั่ว
 คนที่คอยสั่งสอนเช่นนี้
 คนดีรัก แต่คนชั่วเกลียด ^{๓๒๗}

ภาษิตนี้กล่าวว่าบุคคลควรตักเตือนผู้อื่นมิให้กระทำความชั่ว บุคคลที่ประพฤติเช่นนี้
 ย่อมเป็นที่รักของคนดี แต่เป็นที่ชังของคนชั่ว

คำสอนทั้งหมดที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้
 มุ่งสอนแต่ให้บุคคลเข้าถึงโลกุตระธรรมเท่านั้น แต่ยังสอนให้ฆราวาสนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สุขใน
 ชีวิตประจำวันได้อีกด้วย

^{๓๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๙๕-๒๙๖.

^{๓๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๙๐.

บทที่ ๔

วิธีการนำเสนอเนื้อหาพระธรรมบท

พุทธวจนะในธรรมบท ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก มีสำนวนภาษาที่ สละสลวย งดงาม ช่วยให้การนำเสนอเนื้อหาที่น่าสนใจ ชวนติดตาม เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง

เสฐียรพงษ์ วรรณปก เรียงรูปประโยคได้อย่างน่าสนใจ เช่น การเน้นย้ำความ คำ การ ลำดับความ การใช้สำนวน และการใช้สัมผัสร้อยกรองซึ่งเป็นที่นิยมของคนไทยในฐานะเป็นชาติ เจ้าบทเจ้ากลอน

การนำเสนอเนื้อหาพุทธวจนะในธรรมบท ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก สามารถจำแนกหัวข้อได้ ดังต่อไปนี้

๑. การใช้ภาษาภาพพจน์

๑.๑ อุปมา

๑.๒ อุปลักษณะ

๑.๓ ภาวะแย้ง

๑.๔ การกล่าวซ้ำ

๑.๔.๑ การกล่าวซ้ำคำ

๑.๔.๒ การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความติดต่อกัน

๑.๔.๓ การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความไม่ติดต่อกัน

๑.๔.๔ การกล่าวซ้ำประโยค

๑.๔.๕ การกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความหรือประโยคสมมูล

๒. การใช้สัญลักษณ์

๒.๑ การใช้สัญลักษณ์ชนิดผู้อ่านต้องตีความเอง

๒.๒ การใช้สัญลักษณ์ที่ผู้เขียนให้ความหมายไว้

๓. การใช้สัมผัส

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. การใช้ภาษาภาพพจน์ (figurative language)

ภาษาภาพพจน์ (figurative language) หมายถึง ภาษาที่ผิดแผกไปจากปกติหรือผิดไปจากภาษาตามตัวอักษรในด้านการเรียบเรียงลำดับคำหรือความหมายของคำ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นสำนวนที่แปลกใหม่และมีพลัง หรือให้มองเห็นภาพ หรือพรรณนาโดยการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความคล้ายคลึงในสิ่งที่ไม่คล้ายกัน ภาษาภาพพจน์คือข้อเขียนที่นำเอาภาพพจน์อย่างเดี่ยวหรือหลายอย่างมาใช้ ภาพพจน์เหล่านี้ที่รู้จักกันมากที่สุดได้แก่ ภาวะแย้ง อุปมา อุปลักษณ์ บุคคลาธิษฐาน และการกล่าวซ้ำ^๑

๑.๑ อุปมา (simile)

ภาพพจน์แบบอุปมา (simile) หมายถึง การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างจากกัน และมีคำเชื่อม หรือคำกริยาบ่งบอกให้เห็นการเปรียบเทียบนั้น^๒ คำเชื่อมเหล่านั้นอาจเป็น like, as หรือ than หรืออาจใช้กริยา appear หรือ seem^๓

การใช้อุปมาใน “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับนี้ แบ่งตามลักษณะออกเป็น ๒ ประเภท คือ การแบ่งอุปมาตามการใช้คำเชื่อม และการแบ่งอุปมาตามลักษณะของสิ่งที่เปรียบเทียบ ดังนี้

๑.๑.๑ การแบ่งอุปมาตามการใช้คำเชื่อม แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑.๑.๑.๑ อุปมาแบบใช้คำเชื่อม มีปรากฏคำเชื่อม คือ เหมือน ดูจ ดัง ฉนั้นใดฉนั้นนั้น เปรียบเสมือน ดังต่อไปนี้

ก. อุปมาที่มี “เหมือน” “เสมือน” “เปรียบเสมือน” หรือ “ก็เหมือนกับ” เป็นคำเชื่อม เช่น

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน - สถาน (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๕), ๑๘๑-๑๘๒.

^๒ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), ๒๒.

^๓ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน - สถาน, ๓๙๙.

ถ้าพูดหรือทำอะไรได้ด้วยใจชั่ว

ความทุกข์ย่อมติดตามตัวเขา

เหมือน ล้อหมุนเต้าตามเท้าโค^๔

บทนี้ใช้ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนล้อหมุนเต้าตามเท้าโค” โดยเปรียบว่าความทุกข์ที่เกิดจากการกระทำชั่ว ย่อมติดตามบุคคลนั้น เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคเรื่อยไป

อีกไม่นาน ร่างกายนี้

จักปราศจากวิญญาณ

ถูกทอดทิ้ง ทับถมแผ่นดิน

เหมือน ท่อนไม้ค้นหาประโยชน์ได้^๕

บทนี้ใช้ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนท่อนไม้ค้นหาประโยชน์ได้” โดยเปรียบว่าเมื่อร่างกายนี้เข้าสู่ความตายแล้ว ย่อมถูกทอดทิ้งไว้บนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไม่มีประโยชน์อีกต่อไป ย่อมถูกทิ้งไว้ไม่มีใครเหลียวแลเช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องตาย

ก็ควรสร้างบุญกุศลไว้ให้มาก

เหมือน นายมาลาการร้อยพวงมาลัย

เป็นจำนวนมากจากกอดอกไม้^๖

บทนี้ใช้คำว่า “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนนายมาลาการร้อยพวงมาลัยเป็นจำนวนมากจากกอดอกไม้” โดยเปรียบว่าบุคคลที่รู้ว่าความตายจักมาถึง ควรหมั่นสร้างคุณงามความดีไว้ เหมือนช่างจัดดอกไม้ร้อยพวงมาลัยไว้มากมายจากกอดอกไม้เหล่านั้น

^๔ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบัณฑิตธรรม, ๒๕๔๔), ๓.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๔๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ๖๒.

ความแก่และความตาย
ไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลายไป
เหมือนเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้
คอยไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน^๓

บทนี้ใช้ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้ คอยไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน” โดยเปรียบเทียบว่าความชราภาพและมรณภัยย่อมกวาดต้อนสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความตาย เหมือนเด็กเลี้ยงวัวไล่ต้อนฝูงวัวไปหากิน

เมื่อรู้ธรรมที่พุทธเจ้าทรงแสดง
จากบุคคลใด
ควรเคารพนอบน้อมบุคคลนั้น
เหมือนพราหมณ์บูชาไฟ^๔

บทนี้ใช้ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนพราหมณ์บูชาไฟ” โดยเปรียบเทียบว่าบุคคลควรเคารพผู้แสดงธรรมของพระพุทธเจ้าแก่ตน เหมือนพราหมณ์บูชาไฟ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กรรมชั่วที่ทำแล้ว ยังไม่ให้ผลทันทีทันใด
เหมือนนมรีดใหม่ ๆ ไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวในทันที
แต่มันจะค่อย ๆ เฝาะลาญผู้กระทำในภายหลัง
เหมือนไฟไหม้แกลบ^๕

บทนี้ใช้ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนนมรีดใหม่ ๆ ไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวทันที” โดยเปรียบเทียบว่ากรรมชั่วเมื่อทำแล้วยังไม่ให้เกิดร้ายแก่ผู้ทำในทันที เหมือนนมที่รีดออกมาใหม่ ๆ ยังไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวทันทีที่รีดออกจากเต้านม และ “เหมือนไฟไหม้แกลบ” โดยเปรียบเทียบว่าผู้กระทำกรรมชั่วเหล่านั้นจะค่อย ๆ ได้รับความร้ายตอบสนองทีละน้อย เหมือนไฟค่อย ๆ ลุกไหม้แกลบ

^๓เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๕๗.

^๔เรื่องเดียวกัน, ๔๔๖.

^๕เรื่องเดียวกัน, ๘๒.

ดอกบัว มีกลิ่นหอม รื่นรมย์ใจ
 เกิดบนสิ่งปฏิกูล
 ที่เขาทิ้งไว้ไกล่ทางใหญ่ ฉันทใด,
 ท่ามกลางหมู่ปุถุชนผู้โง่เขลา
 ผู้เป็น**เสมือน**สิ่งปฏิกูล
 พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ย่อมรุ่งเรืองด้วยปัญญา ฉันทัน^{๑๐}

บทนี้ใช้ “เสมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เสมือนสิ่งปฏิกูล” โดยเปรียบว่า
 ปุถุชนผู้โง่เขลา ย่อมเป็นดุจหยากเยื่อปฏิกูลที่เขาทิ้งไว้

ถ้าพบนักปราชญ์
 ที่คอยว่ากล่าวตักเตือนที่ข้อบกพร่อง
เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้
 ควรคบหาบัณฑิตเช่นนั้น
 เพราะเมื่อคบหาคนเช่นนั้น
 จะมีแต่ความเจริญ ไม่มี**ความเสื่อม**^{๑๑}

บทนี้ใช้ “เสมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้” โดย
 เปรียบว่านักปราชญ์ผู้คอยตักเตือน ชี้แนะข้อบกพร่องต่าง ๆ แก่เรา ย่อมเป็นดุจผู้ชี้บอกขุมทรัพย์
 อันอนันต์ให้

นักปราชญ์พิจารณารอบคอบแล้ว
 จึงสรรเสริญผู้ใด ผู้ดำเนินชีวิตหาที่ติมิได้
 ฉลาด สมบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล
 ผู้**นั้น** **เปรียบเสมือน**แท่งทองบริสุทธิ์
 ใครเล่าจะตำหนิเขาได้ คนเช่นนี้
 แม้เทวดาก็ชม ถึงพรหม ก็สรรเสริญ^{๑๒}

^{๑๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๖๗-๖๘.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๘๙.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๕.

บทนี้ใช้ “เปรียบเสมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เปรียบเสมือนแห่งทองบริสุทธิ์” โดยเปรียบว่าเหล่าเทพดาอินทร์พรหมยมยักษ์ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญผู้ดำเนินชีวิตด้วยความฉลาด บริบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล มีแต่ความบริสุทธิ์ เหมือนทองคำเนื้อบริสุทธิ์

คนทุศีล ก็เหมือนกับต้นไม้
ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก
เขาทำตัวให้วอดวายเอง
มิจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำให้^{๑๓}

บทนี้ใช้ “ก็เหมือนกับ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ก็เหมือนกับต้นไม้ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก” โดยเปรียบว่าคนทุศีลยอมทำให้ตัวเองประสบความพินาศฉิบหายด้วยตัวเขาเอง โดยไม่ต้องรอให้ศัตรูมาก่อนความพินาศให้ เหมือนต้นไม้ที่ถูกเถาวัลย์ขึ้นจนรก ย่อมเหี่ยวแห้งล้มตายไปเอง โดยไม่ต้องถูกใครโค่น

ข. อุปมาที่มี “ดูจ” เป็นคำเชื่อม เช่น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บาปก็ยอมตามสนองผู้โง่เขลา
ซึ่งทำร้ายบุคคลที่ไม่ทำร้ายตอบ
ผู้หมดจด ปราศจากกิเลส
ดูจตุลที่ขัดทวนลม (วกกลับมาหาผู้ขัด)^{๑๔}

บทนี้ใช้ “ดูจ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ดูจตุลที่ขัดทวนลม” โดยเปรียบว่าผู้ทำร้ายบุคคลผู้ปราศจากกิเลสซึ่งไม่คิดทำร้ายตอบแล้ว บาปที่ผู้นั้นทำย่อมหวนกลับมาสนองบุคคลนั้นเอง เหมือนคนขัดฝุ่นทวนลม ลมย่อมหอบเอาฝุ่นนั้นกลับมาหาเขาเอง

เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา
กระเสือกกระสน ดูจกระต่ายติดบ่วง
สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในกิเลสเครื่องผูกมัด

^{๑๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๔.

ยอมประสพทุกข์บ่อย ๆ ตลอดกาลนาน ^{๑๕}

บทนี้ใช้ “ดุจ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ดุจกระต่ายติดบ่วง” โดยเปรียบว่าเหล่าสัตว์ทั้งหลายยอมติดข้องตัณหา ต้องจมอยู่ในกิเลส มีแต่ความทุกข์และพยายามกระเสือกกระสน เพื่อให้พ้นจากทุกข์ที่มีอาจหลุดไปได้ ตราบเท่าที่ตัณหายังมีอยู่ เหมือนกระต่ายติดบ่วงที่พยายามกระเสือกกระสนให้หลุดจากบ่วง

เหล่าสัตว์ ติดกับตัณหา

กระเสือกกระสน ดุจกระต่ายติดบ่วง

ฉะนั้นภิกษุ เมื่อหวังให้กิเลสจางคลาย

ก็พึงทำลายตัณหาเสีย ^{๑๖}

บทนี้ใช้ “ดุจ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ดุจกระต่ายติดบ่วง” โดยเปรียบว่าสัตว์ทั้งหลายยอมติดกับดักแห่งตัณหา ต้องพยายามดิ้นรนกระเสือกกระสน เหมือนกระต่ายติดบ่วงที่พยายามกระเสือกกระสนดิ้นรน

มหาวิทยาลัยศรีปทุม นครสงวนลิขสิทธิ์

ค. อุปมาที่มี “ดั่ง” เป็นคำเชื่อม เช่น

ถึงแม้เงินตราจะไหลมาดั่งท่าฝน

ความอยากของคนก็หาอิมไม่

กามวิสัยทั้งหลายมีความสุขจริง ๆ น้อย

เต็มไปด้วยความทุกข์สารพัด

รู้ชัดดังนี้แล้ว สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ยอมไม่ยินดีในกามารมณ์แม้ที่เป็นทิพย์

หากแต่ยินดีในทางสิ้นกิเลสตัณหา ^{๑๗}

บทนี้ใช้คำว่า “ดั่ง” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมาคือ “ดั่งท่าฝน” โดยเปรียบว่ามนุษย์ทั้งหลายยอมเปี่ยมไปด้วยตัณหาคือความอยากไม่มีที่สิ้นสุด ต่อให้มีทรัพย์สินเงินทองไหลลงมาเหมือนฝนตกลงมาท่าใหญ่ ความอยากของมนุษย์ก็ไม่มีที่สิ้นสุด หากความพอหรืออิมมิได้

^{๑๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๙๑.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๘.

บัดนี้ เธอแก่ดั่งใบไม้เหลือง
 ยมทูตกำลังเฝ้ารออยู่
 เธอกำลังจะจากไปไกล
 แต่เสปียงเดินทางของเธอไม่มี^{๑๘}

บทนี้ใช้ “ดั่ง” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ดั่งใบไม้เหลือง” โดยเปรียบเทียบแก่
 ของมนุษย์เป็นดูจใบไม้เหลืองจวนหลุดจากขั้ว

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด
 ไม่มีตัณหาดังตาข่าย อันมีพิษสงร้ายกาจ
 พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณหาที่สุคติได้
 ไม่ไปตามทางของกิเลสแล้ว
 พวกเขาจะนำท่านไปตามทางไหนเล่า^{๑๙}

บทนี้ใช้ “ดั่ง” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “ตัณหาดังตาข่าย” โดยเปรียบเทียบ
 เหมือนตาข่ายอันครอบคลุมมนุษย์ไว้ มีอาจเล็ดรอดออกมาโดยง่าย

ง. อุปมาที่มี “เช่นเดียวกับ” เป็นคำเชื่อม เช่น

เมื่อรู้ว่าร่างกายนี้แตกสลายง่าย และว่างเปล่า
เช่นเดียวกับ ฟองน้ำ และพยัคฆ
 ก็ควรทำลายบุษปศรของกามเทพ
 ไปให้พ้นทัศนวิสัยของมัจจุราชเสีย^{๒๐}

บทนี้ใช้ “เช่นเดียวกับ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เช่นเดียวกับฟองน้ำ และพยัคฆ
 แดด” โดยเปรียบเทียบว่าร่างกายนี้ยอมแตกสลายง่าย ถึงแก่ความตายในไม่ช้า เหมือนฟองน้ำและพยัคฆ
 แดด เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมตั้งอยู่เพียงชั่วครู่แล้วดับไป

^{๑๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๒.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๕๕.

ผู้ที่มองเห็นโลก

ว่าไม่จริงและหาสาระอะไรมิได้

เช่นเดียวกับคนมองฟองน้ำและพยับแดด

คนเช่นนี้พญามารย่อมตามหาไม่พบ ^{๒๑}

บทนี้ใช้ “เช่นเดียวกับ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เช่นเดียวกับคนมองฟองน้ำและพยับแดด” โดยเปรียบว่าบุคคลที่พญามารตามค้นหาไม่ได้คือผู้ที่เห็นความไม่จริง ความไม่มีสาระของโลก เหมือนคนเห็นความไม่จริงของฟองน้ำและพยับแดด

จ. อุปมาที่มี “ปาน” หรือ “เปรียบปาน” เป็นคำเชื่อม เช่น

ตลอดระยะเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล

คนพาลสำคัญบาปหวาน**ปานน้ำผึ้ง**

เมื่อใดบาปให้ผล

เมื่อนั้นเขาย่อมได้รับทุกข์ ^{๒๒}

บทนี้ใช้ “ปาน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “บาปหวานปานน้ำผึ้ง” โดยเปรียบว่า ตราบใดที่บาปอันคนพาลก่อกั้น ยังไม่ให้โทษแก่คนพาลนั้นเพียงใด คนพาลย่อมคิดว่าความชั่วที่ตนประพฤตินั้นเป็นของดีเหมือนน้ำผึ้งมีรสชาติหวานหอม

พวกเราไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ

ช่างอยู่สุขสบายจริงหนอ

พวกเรามีปิติเป็นภักษาหาร

เปรียบปานเหล่าอภัสสรพรหม ^{๒๓}

บทนี้ใช้ “เปรียบปาน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เปรียบปานเหล่าอภัสสรพรหม” โดยเปรียบว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ย่อมมีแต่ความสุข เสวยอารมณ์ปิติเป็นอาหารเช่นเดียวกับเหล่าอภัสสรพรหม

^{๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐๐.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๘๐.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๒.

จ. อุปมาที่มีคำเชื่อมมากกว่า ๑ คำ เช่น

พระอรหันต์**เปรียบได้กับ**แผ่นดิน ไม่เคยโกรธซึ่งใคร

มีจิตคงที่ **เหมือน**หลักเมือง

มีจรรยาสะอาด **เหมือน**สระน้ำที่ใสไร้เปือกตม

ผู้มีคุณสมบัติเห็นปานนี้ ย่อมไม่เวียนว้ายตายเกิดอีก ^{๒๔}

บทนี้ใช้ “เปรียบได้กับ” และ “เหมือน” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เปรียบได้กับแผ่นดิน” โดยเปรียบว่าพระอรหันต์ไม่เคยโกรธใคร เหมือนแผ่นดินไม่โกรธผู้เดินเหยียบย่ำ “เหมือนหลักเมือง” โดยเปรียบว่าพระอรหันต์ย่อมมีจิตคงที่ไม่หวั่นไหว เหมือนเสาหลักเมือง และ “เหมือนสระน้ำที่ใสไร้เปือกตม” โดยเปรียบว่าพระอรหันต์ย่อมมีจรรยาปฏิบัติสะอาดหมดมลทิน เหมือนสระน้ำไร้เปือกตม

กระดุกเหล่านี้ มีสีขาว**เหมือน**สีนกกพิราบ

ไม่เป็นที่**ต้องการ**ของใคร ๆ

ดูจน้ำเต้าในฤดูสารท

ดูแล้วไม่น่าปรารถนายินดี ^{๒๕}

บทนี้ใช้ “เหมือน” และ “ดูจ” เป็นคำเชื่อม ข้อความอุปมา คือ “เหมือนสีนกกพิราบ” โดยเปรียบว่ากระดุกมีสีขาวเหมือนสีของนกกพิราบ และ “ดูจน้ำเต้าในฤดูสารท” โดยเปรียบว่ากระดุกเหล่านั้นไม่มีใครต้องการ เหมือนน้ำเต้าในฤดูสารทอันเป็นช่วงสิ้นเดือน ๑๐ อย่างเข้าสู่ฤดูหนาว น้ำเต้าย่อมลีบเล็ก ไม่มีใครต้องการ

๑.๑.๑.๒ อุปมาแบบไม่ใช้คำเชื่อม นอกจาก “พุทธวจนะในธรรมบท” ใช้อุปมาชนิดมีคำเชื่อมแล้ว ยังมีอุปมาชนิดไม่มีคำเชื่อม แต่ภาษาบาลีมีคำเชื่อมด้วย เช่น ยถา เหว อิว ดังนี้

ปาณิมุหิ เจ วโณ นาสุส

หเรยฺย ปาณินา วิสั

^{๒๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๔.

นาพุพณ วิสมเนวติ
 นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต ฯ
 เมื่อมือไม่มีแผล
 บุคคลย่อมจับต้องยาพิษได้
 ยาพิษนั้นไม่สามารถทำอันตรายได้
 บาบก็ไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป ^{๒๖}

บทนี้ใช้ข้อความอุปมา คือ “เมื่อมือไม่มีแผล บุคคลย่อมจับต้องยาพิษได้” โดยเปรียบเทียบว่าผู้ไม่ทำบาป ย่อมไม่มีบาป เหมือนมือไม่มีแผลจับต้องยาพิษ ยาพิษนั้นย่อมมิซึมเข้าสู่เนื้อได้

๑.๑.๒ การแบ่งอุปมาตามลักษณะของสิ่งที่เปรียบเทียบ

ความเปรียบชนิดอุปมาใน “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก อากแบ่งวิธีการจำแนกตามลักษณะของสิ่งที่เปรียบเทียบได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑.๑.๒.๑ ความเปรียบกับวิถีชีวิตมนุษย์

๑.๑.๒.๑.๑ กิจกรรมของมนุษย์ คือ ความเปรียบที่เปรียบกับกิจวัตร

ประจำวันหรือกิจกรรมที่มนุษย์กระทำ ดังนี้

คนที่ท่องจำตำราได้มาก
 แต่มัวประมาทเสีย ไม่ทำตามคำสอน
 ย่อมไม่ได้รับผลที่พึงได้จากการบวช
 เหมือนเด็กเลี้ยงโค นับโคให้คนอื่นเขา ^{๒๗}

บทนี้เปรียบผู้บวชแล้วมัวประมาท ดีแต่ท่องจำตำรา ว่าเหมือนเด็กเลี้ยงโคนับโคให้ผู้อื่น

ความแก่และความตาย
 ไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลายไป
 เหมือนเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้
 คอยไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ^{๒๘}

^{๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๔๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๑.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๕๗.

บทนี้เปรียบความชราภาพและมรณภัย ย่อมกวาดต้อนสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความตายว่า
เหมือนเด็กเลี้ยงวัวไล่ต้อนฝูงวัวไปหากิน

ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง

ตนมีทางเดินเป็นของตน

เพราะฉะนั้น ควรควบคุมตน

เหมือนพ่อค้าม้า ทะนุถนอมม้าดี^{๒๙}

บทนี้เปรียบบุคคลควรควบคุมตนเองไว้ให้ดี ว่าเหมือนพ่อค้าม้าพยายามทะนุถนอม
รักษาม้าดีเอาไว้

ผู้ใดยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที

เหมือนสารถิหยุดรถที่กำลังแล่นไว้ได้

ผู้นั้นไซ้เราเรียกว่า “สารถิ”

ส่วนคนนอกนี้ได้ชื่อเพียง “ผู้ถือเชือก”^{๓๐}

บทนี้เปรียบผู้ที่หักห้ามความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที ว่าเหมือนนายสารถิผู้สามารถ
หยุดรถที่กำลังแล่นไว้ได้ในทันที

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำอะไรด้วยใจซื่อ

ความทุกข์ย่อมติดตามตัวเขา

เหมือนล้อหมุนเท้าตามเท้าโค^{๓๑}

บทนี้เปรียบความทุกข์ที่ติดตามบุคคลผู้กระทำความชั่ว ว่าเหมือนล้อเกวียนที่หมุนตาม
เท้าโค

^{๒๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๐-๔๓๑.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๘.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, ๓.

เพราะผู้คบคนพาล ย่อมเศร้าโศกนาน

การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู

การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข

เหมือนสมาคมของญาติ ^{๓๒}

บทนี้เปรียบเทียบการอยู่ร่วมกับคนพาลย่อมนำความทุกข์มาให้ ว่าเหมือนอยู่ร่วมกับเหล่าศัตรู และ เปรียบการอยู่ร่วมกับนักปราชญ์หรือคนดี ย่อมนำความสุขมาให้ ว่าเหมือนอยู่ร่วมกับหมู่ญาติ

บุญที่ได้ทำไว้ในโลกนี้

ย่อมต้อนรับผู้ที่จากไป

เหมือนญาติที่รักมาจากที่ไกล

ฝูงชนย่อมเต็มใจต้อนรับ ^{๓๓}

บทนี้เปรียบบุญกุศลที่บุคคลทำไว้ดีแล้ว ย่อมอำนวยผลดีต่อผู้ทำ ว่าเหมือนญาติพี่น้องเต็มใจต้อนรับญาติผู้เดินทางมาจากแดนไกล

ถ้าไม่พบสหายที่เข้ากับตนได้

มีความประพฤติดี ฉลาด และเฉลียว

ก็ควรสัจจรไปคนเดียว

เหมือนพระราชา สละราชสมบัติเที่ยวไปองค์เดียว

หรือไม่ก็เหมือนพญาช้าง

ละโขลงเที่ยวไปตัวเดียวในป่า ^{๓๔}

บทนี้เปรียบบุคคลถ้าไม่พบเจอสหายที่ควรแก่การคบค้าสมาคม หรือไม่พบบุคคลผู้เป็นคนดี มีความฉลาดเฉลียวแล้วไซ้ร้ บุคคลก็ไม่พึงคบผู้ใดเลย ว่าเหมือนพระราชาสละพระราชบัลลังก์หรือพญาช้างละโขลง แล้วเที่ยวสัจจรไปแต่เพียงผู้เดียว

^{๓๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๓๙.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๖.

ถ้าพบนักปราชญ์
ที่คอยว่ากล่าวตักเตือนที่ข้อบกพร่อง

เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้

ควรคบหาบัณฑิตเช่นนั้น

เพราะเมื่อคบหากคนเช่นนั้น

จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ^{๓๕}

บทนี้เปรียบนักปราชญ์ผู้คอยตักเตือน ที่แนะข้อบกพร่องต่าง ๆ แก่เรา ว่าเป็นดุจผู้ซึ่ง
บอกขุมทรัพย์ให้

เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาท

เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”

ไร้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชน ผู้โง่เขลา

ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เหมือนคนยืนบนยอดเขา

มองลงมายังฝูงชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น ^{๓๖}

บทนี้เปรียบว่าผู้มีปัญญามากย่อมมองเห็นคนโง่ เหมือนคนยืนบนยอดเขาย่อมมองเห็นคน
บนพื้นราบได้

โทษคนอื่นเห็นได้ง่าย

โทษตนเห็นได้ยาก

คนเรามักเปิดเผยโทษคนอื่น

เหมือนโพรยเกลบ

แต่ปิดบังโทษของตน

เหมือนนักเลงเต้าโก่งซ่อนลูกเต้า ^{๓๗}

^{๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๙.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๒.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๘๙.

บทนี้เปรียบบุคคลที่มักเปิดเผยข้อผิดพลาดของผู้อื่น ว่าเหมือนบุคคลเที่ยวไปรย
 แกลบให้กระจายไป แต่มักปิดบังความชั่วหรือมลทินของตน เหมือนนักเลงพนันเต่า พยายามโกง
 โดยการซ่อนลูกเต่า

๑.๑.๒.๑.๒ เครื่องใช้ของมนุษย์ คือ ความเปรียบที่เปรียบกับข้าวของ
 เครื่องใช้หรือสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มสาว
 ไม่ทำตัวให้ดี และไม่หาทรัพย์ไว้
 พอถึงวัยแก่เฒ่า พวกเขาขอมนอนทุกข์
 ทอดถอนใจรำพึงถึงความหลัง
เหมือนธนูหัก (ใช้ยิงอะไรก็ได้)^{๓๘}

บทนี้เปรียบความแก่เฒ่าว่าเหมือนธนูหักที่ใช้ยิงอะไรไม่ได้เลย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บาปที่ตนทำเอง เกิดในตนเอง
 และตนเองเป็นผู้สร้างไว้
 ย่อมทำลายคนใจให้ย่อยยับ
เหมือนเพชร ทำลายแก้วมณี^{๓๙}

บทนี้เปรียบว่าบาปที่คนชั่วทำไว้ ย่อมทำลายคนใจให้พินาศย่อยยับ เหมือนเพชรอัน
 แข็งแกร่งย่อมสามารถทำลายแก้วมณีอันบอบบาง

นักปราชญ์พิจารณาครอบคอบแล้ว
 จึงสรรเสริญผู้ใด ผู้ดำเนินชีวิตหาที่ติมิได้
 ฉลาด สมบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล
 ผู้นั้น **เปรียบเสมือนแท่งทองบริสุทธิ์**
 ใครเล่าจะตำหนิเขาได้ คนเช่นนี้

^{๓๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๘๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๙.

แม่เทวดาก็ชม ถึงพรหม ก็สรรเสริญ ^{๔๐}

บทนี้เปรียบผู้ดำเนินชีวิตด้วยความฉลาด บริบูรณ์ด้วยปัญญาและศีล มีแต่ความ
บริสุทธิ์ ว่าเหมือนทองคำเนื้อบริสุทธิ์

เมื่อรู้ว่าร่างกายนี้แตกดับง่ายเหมือนหม้อน้ำ
พึงป้องกันจิตใจให้มันเหมือนป้องกันเมืองหลวง
แล้วพึงรบกับพญามารด้วยอาวุธคือปัญญา
เมื่อรบชนะแล้วพึงรักษาชัยชนะนั้นไว้
ระวังอย่าตกอยู่ในอำนาจมารอีก ^{๔๑}

บทนี้เปรียบร่างกายที่พินาศดับสูญได้ง่ายว่าเหมือนหม้อน้ำที่แตกสลายได้ง่ายเช่นเดียวกัน

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด

ไม่มีต้นหาดังตาข่าย อันมีพิษสงร้ายกาจ

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณหาที่สุดมิได้

ไม่ไปตามทางของกิเลสแล้ว

พวกเขาจะนำท่านไปตามทางไหนเล่า ^{๔๒}

บทนี้เปรียบต้นหาว่าเหมือนตาข่ายอันครอบคลุมมนุษย์ไว้

๑.๑.๒.๒ ความเปรียบกับธรรมชาติ

๑.๑.๒.๒.๑ ธรรมชาติของสิ่งที่ไม่มีจิตใจ คือ ความเปรียบที่เปรียบกับ
ธรรมชาติโดยทั่วไปที่ไม่มีจิตวิญญาณหรือความรู้สึกนึกคิด ดังนี้

เพราะฉะนั้นจึงควรประพฤติตามผู้เป็นปราชญ์

ผู้เฉียบแหลม ศึกษาเล่าเรียนมาก เอาการเอางาน

^{๔๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๖๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๖.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๒.

เคร่งครัด เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี

เหมือนพระจันทร์ไปตามทางของกลุ่มนักษัตรฤกษ์ ^{๔๓}

บทนี้เปรียบการที่บุคคลควรคบและปฏิบัติตามนักปราชญ์ ว่าเหมือนพระจันทร์โคจรไปตามทางของดาวนักษัตรฤกษ์

ใจเป็นผู้นำสรรพสิ่ง

ใจเป็นใหญ่ (กว่าสรรพสิ่ง)

สรรพสิ่งสำเร็จได้ด้วยใจ

ถ้าพูดหรือทำสิ่งใดด้วยใจบริสุทธิ์

ความสุขย่อมติดตามเขา

เหมือนเงาติดตามคน ^{๔๔}

บทนี้เปรียบความสุขที่ติดตามคนดีว่าเหมือนเงาติดตามตัว

กระดุกเหล่านี้ มีสีขาวเหมือนสีนกกพิราบ

ไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ

ดูน้ำเต้าในฤดูสารท

ดูแล้วไม่น่าปรารถนายินดี ^{๔๕}

บทนี้เปรียบกระดุกที่ไม่มีใครต้องการเหล่านั้น ว่าเหมือนน้ำเต้าในฤดูสารท

คนทูลศัล ก็เหมือนกับต้นไม้

ที่เถาวัลย์ขึ้นจนรก

เขาทำตัวให้วอดวายเอง

มีจำต้องรอให้ศัตรูมาคอยกระทำ ^{๔๖}

บทนี้เปรียบคนทูลศัลยอมทำให้ตัวเองประสบความพินาศฉิบหายเอง ว่าเหมือนต้นไม้ที่ถูกลูกเถาวัลย์ขึ้นจนรก ย่อมเหี่ยวแห้งล้มตายไปเอง

^{๔๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๔๐.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๔.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๐.

คนทราบบัญญา มีความเห็นผิด ตีเตียนคำสอน
 ของเหล่าพระอริยะผู้อรหันต์ ผู้มีชีวิตอยู่โดยธรรม
 เขาย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตัวเขาเอง
เหมือนขุยไผ่มาต้นไม้ไผ่ฉะนั้น ^{๔๗}

บทนี้เปรียบผู้ที่ตีเตียนคำสอนของพระอรหันต์ว่าผู้นั้นยอมเกิดมาเพื่อทำลายตนเอง
 เหมือนต้นไม้ไผ่ที่เกิดมานาน เมื่อถึงเวลาต้องล้มตาย ย่อมมีขุยไผ่เกิดขึ้น จึงเรียกกันว่าขุยไผ่ยอมเกิด
 มาเพื่อฆ่าต้นไม้ (ตายขาน)

บัดนี้ เธอแค้นใจไปไม้เหลือ
 ยมทูตกำลังเฝ้ารออยู่
 เธอกำลังจะจากไปไกล
 แต่เสียบึงเดินทางของเธอไม่มี ^{๔๘}

บทนี้เปรียบเทียบความแค้นของมนุษย์ว่าเหมือนไม้ที่เหลือที่จวนหลุดออกจากขั้วใบ

มหาวิททยาลัยทิสมปัทธ สจวนลิขสิทธิ์

สำหรับคนที่มีชีวิตอยู่อย่างประมาท
 ตัณหาแม้แต่จะเจริญเหมือนเถาวัลย์
 เขาย่อมกระโดดจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น
 เหมือนวานรโลกผลไม้ โดดเล่นอยู่ในป่า ^{๔๙}

บทนี้เปรียบเทียบของของคนประมาทยอมงอกงาม ว่าเหมือนเถาวัลย์

อีกไม่นาน ร่างกายนี้
 จักปราศจากวิญญาณ
 ถูกทอดทิ้ง ทับถมแผ่นดิน
เหมือนท่อนไม้อันหาประโยชน์มิได้ ^{๕๐}

บทนี้เปรียบว่าศพยอมไร้ประโยชน์เหมือนท่อนไม้ที่ไม่มีประโยชน์อะไร

^{๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๒.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๗๓.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๘๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๗.

มารย่อมสามารถทำลายบุคคล

ผู้ตกเป็นทาสของความสวยงาม

ไม่ควบคุมการแสดงออก

ไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร

เกียจคร้านและอ่อนแอ

เหมือนลมแรงพัดโคนต้นไม้ที่ไม่แข็งแรง^{๕๑}

บทนี้เปรียบมารที่สามารถทำลายบุคคลผู้เป็นทาสของความสวยงาม เกียจคร้าน ฯลฯ ว่าเหมือนลมแรงที่สามารถโค่นต้นไม้ไม่แข็งแรง

มารย่อมไม่สามารถทำลายบุคคล

ผู้ไม่ตกเป็นทาสของความสวยงาม

รู้จักควบคุมการแสดงออก

รู้ประมาณในโภชนาหาร

มีศรัทธา และมีความขยันหมั่นเพียร

เหมือนลมไม่สามารถพัดโค่นภูเขา^{๕๒}

บทนี้เปรียบมารที่ไม่สามารถทำลายผู้ไม่ตกเป็นทาสของความสวยงาม มีความศรัทธา และความขยันหมั่นเพียร ว่าเหมือนลมที่ไม่สามารถโค่นภูเขาลงได้

บาปก็ย่อมตามสนองผู้โง่เขลา

ซึ่งทำร้ายบุคคลที่ไม่ทำร้ายตอบ

ผู้หมดจด ปราศจากกิเลส

ดุจธูतीที่ขัดทวนลม (วกกลับมาหาผู้ขัด)^{๕๓}

บทนี้เปรียบบาปย่อมทวนกลับมาสนองผู้พยายามทำร้ายบุคคลซึ่งไม่คิดทำร้ายตอบ ว่าเหมือนคนขัดฝุ่นทวนลม ลมย่อมหอบเอาฝุ่นนั้นกลับมาหาเขาเอง

^{๕๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๐.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๔.

ถึงแม้เงินตราจะไหลมาดังท่าฝน

ความอยากของคนก็หาอิมไม่

กามวิสัยทั้งหลายมีความสุขจริง ๆ น้อย

เต็มไปด้วยความทุกข์สารพัด

รู้ชัดดังนี้แล้ว สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ย่อมไม่ยินดีในกามารมณ์แม้ที่เป็นทิพย์

หากแต่ยินดีในทางสิ้นกิเลสตัณหา ^{๕๔}

บทนี้เปรียบทรัพย์สินเงินทองว่าต่อให้ไหลลงมาเหมือนฝนตกลงมาท่าใหญ่ ก็ไม่อาจทำ
ความอยากของมนุษย์ให้อิมได้

ตัณหาอันลามก มีพิษร้าย

ครอบงำบุคคลใด ในโลก

เขาย่อมมีแต่โศกเศร้าสลด

เหมือนหญ้าถูกฝนรด ย่อมงอกงาม ^{๕๕}

บทนี้เปรียบตัณหา ย่อมมีอำนาจทำให้บุคคลมีแต่ความโศกเศร้าว่าเหมือนฝนรดลง
หญ้า ทำให้หญ้าเจริญงอกงาม

ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท

เห็นภัยในความประมาท

ย่อมเผากิเลสเครื่องผูกมัดได้

เหมือนไฟเผาเชื้อทุกชนิด ^{๕๖}

บทนี้เปรียบจิตของภิกษุที่ไม่ประมาทย่อมเผากิเลสได้ ว่าเหมือนไฟสามารถเผาเชื้อได้

ตลอดระยะเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล

คนพาลสำคัญบาปหวานปานน้ำผึ้ง

^{๕๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๘.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๘๔.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

เมื่อใดบาปให้ผล

เมื่อนั้นเขาย่อมได้รับทุกข์^{๕๗}

บทนี้เปรียบบาปที่คนพาลทำแล้วยังไม่ให้ผล ย่อมทำให้คนพาลคิดว่าบาปนั้นเป็นของดี
ว่าเหมือนน้ำผึ้งมีรสหวาน

ผู้ที่มองเห็นโลก

ว่าไม่จริงและหาสาระอะไรมิได้

เช่นเดียวกับคนมองฟองน้ำและพยับแดด

คนเช่นนี้พญามารย่อมตามหาไม่พบ^{๕๘}

บทนี้เปรียบบุคคลผู้เห็นความไม่จริง ความไม่มีสาระของโลก ว่าเหมือนคนเห็นความไม่
จริงของฟองน้ำและพยับแดด

๑.๑.๒.๒.๒ ธรรมชาติของสิ่งที่มีจิตใจ คือ ความเปรียบที่เปรียบกับธรรม

ชาติของสัตว์ หรือการดำรงชีวิตของสัตว์ ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เราจักอดทนต่อคำเสียดสีของคนอื่น

เหมือนพญาคชสาร ในสนามรบ

ทนถูกรศที่ปล่อยออกไปจากคันธนู

เพราะว่าคนโดยมาก ทูศีล^{๕๙}

บทนี้เปรียบบุคคลต้องทนต่อคำเสียดสีของคนทุศีล ว่าเหมือนพญาช้างสำคัญแล่นสู่
สนามรบ ย่อมมีความอดทนต่อลูกธนู

พวกเธอจงยินดีในความไม่ประมาท

จงระมัดระวังจิตของตน

จงถอนตนออกจากหล่มกิเลส

^{๕๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘๐.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๗.

เหมือนพญาช้างติดหล่ม

พยายามช่วยตัวเอง ^{๖๐}

บทนี้เปรียบเหล่าภิกษุควรยินดีความไม่ประมาท ระวังระวังจิตใจของตน และพยายามถอนจิตใจของตนให้หลุดพ้นจากหล่มกิเลส ว่าเหมือนพญาช้างเมื่อติดหล่มแล้ว พยายามช่วยตัวเองให้พ้นจากหล่มโคลนนั้น

ตราบไต่บรูษยังตัดความกำหนัด

ต่ออัสตรีแม่นิดหน่อยยังไม่ขาด

ตราบนั้น เขาก็ยังคงมีจิตผูกพันอยู่ในภพ

เหมือนลูกโถยังไม่หย่านม ติดแม่โคจะนั้น ^{๖๑}

บทนี้เปรียบบรูษหากยังไม่สามารถตัดความกำหนัดที่มีต่อสตรีได้ บรูษย่อมต้องเกี่ยวพันกับภพชาติรำไป ว่าเหมือนลูกวัวอ่อนต้องติดตามแม่โคเพื่อดื่มนม

ผู้มีปัญญามักไม่ประมาท เมื่อคนอื่นพากันประมาท

และตื่น เมื่อคนอื่นหลับอยู่

เขาจึงละทิ้งคนเหล่านั้นไปไกล

เหมือนม้าฝีเท้าเร็ว วิ่งเลยม้าแกลบจะนั้น ^{๖๒}

บทนี้เปรียบคนไม่ประมาทย่อมละทิ้งคนประมาทไปไกล ว่าเหมือนม้าฝีเท้าดีวิ่งแข่งม้าแกลบ

ผู้ถูกราคะครอบงำ ย่อมถลาลงสู่กระแสตัณหา

เหมือนแมลงมูมตกลงไปยังใยที่ตนถักไว้เอง

ผู้ฉลาดทั้งหลาย จึงทำลายเครื่องจองจำนี้

ละทุกข์ทั้งปวง ออกบวชโดยไม่มีไยดี ^{๖๓}

^{๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๗๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๔.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๖.

บทนี้เปรียบผู้มีราคะยอมตกด่าลี้กลงสู่ตมหาของตน ว่าเหมือนแมลงมุดตไปสู่วัยอัน
เป็นกับดักที่ตนสร้างไว้

๑.๒ อุปลักษณ์ (metaphor)

ภาพพจน์อุปลักษณ์ (metaphor) หมายถึง ภาพพจน์ที่นำเอาสิ่งที่ต่างกัน ๒ สิ่งหรือมากกว่า
แต่มีคุณสมบัติบางประการร่วมกันมาเปรียบเทียบกัน โดยเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง
โดยตรง เช่น “เขาเป็นสิงห์ทะเลทราย” ^{๖๔} ดังนี้

เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาท
เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”
ไร้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชน ผู้โง่เขลา
ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เหมือนคนยืนบนยอดเขา
มองลงมาเห็นฝูงชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น ^{๖๕}

บทนี้ใช้โวหารอุปลักษณ์เปรียบเทียบว่าปัญญาคือปราสาท โดยมีความหมายเปรียบเทียบว่า
ผู้ไม่มีความประมาทยอมมีปัญญาเหนือบุคคลผู้ประมาทซึ่งด้อยปัญญา ^{๖๔} ดูบุคคลผู้ยืนอยู่บน
ปราสาท ย่อมอยู่เหนือกว่าบุคคลผู้อยู่บนพื้นดิน

กระแสน้ำคือตมหา ไหลไปทุกหนทุกแห่ง
เถาว์ลัยคือกิเลส ก็ขึ้นรกไปทั่ว
เมื่อเห็น เถาว์ลัยนั้นงอกงามแล้ว
พวกเขาจึงตัดรากมันด้วยมีดคือปัญญา ^{๖๖}

บทนี้ใช้โวหารอุปลักษณ์เปรียบเทียบว่าตมหาคือกระแสน้ำ กิเลสคือเถาว์ลัย และปัญญาคือ
มีด กระแสน้ำหมายถึงตมหาที่ไหลบ่านำมามนุษย์ไปในภพต่าง ๆ เถาว์ลัยหมายถึงกิเลสที่ผูกมัดรัดรั้ง

^{๖๔}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน -
สถาน, ๒๖๑.

^{๖๕}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒.

^{๖๖}เรื่องเดียวกัน, ๓๘๙.

มนุษย์ไว้ในภพ มีดหมายถึงปัญญาที่ใช้ห้าห้านักเลงและค้นหาทั้งปวงเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น ถ้าบุคคลมีกิเลสเหมือนต้นไม้ถูกเถาวัลย์รัด จึงต้องใช้มีดคือปัญญามาตัดกิเลส

๑.๓ ภาวะแย้ง (Antithesis)

ภาวะแย้ง (Antithesis) หมายถึง กลการประพันธ์ที่ใช้คำหรือข้อความที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือแตกต่างกัน มาเทียบกัน เพื่อให้ความหมายคมชัดยิ่งขึ้น^{๖๗} ดังนี้

ไม่พึงคบมิตรชั่ว

ไม่พึงคบคนเลวทราม

พึงคบกัลยาณมิตร

พึงคบคนที่ดีเยี่ยม^{๖๘}

บทนี้ใช้ “มิตรชั่ว” แแย้งกับ “กัลยาณมิตร” และ “คนเลวทราม” แแย้งกับ “คนที่ดีเยี่ยม” ช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างมิตรชั่วซึ่งเป็นคนเลวทราม กับกัลยาณมิตรซึ่งเป็นคนที่ดีเยี่ยม

ผู้ใดเห็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ

เห็นสิ่งที่เป็นสาระว่าไร้สาระ

ผู้นั้นมีความคิดผิดเสียแล้ว

ย่อมไม่ประสพสิ่งที่เป็นสาระ,

ผู้ที่เข้าใจสิ่งที่เป็นสาระว่าเป็นสาระ

และสิ่งที่ไร้สาระว่าไร้สาระ

มีความคิดเห็นชอบ

ย่อมประสพสิ่งที่เป็นสาระ^{๖๙}

บทนี้ใช้ “ความไม่เป็นสาระ” แแย้งกับ “ความเป็นสาระ” ช่วยให้เห็นว่าผู้ใดสนใจสิ่งไม่เป็นสาระ ย่อมประสพแต่สิ่งไม่เป็นสาระที่ตนสนใจ ส่วนผู้สนใจสิ่งเป็นสาระ ย่อมประสพแต่สิ่งที่เป็นสาระที่ตนสนใจ

^{๖๗}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๓๐.

^{๖๘}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๑.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน, ๑๓-๑๔.

ความไม่ประมาท เป็นทางอมตะ

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

ผู้ไม่ประมาท ไม่มีวันตาย

ผู้ประมาท ถึงมีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนตายแล้ว^{๗๐}

บทนี้ใช้ “ความไม่ประมาท” แแย้งกับ “ความประมาท” และ “ผู้ไม่ประมาท” แแย้งกับ “ผู้ประมาท” ช่วยให้เห็นว่าความประมาทเป็นทางไปสู่ความตาย ส่วนความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย ดังนั้น ผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว ส่วนผู้ไม่ประมาทจึงเหมือนคนมีชีวิต

กรรมไม่ดี ทั้งไม่มีประโยชน์แก่ตน ทำง่าย

แต่กรรมดีและมีประโยชน์ ทำได้ยากยิ่งนัก^{๗๑}

บทนี้ใช้ “กรรมไม่ดี” แแย้งกับ “กรรมดี” , “ไม่มีประโยชน์” แแย้งกับ “มีประโยชน์” และ “ทำง่าย” แแย้งกับ “ทำยาก” ช่วยให้เห็นว่ากรรมไม่ดีแม้เป็นกรรมที่ทำง่าย แต่เป็นการกระทำที่ไม่มีประโยชน์ ส่วนกรรมดีเป็นกรรมที่ทำยาก แต่เป็นการกระทำที่มีประโยชน์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

เพราะผู้คบคนพาล ย่อมเศร้าโศกนาน

การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู

การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข

เหมือนสมาคมของญาติ^{๗๒}

บทนี้ใช้ “การอยู่ร่วมกับคนพาล” แแย้งกับ “การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์” , “มีแต่ความทุกข์” แแย้งกับ “มีแต่ความสุข” และ “เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู” แแย้งกับ “เหมือนสมาคมของญาติ” ช่วยให้เห็นว่าการอยู่ร่วมกับคนพาลย่อมเหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู นำแต่ความทุกข์มาให้ ส่วนการอยู่ร่วมกับนักปราชญ์ย่อมเหมือนอยู่ร่วมในหมู่ญาติ นำแต่ความสุขมาให้

^{๗๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๑.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๙.

ถ้ายังเบียดเบียนสัตว์อยู่
บุคคลไม่นับว่า เป็นอารยชน
เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง
เขาจึงได้ชื่อว่า อารยชน ^{๗๓}

บทนี้ใช้ “เบียดเบียน” แแย้งกับ “ไม่เบียดเบียน” และ “ไม่นับว่าเป็นอารยชน” แแย้งกับ “ได้ชื่อว่าเป็นอารยชน” ช่วยให้เห็นว่าผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเท่านั้นจึงสมควรขนานนามว่าเป็น อารยชน

กลิ่นบุปผชาติ ก็หอมทวนลมไม่ได้
กลิ่นจันทน์ กฤษณา หรือดอกมะลิ
ก็หอมทวนลมไม่ได้
แต่กลิ่นสัตบุรุษ หอมทวนลมได้
สัตบุรุษ ย่อมหอมฟุ้งจรไปทั่วทุกทิศ ^{๗๔}

บทนี้ใช้ “หอมทวนลมไม่ได้” แแย้งกับ “หอมทวนลมได้” ช่วยให้เห็นว่ากลิ่นคุณงามความดี
ของสัตบุรุษ ย่อมฟุ้งกระจายเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไป

๑.๔ การกล่าวซ้ำ (Repetition)

การกล่าวซ้ำเป็นวิธีที่เน้นคำหรือวลี หรือแปลงถ้อยคำของความคิดเห็นอย่างเดียวกัน
เสียใหม่

การกล่าวซ้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของวรรณศิลป์ บทร้อยแก้วและบทร้อย
กรองส่วนมากมีการกล่าวซ้ำอยู่เสมอ การกล่าวซ้ำนี้อาจประกอบด้วยเสียง พยางค์และคำ วลี บาท
ของบทร้อยกรอง แบบรูปของจังหวะลีลา ความคิดเห็น การกล่าวอ้างถึงสิ่งอื่น และรูปทรงพื้นฐาน
ต่าง ๆ ^{๗๕}

^{๗๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๘.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, ๖๓.

^{๗๕} ราชนบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษา-ไทย ฉบับราชบัณฑิตย-
สถาน, ๓๖๑.

การกล่าวข้านั้น อาจซ้ำคำเดียวหรือซ้ำเป็นกลุ่มก็ได้ การกล่าวซ้ำใน “พุทธวจนะในธรรมบท” ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ปรากฏการกล่าวซ้ำ ๕ ประเภท คือ

๑. การกล่าวซ้ำคำ
๒. การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความติดต่อกัน
๓. การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความไม่ติดต่อกัน
๔. การกล่าวซ้ำประโยค
๕. การกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความหรือประโยคสมมูล

๑.๔.๑ การกล่าวซ้ำคำ

การกล่าวซ้ำคำ คือ การกล่าวซ้ำคำคำเดียว เป็นกลวิธีที่ผู้เขียนใช้เพื่อช่วยเน้นเสียงและความหมายของคำให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ทำให้ผู้อ่านคิดหรืออ่านซ้ำหรือจำความสำคัญของคำนั้นไว้ ดังนี้

อย่าประพาศิสังเลวทราม

อย่าอยู่ด้วยความประมาท

อย่ายึดถือความเห็นผิด

อย่าทำตนเป็นคนรกโลก ^{๗๖}

ยาก ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์

ยาก ที่ชีวิตสัตว์จะอยู่สบาย

ยาก ที่จะได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ

ยาก ที่พระสัมพุทธจะอุบัติมา ^{๗๗}

พึงควบคุม ความคะนองทางกาย

พึงสำรวม การกระทำทางกาย

พึงละ กายทุจริต

ประพฤติกายสุจริต ^{๗๘}

^{๗๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙๗.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๔.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๖.

ภิกษุเคย เพียงมีศีลาจารวัตร
 เพียงมีภูมิบริยัตติคงแก่เรียน
 เพียงพากเพียรปฏิบัติจนได้ฌาน
 เพียงอยู่ในสถานสงบสงัด
 ถ้าขจัดกิเลสไม่ได้หมด เธออย่านิ่งนอนใจ
 ว่า เธอได้รับสุขในบรรพชา
 ที่สามัญชนทั่วไปมิได้สัมผัส ^{๗๙}

เจริญภาวนาเกิด ภิกษุ อย่ามัวประมาท
อย่าปล่อยใจเวียนวนอยู่แต่ในกามคุณ
อย่าได้ผลอกสันนินทาก่อนเหล็กแดง
อย่าปล่อยใจให้ความทุกข์เผาผลาญเสียเอง
 แล้วมัวคร่ำครวญว่า “โอ นี่ทุกข์จริง ๆ” ^{๘๐}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภิกษุผู้อยู่ในธรรม ยินดีในธรรม
 พินิจพิจารณาธรรม
 และรำลึกถึงธรรมเสมอ
 ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม ^{๘๑}

ผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา
สำรวมกาย ยินดีในการบำเพ็ญวิปัสสนา
 มีใจเป็นสมาธิ สันโดษอยู่เดี่ยวดาย
 ได้สมญาว่า ภิกษุ ^{๘๒}

^{๗๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๗.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๒๒.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๕.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๓.

๑.๔.๒ การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความติดต่อกัน

การซ้ำกลุ่มคำชนิดความติดต่อกัน หมายถึง การซ้ำกลุ่มคำที่เนื้อความติดต่อกัน ไม่มีคำหรือความอื่นแทรกกลางระหว่างกลุ่มคำ เพื่อให้ความหมายของกลุ่มคำเหล่านั้นเด่นชัดขึ้น นอกจากนี้เสียงของกลุ่มคำที่ซ้ำกันสามารถทำให้เกิดน้ำหนักและจังหวะในการอ่าน ช่วยให้ข้อความน่าอ่านยิ่งขึ้น ดังนี้

ยิ่งกว่า เอกราชย์ทั่วทั้งแผ่นดิน

ยิ่งกว่า ขึ้นสวรรค์าลัย

ยิ่งกว่า อธิปไตยในโลกทั้งปวง

คือ พระโสดาปัตติผล ^{๔๓}

ไม่พึงดูหมิ่นลาภของตน

ไม่พึงริษยาลาภคนอื่น

เมื่อภิกษุมัวริษยาลาภคนอื่น

ใจย่อมไม่เป็นสมาธิ ^{๔๔}

ไม่มี รอยเท้าในอากาศ

ไม่มี สมณะนอกศาสนานี้

ไม่มี สังฆารที่เที่ยงแท้

ไม่มี ความหวั่นไหวสำหรับพระพุทธเจ้า ^{๔๕}

ไม่ว่าบนท้องฟ้า

ไม่ว่าท่ามกลางสมุทร

ไม่ว่าในหุบเขา

ไม่มีแม่แต่แห่งเดียว

ที่ผู้ทำกรรมชั่วอาศัยอยู่

จะหนีพ้นกรรมไปได้ ^{๔๖}

^{๔๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๐๘.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๔๑๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๒.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๖.

ไม่ใช่ประพฤติตนเป็นซีเปลือย ไม่ใช่มนชฎา
 ไม่ใช่เอาโคลนทาร่างกาย ไม่ใช่การอดอาหาร
 ไม่ใช่นอนบนดิน ไม่ใช่คฤกษณ์ธูดี ไม่ใช่นั่งกระโหียง
 ที่ทำให้คนผู้ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัย บริสุทธิ์^{๘๗}

มิใช่เพราะมนชฎา มิใช่เพราะโคตร
 มิใช่เพราะกำเนิด (ที่ดี) ที่ทำคนให้เป็นพราหมณ์
 ใครก็ตามมีศีลจะและทรงธรรม
 ย่อมจะบริสุทธิ์ล้ำและเป็นพราหมณ์^{๘๘}

การสละโลกียวิสัยออกบวช ก็ยาก
 การจะยินดีในเพศบรรพชิต ก็ยาก
 การครองเรือนไม่ดี เป็นทุกข์

การอยู่ร่วมกับผู้ไม่เสมอกัน ก็เป็นทุกข์
 ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ก็เป็นทุกข์
 เพราะฉะนั้น ไม่ควรท่องเที่ยวในสังสารวัฏ
 และไม่ควรแสหากความทุกข์ใส่ตน^{๘๙}

มีเพื่อนตาย ก็มีความสุข
 ยินดีเท่าที่หามาได้ ก็มีมีความสุข
 ทำบุญไว้ถึงคราวจะตายก็มีมีความสุข
 ละทุกข์ได้ทั้งหมด ก็มีมีความสุข^{๙๐}

^{๘๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๖๓.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๗.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, ๓๔๕.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๘.

ศีลให้เกิดสุข ตราบเท่าชรา
 ศรัทธา ที่ตั้งมั่นแล้ว ให้เกิดสุข
 ปัญญา ได้มาแล้ว ให้เกิดสุข
 การไม่ทำบาปทั้งหลาย ให้เกิดสุข ^{๑๑}

บุตรก็ป้องกันไม่ได้
 บิดาหรือญาติก็ป้องกันไม่ได้
 คนเราเมื่อถึงคราวจะตาย
 หมูญาติก็ป้องกันไม่ได้ ^{๑๒}

๑.๔.๓ การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความไม่ติดต่อกัน

การกล่าวซ้ำกลุ่มคำชนิดความไม่ติดต่อกัน หมายถึง การซ้ำกลุ่มคำที่เนื้อความไม่ติดต่อกัน มีคำหรือความอื่นแทรกกลางระหว่างกลุ่มคำ ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

“ชื่อว่า...เพราะ”

ผู้ที่ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะละบาปได้
 ชื่อว่าสมณะ เพราะมีจรรยาสงบ
 ชื่อว่าบรรพชิต เพราะละมลทินได้ ^{๑๓}

“เป็น...อย่างยิ่ง”

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง
 ความรู้จักพอ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง
 ความไว้วางใจกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง
 พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง ^{๑๔}

^{๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๘๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๒๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๔๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๖.

“ความเลื่อมของ...อยู่ที่”

ความเลื่อมของมนตรา อยู่ที่การไม่ทบทวน
ความเลื่อมของเรือน อยู่ที่ไม่ซุ่มแซม
ความเลื่อมของความงาม อยู่ที่เกียจคร้านตบแต่ง
ความเลื่อมของนายยาม อยู่ที่ความเผลอ ^{๙๕}

“ปฏิบัติชอบต่อ...ก็เป็นสุข”

ปฏิบัติชอบต่อมารดา ก็เป็นสุข
ปฏิบัติชอบต่อบิดา ก็เป็นสุข
ปฏิบัติชอบต่อสมณะ ก็เป็นสุข
ปฏิบัติชอบต่อพระผู้ประเสริฐ ก็เป็นสุข ^{๙๖}

“...ชนะ...ทุกอย่าง”

ธรรมทาน ชนะทานทุกอย่าง
วิสพระธรรม ชนะวิสทุกอย่าง
ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทุกอย่าง
ความสันต์ถนหา ชนะทุกข์ทุกอย่าง ^{๙๗}

“...ทำให้...เสียหาย”

หญ้า ทำให้ที่นาเสียหาย
ราคาะ ทำให้คนเสียหาย
ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่ผู้ปราศจากราคะ
จึงมีผลมหาศาล ^{๙๘}

^{๙๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๙.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๙.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๓.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, ๔๐๕.

“สำรวจทาง...เป็นการดี”

สำรวจทางกาย เป็นการดี

สำรวจทางวาจา เป็นการดี

สำรวจทางใจ เป็นการดี

ภิกษุ ผู้สำรวจทุกทาง

ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ^{๙๙}

๑.๔.๔ การกล่าวซ้ำประโยค

การกล่าวซ้ำประโยค หมายถึง การกล่าวซ้ำประโยคทั้งประโยค ดังนี้

คนทำชั่วยอมเศร้าโศก ในโลกนี้

คนทำชั่วยอมเศร้าโศก ในโลกหน้า

คนทำชั่วยอมเศร้าโศก ในโลกทั้งสอง

คนทำชั่วยอมเศร้าโศก เดือดร้อนยิ่งนัก

เมื่อมองเห็นแต่กรรมชั่วของตน ^{๑๐๐}

คนทำดียอมว่าเรง ในโลกนี้

คนทำดียอมว่าเรง ในโลกหน้า

คนทำดียอมว่าเรง ในโลกทั้งสอง

คนทำดียอมว่าเรง เบิกบานใจยิ่งนัก

เมื่อมองเห็นแต่กรรมบริสุทธิ์ของตน ^{๑๐๑}

คนทำชั่วยอมเดือดร้อน ในโลกนี้

คนทำชั่วยอมเดือดร้อน ในโลกหน้า

คนทำชั่วยอมเดือดร้อน ในโลกทั้งสอง

^{๙๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๑๒.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๗.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

เมื่อคิดได้ว่า ตนทำแต่กรรมชั่ว
ตายไปเกิดในทุกคติ ยิ่งเดือดร้อนหนักขึ้น^{๑๐๒}

คนทำดีย่อมสุขใจในโลกนี้
คนทำดีย่อมสุขใจในโลกหน้า
คนทำดีย่อมสุขใจในโลกทั้งสอง
เมื่อคิดว่าตนได้ทำแต่บุญกุศล ย่อมสุขใจ
ตายไปเกิดในสุคติ ยิ่งสุขใจยิ่งขึ้น^{๑๐๓}

อดุลยเอย เรื่องอย่างนี้มีมานานแล้ว
มิใช่เพิ่งจะมีในปัจจุบันนี้
อยู่เฉย ๆ เขาก็นินทา
พูดมาก เขาก็นินทา
พูดน้อย เขาก็นินทา

ไม่มีใครในโลก ที่ไม่ถูกนินทา^{๑๐๔}

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สภานิติศาสตร์

๑.๔.๕ การกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความหรือประโยคสมมูล

การกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความหรือประโยคสมมูล คือ การนำความคิดเห็น
อย่างเดียวกันมาแปลงถ้อยคำเสียใหม่เพื่อให้เกิดการเน้น^{๑๐๕}

คำว่า “ประโยคขนานความ” นี้ เปลื้อง ณ นคร อธิบายไว้ว่า “ลักษณะของประโยค
ขนานความนี้เป็นประโยคต่อโยงด้วยสันธานคาบหรือสันธานคู่”^{๑๐๖} เช่น

^{๑๐๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๙.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๓.

^{๑๐๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตย-
สถาน, ๓๖๐.

^{๑๐๖} เปลื้อง ณ นคร, ตำราเรียงความชั้นสูง, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด, ๒๕๐๗), ๖๔.

ก. เมื่อใดบัณฑิตกำจัดความประมาทด้วยความไม่ประมาท
เมื่อนั้นเขานับว่าได้ขึ้นสู่ “ปราสาทคือปัญญา”

ข. ท่านผู้ใดควบคุมอินทรีย์ คือ
ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ได้
เหมือนม้าที่สารถิควบคุมได้อย่างดี
ท่านผู้นี้หมดความไว้ตัว หมดกิเลส มั่นคง
ย่อมเป็นที่โปรดปรานแม้กระทั่งของเทวดาทั้งหลาย ฯ

ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ เรียกประโยคลักษณะนี้ว่า “ประโยคสมดุล” หมายถึง ประโยคที่มีเนื้อ
ความที่รับกันเป็นอย่างดี ทำให้ความที่กล่าวมีน้ำหนักใกล้เคียงกันและเท่าเทียมกัน และในบาง
ประโยคมีลักษณะของการลำดับเหตุและผลที่สัมพันธ์กันด้วย ^{๑๐๗} เช่น

ที่ใดมีความยินดี ที่นั่นมีโคก

ที่ใดมีความยินดี ที่นั่นมีภัย

เมื่อพิจารณาลักษณะของประโยคขนานความหรือประโยคสมดุลใน “พุทธวจนะใน
ธรรมบท” ผู้เขียนวิทยานิพนธ์พบว่า มี ๒ ลักษณะ คือ

๑.๔.๕.๑ ประโยคขนานความชนิดมีคำวิเศษณ์หรือสรรพนามทำหน้าที่เชื่อมข้อความ
ดังต่อไปนี้

ก. “...ฉันใด...ฉันนั้น” เช่น

ขุนเขาไม่สะเทือน

เพราะแรงลม ฉันใด

บัณฑิตก็ไม่หวั่นไหว

เพราะนินทาหรือสรรเสริญ ฉันนั้น ^{๑๐๘}

^{๑๐๗} ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์, “การใช้ประโยค,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย ๖ (การ
เขียนสำหรับครู) (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๙), ๑๗๙.

^{๑๐๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๔.

ห้วงน้ำลึก

ใสสะอาด สงบ ฉันใด

บัณฑิตพึงธรรมแล้ว

ย่อมมีจิตใจสงบ ฉันนั้น^{๑๐๙}

พ่อค้ามีทรัพย์มาก มีพวคน้อย

ละเว้นทางที่มีภัย

คนรักชีวิตละเว้นยาพิษ ฉันใด

บุคคลพึงละบาป ฉันนั้น^{๑๑๐}

ข. “ผู้ใด...ผู้นั้น...” เช่น

ผู้ใดทำบาปไว้แล้ว

จะได้ด้วยการทำดี

ผู้นั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง

เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ^{๑๑๑}

ผู้ใดยับยั้งความโกรธที่เกิดขึ้นได้ทันที

เหมือนสารถิหยุตฺรที่กำลั้งแล่นไว้ได้

ผู้นั้นไซ้เราเรียกว่า “สารถิ”

ส่วนคนนอกนี้ได้ชื่อเพียง “ผู้ถือเชือก”^{๑๑๒}

ผู้ใด ฆ่าสัตว์ พุศเท็จ ลักทรัพย์

ประพฤติกว้างเกินภรรยาของผู้อื่น

^{๑๐๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๕.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๒.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๓.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๘.

ดื่มสุราเมรัยเป็นนิจศีล
 ผู้นั้นนับว่าขูดรากถอนโคนตนเองในโลกนี้ทีเดียว,
 ผู้ใดเลิกคิดเช่นนั้นแล้ว
 ผู้นั้น ย่อมได้รับความสงบใจ
 ทั้งในกลางวันและกลางคืน ^{๑๑๓}

ผู้ใดมี สัจจะ คุณธรรม ไม่เบียดเบียน
 ส้ำรวม ช่มใจ ฉลาด ปราศจากมลทินโทษ
 ผู้นั้นแล เรียกว่า เถระ ^{๑๑๔}

ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน
 โดยการก่อทุกข์ให้คนอื่น
 ผู้นั้นมักเกี่ยวพันด้วยเวรไม่รู้สิ้น
 ไม่มีทางพ้นทางเวรไปได้ ^{๑๑๕}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อไม่มีปัญญา ก็ไม่มีความเพ่งพินิจ
 เมื่อไม่มีความเพ่งพินิจ ก็ไม่มีปัญญา
 ผู้ใดมีทั้งความเพ่งพินิจ และปัญญา
 ผู้นั้น นับว่าอยู่ใกล้นิพพาน ^{๑๑๖}

ผู้ใดหมดกิเลส ไม่ยึดมั่นถือมั่น
 ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๑๗}

^{๑๑๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๘๖-๒๘๗.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๙๙-๓๐๐.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๓๔.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๔๒๓.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๐.

ผู้ใดตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้หมดสิ้น
ไม่หวาดกลัว หมดพันระ
เป็นอิสระจากเครื่องจองจำคือกิเลส
ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๑๘}

ค. “ผู้ใด...ผู้นี้...” เช่น

ท่านผู้ใดควบคุมอินทรีย์ คือ
ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ได้
เหมือนม้าที่สารถิควบคุมได้อย่างดี
ท่านผู้นี้หมดความไว้วางใจ หมดกิเลส มั่นคง
ย่อมเป็นที่โปรดปรานแม้กระทั่งของเทวดาทั้งหลาย^{๑๑๙}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
ผู้ใดละบุญละบาปทุกชนิด
ครองชีวิตประเสริฐสุด
อยู่ในโลกมนุษย์ด้วยปัญญา
ผู้นั้นแลเรียกว่า ภิกษุ^{๑๒๐}

๑.๔.๕.๒ ประโยคขนานความชนิดมีคำบางคำหรือกลุ่มคำบางกลุ่มซ้ำกัน ดังนี้

ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีโศก
ที่ใดมีของรัก ที่นั่นมีภัย
เมื่อไม่มีของรักเสียแล้ว
โศกภัย ก็ไม่มี^{๑๒๑}

^{๑๑๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๕๑.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๙.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๕-๓๐๖.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๖.

ความไม่ประมาท เป็นทางอมตะ

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

ผู้ไม่ประมาท ไม่มีวันตาย

ผู้ประมาท ถึงแม้มีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนตายแล้ว^{๑๒๒}

ไม่พึงคบมิตรชั่ว

ไม่พึงคบคนเลวทราม

พึงคบกัลยาณมิตร

พึงคบคนที่ดีเยี่ยม^{๑๒๓}

ในหมู่มนุษย์ ผู้จงเวรกัน

พวกเขาไม่จงเวรใคร

ช่างอยู่สบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เต็มไปด้วยเวร

พวกเขาอยู่อย่างปราศจากเวร,

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีกิเลส

พวกเขาหมดกิเลสแล้ว

ช่างอยู่สุขสบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีกิเลส

พวกเขาอยู่ปราศจากกิเลส,

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีความกระวนกระวาย

พวกเขาไม่กระวนกระวาย

ช่างอยู่เป็นสุขสบายจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ ผู้มีความกระวนกระวาย

พวกเขาอยู่ปราศจากความกระวนกระวาย^{๑๒๔}

^{๑๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๕.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๙๑.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๒๙-๒๓๑.

เมื่อไม่มีปัญญา ก็ไม่มีความเพ่งพินิจ
 เมื่อไม่มีความเพ่งพินิจ ก็ไม่มีปัญญา
 ผู้ใดมีทั้งความเพ่งพินิจ และปัญญา
 ผู้นั้น นับว่าอยู่ใกล้นิพพาน ^{๑๒๕}

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จากความช่วยทำให้ประโยชน์
 นำอ่านมากขึ้น เพราะประโยชน์จะมีความสอดคล้องสละสลวยและมีจังหวะที่รับกัน อันเกิดจากคำ
 วิเศษณ์ที่ใช้เชื่อมประโยค คำหรือกลุ่มคำที่ซ้ำกัน ประโยคบางประโยคยังมีลักษณะการลำดับเหตุ
 และผลที่สัมพันธ์กันด้วย

๒. การใช้สัญลักษณ์ (Symbol)

การเปรียบเทียบโดยใช้สัญลักษณ์มีคำจำกัดความไว้หลายนัย เช่น สัญลักษณ์หมายถึง
 สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตซึ่งเป็นตัวแทนหรือสิ่งแทนของอีกสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ตราชฎคือสัญลักษณ์
 ของความยุติธรรม นกเขาคือสันติภาพ สิ่งใดคือกำลังและความกล้าหาญ ฯลฯ โดยสัญลักษณ์อาจ
 เป็นที่รู้จักทั่วไปหรือเป็นส่วนตัว เป็นสากลหรือเฉพาะแห่ง ^{๑๒๖} ก็ได้ เป็นการเปรียบเทียบที่กล่าวถึง
 สิ่งหนึ่งแต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง อองรี-ฟรองซัว-เดอเรเนเย ให้คำจำกัดความว่า “สัญลักษณ์คือการ
 เปรียบเทียบระหว่างนามธรรมกับรูปธรรม ซึ่งหนึ่งในบรรดาศัพท์ที่ใช้ในการเปรียบเทียบได้รับการ
 แนนัยไม่ชัดเจน ไม่บอกตรง ๆ” ^{๑๒๗}

ยูวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา ให้คำจำกัดความของคำว่าสัญลักษณ์ หมายถึง “คำหรือวลีที่มี
 ความหมายในตัวเองและในเวลาเดียวกันก็มีความหมายถึงสิ่งอื่น ๆ อีกหลายสิ่งนอกเหนือไปจาก
 นั้น” ^{๑๒๘}

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าสัญลักษณ์ หมายถึง การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดแต่มีความหมาย
 แฝงถึงสิ่งอื่น หรือเป็นสิ่งที่ใช้แทนอีกสิ่งหนึ่ง โดยไม่มีคำเชื่อม สัญลักษณ์นั้นอาจเป็นที่รู้จักกันโดย
 ทั่วไป หรือเป็นสัญลักษณ์ส่วนตัวของผู้เขียน

^{๑๒๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๓.

^{๑๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตย-
สถาน, ๔๒๓.

^{๑๒๗} เรืองเดียวกัน, ๔๒๕.

^{๑๒๘} ยูวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี, ๔๔.

พุทธวจนะในธรรมบท ฉบับเสฐียรพงษ์ วรรณปก มีการใช้สัญลักษณ์อยู่มาก แต่ทั้งนี้ มักเป็นสัญลักษณ์ที่แปลตามนัยพระบาลีเป็นสำคัญ การให้ความหมายในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อิง หนังสือพระสูตรและอรรถกถาแปลเป็นส่วนใหญ่

การใช้สัญลักษณ์ของเสฐียรพงษ์ วรรณปก มีทั้งสัญลักษณ์ที่ผู้อ่านต้องตีความเอง และ สัญลักษณ์ที่ผู้เขียนให้ความหมายไว้ ดังนี้

๒.๑ การใช้สัญลักษณ์ชนิดผู้อ่านต้องตีความเอง ดังนี้

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย

น้อยคนนักจักข้ามฝั่งไปได้

ส่วนคนนอกนี้

ก็ได้แต่วิ่งเลียบเลาะริมฝั่ง ^{๑๒๙}

บทนี้ใช้ “ฝั่ง” (ปารคามิ) เป็นสัญลักษณ์แทนพระนิพพาน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

จะมีว่าเรง สนุกสนานกันทำไม

ในเมื่อโลกกำลังลุกเป็นไฟอยู่เนื่องนิตย์

พวกเธอถูกความมืดมิดปิดบังตา

ไยไม่แสวงหาแสงสว่างกันเล่า ^{๑๓๐}

บทนี้ใช้ “ความมืดมิด” (อนธกาเรน) และ “แสงสว่าง” (ปทีป) เป็นสัญลักษณ์ โดยความมืดมิดแทนอวิชชา ส่วนแสงสว่างแทนปัญญา

บัดนี้ เธอแกดงไปไม่เหลือ

ยมทูตกำลังเฝ้ารออยู่

เธอกำลังจะจากไปไกล

แต่เสบียงเดินทางของเธอไม่มี ^{๑๓๑}

^{๑๒๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๘.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๑.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๗๓.

บทนี้ใช้ “เสปียง” (ปาเถยฺย) เป็นสัญลักษณ์ หมายถึงบุญที่สั่งสมไว้เป็นอันมาก เพื่อใช้สำหรับเดินทางไปในภพหน้า

บัดนี้ เธอใกล้จะถึงอายุขัยแล้ว
 เธออย่างเข้าใกล้สำนักพญามัจจุราชแล้ว
ที่พักระหว่างทางของเธอก็ไม่มี
เสปียงเดินทาง เธอก็ไม่ได้หาไว้ ^{๑๓๒}

บทนี้ใช้ “ที่พักระหว่างทาง” (อนุตรา วาโส) และ “เสปียงเดินทาง” (ปาเถยฺย) เป็นสัญลักษณ์ ไม่มีที่พักระหว่างทางหมายถึงมนุษย์มีโอกาสผัดผ่อนความตายได้ ^{๑๓๓} และเสปียงเดินทางหมายถึงกุศลกรรม มีปัญญา ^{๑๓๔} เป็นต้น ^{๑๓๕}

เจริญภาวนาเถิด ภิกษุ อย่ามัวประมาท
 อย่าปล่อยใจเวียนวนอยู่ในกามคุณ

อย่าได้เผลอกลื่นกิน**ก้อนเหล็กแดง**
 อย่าปล่อยให้ความทุกข์เฝ้าผลาญเสียเอง
 แล้วมัวคร่ำครวญว่า “โอ นี่ทุกข์จริง ๆ” ^{๑๓๖}

บทนี้ใช้ “ก้อนเหล็กแดง” (โลหคฺคพี) เป็นสัญลักษณ์ หมายถึงการถูกไฟเผาเผาในนรก

^{๑๓๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๗๕.

^{๑๓๓} อรรถกถา พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สูตรนิบาต เล่ม ๔๓ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๑.

^{๑๓๔} ความรู้ทั่ว ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้ความเข้าใจชัดเจน ความรู้ความเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง

^{๑๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๑๑-๑๒.

^{๑๓๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๒๒.

ผู้ใดไม่มีฝั่งนี้ หรือฝั่งโน้น

หรือไม่มีทั้งสองฝั่ง

ไม่มีความกระวนกระวายใจ เป็นอิสระ

ผู้นั้นเราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๓๗}

บทนี้ใช้ “ฝั่ง” เป็นสัญลักษณ์ “ฝั่งนี้” (ปาริ) หมายถึง อายตนะภายใน ๖ อย่าง “ฝั่งโน้น” (อปาริ) หมายถึง อายตนะภายนอก ๖ อย่าง “ฝั่งทั้งสอง” (ปาราปาริ) หมายถึง ความไม่ยึดถือ ^{๑๓๘}

เจ้าใจเื่อย ผมยาว หนึ่งสัตว์

จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า

ภายนอกเจ้าสะอาดสดใส

แต่ภายในเจ้ากรุงรัง ^{๑๓๙}

บทนี้ใช้ “ภายนอก” (พาหิรี) และ “ภายใน” (อพุฆนตรี) เป็นสัญลักษณ์ โดยภายนอก หมายถึงร่างกาย เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม การแต่งกายที่สวยงาม ย่อมไร้ประโยชน์ หากภายในคือจิตใจ มีแต่ความสกปรกโสมม ท่วมท้นไปด้วยกิเลส

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง หลักแหลม

ฉลาดเลือกทางผิดทางชอบ

บรรลู่ถึงจุดหมายปลายทางอันอุดม

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๔๐}

บทนี้ใช้ “จุดหมายปลายทางอันอุดม” (อุตุตมตุถิ) เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง “พระนิพพาน” ฉบับนี้ถอดความต่างจากฉบับพระสูตรและอรรถกถาแปล กล่าวคือฉบับพระสูตรและอรรถกถาแปล ถอดความ “อุตุตมตุถิ อนุปุตติ” ว่าผู้บรรลู่ประโยชน์อันสูงสุด แต่ฉบับนี้ใช้ว่า “บรรลู่ถึงจุดหมายปลายทางอันอุดม”

^{๑๓๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๓๙.

^{๑๓๘} มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔, ๔๒๘-๔๒๙.

^{๑๓๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๔๘.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๗.

ผู้ข้ามสงสารวัฏ และโมหะ
 อันเป็นทางหล่มที่ข้ามได้แสนยากนี้
ลูถึงฝั่งโน้น เป็นนักรรรมฐาน
 หมดัตถหา หมดความสงสัย
 หมดความยึดมั่น บรรลุนิพพาน
 เราเรียกว่า พราหมณ์^{๑๔๑}

บทนี้ใช้ “(ผู้ลูถึง)ฝั่งโน้น” (ปารคโต) เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง “พระนิพพาน”

ภิกษุ เธอจงวิตน้ำออกจากเรือนี้
 เมื่อวิตน้ำออกหมดแล้ว เรือจักแล่นเร็ว
 ทำลายราคะ โทสะ (โมหะ) เสียแล้ว
 เรือจักไปถึงพระนิพพาน^{๑๔๒}

บทนี้ใช้ “เรือที่มีน้ำ” (นาว) เป็นสัญลักษณ์ โดยหมายถึงดวงจิตของสัตว์ที่มีกิเลสครอบงำ

เมื่อสัตว์วิตน้ำจากเรือคือขจัดกิเลสออกไปจากจิตใจได้ ทำลายราคะ โทสะ และโมหะให้หมดได้ ย่อม
 เข้าถึงพระนิพพาน

เมื่อไม่พบนายช่างผู้สร้างเรือน
 เราได้เวียนว่ายตายเกิด
 ในสงสารนับชาติไม่ถ้วน
 การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์,
 นายช่างเอ๋ย บัดนี้เราพบท่านแล้ว
 ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
จันทัน ออกไก่อ เราทำลายหมดแล้ว
 จิตของเราบรรลุนิพพาน
 หมดความทะยานอยากแล้ว^{๑๔๓}

^{๑๔๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๔๖๘.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๔๒๐.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๘-๑๗๙.

บทนี้ใช้ “นายช่างผู้สร้างเรือน” (คหการ-คหการก) “จันทัน” (ผาสูกา) “อกไก่” (คหภูมิ) [คหภูมิ แปลว่าอกไก่หรือช่อฟ้าก็ได้] เป็นสัญลักษณ์ โดยนายช่างผู้สร้างเรือนหมายถึงต้นหาอัน เป็นสาเหตุหลักของการเวียนว่ายตายเกิด จันทันหมายถึงกิเลส อกไก่มหมายถึงอวิชา ^{๑๔๔}

พราหมณ์ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา

ฆ่าชัตติยราชอีกสององค์

ทำลายรัฐ พร้อมทั้งผู้ครองรัฐเสียแล้ว

ยอมสัจจวไป อย่างไรทุกซ์ ^{๑๔๕}

บทนี้ใช้ “มารดา” (มาตริ) “บิดา” (ปิตรี) “ชัตติยราช ๒ พระองค์” (ราชาโน เทว ๑ ชตฺติเย) “รัฐ” (รัฐ) และ “ผู้ครองรัฐ” (सानุจริ) เป็นสัญลักษณ์ โดยมารดาหมายถึงต้นหา บิดาหมายถึง อัสมิมานะ (การถือตัวว่านี่ฉัน นี้กู กูเป็นนั่นเป็นนี่, การถือเราถือเขา) ชัตติยราช ๒ พระองค์หมายถึง สัสตพิฏฐิ (ความเห็นว่ายเพียง ตายแล้วไม่สูญ) และอุจเฉทพิฏฐิ (ความเห็นว่ายไม่เพียง ตายแล้วสูญ) รัฐหมายถึงอายตนะ ๑๒ (อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) ผู้ครองรัฐ ^{๑๔๖} หมายถึงความกำหนด ^{๑๔๗}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พราหมณ์ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา

ฆ่ากษัตริย์ ผู้คงแก่เรียนอีกสององค์

ทำลายทางเดินห้าสายของพศคัมร่าย

ยอมสัจจวไป อย่างปลอดคภัย ^{๑๔๘}

บทนี้ใช้ “มารดา” (มาตริ) “บิดา” (ปิตรี) “กษัตริย์ผู้คงแก่เรียน ๒ พระองค์” (ราชาโน เทว ๑ ไสฺตฺติเย) “ทางเดิน ๕ สายของพศคัมร่าย” (เวยยคุสมปญจมิ) เป็นสัญลักษณ์ โดยมารดา

^{๑๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม ที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๑๗๙-๑๘๐.

^{๑๔๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๗.

^{๑๔๖} อรรถกถาว่า “เจ้าพนักงานเก็บส่วย”

^{๑๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม ที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔, ๑๖๖.

^{๑๔๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๓๘.

หมายถึงต้นหา บิดาหมายถึงอัสมีมานะ พระราชาผู้คงแก่เรียนทั้งสองหมายถึงสี่สัสตทิวฐิและ
 อุกเขตทิวฐิ ทางเดิน & สายของพยัคฆ์ร้ายหมายถึงนิวรรณ์ & ประการ (๑. กามฉันทะ ความพอใจ
 ในสัมผัส ๒. พยาบาท ความโกรธ ๓. ถีนมิทระ ความมั่งง ๔. อุทัจจกุกกัจจะ ความคิดฟุ้งซ่าน
 ๕. วิจิจฉา ความลั้งเลงสตัย) ^{๑๔๙}

๒.๒ การใช้สัญลักษณ์ที่ผู้เขียนให้ความหมายไว้ คือ สัญลักษณ์ที่ผู้เขียนให้ความหมายของ
 สัญลักษณ์นั้น ๆ ไว้ในวงเล็บ ดังนี้

ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท

ด้วยความสำรวมระวัง และด้วยการข่มใจตนเอง

ผู้มีปัญญาควรสร้างเกาะ (ที่พึ่ง) แก่ตน

ที่ห้วงน้ำ (กิเลส) ไม่สามารถท่วมได้ ^{๑๕๐}

บทนี้ใช้สัญลักษณ์ ๒ อย่าง คือ เกาะ และ ห้วงน้ำ (โอโฆ) โดยเกาะเป็นสัญลักษณ์
 หมายถึง “ที่พึ่งพึ่งอันเกิดจากการมีปัญญา” และ ห้วงน้ำเป็นสัญลักษณ์แทน “กิเลสที่ท่วมจิตใจ
 มนุษย์ให้จม”

มฤตยูดูดคร่ำคนผู้มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ)

มีใจเกี่ยวข้องอยู่ในกามคุณไป

เหมือนห้วงน้ำใหญ่หลากมา

พัดพาเอาชาวบ้านผู้หลับไหลไป ^{๑๕๑}

บทนี้ใช้ “ดอกไม้” (ปุปฺพฺวา) เป็นสัญลักษณ์หมายถึงกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส
 และโณฏฐิพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ^{๑๕๒} อันเป็นสิ่งที่มนุษย์มัวเพลิดเพลินประมาท
 อยู่ และต้องถูกความตายดูดคร่ำไปไม่รู้จบสิ้น

^{๑๔๙} อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ-ธรรมบท-อุทาน-อติวุตตกะ-สุตต
 นิบาต เล่ม ๔๒ [CD-ROM], ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka, ๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๕๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๙.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, ๕๖.

^{๑๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ [Online],
 accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://www.dhammadownload.com/chamma/vocab/>

ผู้ที่มัวเก็บดอกไม้ (กามคุณ) เพลินอยู่
 มีจิตใจข้องอยู่แต่ในกามคุณไม่รู้จักอึด
 มักตกอยู่ในอำนาจมฤตยู^{๑๕๓}

บทนี้ใช้ “ดอกไม้” (ปุปผา) เป็นสัญลักษณ์หมายถึงกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ^{๑๕๔} อันเป็นสิ่งที่มนุษย์มัวเพลิดเพลินประมาทอยู่ และทำให้มนุษย์ต้องตกอยู่ในอำนาจแห่งความตาย คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไป

ผู้ประพาศตามคำสั่งสอนที่ตรัสดีแล้ว
 ย่อมข้ามอาณาจักรพญามาร
 ที่ข้ามได้แสนยาก
 ไปถึงอีกฝั่งหนึ่ง (คือพระนิพพาน)^{๑๕๕}

บทนี้ใช้ “ฝั่ง” (ปาร) เป็นสัญลักษณ์หมายถึงพระนิพพาน อันบุคคลพึงข้ามไปถึงได้ด้วย การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสุคตเจ้า

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

บิ่นตึงตึงละธรรมดำ (บาป)
 สร้างสมธรรมขาว (บุญ)
 เมื่อละบ้านเรือนมาถือเพศบรรพชิตแล้ว
 ก็ควรยินดีในความสงัดวิเวก
 ซึ่งยากที่คนธรรมดาจะยินดีได้^{๑๕๖}

บทนี้ใช้ “ธรรมดำ” (กณฺห) และ “ธรรมขาว” (สุกฺก) เป็นสัญลักษณ์ โดยธรรมขาวหมายถึงถึงกุศลธรรม และธรรมดำหมายถึงอกุศลธรรม

^{๑๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๕๗.

^{๑๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ [Online], accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://www.dhammadlife.com/chamma/vocab/>

^{๑๕๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๙๙.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๐.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงถางป่า (รากะ)

แต่อย่าตัดต้นไม้ (จริง ๆ) ภัยย่อมเกิดจากป่า (รากะ)

พวกเธอทำลายป่า และพุ่มไม้เล็ก ๆ (รากะ) ได้แล้ว

จักเป็นผู้ไม่มีป่า (รากะ) ^{๑๕๗}

บทนี้ใช้ “ป่า” (วน) เป็นสัญลักษณ์แทนรากะ เมื่อภิกษุทำลายรากะทั้งน้อยใหญ่เสียได้ ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้ปราศจากรากะ

แน่นอนทีเดียว คนที่ฝึกตนได้

ย่อมอาศัยร่างที่ฝึกฝนดีแล้วนั้น

เป็นพาหนะนำไปสู่ที่ ๆ ไม่เคยไป (นิพพาน)

ซึ่งยานภายนอกเหล่านั้น พาไปไม่ได้เลย ^{๑๕๘}

บทนี้ใช้ “ที่ ๆ ไม่เคยไป” (อคตฺ ทิสฺ) เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง พระนิพพาน อันบุคคลผู้ฝึกตนแล้ว คือ ผู้หมดพยศ มีปัญญา ย่อมไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไป (นิพพาน)

เมื่อใดพราหมณ์ข้ามถึงฝั่งโน้น (นิพพาน)

ด้วยการปฏิบัติธรรมทั้งสอง (สมณะและวิปัสณา)

เมื่อนั้นเครื่องผูกพันทั้งปวง

ของเขาผู้รู้จริงย่อมสิ้นไป ^{๑๕๙}

บทนี้ใช้ “ฝั่งโน้น” (ปาริ) “เครื่องผูกพัน” (สพฺเพ สโยคา) เป็นสัญลักษณ์ โดยฝั่งโน้น หมายถึงพระนิพพาน เครื่องผูกพันหมายถึงกิเลส

ผู้ที่ตัดชะเนาะ (ความโกรธ) เชือกหนึ่ง (ตณฺหา)

เชือกปาน (ความเห็นผิด) พร้อมทั้งอนุสัยกิเลส

ถอดลิมสลัก (อวิชชา) รู้แจ้งอริยสัจแล้ว

เราเรียกว่า พราหมณ์ ^{๑๖๐}

^{๑๕๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๒๓.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๗๐.

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๓๘.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, ๔๕๒.

บทนี้ใช้ “ชะเนาะ” (นทุธิ) “เชือกหนัง” (วรตฺตา) “เชือกป่าน” (สนฺทานํ) และ “ลิมสลัก” (ปลิง) เป็นสัญลักษณ์ โดยชะเนาะหมายถึงความโกรธ เชือกหนังหมายถึงต้นหา เชือกป่านหมายถึงความเห็นผิด และลิมสลักหมายถึงอวิชา ผู้ที่ปราศจากความโกรธ ต้นหา ความเป็นมัจฉาทิฎฐิ และอวิชาได้แล้ว ย่อมเป็นพรหมณ์แท้จริง^{๑๖๑}

๓. การใช้สัมผัส (rhyme)

การส่งสัมผัส (rhyme) หมายถึง ความเหมือนกันของเสียงหรือการเกิดเสียงคล้อยจองระหว่างคำ ๒ คำ เช่น old/cold; foam/dome; dusky/husky อีกลักษณะหนึ่งคือ คำที่มีพยางค์ไม่เท่ากัน แต่เสียงพยางค์ท้ายเป็นเสียงเดียวกันก็สามารถเรียกว่าสัมผัสเช่นกัน เช่น rend/befriend; order/recorder^{๑๖๒} การส่งสัมผัสนี้ประกอบไปด้วยสัมผัสสระ และสัมผัสอักษร

สัมผัสสระ (rhyme) หมายถึงการซ้ำเสียงสระของคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป และสัมผัสอักษร (alliteration) หมายถึง การเล่นคำโดยซ้ำเสียงพยัญชนะ

พุทธวจนะในธรรมบทมีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ แต่สัมผัสที่ใช้มากคือสัมผัสสระ ดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คนทั่วไปมักนึกไม่ถึงว่า ตนกำลังพินาศ

เพราะวิวาทห่มเถียงกัน

ส่วนผู้รู้ความจริงเช่นนั้น

ย่อมไม่ทะเลาะกันอีกต่อไป^{๑๖๓}

บทนี้ส่งสัมผัสสระระหว่างวรรค คือ พินาศ-วิวาท , กัน-นั้น-กัน และสัมผัสอักษร คือ ห่ม-เถียง

^{๑๖๑}มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔, ๔๖๐.

^{๑๖๒}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๓๖๘.

^{๑๖๓}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๘.

คนที่มีกิเลสครอบงำใจ

รู้การบังคับตนเองและไร้สัตย์

ถึงจะครองผ้ากาสาวพัสตร์

ก็หาคู่ควรไม่^{๑๖๔}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ ใจ-ไร้ , สัตย์-(กาสาว) พัสตร์

เรือนที่มุ่งไม่เรียบร้อย

ผนยอมไหลย้อยเข้าได้

ใจที่ไม่อบรมฝึกหัด

ราคากำหนดย่อมครอบงำ^{๑๖๕}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ร้อย-ย้อย” “หัด-กำหนด” ส่วนรูปสระระหว่างบรรทัดที่ ๒ และ ๓ คือ “ได้-ไม่” การออกเสียงต่างกันเป็นยาวและสั้น จึงไม่นับเป็นส่งสัมผัสสระ

จะมัวว่าเรียง สนุกสนานกันทำไม

ในเมื่อโลกกำลังถูกเป็นไฟอยู่นิรันดร์

พวกเธอถูกความมืดมืดปิดบังตา

ไยไม่แสวงหาแสงสว่างกันเล่า^{๑๖๖}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ทำไม-ไน” , “นิรันดร์-มืดมืด-ปิด” , “ตา-หา”

กระดุกเหล่านี้ มีสีขาวเหมือนสีนกกพิราบ

ไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ

ดูน้ำเต้าในฤดูสารท

ดูแล้วไม่น่าปรารภนาอินดี^{๑๖๗}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ใคร-ไน” , “สารท-ปรารภนา”

^{๑๖๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๑๑.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๕.

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๑.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๗๔.

เหล่าเทวดาย่อมรักธีรชน
ผู้ชวนชวายเป็น กรรมฐาน
ยินดีในนิพพานอันสงบ
 มีสติและรู้แจ้งจบสังขาร ^{๑๖๘}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ธีรชน-ชวนชวายเป็น” , “กรรมฐาน-นิพพาน” , “สงบ-จบ”

ไม่ว่าร้ายใคร
 ไม่กระทบกระทั่งใคร
 ระมัดระวังในปาติโมกข์
บริโภคพอประมาณ
 อยู่ในสถานสงัด
 ฝึกหัดจิตให้สงบ
 นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ^{๑๖๙}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ใคร-ใน” , “ปาติโมกข์-บริโภค” , “ประมาณ-สถาน” , “สงัด-หัด”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระอนาคามีผู้ใ้พระนิพพาน
สัมผัสผ่านผลสามด้วยใจ
 หมดปฏิบัติรักใคร่ในกาม
 จึงได้สมณนามว่า “ผู้ทวนกระแส” ^{๑๗๐}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “นิพพาน-ผ่าน” , “ใจ-ใคร่-ใน” , “กาม-นาม” และสัมผัสอักษร คือ (สัมผัส)ผ่าน-ผล

บุรุษผู้จากไปนาน
 เมื่อกลับมาจากไพรัชสถานโดยสวัสดิ
 ญาติ และมิตรสหายย่อมยินดีต้อนรับ ^{๑๗๑}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “นาน-สถาน” และสัมผัสอักษร คือ ย่อม-ยินดี

^{๑๖๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๒๑๓.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, ๒๑๕-๒๑๗.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๒.

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๓.

ผู้ใดละบุญละบาปทุกชนิด
 ครองชีวิตประเสริฐสุด
 อยู่ในโลกมนุษย์ด้วยปัญญา
 ผู้นี้แลเรียกว่า ภิกษุ^{๑๗๒}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ชนิด-ชีวิต” , “สุด-มนุษย์” , “ปัญญา-ว่า”

ภิกษุเคย เพียงมีศีลาจารวัตร
 เพียงมีภูมิบริยัติคงแก่เรียน
 เพียงพากเพียรปฏิบัติจนได้ฌาน
 เพียงอยู่ในสถานสงบสงัด
 ถ้าขจัดกิเลสไม่ได้หมด เธออย่างนั้นอนใจ
 ว่า เธอได้รับสุขในบรรพชา
 ที่สามัญชนทั่วไปมิได้สัมผัส^{๑๗๓}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “จารวัตร-บริยัติ” , “เรียน-เพียร” , “ฌาน-สถาน” , “สงัด-ขจัด” ,

บทวิภวาทิชาลัยศีลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ผู้ตั้งใจระงับความคิดฟุ้งซ่าน
 เจริญอสุภกรรมฐานวิธี มีสติทุกเวลา
 จักขจัดตัณหาหมดสิ้นไป
 ทำลายเครื่องผูกของมาร^{๑๗๔}

บทนี้ส่งสัมผัสสระ คือ “ซ่าน-กรรมฐาน” , “วิธี-มี” , “เวลา-ตัณหา”

จากตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าการส่งสัมผัสที่เด่นชัด ใน “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก คือ การส่งสัมผัสประเภทสัมผัสสระ แม้การแปลคาถาไม่ได้แปลให้เป็นร้อยกรอง แต่มีการส่งสัมผัสสระที่ไพเราะ ทำให้จดจำได้ง่าย ตามลักษณะที่ปรากฏทั้งหมดนี้เอง ช่วยให้พุทธวจนะในธรรมบทฉบับนี้ เป็นที่นิยมของคนโดยทั่วไป

^{๑๗๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, ๓๐๖.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๙.

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, ๓๙๘-๓๙๙.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

พระธรรมบทเป็นพระพุทธรวจนะ ซึ่งพระธรรมสังคณาจารย์ได้นำจากพระสูตรต่าง ๆ มารวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ต่อมาเชื่อกันว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายที่มาของคาถาเหล่านั้น

พระธรรมบทเป็นคัมภีร์บาลีเล่มแรกที่ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษจึงเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในประเทศยุโรป หลังจากนั้นก็ได้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ อีกมากมาย ในส่วนของภาษาไทย ปรากฏว่ามีการแปลพระธรรมบทหลายรูปแบบ ทั้งแปลเฉพาะคาถา แปลคาถาประกอบอรรถกถา และรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งหมดไม่ต่ำกว่า ๒๔ จำนวน จำนวนที่เป็นที่นิยมมากที่สุดคือจำนวนของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ซึ่งมีการตีพิมพ์ฉบับสมบูรณ์ถึง ๙ ครั้ง ผู้เขียนวิทยานิพนธ์จึงได้นำจำนวนนี้ มาศึกษาเพื่อวิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงเป็นที่นิยม

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้ศึกษาด้านเนื้อหา คำสอน และวิธีการนำเสนอ ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหา คำสอนของพระธรรมบททั้ง ๒๖ หมวดอาจแบ่งคำสอนได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ คำสอนที่สอน พระสงฆ์ และคำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้

คำสอนที่สอนพระสงฆ์แบ่งได้ ๓ เรื่อง ได้แก่ ๑. คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติที่เหมาะสม ๒. คำสอนเกี่ยวกับการละสังโยชน์ พบเพียง ๘ ข้อ จากสังโยชน์ทั้งสิ้น ๑๐ ข้อ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ไม่ปรากฏคำสอนเกี่ยวกับรูปราคะ และอรูปราคะ ๓. คำสอนเกี่ยวกับความไม่ประมาท

ส่วนเนื้อหา คำสอนที่ฆราวาสควรนำมาประยุกต์ใช้ แบ่งได้เป็น ๔ เรื่อง ได้แก่ ๑. คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ๒. คำสอนที่สอดคล้องกับหัวใจพระศาสนา ซึ่งได้แก่ คำสอนเพื่อให้ละเว้นความชั่ว คำสอนเพื่อให้ทำแต่ความดี คำสอนเพื่อทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ๓. คำสอนเกี่ยวกับความประพฤติส่วนบุคคลที่เน้นเรื่องกิจที่ตนพึงทำ และความประพฤติอื่น ๆ ๔. คำสอนเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ที่เน้นเรื่องการคบคน

วิธีการนำเสนอเนื้อหาใน “พุทธรวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก กล่าวโดยสรุปได้ว่ามีทั้งสิ้น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑. การใช้ภาพพจน์ซึ่งมี ๔ ชนิด ได้แก่ การใช้ อุปลักษณ์ การใช้อุปมาซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่ามีการใช้อุปมาที่ไม่มีคำเชื่อมด้วย นอกจากนั้นสิ่งที่นำ

มาเปรียบอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ การเปรียบกับวิถีชีวิตของมนุษย์ และการเปรียบกับธรรมชาติ การใช้ภาวะแย้งซึ่งทำให้ความเปรียบเทียบชัดขึ้น เข้าใจความชัดเจนขึ้น และการกล่าวซ้ำทำให้เกิดการเน้น แบ่งได้เป็นซ้ำคำ ซ้ำกลุ่มคำ ซ้ำประโยค และการกล่าวซ้ำชนิดประโยคขนานความ ๒. การใช้สัญลักษณ์ทำให้เรื่องน่าสนใจ ชวนให้ตีความ ๓. การใช้สัมผัสพบว่ามีการใช้สัมผัสละเป็นส่วนใหญ่

กล่าวโดยสรุปได้ว่า “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๙ ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นที่นิยมของบุคคลทั่วไปอย่างแพร่หลาย ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้ คือ

๑. มีเนื้อหาคำสอนที่ดี เหล่าพุทธบริษัท ทั้งบรรพชิตและฆราวาส สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามฐานะของตน เพื่อประโยชน์ในการดำรงเพศบรรพชิตหรือฆราวาสอย่างมีความสุข
๒. มีวิธีการนำเสนอที่ช่วยเสริมให้เนื้อหามีความโดดเด่น และการใช้ภาษาที่สละสลวย มีจังหวะก็ช่วยให้ผู้อ่านจดจำเนื้อหาคำสอนได้ง่าย

ข้อเสนอแนะ

อาจใช้แนวการศึกษา “พุทธวจนะในธรรมบท” ฉบับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ศึกษาวรรณกรรมคำสอนเรื่องอื่น เช่น โลกนิติไตรพากษ์ อิทธิพลของคำสอนในพระธรรมบทที่มีต่อวรรณกรรมคำสอนของไทย ธรรมบทสำนวนอื่น ๆ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. ประชุมโคลงโลกนิติ. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๓.

กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค

๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑, พระวินัยปิฎก

เล่ม ๑ มหาวิทยาลัย ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒, พระวินัยปิฎก เล่ม ๒ มหาวิทยาลัย ภาค ๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๓, พระวินัยปิฎก เล่ม ๓ ภูมิภาคนี้วิงค์. พิมพ์

ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๔, พระวินัยปิฎก เล่ม ๔ มหาวิทยาลัย ภาค ๑.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๕, พระวินัยปิฎก เล่ม ๕ มหาวิทยาลัย ภาค ๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๖, พระวินัยปิฎก เล่ม ๖ จุลวรรค ภาค ๑.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๗, พระวินัยปิฎก เล่ม ๗ จุลวรรค ภาค ๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๘, พระวินัยปิฎก เล่ม ๘ ปริวาร. พิมพ์ครั้งที่

๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๙, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑ ทีฆนิกาย สี่ลัก

ขันธวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๐, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒ ทีฆนิกาย

มหาวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๑, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓ ทีฆนิกาย ปาฏิ

วรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

- กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๒, พระ
สุดตันตปิฎก เล่ม ๔ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การ
ศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๓, พระวินัยปิฎก เล่ม ๕ มัชฌิมนิกาย มัช-
ฌิมปัณณาสก์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๔, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๖ มัชฌิมนิกาย
อุปริปัณณาสก์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๕, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๗ สังยุตตนิกาย
สคาถวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๖, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๘ สังยุตตนิกาย
นิทานวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๗, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๙ สังยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๘, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๐ สังยุตต-
นิกาย สฬายตนวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๑๙, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๑ สังยุตต
นิกาย มหาวรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๐, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๒ อังคุตตร
นิกาย เอกกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๑, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๓ จตุก
นิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๒, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๔ อังคุตตร
นิกาย ปัญจนิบาต ฉกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๓, พระสุดตันตปิฎก เล่ม ๑๕ อังคุตตร
นิกาย สัตตนิบาต อัฐกนิบาต นวกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การ
ศาสนา, ๒๕๒๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๔, พระ
 สุตตันตปิฎก เล่ม ๑๖ อังคตตริณิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๕, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๗ ขุททกนิกาย
 ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การ
 ศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๖, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๘ ขุททกนิกาย
 วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
 ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๗, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๙ ขุททกนิกาย
 ชาดก ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๘, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๐ ขุททกนิกาย
 ชาดก ภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๗.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๕.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๖.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๔.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๖.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๕.

..... พระอัมมปทัฏฐกถาแปลภาค ๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๕.

คณาจารย์มหาวิทยาลัย. รวบรวมทศเคราะห์ หรือ แนววิธีแปลรวบรวมที่แปลไป. นครหลวงฯ :

โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๑๕.

คาถาพระธรรมบทคำกลอน. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๔. (อนุสรณ์ในงานฉลองพระ ชนมาญ

๗๒ พรรษา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๐๔).

จำลอง สารพัดนึก. พระธรรมบท ๔ ภาษา (บาลี, สันสกฤต, ไทย, อังกฤษ). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมโคลงสุภาษิตในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-

เกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, ๒๕๔๒.

ฉ.ฉินนมล [นามแฝง]. นิทานธรรมบท. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, ๒๕๓๕.

ไชย ฌ พล. พระไตรปิฎกฉบับคู่มือนักปฏิบัติ : พระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน. กรุงเทพฯ : สถาบันธรรม

ธิปไตย, ม.ป.ป.

_____. พระราชนิพนธ์ภาษิตในรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.

ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระ. ธรรมดุษฎี. กรุงเทพฯ : ส่อง

สยาม, ๒๕๓๗.

_____. พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร. กรุงเทพฯ : สมาคมส่งเสริมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๗.

(พิมพ์เผยแพร่เพื่อถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวโรกาส
ที่ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา).

เดชาดิศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. โคลงโลกนิติ. พระนคร : กรมศิลปากร,

๒๕๐๕.

ถิ่น รัตติกง. พระธรรมบทแปลจากภาษาอังกฤษเกี่ยวกับขมกธรรมบท. เชียงใหม่ : วัดตโปทาราม,

๒๕๒๖.

ทินกร ทองเสวต. นิทานธรรมบท. พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๖.

ธนรัษฎ์ ศิริสวัสดิ์. “การใช้ประโยค.” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย ๖ (การเขียนสำหรับ

ครู), ๑๒๑-๒๐๕. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๙.

ธรรมบทวิจารณ์. พระนคร: โรงพิมพ์ ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๑.

ธรรมบทไตรพากย์. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๗.

ธรรมบทแปลยกศัพท์. พระนคร : บรรณาคาร, ม.ป.ป.

ถัมมบท แปลไป. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ร.ศ. ๑๒๘.

ถัมมปัทม์สุกถา แปลไป. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ร.ศ. ๑๓๐-๑.

กัมมสโมสธณวิเสส : คาถากัมมบทไตรพากย์. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๓.

กัมมสโมสธณวิเสส กัมมบทหมวดสี่ ปุบปฬวัคค หมวดดอกไม้. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

นพดล พิมพ์ลา. พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัทยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์, ๒๕๒๕.

นิยะดา เหล่าสุนทร. โคลงโลกนิติ : การศึกษาที่มา=Study of the background and sources of Khlong Lokaniti. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๔๒.

บุญมี พิมพ์โพธิ์ และ สม แฝงศรีคำ. ธรรมบทวิจารณ์ ภาค ๑-๘ : ตำราชุดพิเศษช่วยเรียนภาษาบาลีด้วยตนเอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๑-๒๕๒๐.

บุษบา ประภาสพงศ์ และคนอื่น ๆ, บรรณาธิการ. ประชุมสุภาษิตพระร่วง. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ, ๒๕๔๒.

ประชุมพระราชปจฉา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวร ฉลองชนมายุ ๖๐ ทศ ๓ ตุลาคม ๒๕๑๖).

ปิยะ นัถือเนตร. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายปิยะ (อู๊ด) นัถือเนตร ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕. พระนคร : โรงพิมพ์รวมมิตรไทย, ๒๕๑๕.

เปลื้อง ณ นคร. ตำราเรียงความชั้นสูง. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : บริษัท ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๐๗.

พจนสุนทร, พระยา. อักษรานุกรมธรรมบท. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๔.

พจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท), พระยา. อักษรานุกรมธรรมบท. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

พระธรรมบทความเรียง : บรรยายเรื่องพระธรรมบท ภาคคำรบ ๔ หมวดบัณฑิตพร้อมทั้งชาดกแซก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สือตะวัน, ๒๕๔๕.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถาธรรมบท. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครปฐม, ๒๕๔๕.

พระมหาวัลย์ จิตติโก, พระครูสมุห์อาจินต์ ธมฺมจิตฺโต และ เจ้าหน้าที่กัมมวิโมกข์. สวดมนต์แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. อุทัยธานี : วัดท่าซุง, ๒๕๔๖.

พระมหาสังเวช ธมฺมเนตฺติโก. แต่งตามธรรมบท : ประกอบการศึกษาวิชาแปลไทยเป็นมคธสำหรับชั้นประโยค ป.ธ. ๔. กรุงเทพฯ : สำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๓๕.

พระมหาสำเนียง เลื่อนมโหสถ. “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัตคีตา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

พระราชพรหมยาน. มิลินทปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : เพลิดเพลินการพิมพ์, ๒๕๓๖.

_____. ลูกรักพ่อ ๒. อุทัยธานี : วัดท่าซุง จ.อุทัยธานี, ๒๕๔๖.

_____. สังโยชน์ ๑๐. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : เพลิดเพลินการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระราชวรมุนี. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระศรีสุทธิพงษ์. ธรรมบทสำหรับชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : วัดชนะสงคราม, ม.ป.ป.

พระศาสนโศภณ (แจ่ม), ปรรณานำ. ธรรมสมบัติ หมวด ๑๒ คาถาธรรมบทแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

พระอริยมุนี วัดมกุฏกษัตริยาราม. พระคาถาธรรมบทแปล. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ.
๑๒๘.

พระอริยมุนี (แจ่ม). คาถาธรรมบทแปล. ม.ป.ป., ๒๕๕๗.

พระอุดรคณาธิการ และ พระมหาจำลอง ฐวีปญโญ. พจนานุกรมบาลี-ไทยฉบับนักศึกษา, กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๑๑.

พัฒนพงศ์. ประวัติวรรณคดีบาลี. ประจวบคีรีขันธ์ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบค่ายธนรัชต์,
๒๕๒๔.

พิฑูร มลิวัดย์. คู่มือการศึกษาไพธัยกขัยธรรม. กรุงเทพฯ : ฝ่ายปริยัติปกครอง กงศาสนาศึกษา
กรมการศาสนา, ๒๕๒๘.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พุทธศาสนาปฏิบัติอย่างไร. กรุงเทพฯ : การไฟฟ้า
ฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๖.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการ
รวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระวินัยปิฎก. เล่ม ๑ ภาคที่ ๑, มหาวิงค์ ปฐมภาคและอรรถกถา.
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระวินัยปิฎก. เล่ม ๑ ภาคที่ ๒, มหาวิภังค์ ปฐมภาคและอรรถกถา.

กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

..... พระวินัยปิฎก. เล่ม ๑ ภาคที่ ๓, มหาวิภังค์ ปฐมภาค-ทุติยภาคและอรรถ-กถา.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

..... พระวินัยปิฎก. เล่ม ๒, มหาวิภังค์ ทุติยภาคและอรรถกถา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘

..... พระวินัยปิฎก. เล่ม ๓, ภิกขุณีวิภังค์และอรรถกถา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

..... พระวินัยปิฎก. เล่ม ๔, มหาวรรค ภาค ๑ และอรรถกถา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

..... พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๕, และอรรถกถา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ. เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

..... พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อุทาน. เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. ภิกขุปาฏิโมกข์ บาลี-แปล. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๓๗.

มิลินทปัญหาฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๐.

ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

รุ่งเรือง บุญไธรส, ผู้รวบรวม. พระไตรปิฎกฉบับสวาระสำคัญ. เชียงใหม่ : ชุมชุมปรัชญาและ ศาสนาเชียงใหม่, ๒๕๑๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : ราช บัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

_____. พระธรรมบทจตุรภาค. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. ราชনীติ-ธรรมনীติ. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๗.

เวปส์, พอล . เนื้อติดกระดูก=Zen flesh Zen bones. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

วชิรญาณวโรรส, พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวง. พระธัมมปัทฏฐ์กถา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, ร.ศ. ๑๒๕.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระธัมมปัทฏฐ์กถา. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, ๒๔๕๘.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๓.

..... ธรรมวิภาค ต่อ ปริจเฉทที่ ๒ หมวด อติเรกทสกะ. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๔.

..... หนังสือพระธรรมปทรรกถา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕.

วศิน อินทสระ. ทางแห่งความดี (ธรรมบท). พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๕-๒๕๑๗.

วิจิตร เกิดวิสิฐฐ์, ผู้แปล. ปรัชญาอินเดียสังเขป. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

วิภา กงกะนันทน์. วรรณคดีศึกษา. นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๐.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. วรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ศุภชัย รัตนโกมุท, พ.อ. และ สะอาด อินทรสาดี, พ.อ. ประวัติวรรณคดีไทยและวิชาการประพันธ์. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์, ๒๕๑๗.

ศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรม. ทางก้าวหน้า ๑. กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, ๒๕๒๓.

สถาบันภาษาไทย, ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

สนั่น ไชยานุกูล. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

สมัคร บุราวาส. พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓.

..... พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา : ปรัชญาของสิทธัตถะ เล่ม ๒. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๓.

..... พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์, ๒๕๑๒.

สิริวัฒน์ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๒.

สุขสันต์ จันทะโชติ. “การศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธปรัชญาและปรัชญา
ภควัทคีตา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุเชาว์ พลอยชุม. จริยศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ : จำไทยเพรสเซนเตอร์, ๒๕๓๒.

สุธาสินี ผลวัฒน์. พุทธวจนะในพระธรรมบท. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.

สุนทร ณ รัชสี. ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ. กรุงเทพฯ : พิพิธวิทยา, ๒๕๒๑.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ธรรมวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

_____. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๖.

สุวรรณ เพชรนิล. พุทธปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : วิกตอรี เพาเวอร์พอยท์, ๒๕๒๕.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. “คำนิยาม.” ใน พุทธวจนะในธรรมบท, ๓-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา
และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔.

เสฐียร พันธงสี. พุทธประวัติและปรัชญาบางประการ. พระนคร : สำนักพิมพ์เขษมบรรณกิจ,
๒๔๙๗.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวจนะในธรรมบท. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือ
ธรรม, ๒๕๔๔.

_____. สามเณร : เหล่ากอแห่งสมณะ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๑.

_____. ความเป็นมาของอาบัติปาราชิก. กรุงเทพฯ : เรือนธรรม, ๒๕๓๗.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔.

_____. ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔.

อนุমানราชธน, พระยา. โลกนี้ดีไตรพากย์. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๓๕.

ภาษาต่างประเทศ

Müller, Fredrich Max . The Dhammapada : A Collection of Verses. Delhi : Motilal Banarsidass, ๑๙๗๓.

Sparham, Gareth . The Tibetan Dhammapada : sayings of the Buddha. London : Wildom Publication, ๑๙๘๖.

Fernand, Hu . The Dnammapada. Paris : Ernest Leroux, ๑๙๗๘.

Babbitt, Irving . The Dhammapada : translated from the Pali with an essays on Buddha and the occident. New York : Oxford University Press, ๑๙๓๖.

Law,B.C. A History of Pali Literature. ๒ Vols. London : ๑๙๓๓. อ้างถึงใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

S. Radhakrishnan. "Introduction." In The Dhammapada, ๑-๓. 3rd ed . London : Oxford University Press, ๑๙๖๘.

Ven. Weragoda Sarada Maha Thero. Treasury of truth : illustrated Dhammapada. Singapore : The Singapore Buddhist Meditation Centre, ๑๙๙๓.

ฐานข้อมูล World Wide Web

พระไตรปิฎกออนไลน์ [Online]. Accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from http://8400.org/tipitaka/pitaka_item/

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม [Online]. Accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://www.dhammalife.com/chamma/cat>

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [Online]. Accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://www.dhammalife.com/dhamma/vocab/>

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ [Online]. Accessed ๑๑ February ๒๕๔๗. Available from <http://rirs3.royin.go.th/ridictionary/lookup.html>

_____ . รายนามราชบัณฑิตและภาคีสมาชิกของราชบัณฑิตยสถาน [Online], accessed ๑๐ March ๒๕๔๗. Available from <http://www.royin.go.th/members/Moral/sathienpong.html>

ฐานข้อมูล CD-ROM

พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๒ เล่ม ๕ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ พุติยาภาค เล่ม ๒ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทเทศ เล่ม ๓๐ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๑๖ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๙ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เล่ม ๒๑ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต เล่ม ๒๐ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุปกรณ์ เล่ม ๓๗ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

พระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ เล่ม ๓๕ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

มิลินทปัญหา [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท เวรัญชกัณฐวรรคณา เล่ม ๔๓ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เล่ม ๔๐ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เล่ม ๔๑ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เล่ม ๔๒ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เล่ม ๔๓ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พาหิรนิทานวรรณา เล่ม ๔๓ [CD-ROM]. ๒๐๐๒. Abstract from : Free Tipitaka.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตารางที่ ๑ ตารางเทียบจำนวนนับคาถาธรรมบท

วรรค / เล่ม	พระไตรปิฎก	พระสูตรและ อรรถกถาแปล	เสฐียรพงษ์	พระมหาสำเนียง	สุภาพรณ
ยมกวรรค	๒๐	๒๐	๒๐	๒๐	๒๐
อัปปมาทวรรค	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒
จิตตวรรค	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ปุပ္ผวรรค	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖
พาลวรรค	๑๗	๑๗	๑๖	๑๖	๑๖
ป็นทิตตวรรค	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔
อรหันตวรรค	๑๐	๑๐	๑๐	๑๖	๑๖
สหัสสวรรค	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖
ปาปวรรค	๑๓	๑๓	๑๓	๑๓	๑๓
ทัณฑวรรค	๑๗	๑๗	๑๗	๑๗	๑๗
ชราวรรค	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
อิตตวรรค	๑๒	๑๒	๑๐	๑๐	๑๐
โลกวรรค	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒
พุทธวรรค	๑๖	๑๖	๑๘	๑๘	๑๘
สุขวรรค	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒
ปิยวรรค	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒
โกธวรรค	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔
มลวรรค	๒๑	๒๑	๒๑	๒๑	๒๑
ธัมมัญญวรรค	๑๗	๑๗	๑๗	๑๗	๑๗
มัคควรรค	๑๖	๑๖	๑๗	๑๗	๑๗
ปกิณณกวรรค	๑๖	๑๖	๑๕	๑๖	๑๖
นिरยวรรค	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔
นาควรรค	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔
ตัมฬวรรค	๒๒	๒๒	๒๖	๒๖	๒๖
ภิกขุวรรค	๒๓	๒๓	๒๓	๒๓	๒๓
พราหมณวรรค	๔๐	๔๐	๔๑	๔๑	๔๑
รวมจำนวนคาถา	๔๑๘	๔๑๘	๔๒๒	๔๒๓	๔๒๓

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นายฉานิศ วงศ์สุวรรณ
ที่อยู่	๔๕/๑๑๔ ถ.ศรีวิชัย ซอย ๕๙ หมู่ที่ ๒ ต.มะขามเตี้ย อ.เมืองสุราษฎร์ธานี จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๗๗๒๘-๑๓๕๔
E-Mail Address	chanit_w@yahoo.com chanit_w@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๑	สำเร็จการศึกษา ปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทบรรณารักษศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน
พ.ศ. ๒๕๔๒	ศึกษาต่อระดับ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ อ.เมืองนครปฐม จ.นครปฐม

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สำนักศิลปากรที่ ๑ นครปฐม

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายฉานิศ วงศ์สุวรรณ
 ที่อยู่ ๔๕/๑๑๔ ถ.ศรีวิชัย ซอย ๕๙ หมู่ที่ ๒ ต.มะขามเตี้ย
 อ.เมืองสุราษฎร์ธานี จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐-๗๗๒๘-๑๓๕๔
 E-Mail Address chanit_w@yahoo.com
 chanit_w@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษา ปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.)
 วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทบรรณารักษศาสตร์
 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน
 พ.ศ. ๒๕๔๒ ศึกษาต่อระดับ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.)
 สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
 อ.เมืองนครปฐม จ.นครปฐม